

Т. ХСІІ.

Р. 1909, кн. VI.

Рік XVIII.

92

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОПІЙ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. ХСІІ.

1909, VI B.

XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

—♦—♦— Закінчено 5/II с. с. 1910. —♦—♦—

Т. ХСІІ.

Р. 1909, кн. VI.

Рік XVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬМОЛІЦІ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. ХСІІ.

1909, VI B.

XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Завіщено 5/II с. с. 1910.

1709—1909

Гучні свята і пам'ятні спомини, які приніс з собою 1909 рік, піддали гадку членам історично-філософської секції Наукового товариства імени Шевченка, що було б добре вилучити і зібрати в одну книжку „Записок“ всі статі, які зберуться за рік на теми зв'язані з подіями 1709 року. Редакція „Записок“, ідучи на зустріч сьому бажанню, призначила останню книжку „Записок“ за 1909 р. на ці статі, і відступаючи від звичайно прийнятого типу „Записок“, подає в отсій книжці все, що наспіло по тим темам до кінця 1909. Деякі статі й матеріали, зголошені до редакції, але не викінчені до кінця 1909 року, появлять ся пізнійше, бо Редакція не хотіла занадто припізнювати виходу сеї чергової книжки „Записок“.

Те становище, в яким пробуває студіювання сеї доби в даний момент, не могло не відбитися на змісті й характері статей, зібраних в сїм томі. Переважно вони збирають і систематизують матеріал по різним питанням, зв'язаним з подіями 1708—9 рр., обминаючи головні узли сих подій. Се поясняєть ся слабким розробленнем джерелового, актового матеріалу, без котрого неможливе відповідне освітлення тодішнього перелому українського життя, і супроти ваги і дражливости тих центральних питань історіографічна робота, зовсім натурально, обминає їх в надії підійти згодом до їх рішення з більшим запасом матеріалу і кращими шансами наукового розсліду.

Для української історіографії стає все більш пекучим питанням наукове розроблення актового матеріалу кінця XVII і першої половини XVIII в., і можна сподівати ся, що увага до сеї доби розбуджена споминами минулого року не зістанеть ся без впливу на дальший поступ сього розроблення.

Археографічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка вже розпочала роботу в сій сфері.

Ред.

Зміст ХСІІ тому.

1. Передмова	с.	1
2. Зміст тому	с.	3—4
3. Портрет Мазепи	с.	5—6
4. Шведсько - український союз 1708 р., написав Михайло Грушевський	с.	7—20
5. Глухів і Лебедин (1708—1709), подав Олександр Грушевський	с.	21—65
6. Із записок Каролинців про 1708/9 р., подав Стефан Томашівський	с.	66—92
7. Орлик у Швеції, написав Альфред Єнсен	с.	93—169
8. Родина Войнаровських в Швеції, написав Альфред Єнсен	с.	170—193
9. Листи Петра Великого до Адама Сінявського, подав Стефан Томашівський	с.	194—238
10. Miscellanea: а) Три листи Мазепи до Зигмунта Галецького, под. А. Єнсен; б) З донесень австрійського посла Плейера в Москві 1708 і 1709, под. С. Томашівський; в) Мазепа й австрійська політика, под. С. Томашівський	с.	239—245
11. До портрета Мазепи, подав М. Грушевський	с.	246—248
12. Оголошення	с.	249—254

Inhalt des ХСІІ Bandes.

1. Vorrede	S.	1
2. Inhalt des Bandes	S.	3—4
3. Porträt Mazepas	S.	5—6

4. Schwedisch-ukrainischer Bund vom J. 1708, von Michael Hruševskýj S. 7—20
5. Hluchiv uud Ľebedyn (1708—1709), von Alexander Hruševskýj S. 21—65
6. Aus den schwedischen Memoiren über die J. 1708/9, von Stephan Tomašivskýj S. 66—92
7. Orlyk in Schweden, von Alfred Jensen S. 93—169
8. Die Familie Vojnarovskýj in Schweden, von Alfred Jensen S. 170—193
9. Briefe Peters des Grossen an Adam Sieniawski, von Stephan Tomašivskýj — S. 194—238
10. Miscellanea: Drei Briefe Mazepas an Sigmund Gallecki, mitget. von A. Jensen; b) Aus den Berichten des österreichischen Abgesandten Pleyer in Moskau in den J. 1708 und 1709, mitget. von S. Tomašivskýj; c) Mazepa und die Politik Österreichs, mitget. von S. Tomašivskýj S. 239—245
11. Zu Mazepas Porträt, mitget. von M. Hruševskýj . S. 246—248
12. Annoncen S. 249—254

Іван Мазепа.

Шведсько-український союз 1708 р.

Написав Михайло Грушевський.

Союз Мазепи з Карлом XII був довершений в критичний для російського правительства момент, коли вся політична доля Російської держави була поставлена на карту, і запобігти наслідкам сього небезпечного союзу, що міг дати шведському королеви нову, незвичайно сильну і для Московщини в високій мірі небезпечну операційну підставу, — се ставало для неї питанням буття і небуття. Цар Петро і його помічники розвивають незвичайну енергію, нестримну в помислах, неперемінливу в засобах, щоб паралізувати українську суспільність і народні маси та відвернути їх від гетьмана і розпочатої ним політичної комбінації. Для того вважали потрібним якомога дискредитувати в їх очах самого гетьмана і зазначену ним політику, зогидити, збезчестити її як найгірше. І разом заходилися відстрашити людинність, стероризувавши виливами всеї можливої ярости на всіх причастників сеї нової політики, яких тільки могло дістати до своїх рук московське правительство.

Вчинок Мазепи, його перехід до шведського короля і союз з ним заходить ся воно представити чимсь незвичайним, нечуваним, ділом незмірно підлим і плюгавим. Дарма, що при іншій нагоді той же цар Петро пошив у зрадники разом з Мазепою всіх иньших гетьманів, його попередників, зробивши виняток тільки для Хмельницького. І се була честь Хмельницьким не заслужена, бо і він, по признанню сучасних московських політиків, не тільки поступав, а й говорив „какбы измѣною“. Всі гетьмани були „измѣнниками“ з становища московської політики;

вся українська політика була одним неухайним „воровством и измѣною“ з становища московського централізма, з яким боролася весь час. І гетьман Мазепа з своїм союзом з шведським королем против централістичної політики царя Петра був тільки вірним репрезентантом і виконавцем традиційної політики української старшини, і ближше ще — її традицій давнішого союзу з Швецією в інтересах забезпечення самостійности України. Але тепер московському правительству не час було підносити сю сторону. Вчинок Мазепи розмальовувано яко мога різше, крикливійше. Прирівнювано не більше ні менше як до Юди, предавшего Учителя. Не вдоволивши ся церемонією повішення in effigie і всяких знущань, уряджують ще акт церковного анатемовання, котре мали перевести зараз же, по горячим слідам, українські єрархи, приклонники гетьмана, повні пієтизму для його заслуг перед українською церквою. Укладаєть ся на се спеціальна церковна служба. Імя Мазепи вносить ся в церковний обряд анатемовання єретиків і ворогів церкви. Цар в своїх маніфестах з сього найзаслуженішого з-поміж гетьманів протектора православної української церкви, української школи і культури робить „богоотступника“, тайного католика, що збираєть ся на Україні завести католицтво чи унію. І українські єрархи з царського наказу скребують теж посланія до народа, оповіщаючи, що всі хто пристає до Мазепи і Шведів, а відстає від царя, тим самим відриваєть ся від церкви православної. Мазепі піддають ся заміри „поработити паки сей малоросійській народъ подъ древнее ярмо польское и церкви божіи лишить благочестія и привести въ унію“. Вдаряють ще раз в дематогічні струни, закидаючи гетьманови всякі „озлоблення і тягости“, починені українському народови, самовільно заведені аренди і податки, не для потреби військової, а для свого особистого збагачення, і цар з емфазою хвалить ся „непостыдно“, „что некоторый народъ подъ солнцемъ такими свободами и привиліями и легкостію похвалиться не можетъ, какъ по нашей царскаго величества малоросійській, ибо не одинаго пенязя въ казну нашу во всемъ Малоросійскомъ краю брать мы не повелѣваемъ, но милостиво ихъ призираемъ съ своими войски и иждивеніи Малоросійській край, святія православныя церкви и монастыри и города и жилища ихъ отъ бусурманскаго и еретическаго нашествія обороняемъ“.

Суспільність не знайшла у себе досить критицизму супроти всіх отсіх запевнень, супроти всіх обвинувачень і погроз, які

кидали ся не тільки з боку царського, а і з боку нового гетьмана та його старшини, і навіть з боку української церкви. Особливо важну і сумну ролю відіграло тут духовенство, ставши послухним зрядом царської політики. Се ж були представники національної церкви, які столітньою боротьбою за її права, за культурне і національне подвигнення народу, і вірним стоянням своїм при народі придбали його довіре й пошану. Правда, супроти деморалізаційних впливів московських милостинь, ласк і „опал“ вони вже і в другій половині XVII в. в значній мірі стали тратити свою моральну чистоту; але се ще не проявляло себе так замітно. Аж катастрофа 1708/9 рр. була переломом, коли українське духовенство (особливо вище) рішучо розриває з поважними традиціями національної церкви, і стає послухною службою царського правительства. Без тіни опозиції, тероризоване гнівом царським, виконує воно всі суворі, нехристиянські забаганки царя для огидження особи Мазени і відстрашення народу від нього; і те що говорило ся, писало ся, робило ся духовенством в сїм напрямі, мусіло робити сильне вражінне на уяву народу.

Великий майстер в терорі, Петро вмів налякати українську суспільність і український народ сильно, смертельно, до нестями. Невважаючи на ту трівожну воєнну атмосферу, в якій жила, виростала і формувала ся українська людність Гетьманщини, вона в питаннях особистої свободи і незайманности особи, по теперішньому кажучи, була дуже дражлива. Прирожденна м'якість характера, нехота до суворих, кривавих розправ дучила ся з конституційними ідеями польського устрою. А він був дуже ліберальним в питаннях особистої свободи і недотикальности. Розумієть ся, сей лібералізм прикладав ся до привілетіюваних верств тільки; але суспільність українська перейшла власне через понятя сеї привілетіюваности. Суворі форми московського режиму — батоги, тортури, заслання в Сибір робили страшно вражінне, знеохочували і тероризували. Але все те, що діяло ся від часів руїни, було нічим в порівнанню з Петровими репресіями. Паленне, нищенне, масові убийства — непотрібні, безцільні, в стилі середноазійських „бичів людства“; суворі, вишукані форми карання смертю; тортури, бите на смерть за найлекшим підозріннем, без всякого приводу навіть — все се сипнуло в такій мірі, що зовсім приглушило суспільність. Спаленне, знищенне, спустошенне Батурина, де побито старих і малих, не милуючи нікого. Погроми міст і місточок, які вважано потрібним пока-

рати за ніби виявлену ними прихильність Мазепі і Шведам. Огидні езекуції в Січі, де після присяги безпечности, зложеної Запорозцям, по словам кошевого, „голови дуплено, шію до плахи рубано, в'їшано и иные тиранськіє смерти задавано, мертвыхъ изъ гробовъ многихъ не тилко товариства но и чернецовъ откопувано, головы онымъ утинано, шкуры дуплено и в'їшано“. І поруч сих масових убийств неустанні прояви московської „жесточи“ над поодинокими особами з старшини, з козацтва, з поспільства, без всякої розваги і здержливости чинені всякими агентами московської влади, згідно з загальною інструкцією царя — лише не тратити часу на процесові формальности і кореспонденцію. Допити і кари над Мазепинцями зі страхом і трепетом згадували ся потім ціле століте в українській суспільности. „Премногі старшини і значні козаки“ — писав по живій традиції автор Історії Русів — „запідозрені в прихильности Мазепі, тому що не прибули на військову раду для вибору нового гетьмана, вишукували ся по домах і віддавали ся на різні езекуції в місточку Лебедині, коло Ахтирки. Езекуції сі були звичайного Меньшиківського ремесла: колесувати, четвертувати і на палі вбивати, а вже що найлекше, за іграшку уважане — вішати й голови рубати. Вни шукали в признаннях і певним способом для сього вважало ся тоді загально-хвалене „таїнство“ — тортури, котрих доімає звісний і досі з сього російського прислів'я: „кнути не ангел, душі не вийме, а правду скаже“. І переведжено їх з усею акуратністю, по законам соборного уложенія, себто степенями і по порядку: батогам, кнутом і шиною, то значить розпаленим залізом, водячи його потихеньку і помаленьку по тілам людським, що від того кипіли, шкварили ся й надимались. Хто пройшов одну пробу, ішов на другу, а хто всіх їх не витримав, то вважав ся за певне винним і йшов на смерть. Згинуло таким чином людей, що не могли витерпіти тих проб тортурних, до 900 люда. Число се може й побільшене, але судячи по кладовищу, відлученому від християнського і звісному під назвою „Гетьманців“, треба міркувати, що закопано їх тут чимало, навіть дуже“.

Всі оті способи суттєстії, ужиті Петром і його помічниками, і особливо кривавий, нестримний терор, практикований ними, зробив своє. Суспільність, народ не здобули ся на відповідний критицизм супроти всіх заходів для дискредитовання і огидження

Мазепинщини. Мазепа став для народу „проклятим“, завдяки церковній анатемі, і таким зістав ся в народній традиції — „проклятий Мазепа“, „превражий Мазепа“, „пес Мазепа“ і т. д. в новіших варіантах пісень, що в першій редакції титулували його „вельможним Мазепою“. Прищипила ся офіційна характеристика — що Мазепа все зробив не з любови для України, а „для собственной своей тщетной славы и властолюбия učinilь“, як запевняв цар у своїх маніфестах; що се був узкий егоїст, в яким кінець кінцем відізваля ся натура польського пана і привела його до пляну вернути назад Україну під Польщу, з тим щоб самому стати в ній „самовласнымъ княземъ“.

В народніх масах Мазепа ніколи не був популярний, як гетьман панський, старшинський і вірний прислужник московського правительства, пильний виконавець царських велінь, що так важно упадали на Україну. Ліпше знати і цінити його могли представники старшини, духовенства, інтелігентських кругів, що перед самою катастрофою розсипали гоїні і не зовсім незаслужені компліменти *divinitus electo, dato, munito patri patriae, ecclesiae defensori, belli et pacis artium cultori et patrono*¹⁾. Але спільники його замислу, які вірні зістали ся його політиці, згинули за границями, відірвані від суспільности, неспроможні впливати на неї, передати їй свої ідеї й пляни; а все иньше присіло і вирікло ся і їх і Мазепи під московською грозою, і Мазепа на довгі часи зістав ся при тих ате-статах, якими наділило його московське правительство і його прислужники. Даремно шукали б ми по за кореспонденцією Мазепинців якихось сильніших проявів спочутя Мазепі і Мазепинському епізодови.

Автономістичні змагання не загибли зовсім на Україні. Петрів терор, що правда, перебив дуже сильно свободолюбні „умоначертанія“ України, старшинські круги „поровумнішали“ по ній відразу і запобігливість їх перед правительственними сферами зросло незмірно. Але як показує хоч би припадком відкрита Калнистова місія 1791 р., і пізнійше не перевели ся на Україні гуртки, що далі одушевляли ся ідеями визволення України „з московського ярма“ за помічю котроїсь иньшої, конкурентційної держави. Не знаємо, як ставили ся до Мазепи й його політики такі спадкоємці мазепинських ідей. Але загалом треба

¹⁾ Напись на присвяченім Мазепі академічним плякаті 1708 р., гравірованім Галяховським.

сказати, що відносини пізніших поколінь української суспільності до нього були неприхильні. Навіть анонімний автор „Історії Русів“, різко осудивши московське правительство за суворі кари над Мазепинцями, не поставив ся скільки небудь симпатично до Мазепинового замислу. Для нього се „гнусний умысел“, роджений „адскою злобою“. І тільки новіша історіографія, трактуючи українсько-шведський союз 1708 р. не як особистий каприз Мазепи, а як діло цілої старшинської верстви, в звязку з тодішньою ситуацією і в світлі історії автономічних українських змагань, — починає ставити ся до Мазепи й інших діячів сього епізоду більш об'єктивно, без упереджень і неохоти, нагнаної двісталітнім офіціальним проклинанням його.

При тім відступає на задній плян особисте становище Мазепи в сїм епізоді, його індивідуальні прикмети і особисті мотиви, що займали попередні покоління белетристів й істориків, і наперед виступають об'єктивні моменти історичного процесу. Інтересно, розумієть ся, оцінити міру особистого впливу Мазепи на сей поворот української політики, і його особисте становище в нїм, але се річ вповні другорядна. Ми не маємо для сього матеріалу, і з сим можна мирити ся. Важніша сторона — роля суспільності і ті загальні мотиви і перспективи, які вели її. Навіть те, що ми знаємо досі — хоч би з оповідання Орлика в його звіснїм листі до Стефана Яворського, показує, що старшина була настроєна дуже активно, і грала ролю чи не головну. Вона рішучо бажала використати даний момент в інтересах української політики, і Мазепі зовсім серйозно треба було рахувати ся з можливістю, що коли він сам не стане на чолі сього перевороту, то старшина зробить його без гетьмана, против царя і против Мазепи, і противставить Мазепі иншого гетьмана. Знаючи, як народні маси роздражені на московське правительство і на вірного царського прислужника, Мазепу, за всі тягари, які спадали на Україну за останні роки, Мазепа мусів вважати ситуацію незвичайно небезпечною для себе. І коли обставини складали ся так, що балансувати між партією московською і шведською далі вже було не можна, то перехід до короля міг бути в очах Мазепи далеко скорше прикрою неминучістю, ніж приємною нагодою, гіркою потребою, а не актом свобідного вибору. Се могла бути для нього *dura necessitas* з огляду на становище старшини, на традиції української політики, ну — і на загальну ситуацію політичну.

Для української старшини в тім моменті було певне ни-

танне чести супроти старих традицій української політики. З незвичайною докладністю повторяла ся ситуація з-перед півстоліття. Шведський король знов виступив грізним ворогом короля польського і царя московського: розгромив Польщу, як в 1650-х роках, і грозив погромом Москві. Все що плянувало ся правительством Хмельницького і не дійшло до кінця тоді, спало як моральний обовязок на його потомків, старшину 1700-их років.

Всі иньші політичні комбінації, видвигнені козацькою політикою — союз з Москвою, союз з Польщею, союз з Кримом, союз з Семигородом, союз з Турцією — не оправдали себе. Тим більше принуки було для покоління Мазепи випробувати ще сю комбінацію — союз з Швецією, не доведений до кінця попередніми поколіннями, а тепер висунений знов на порядок дня політичною ситуацією.

Недавно опубліковані шведські акти 1654—8 рр.¹⁾ кидають багато світла на сей перший союз України з Швецією і багато дають розуміти в союзі 1708 р., виясняючи старі традиції української політики на сім пункті. Українське правительство, заводячи переговори з Карлом X, мало на гадці оперти ся на Швеції головно против Польщі і бажало, щоб Швеція, принаймні до якогось часу, не загострювала своїх відносин до Москви „без важних причин“ та не вводила Україну в конфлікт з московським правительством. Хмельницький не хотів випускати з рук тільки що склебний, такими довгими заходами до кінця доведений свій союз з Москвою, не використавши його відповідно. Перспектива боротьби на два фронти — против Польщі і Москви, здавала ся йому трудною і небезпечною в дану хвилю. Але союз з Швецією — державою далекою, яка через те не страшила ніякими мішаннями у внутрішні українські справи, ані претенсіями на українські території, вважав він за всім тим настільки корисним, що не вагав ся в виборі: коли б все таки обставини привели Швецію до війни з Москвою, Хмельницький обіцяв вістати ся по стороні шведського короля, вже в переговорах 1654 р. Свої кампанії з Польщею, почавши від р. 1655, веде він по вказівкам шведським, в порозумінню з королем, і на домагання московського правительства, щоб союз з Шведами був розірваний, відповідає рішучою відмовою.

¹⁾ В Архиві Ю. З. Р. ч. III, т. VI, 1908.

З свого боку шведське правительство докладає всіх старань, щоб до решти еманципувати Україну від московських впливів і рішучо відвести її від Москви та напустити на неї. Шведським послам поручається, з одного боку, вияснити Хмельницькому і старшині, що їх союз з Москвою по доброму не скінчить ся. Вільний устрій український органічно противний московському, і „Москва не може стерпіти вільного народу“: вона не зносить свободи ні у себе, ні у своїх сусідів, і скінчить скасованнем всіх українських свобод. Династичні традиції московські домагають ся інкорпорації всіх колишніх володінь династії. Москва не заспокоїть ся, поки не опанує вповні Київ, Волини, Галича. Натомість Швеція забезпечує Україні повну самостійність і незалежність. Похопившись, що на Хмельницького і старшину зробили зле вражінне шведські заміри забрати собі дещо з західно-українських земель (українські політики стояли на принципі удержавлення цілої етнографічної території — аж по Вислу), король поручає запевнити, що за Україною будуть полишені всі ті землі, які українське правительство захоче за собою полишити; крім того до України може бути прилучена ще частина земель білоруських, щоб тим способом забезпечити зносини з Швецією певним комунікаційним поясом і між Москвою і Польщею поставити такий шведсько-український буфер. При тім Швеція брала на себе обовязок боронити Україну, її свободу і незалежність від всяких можливих ворогів ¹⁾.

Се була справді незвичайно корисна для України комбінація, якби Швеція удержала ся на своїй політичній позиції й далі вела з такою енергією свою екстензивну політику. Але енергія Карла X вичерпала ся, тай умер він слідом; гору взяла політика обережна; трактати з Польщею і Москвою 1660 і 1661 р. зліквідували широкі плани останніх літ, і Швеція взяла на себе навіть обовязок впливати на помирненне України з Польщею. Шведська комбінація пропала для української політики на довгі літа. Але пам'ять про неї не могла згинути в політичних кругах України, і коли внук Карла X почав війну з Польщею і Москвою разом, як його дід, — се не могло не відновити традицій шведсько-українського союзу. Славна хартия 1710 р., що служила виразом ідей і змагань Мазепинської старшини, ставила в тісну

¹⁾ Інструкції 1658 і 1659 і корсунські пункти 1657 р. — І. с. ч. 63, 94, 113.

і безпосередню зв'язь сей новий союз Мазепи і Карла XII з старим союзом з-перед п'ятдесяти літ, коли „вічної пам'яті Богдан Хмельницький за помічю божою і необорною підмогою пресвітлого короля Швеції безсмертної і славної пам'яті Карла X, сполученими силами ханства Кримського і війська Запорозького і своїм гострим розумом, печаливістю і великодушною працею визволив з неволі польської військо Запорозьке“. Повстання Мазепи против Москви вона становить як останнє огниво в нерозривнім ланцюху виступів „війська Запорозького“ за свої „свобідні права“ против атентатів московського централізму. В иньшій, невиданій ще „Короткій виводі причин, якими Україна з військом Запорозьким побуджена або властиво змушена була вийти з московської протекції“¹⁾, по духу і формі дуже близькій хартії 1710 р., Мазепинці так викладають сі причини:

„Явно мусить бути ледви чи не цілому широкому світови, як народ Руський і військо Запорозьке, будши під властю держави Польської, обтяжені ріжними кривдами в вірі, правах і свободах своїх, ддя оборони своєї і привернення свобод натуральним правом пімсти хопили ся зброї на кривдників, і Бог, справедливий местник кривд, не тільки поблагословив їх несчисленими побідами, але й привів народ сей в давню його свободу, скинувши з нього ярмо неволі. На сповнення того подвигнув він ревного оборонця прав і свобод своєї вітчизни, предоброго вождя славної пам'яті Богдана Хмельницького, і той за божою помічю, зєднавши сили свої в Кримом, промислом і сильним духом своїм відважно виступаючи проти Польщі, добив ся, що держава Польська мусіла відрікти ся на віки всеї України обох сторін Дніпра і відступити в козаке володінне, границею її означивши в трактатах ріку Случ. Так скинувши з себе ярмо польське, Україна з військом Запорозьким стала народом вільним, свободним від усякого чужостороннього пановання і жила по законам своїм, заховуючи тільки в цілости давнійше уложений в Кримом союз приязни та брацтва й заприсяжений зв'язок оружний. Але й Кримська орда, нарушивши умову, під покровом помочи й приязни почала долягати та з початку потайки, а потім і явно почала забирати в неволю та грабувати жінок і дітей, а далі й самих козаків. Тоді Україна, натерпівши ся стільки клопотів з кримського боку і далі вже терпіти не мо-

¹⁾ Шведський державний архив, копія з збірки покійного Н. Молчановського.

жучи, з тим своїм вождем Богданом Хмельницьким і всім військом Запорозьким здала ся на обіцянки московські і з доброї та непримушеної волі, вважаючи на спільну віру православну, піддала ся під протекцію московську, поставивши одначе такі умови, закріплені договором і ствержені присягою: правительство московське обов'язуєть ся на вічні часи заховувати і обороняти військо Запорозьке і народ свободний Руський при їх правах, законах і свободах ненарушно; землі українські не сміє прилучати до володінь своїх і сусідам не дозволить нарушити цілости їх; війну чи оборонну чи заціпну против спільних ворогів обох держав мають сі держави¹⁾ вести спільно і одна другій помагати. І з того часу і до нині протягом довгого ряду літ своїм коштом, без усякої грошевої підмоги служили ми пресвітлим царям московським вірно і непохитно, против усіх ворогів відважно виступали і сміливістю своєю стримували всю силу кримську: скільки разів Татари без усякої перешкоди пустошили в державі Московській аж до Калуги, поки Україна і військо Запорозьке не прийшли до унії з Москвою та грудьми своїми не стали заборолом для земель московських від нападів татарських. І поза тим при різних ударах фортуни стільки разів давали ми докази своєї відваги і вірности. Та замість вдячности і доказів пошанівку за такі вірні служби, за кошти военні ложені в них до останньої руїни нашої, за нечисленні вчинки геройські і криваві подвиги военні — все нам злом за добро відплатити пильновано. І так від початків нашого свободного переходу під ту протекцію, видаючи військо Запорозьке, яке воно до війни завзяте, а народ руський відважний, в війнах вирощений, а притім ще в сусідстві на поготові має сили татарські, — неустанно всякими способами і штуками нечуваними силкувало ся (правительство московське) яко мога права наші і вільности скасувати, військо Запорозьке викорінити, імя козацьке на віки знищити, а городи й міста по всій Україні під свою власть забрати. Так і по нинішній день пильнує воно свого заміру, і тепер силкуєть ся здійснити свої нечестиві бажання що до України — тому всьому було і тепер є багато яєних вказівок і доказів. Минувшину переходити не дозволяє брак часу — коротко вияснимо тільки те, що змусило покійного преславного гетьмана Мазепу з військом Запорозьким і народом Руським взяти ся за зброю для оборони від Москви прав своєї вітчизни і вольностей своїх.

¹⁾ Себто Московщини і України.

„По перше — преочевидне порушення Москвою прав і вільностей наших видно з того: Коли славної пам'яті гетьман Богдан Хмельницький з усею Україною і військом Запорозьким прийшов під протекцію московську, тоді було забезпечено трактатами в Москві, що границі уставлені трактатами з Польщею мають віставати ся ненарушені. Та (московське правительство) не постидало ся сьогобічну Україну, від ріки Случи до ріки Дніпра, перевівши тубильців в свої кольонії, так звані Слободи, без відома гетьмана і війська Запорозького назад віддати в володінне польське, укладаючи з Поляками вічну згоду. Не личило Москвитини робити такого нечестивого вчинку, бо-ж він на святощі і душу свою присяг — боронити цілости границь України; але своїм зрадливим замислом зважив ся він розділити Україну, хоч її цілу, з обох боків Дніпра, не здобув ні грошима ані силою збройною, але дістав під протекцію з доброї воли прилучену, задля одности віри. І не тільки се зробив він по якимсь часі, але й тепер, коли другим разом військо Запорозьке визволило сьогобічну Україну з власти польської, завдяки великодушному запалови полковників своїх Самуся і Палія, і зєднало обидві часті України під одним регіментом гетьманським, по давньому звичаю, — (правительство московське) підтримувало Поляків в надіях на відступленне України; нарешті і кріпость Білу Церкву, здобуту від Поляків промислом тихже полковників, обсадило своєю залогою та силоміць віддало в розпорядженне їх (Поляків).

„Друге — ще за життя Богдана Хмельницького ріжними лестоцями виманило собі московське правительство право ввести свою залогу воєнну до Київа, для охорони тамошніх святинь, з тим, що начальник залогі не буде мішати ся в воєнні справи війська Запорозького ані не буде присвоювати собі якихось прав до Київа і людности його. Але по смерті Богдана Хмельницького, коли за свободним волею і вибором прийняв клейноди гетьманські син його Юрий Хмельницький, — Москва, ведучи війну з Поляками, зробила в Київі склад припасу і всяких знарядів військових, а для охорони його та для більшої безпеки від нападів польських відновила верхній город київський і там посадила свого начальника московського, а той начальник московський під ту ж пору, примноживши собі війська, присвоїв собі титул воеводи і незаконно прибрав права не тільки в Київі, над мешканцями його, але і по цілій Україні до порядкування справ громадських та як би другий гетьман і абсолютний воло-

дар розпростер свою деспотичну власть, против договорів і постанов стверджених присягою.

„По третє — московське правительство, ріжними обіцянками заманивши в Московщину Брюховецького, против прав і вільностей наших та трактатів, потайки, без свобідного вибору, надало йому уряд гетьманський і доти відти не випустило, поки не позволив Москві зайняти своїми залогами всі українські міста і ввести туди своїх управителів. Свобідний народ, не звичасний терпіти таких беззаконностей, винищив сі залози збройною силою. Але в кріпостях: Переяславі, Ніжині і Чернигові власть московська так зміцнилася, що і тепер коменданти московські не перестають чинити людности тих полків ріжні кривди. В статях же Богдана Хмельницького не позволено вводити залози в Україну...“

Досі „Короткий вивід“. В подробицях, в хронології, як бачимо, немало тут побаламучено. Правдоподібно, люде писали з памяти, не маючи актів, джерел, дат. Та се не так важно — важна перспектива, в якій представляв ся Мазепинцям розвій подій, розвій відносин України до Москви, що мусіли привести їх до розриву з Москвою. Безпосередні причини конфлікту режують ся в таких словах Хартії: „Правительство московське задумало козаків перетворити в регулярне військо, міста взяти під свою власть, права і вільности наші покасувати, військо Запорозьке на Низу Дніпровім викоринити й саме імя його на віки вигладити“.

Се тільки схема, як бачимо. Може бути, що архивальні пошукування додадуть до неї подробиць, фарб, вияснять, як переломлювали ся вражіння від практики московського режіму в свідомости й представленню ріжних груп суспільности і ріжних членів старшинської верстви — хоч, сказати правду, надій на се не дуже богато. В переважній частині, правдоподібно, ся інтімна сторона вгивула для нас безповоротно; більше надій на зверхню, формальну сторону: може удасть ся знайти формули шведсько-української умови 1708 р., її подробиці, практичне переведення — повніше представлення того, що поки що містить ся в коротких формулах пізніших актів (1710—1 рр.):

„Україна обох сторон Дніпра з військом Запорозьким і народом Малоросійським має бути вічними часами свобідною від всякого чужого володіння“.

Союзні держави „ні під претекстом освободження її, чи опіки над нею, чи під яким небудь иньшим не мають претен-

дувати на абсолютну владу над Україною й військом запорозьким, ні на ленну залежність, чи якусь підвласність, ані не мають брати в неї яких небудь доходів чи податків. Не мають забирати собі чи обсаджувати своїми залогами кріпостей українських, які були б чи зброєю чи трактатами здобуті від Москви. Не мають ставити нових укріплень в землях українських ані иньшим не дозволяти. Мають Україну содержувати в цілости і иньшим не дозволяти якимсь чином гнести. Цілість границь її, непорушність вільностей, законів, прав і привілеїв її свято мають заховувати, аби Україна вічними часами свобідно тішила ся своїми правами і вільностями без усякого ущербку¹⁾ і т. д.)

Се все те, про що договорювали ся українські старшини в шведськими послами в 1658 р. і що через п'ятдесят літ знову хотіли здійснити за помічю шведського короля, на підставі союзу, уложеного в Карлом XII гетьманом Мазепою :

„Пішов він слідами попередника свого славної пам'яті пресвітлого гетьмана Богдана Хмельницького, що з пресвітлим королем шведським, його величества теперішнього тезоіменитим дідом Карлом X, за згідним порозумінням зручних способів уживаючи для визволення отчини своєї від тяжкої тодішньої неволі польської, дістав від нього бажану поміч для знищення сил польських“, — каже Хартія.

Провідним мотивом від українсько-московського союзу 1654 р. до сього шведсько-українського 1708 р. іде ідея власновільности, суверенности українського народу, так сильно виражена в Орликових споминах :

„Постановилъ былъ у себе въ намѣреніи — каже Мазепа — писать до царскаго величества благодарственный за протекцію его листъ и въ немъ выписать все наши обиды преждніе и теперешніе, правъ, волностей отнятіе, крайнее разореніе и предуготованную всему народу пагубу, а наконецъ приложить, что мы какъ свободнѣ подъ высокодержавного царскаго величества руку для православнаго восточнаго единовѣрія преклонилися, такъ, будучи свободнымъ народомъ, свободнѣ теперь отходимъ, и за протекцію царскому величеству благодарствуя, не хотимъ руки нашей на кровопролитіе христіанское простирать, но подъ протекцію короля шведскаго совершеннаго нашего освобожденія будемъ ожидать“.

Перед сою тяглістю традицій відступали на другий плян

¹⁾ Напр. інструкція послам до Оттоманської Порти 1711 р.

особисті прикмети, мотиви, рахунки діячів. Комбінація, яку насували обставини міжнародньої політики, мусіла бути використана для розв'язання національної проблеми. Се було переконання старшини. Традиції й заповіді поколінь могутно кликали до сього всіх тих, хто не заквив душі своєї для впливів сих традицій і заповітів. І вони пішли.

Пішли ризкуючи житєм, здоровем, маєтком, спокоєм і добробутом своїм і своїх близьких. Проміняли достатне, богате жите у власти й пошанівку на гіркий хліб вигнання, на тортури і заслання в сибірські нетра. Імя своє віддали на безславе і догану, серед своїх же земляків. Але нині настає час об'єктивної оцінки сього епізоду, і сучасній історіографії кінець кінцем приходить ся повторити слова анонімого українського історика, який при всій неприхильности своїй для особи Мазепи й особистих його мотивів, не міг поставити ся инакше як з глибоким спочутем до всього сього покоління взискателів національної правди, які б не були, вірні чи невірні, їх рахунки:

„Остается теперь размыслить и посудить, что ежели по словамъ самого Спасителя, въ Евангеліи описаннымъ, которыя суть непреложны и не мимо идуць — ежели всякая кровь проливаемая на земли възщется отъ рода сего, то какое възисканіе предлежитъ за кровь народа Рускаго, пролитую отъ крове гетмана Наливайка до сего дня, и пролитую великими потоками за то единственно, что искалъ онъ свободы или лучшей жизни въ собственной землѣ своей, и имѣлъ о томъ замыслы всему челоуѣчеству свойственныя“ ¹⁾.

¹⁾ Исторія Руссовъ с. 212.

ГЛУХІВ І ЛЕБЕДИН

(1708—1709).

Подав Олександр Грушевський.

—(•) —

I. Перші вражіння. Глухівські вибори.

„Мы получили письмо ваше о нечаянномъ никогда зломъ случаѣ измѣны гетманской съ великимъ удивленіемъ“. Так писав Петр Меньшікову зараз же після першої звістки про отверте прилученне Мазепи до шведського короля. Читаючи сей лист, ясно почуваш те глибоке здивованне, яке охопило царя при такій несподіванці. Так часто підчеркував гетьман свою вірність, так старанно розбивав усякі сумніви і підозріння, що, здавалось, не можна було не вірити...

Дійсно, вірили: цар, його ближчі помічники, сам суворий і обережний Ромодановский... „Что о Мазепѣ испустилъ, не можно всего и описать“ — зауважив Шереметев про перші вражіння Ромодановского. О стільки несподівана була перша звістка „о тайной корришпонденці Мазепы и учиненіи алліансу...“

Треба признатись, що гетьман дуже обережно вів свою справу. З початку цар говорив лише: „гетманъ Мазепа безвѣстно пропалъ и сумнѣваемся того для, не по факціямъ ли какимъ непріятельскимъ“. В першу хвилину не легко було повірити. „Такъ скритно учнено, потомъ еще не узнали стороны московскихъ оной измѣны Мазепиной. Но потомъ объявилася вся его факція, что уже съ королемъ шведскимъ у него была корришпонденція прежде того времени года за два и непріятель на Украину пришелъ по его призыванію Мазепину, который обѣщаль ему при себѣ войскъ малороссійскихъ поставитъ 30.000“.

Перша гадка — заступити шлях мазепинцям. „Надлежить трудиться, какъ бы тому злу забѣжать и не допустить войску казацкому переправляться черезъ рѣку Десну по прелести гетьманской: немедленно пошли къ тѣмъ мѣстамъ, гдѣ они, нѣсколько полковъ драгунъ, которые бы имъ помѣшали...“ Се дорученне царя Меньшікову вповні підходить до сумнівів і вагань перших вражінь. Перше, що впало на гадку, послати драгунів, загальмувати мазепинський рух, стримати вагання воєнними засобами. Послати драгунські полки — перша найпростіша відповідь на перехід мазепинців до короля і в інших обставинах на тім і скінчило ся б...

Але швидко виявилось, що воєнних лише засобів замало в непевних важких обставинах. Виявилось, що треба ужити моральних впливів і засобів.

Приказуючи Меньшікову послати драгунські полки против мазепинців, цар згадав про старшину, про потребу вплинути, затримати... „А полковниковъ и старшину веди сколько возможно ласкаво приывать“. Вповні зрозуміло, що в першу хвилину згадали про старшину, а пізнійше про загал.

Не знаючи ще розмірів мазепинського руху, не знаючи ще числа мазепинців, цар думає згромадити коло себе ворогів гетьмана і оперти ся на них для боротьби з мазепинцями¹⁾. Але незнаючи ближше обставин внутрішнього українського життя, легко було зробити помилку, від якої не уберіг ся і сам цар в приводу миргородського полковника Апостола: він уважав сього полковника за щирого ворога гетьмана Мазепи і зараз же про нього згадав, в перші ж хвилини. „А буде полковникъ миргородскій гдѣ по близости обрѣтается, то прикажи его сыскавъ къ намъ прислать, обнадежа его милостию нашею, потому что онъ великій былъ непріятель Мазепѣ“. Як ми знаємо, цар помиляв ся, пишучи Меньшікову єї слова про Апостола. „Чтобъ тотчасъ ѣхали сюда для избранія новаго гетьмана“ — доручає цар Меньшікову переказати вірній старшині. Справа обрання нового гетьмана здавала ся гострою, негайною...

Цікаво вяснити, як ставив ся взагалі цар в попередні

¹⁾ З тих же причин згадали пізнійше про Палія і цар вимогав, щоб його прислали в заслання як найскорше. „О полковникѣ черкаскомъ Палеѣ паки подтверждаемъ вамъ, дабы той какъ найскоряя вьять былъ къ Москвѣ и оттоль присланъ былъ сюды на почтовыхъ подводахъ, что весьма нужно надобно“ — пише цар в Лебедина 6/XII 1708 р. Гагарину. Сборн. XI. 117.

роки до гетьманського уряду. Лишили ся деякі натяки, що, зменьшуючи помалу автономні права України, цар думав зовсім скасувати гетьманський уряд. Нічого нема в тім неймовірного; може, думав він йти середнім шляхом — залишити самий уряд, але відібрати усі реальні права гетьмана, давши йому помічників і совітників з російської бюрократії. Та як не було з сими потайними замірами царя, зараз сього не можна було перевести, хоч ся мазепинська справа, на перший погляд, здавала ся б вигідним випадком. Мазепа як раз підчеркував, що його до рішучого кроку привела централізаційна політика московського царя. Отже треба було піднести помилку гетьмана, що навпаки нічого не змінюєть ся в українській автономії, в московсько-українських відносинах...

Обрати нового гетьмана, се значило б — позбавити впливу гетьмана Мазепа в шведськiм війську, запобігти втручанню в українські справи, зменьшити вражіння „прелестныхъ универсаловъ“ Мазепа. І цар зараз же ухопив ся за сей плян.

В перших маніфестах до старшини української цар кличе вірну старшину негайно до себе на пораду і, як дійсно виявлять ся мазепинська справа, в якій цар почував себе ще непевно, — для обрання нового гетьмана. Таким чином помалу переходить цар від сумнівів („гетманъ Мазепа безвѣстно пропалъ и сумнѣвается“) до певного переконання, а разом з тим підчеркує усю негайність справи обрання нового гетьмана. Окрім загального маніфесту цар звертаєть ся з окрема до полковників¹⁾ і єпископів з окремими листами.

Цікаво тут вяснити деякі деталі.

В першiм маніфесті до старшини цар всіх кличе до себе „для совѣтовъ“. Се треба розуміти загально; „всеі генеральной старшинѣ и полковникомъ и прочимъ“ зовсім не випадало на якомусь загальнім вічу бути порадчиками царя „въ семъ приключившемся случаѣ“. Цар не міг поки що означити яснійше ціль сього візду, бо не був певен в переході гетьмана до шведського короля. В другім маніфесті цар ставить більш ясно і конкретно — „сѣѣзжались немедленно въ городъ Глуховъ для обранія по правамъ и вольностямъ своимъ, вольными голосами, новаго гетмана“. Про „совѣты“ вже нема згадки в сім новім маніфесті, тільки в окремих листах до полковників і єпископів. „Понеже для помянутого случая, а паче же для совѣта зѣло

¹⁾ Додаток. № I—III.

нужны“ — пише цар до єпископів в других ¹⁾ листах від 30/X ²⁾. „Для совѣтовъ“, „о томъ зѣло нужномъ дѣле устно разговаривать“ — пише цар до полковників ³⁾.

Підносячи негайну потребу обрання нового гетьмана, цар усюди підчеркує — в другім маніфесті і в окремих листах до полковників — що обраннє нового гетьмана буде переведено „по правамъ и волностямъ“, як раніше. Царю важно було піднести, що навіть в такім незвичайнім випадку всеж таки обраннє буде переведено по українським правам без усякої зміни. Розумієть ся, обставини мусіли вплинути на саме обраннє гетьмана, на його пізнійше становище. Так воно дійсно і було, але заява Петра про права і вольности мала свій вплив на українську суспільність...

Негайну гостру потребу обрання нового гетьмана ставить цар в тісний звязок з цілями Мазепи. Бувший гетьман перейшов до Карла XII „по договору съ нимъ и Лещинскимъ, отъ Шведа выбраннымъ на королевство Польское, дабы съ общаго согласія съ ними Малороссійскую землю поработить по прежнему подъ владѣніе Польское...“ Через те „надлежитъ попеченіе имѣть, дабы малороссійскій народъ не порабощенъ былъ подъ владѣніе полское“ ⁴⁾. В цілях „упрежденія“ ⁵⁾ того всего“ треба негайно обрати нового гетьмана: „для лучшаго упрежденія всякаго зла и возмущенія въ малороссійскомъ народѣ отъ него бывшаго гетмана“ докладнійше підчеркує цар ціль негайного обрання гетьмана, „въ чемъ крайняя нужда и спасеніе всея Малые Россіи состоитъ“.

Мазепинська справа — доводить цар — має не тільки політичне, але і релігійне значіннє. Повернути Україну знову від польську владу, се значить, що разом з тим „церкви и святые монастыри во осквернение і во унию обращены“ будуть ⁶⁾. Царя не тільки непокоїть доля української людности, але і релігійна небезпека: „государь и оборонитель малороссійского края“ має „попеченіе, дабы народъ малороссійской отъ того оборонить“ ⁷⁾. Він нагадує старшині, що вони також „ревнителю о православіи“ і мусять стати „за вѣру и отечество свое“ ⁸⁾.

Другий маніфест, як відомо, закінчуєть ся згадкою про без-

¹⁾ Перші листи 28/X. Малор. Дѣла. 1708 № 58.

²⁾ Малор. Дѣла 1708 № 61. ³⁾ Додаток № I—III.

⁴⁾ Додаток № II. ⁵⁾ Додаток № II. ⁶⁾ Додаток № III.

⁷⁾ Лист Танському — Малор. Дѣла 1708 № 59.

⁸⁾ Ibid.

законні побори Мазепи з української людности, ніби на військо, а в дійсности на свою користь: ся фінансова полегкість добре підходить до заклику царя „не смотрѣть на прелесть и измѣну сего измѣнника бывшаго гетмана“. Подібно ж закінчують ся і листи до полковників: цар обіцяє тут свою „высокую милость, особливую высокую милость и жалованье“. Коли згадати, що наказним полковникам цар ¹⁾ обіцяв зробити їх дійсними, совершенними, як тоді говорилося, легко зрозуміти, як сї царські обіцянки впливали на старшину ²⁾).

Маніфести і листи до полковників писано 27, 28 і 29 жовтня, коли ще невідомо було, як глибоко захопив мазепинський рух українську суспільність. Пишучи до Меншікова, згадує цар миргородського полковника, вважаючи, що по своїй ворожнечі до Мазепи буде сей полковник вірним і користним порадником: натомість виявилось, що сей полковник якраз з гетьманом у шведськїм війську. Таких несподіванок було і більше. Через те розсилаючи свої маніфести і листи, цар не міг бути певним, хто відзоветь ся на сей заклик. Уважно перечитуючи сї листи зараз за указами попереднїх тижнів, можна зауважити почуття непевности: хто лишив ся, хто не пішов за гетьманом, хто буде на стороні царя в сїй боротьбі царя і гетьмана?

Швидко вияснилось дійсне становище старшини. Зібрали ся в Глухів полковники з старшиною; „но прежде всѣхъ другихъ полковниковъ и старшинъ прїѣхалъ полковникъ черниговскій Подуботокъ“ — сучасник підносить сю подробицю в загальнїм описі подій, а для пренеутних се було б зайвим шансом при обранню кандидата в гетьмани. Окрім чернигівського Подуботка були ще стародубський, переяславський і ніжинський з сотниками своїми і знатним товариством. Левенець полковник полтавський вагав ся і не приїхав, а три — миргородський, прилуцький і лубенський — були в Мазепю. В обранню гетьмана брали участь властиво четверо, потім вже приїхав наказний лубенський. Вже після обрання підписали ся на актї мазепинці — Апостол полковник миргородський і Сулима генеральний хорунжий.

¹⁾ Додаток № III.

²⁾ Окрім надрукованих в Додатку ще листи до полковників „обрѣ-
тающихся на нашей ц. в. службѣ в Полше“ — Малор. Дѣла, 1708,
№ 73. Лист до Тапського № 59, або Арх. Ю.-З. Россіи ч. III, т. 2,
№ 268.

Чотири полковники в Богданівці першого падолиста — се була добра прикмета для царя ¹⁾. Він вже чув, що гетьман „не съ совѣту всѣхъ, но изъ пяти персонъ сіе зло учинилъ“. Меншіков вже ранійше писав, що „въ здѣшней старшинѣ, кромѣ самыхъ высшихъ, такожъ и въ поддомъ народѣ, съ нынѣшняго злого гетманского учинку, никакова худа ни въ комъ не видать...“ Тепер в Богданівці і в Глухові вперше побачили, що існує численна партія прихильних і на неї можна оперти ся в боротьбі з гетьманом Мазепою. В Богданівці цар вперше міг визволитись зпід важкого вражіння. Розумієть ся, дуже багато було непевного і небезпечного, непевні були окремі люди і міста, як наприклад Полтава в Левенцем, але на поготові під руками була купка прихильної старшини з певним впливом і значіннем в українських масах і на сих полковників, на сю партію, можна було числити в сих важких обставинах...

Не оден лише настроій полковників заспокоював царя. В Глухів на обранне нового гетьмана приїхав цар 4/XI, знаючи вже про батуринську руйну, яка сталась 2/XI. Події сій надавав цар велике значінне. Жорстоко, незвичайно жорстоко поступлено було в містом і людністю. Се мало бути прикладом, яка доля чекає ворогів московського уряду, коли вони попадуть ся в його руки.

Сучасники підчеркують сю жорстоку кару. „То мѣсто взято, въ которомъ 10.000 президію было, изъ тѣхъ нѣсколько живомъ спаслись, а другіе въ штурмѣ пропали. И то мѣсто все потомъ выжжено и разорено, но и впредь никакому поселенію бытъ тутъ заказано“. Батуринське нещасте зробило на українську людність величезне вражінне. Так близько від шведського війська і Мазепи Меншіков руйнує гетьманську резиденцію, палить, нищить усю людність. І гетьман, що передав ся під протекцію короля, і король, що обіцяв обороняти Україну, ніхто не міг захистити нещасливу людність від царського гніву. Сумне, важке вражінне мали зробити в Глухові на обранню гетьманські клейноди, захоплені Меншіковим в Батурині...

Цар міг тішитись: не пройшло ще тижня від „нечаянної конфузії“ і вже взято Батурин і вповні налажено обранне гетьмана. Після перших важких вражінь вперше можна було спокійнійше перевести дух. І здаєть ся, що якраз сей настроій

¹⁾ Неприсутні полковники прислали листи з заявами своєї щирої вірности — напр. Левенець — Малор. Дѣла, 1708, № 68, 94.

почуваемо ми в листах царя про обранне гетьмана — „объявляемъ вамъ, что послѣ перебѣщика вора Мазепы вчерашняго дня учинили здѣшной народъ элекцію на новаго гетмана, гдѣ всѣ какъ однѣми устами выбрали Скуропатцкого, полковника Стародубского, и тако проклятой Мазепа, кромѣ себя, худа никому не принесъ (ибо народомъ имени его слышать не хотятъ) и симъ изряднымъ дѣломъ вамъ поздравляю...“ (7/XI 1708).

Дійсно се були изрядныя дѣла...¹⁾

II. Маніфести і універсали.

Характеристична прикмета боротьби царя з королем на українськїм ґрунті — се обмін маніфестів. І цар і гетьман, кождий розяснює в сих маніфестах цілі свої, а разом з тим хоче дискредитовати свого ворога. Маніфест противника викликає відповідь, а закиди сеї відповіді змушують знов до пояснень. Окрім царя і короля беруть в сїм участь гетьмани — Мазепа і новий гетьман Скоропадський.

Почав, здаєть ся, шведський генерал Лятєркрона. Вступаючи в Стародубщину в середині вересня, він звернув ся до місцевої людности з листами, де радив не бояти ся Шведів, zostавати ся спокійно в домах і привозити провіант на продажу в шведське військо.¹⁾

Перша зустріч Шведів з Українцями обійшлась спокійно. Українці вже привыклись до повождення московських ратних людей в українських містах і селах, через те поводження Шведів здавало ся дуже лагідним. Генерал Інфлянт наказував мешканцям нищити все, щоб затруднити Шведам дальше перебування в Стародубщині. Налякані московськими погрозами Українці переказували, що Шведи зовсїм не такі страшні, як казали, що „отъ непріятеля жадныхъ нѣтъ налоговъ и разореній, а войска великорусскіе всюда въ полку Стародубскомъ палють, разоряють и рабують...“ Переказували також і про те, як „драгуны и солдаты ущипливыми и тяжкими безчестили и безчестятъ досадами“, як солдати московські били Українців, а офіцери і слухати не хотїли скарг на такі образи.

Цар і його вищі урядники розумїли, що в таких обстави-

¹⁾ Неприсутних полковників цар сповістив про Глухівські вибори, приказуючи вважати Скоропадського за дійсного гетьмана — М. Д. 1708, № 73.

нах Шведи і листи шведських генералів можуть знайти серед української людности прихильне відношення. Се було б дуже небезпечно і через те цар звертає велику увагу на відносини Українців до перших шведських авангардів.

Перші листи шведського генерала Лаферкрони збудили підвріння царя. Зараз же після того згадали про можливість шкідливих впливів. „З'їло надлежить смотрѣть, дабы какихъ факцій не учинилъ король шведскій въ народѣ малороссійскомъ“ пише Головкин до Мазепи. „Такожде — пише Меньшіков 9/X до полковника стародубського Скоропадського — съ немалою опасностью принуждены мы слышать, что непріятель разослалъ отъ себя въ Украину универсалы, чрезъ которые прелщаетъ малороссійскихъ обывателей“. Против сеї небезпеки рекомєндує Меньшіков два способи боротьби: „поставить крѣпкія вездѣ заставы“, а окрім того „выдать уневерсалъ (въ свой полкъ), чтобъ къ намъ на встрѣчу для продажи ѣхали съ провіантомъ, а особливо съ хлѣбомъ, съ питьемъ и съ живностью, не бояся никакихъ опасностей...“ Дуже характеристична ся остання вказівка.

Згадали про такі універсали до української людности і з приводу переходу гетьмана до короля. „При такомъ зломъ случаѣ надлежить весьма здѣшній простой народъ утвердить всякими обнадеживаніями чрезъ публичные универсалы“ — радить Меньшіков царю під першим вражіннем неприємних подій. „Безъ того не пройдетъ, чтобъ какихъ не было отъ него здѣсь прелестныхъ универсаловъ или тайныхъ какихъ факцій“. Через те треба завдалегідь вияснити народови дійсні обставини, дійсні ціли гетьмана в його переході до короля.

Передовсім підчеркнути, що Мазепа мав на увазі особисті егоїстичні ціли, а воєсім не загальне добро українського народу. Се було легко, здавалось, зробити: треба тільки піднести, що і досі гетьман в своїй діяльності мав на увазі свої вузкі ціли. Так і радив Меньшіков: „публичные универсалы, выписавъ всѣ его гетманскія, къ сему народу, озлобленія и тягости...“ Як відомо, цар так і зробив, підчеркнувши вкінці другого маніфеста, що гетьман Мазепа завів деякі нові податки, для себе, а не для народу: зробив се гетьман „хитростію своею, безъ нашего указа, будто на плату войску, а на самомъ дѣлѣ ради обогащенія своего“ ¹⁾. Місцева українська людність скаржилась, що багато

¹⁾ Цар не раз повторює сю вказівку і при иншій нагоді — напр. М. Д. 1708, № 132: „да намъ же извѣстно учинилось, что помянутой извешникъ гетманъ Мазепа хитростію своею безъ нашего указа аренды

терпить від московських військ, терпить і морально і матеріально, тепер уряд поясняв, що вина в тім спадає до певної міри на Мазепу, бо се він завів нові податки...

Приписуючи гетьману еґотистичні цілі, царський маніфест не забуває про можливе толкування політичних цілей гетьмана. Може хто думає, що гетьман хотів визволити рідну Україну зіпід московської влади? Ні, зовсім ні. Дійсна мета гетьмана — „поработить по прежнему подъ владѣніе польское...“

Набуває значіння разом з тим і релігійна сторона: коли б Україна знов перейшла до польського короля, знов вернула ся б унія, знов було б „оскверненіє церквей Божіихъ“. Таким чином політична і релігійна сторони тісно звязані між собою.

Нарешті з притиском підносять ся, що обранне нового гетьмана має бути „вольными голосами, по правамъ и вольностямъ малороссійскимъ“: знов таки, виходить, гетьман не міг скаржитись на якесь обмеженне давніх прав України. І тут, виходить, все добре.

Таким чином, бачимо, сей невеликий другий маніфест намічає широку програму пояснень. Слідуючі маніфести можуть бути ширшими, складнішими, але і вони не виходять поза сі точки, не дають чогось нового: вони поширюють, розвивають, доповнюють сказане раніше.

Велике значінне надає цар релігійній стороні Мазепинської справи. Йому конче хочеть ся ввести в сю політичну справу релігійний відтінок: боротьбу против гетьмана Мазепи за Україну і віру. Зараз же після перших звісток 28/X цар кличе до себе єпископів на пораду: „прибыть сюда в обоз без замедленія, чего крайняя нужда в сем приключившемся случае необходимо требует“¹⁾. Два дні пізнійше знов: „понеже для помянутого случая, а паче же для совѣта, вѣло нужны, паки подтверждаемъ прибыть немедленно“²⁾. Були ієрархи на обранню нового гетьмана: сучасник в своїх записках нотує се як важну подію — „о привозѣ на ту елекцію архієрея Кієвского и Черниговского въ Глуховъ“³⁾. Ієрархи на глухівській елекції не були лише простими свідками, вони брали участь в акті „соборного и вѣчного проклятія вора и измѣнника Мазепы“, своєю присутністю

и іные многе ноборы наложилъ на малороссійскій народъ, будто на плату войску, а в самомъ дѣле ради обогащенія своего і сіи тягости повелѣваемъ мы пунѣ с малороссійского народу отставить...“

¹⁾ М. Д. 1708, № 58.

²⁾ М. Д. 1708, № 61.

³⁾ М. Д. 1708, № 62/2.

надають особливу вагу казанню протопопа Заруцького, що казав „пространно о прежде бывшихъ измѣнникахъ и о проклятіи вора Мазепы“. Не скінчилась на сїм поміч ієрархів: зараз після обрання, після анатели пишуть вони свої листи до українського народу, сполучаючи тут разом політичну і релігійну справу, виставляючи тут звязок „проклятой уніи“ з „игомъ работы людской“, через що, виходить, гетьман і „всѣ его единомышленники, съ нимъ самонизвольнѣ отъ его царского пресвѣтлого величества до противныя части шведскія удалившіеся, отъ матери нашея церкви святыя восточныя суть отвержены..“ В сих листах ієрархів легко помітити вплив царя.

В листах і заявах своїх Мазепа завсїди підчеркував політичний бік своєї справи. „Многими обидами малоросійській народъ отъ великоросійского отягощенъ“, сказано в листі гетьмана до короля. В инших листах сказано вже яснїйше, які саме обиди. Пишучи, наприклад, до полковника Скоропадського, гетьман підчеркує „упадокъ послѣдній правъ и вольностей нашихъ“ і бачить тут цілу систему, заздалегідь укладену і продуману, систему обмежень прав і вольностей. Московський уряд займає своїми залогами українські міста, одбирає їх „въ свою область, людей нашихъ, въ нихъ повигонаявши, порабованихъ и до конца знищенихъ“; і се не тільки міста близькі до границі і небезпечні, але і далекі, як Полтава, наприклад. Се робить ся, каже гетьман, не з стратегічними цілями, а з політичними, щоб перевести Україну в стан звичайної складової частини московської держави, знищивши усякі сліди місцевої автономії. Король шведський, натомість, думає гетьман, не тільки „отъ того Московського тыранського ига оборонить, уволнить и отнятыя намъ права и вольности привернетъ“, але „зъ общою ползою и зъ несмертельною славою умножить и разширитъ...“

Та ж сама гадка проведена і в маніфесті короля до українського народу. На прохання гетьмана король бере в свою оборону цілий український нарід, обіцяє боронити його від „неправого и неприязного московского панованія“, і підтримувати Українців в їх зусиллях вернути собі давні вольности. Маніфест короля підчеркує цілу систему політики московського уряду, підчеркує замір привести Україну в тїснїйшу залежність від Москви, заздалегідь зломивши усяку опозицію з боку місцевої людности. „Если крѣпко тому не запобѣжите, найдете погубу цілому народу настоящую“. І король закликає Українців до боротьби за права і вольности, змєншені царями.

Натомість цар підчеркує в своїх маніфестах, що обіцяна гетьманом воля України є властиво „порабощеніє еретикамъ шведамъ и иго поляковъ“. Царю важно якраз піднести зносини гетьмана з польським королем, бо для української людности се буде яснїйше, ніж шведські зносини. Шведська залежність не так ясна, а умова з польським королем веде за собою „оскверненіє и превращеніє въ римскую вѣру и унию“. Тїсний звязок „ига работы людской“ з униєю підчеркують всі — цар, ієрархи, міністри: через те небезпека шведського пановання стає гривнїйша. Цар користуєть ся кожною нагодою, щоб довести істнуванне дипломатичних зносин гетьмана з польським королем. Дуже користний був для царя перехоплений у мазепинського післанця лист до Лещиньского. Гетьман — пише цар в маніфесті — ранїйше заявляв, щоб Українцям „ни подъ нашею, ни подъ польскою властію не быть, но особливо свободными остаться, а нынѣ по тѣмъ его, богоотступного нзмѣнника, писмамъ (себто до Лещиньского) явилася явная ложь и предательство подъ польское иго малороссійского народа“. На сїм скінчили ся, каже цар, надїї і обіцянки Мазепи.

Надїям гетьмана на будуче цар противставляє реальні московсько-українські відносини. Скликаючи на обранне гетьмана, цар підчеркує, як ми бачили вже, що се буде обранне „вольными голосами, по правамъ и вольностямъ малороссійскимъ“. Знаємо ми тепер, в яких умовах переведено було се обранне гетьмана, знаємо, оскільки реальні сї обіцянки московського уряду. Але заяві сїй надаєть ся велике значінне і знов її повторюють. В маніфесті царя від 1/XI знов читаємо: „вольными гласы, по правамъ своимъ...“¹⁾. Се обранне могло б бути прикладом дїйсного відношення уряду до вольностей і прав. Але се здавало ся за мало²⁾ і уряд в своїм маніфесті дає спеціяльну обіцянку „свято, ненарушимо и цѣло содержать... всѣ вольности, права и привилегіи“. Дуже ефективно виглядає в маніфесті ся заява: „обѣщаемъ вамъ вѣрнымъ нашимъ поддан-

¹⁾ Цар кілька раз підчеркує в своїх маніфестах і листах, що обранне гетьмана має бути „вольными голосами, по правамъ малороссійскимъ“ — окрім наведеного в тексті див. ще М. Д. 1707, № 68 полковнику Левенцу, № 132 — місту Почепу; № 73 сповіщає про обранне Скоропадського.

²⁾ В листі царя м. Почепу читаємо між иншим: ...служить намъ в. г... при прежнихъ вольностяхъ своихъ непоколебимо... М. Д. 1708, № 132.

нимъ“; але за нею мало дійсного, реального, так само, як і за иншим таким же гарним виразом — „ни единого пенязя въ казну нашу во всемъ малороссійскомъ краю брать мы не повелѣваемъ...“

Переглядаючи пізнійші маніфести царя, легко зауважити, що далі розвивають ся детальнійше і повнійше вже зазначені основні пояснення: політичні, автономічні, релігійні мотиви вже виступають і в перших маніфестах. Приходить ся відповідати на „прелестные листы“ Карла, приходять ся збивати деякі докори та закиди і коротенько зазначені основні гадки розвивати і підпирати новими фактами. Наприклад в сфері релігійній наводить тепер царський маніфест різні приклади, як поводитись протестанти Швеції з православними церквами. Пояснення відносно прав і вольностей також поширюють ся і маніфест вгадує тепер давні часи прилучення України до Москви, як „по постановленнымъ пактамъ привилегіи и вольности позволилъ и утвердиль... ц. и в. к. Алексѣй Михайловичъ...“

Розбирає тепер маніфест і заяву короля, що московські війська нищать і руйнують українські села. Як ми знаємо, скарги на моральні і матеріяльні обиди від московських військ були і ранійше, але не звертали на себе уваги. Так тісно з сими загальними скаргами на обмеження давніх українських прав та вольностей звязані і дрібні скарги людности на обиди від російських військ.

Давно вже скаржились українські мешканці й українські війська на поведження московських військ і московських офіцерів. Де козакам приходило ся служити поруч з московськими солдатами, завсїди скаржили ся козаки на солдат і на їх офіцерів, скаржили ся на суворе відношення. Де стояли московські полки по українським містам і селам, завсїди скаржились Українці, що їх зневажають, лають, б'ють і діймають матеріяльно ріжними поборами зверх міри і норми. В листуванню гетьмана завсїди ми читаємо про се в офіціальних доношеннях полковників: гетьман з свого боку пише про се царю. Тепер до того ще — знищення, руйнування в цілях стратегічних. „Заледво сами зъ душою поуходили, дома и пашни всѣ пожаромъ спалени, а иные розграблени... Непрестанно людей нашихъ поносятъ, бѣды и побои...“ Після таких скарг і доношень легко зрозуміти заяву в листах Мазепи і в маніфесті Карла. „Многими обидами малороссійській народъ отъ великороссійского отягощенъ... огнемъ, рабунками и немилосерднымъ мордерствомъ руйновати (потенція

Московская) пришла...“ Протїв таких заяв виступають цар в манїфестах своїх і гетьман Скоропадський в універсалї.

Кїнець-кїнцем численнї скарги від української людности на матерїальнї і моральнї угнїти мусїли нарештї звернути увагу московських урядникїв. Московський уряд нерав скаржив ся, що в українським народом не так легко поводитись: „мы еще не обычны какъ съ народомъ малороссїйскимъ обходиться, хотя всячески оный охраняемъ“. Тепер вовсїм ясно було, яке вражїнне робить на Українцїв поведженне московських вїйськ, та як запобїгти сьому. Скоропадський в універсалї взагалї відкидає такі вказївки Мазени і короля: „то самая есть неправда“. Бїльше отверто висловлюють ся цар: вїн згоджуєть ся, що се бувало, але вже бїльше того не буде і всїм покривдженем буде нагорода. Надалї „ми войскамъ своимъ великороссїйскимъ подъ смертною карою запретили малороссїйскому народу никакого разоренїя и обидъ отнюдь не чинить“. Се був реальнїй наслїдок сих скарг і заяв. Цар звернув увагу на вїдношенне московських вїйськ до української людности ¹⁾.

Дїйсно се було конче потрібно, бо виходило б инакше, що вороги-Шведи вїдносять ся поки що до місцевої людности лїпше та уважнїйше, нїж свої, Росїяне. Але швидко обставини змінились і Шведи почули невигоди довгого перебування на ворожїй території. Цар звернув велику увагу на провіантованне шведського вїйська і дїйсно багато встиг зробити на шкоду ворогїв. Як тїльки Шведи вступили в Стародубщину, цар приказав „провіантъ и фуражъ предъ неприятелемъ жечь безъ остатку“. По селах селянам приказано ховати хлїб і товар, щоб Шведи не могли „ничего себѣ къ пропитанїю получить“. Ховати приказано також „изъ мельницъ жорновы и снасти“, навїть „жорновы ручные, чтобъ не досталося неприятелю для молотья хлѣба“. Повторяють сей наказ і цар в своїм манїфестї і гетьман Скоропадський в своїм універсалї. Як звичайно підчас вїйни, таке руйнованне селянського добра своїми ж вїйськами робило дуже важке вражїнне на власникїв-селян і цар в своїм манїфестї мусїв пояснити, що в цїлях вїйни таке знищенне буває конче потрібно і се не можна вважати за якусь спеціальну ворожнечу з боку московського уряду.

Приказуючи українській людности нищити запаси збїжа

¹⁾ Наприклад розпорядження Шереметєва: „...жителямъ никакихъ обидъ и разоренїй и грабительствъ и протчаго своеволия чинено не будеть...“ Додаток № IV.

поблизу шведського війська, цар заохочує з свого боку привозити і продавати їх в російські полки. Знаючи недовіре Українців до московських військ, Меньшіков просто упереджує: „понеже отъ насъ при мнѣ обрѣтающемуся войску подъ смертною казньою закавано, чтобъ безденежно ни у кого ничего отнюдь не брать“. Подібним чином і Шереметєв від царського імени видає маніфест в заклик привозити різні запаси, обіцяючи не допускати жадних кривд. Меньшіков прохав полковника видати відповідний універсал в своїм полку, а тепер фельдмаршал російських військ видає з доручення царя маніфест. З цього Шереметєвського маніфеста робили ся копії для розповсюдження серед народу ¹⁾. Отже українська людність мала відповідні заклики, розяснення і обіцянки не тільки від своїх місцевих властей, але і від центральних московських...

З другого боку цар суворо переслідує всіх, хто став би на заклики шведських генералів привозити провіант. „Изъ простого народу многіе склоняются и въ непріятельское войско ѣздятъ для продажи со всякими припасы и тѣмъ непріятелю немалой авантажъ, а нашего всемилостивѣйшого государя интересу великой вредъ чинятъ“. Против таких людей треба ужити усяких засобів: „весма надлежитъ бодрое имѣть око и сіе зло какъ найскорья подщитъся остеречь“. Меньшіков приказує далі „ежели такіе люди гдѣ явятся и ихъ прикажете ловить и векорѣвѣшатъ, не описываяся никуда объ иномъ указѣ“.

Всі ці погрози і карі, заклики і заохочування мали свій вплив. Гетьман Скоропадський писав в універсалі, що недаючи Шведам провіанту, Українці змусять ворогів швидче покинути українську землю. Хоч Шведи і не покинули українські села, але змушені були силоміць збирати собі провіант і се вкінці зіпсувало шведсько-українські відносини.

Руйнуючи і нищучи перед шведськими військами українську околицю, цар хотів поставити Шведів в важкі умови. Далеко від вітчизни Шведи мусіли зимувати в чужій країні, серед чужого народу, з якого приходилось тепер силоміць збирати провіант. Цар надіяв ся, що така стратегема вийде на користь і задалегідь розраховував, що коли „непріятель еще здѣсь въ Украинѣ замѣшкаеть и завеснуеть, не безъ трудности ему будетъ въ провіантѣ и фуражѣ“. Так воно і вийшло, і сучасники

¹⁾ Додаток № IV.

надавали велике значінне сій стратегіемі царя в загальнім ході подій 1708—1709 р.

Король стояв в Ромні, се був головний штаб і центральний пункт занятої Шведами української околиці. Роменська околиця богата, але і вона, хоч богата, не могла винести довгого перебування шведських військ. Боючись важких податків, місцева людність почала кидати свої села. „Все покиня город и спрятав пушки, ушли в лѣса з женами и з дѣтьми и нынѣ тамо живутъ“¹⁾. Такі вказівки нерав зустрічаємо ми в актах з зими 1709—1709 рр.

Коли частина людности ровійшла ся, тим що лишили ся, важко стало постатчати великий провіант і ті, що може з початку відносили ся добре до Шведів, тепер дивять ся на них ворожо. Доходило до конфліктів з мазепинцями і відносини погіршали ще більше. Що було в Лохвиці від мазепинців Гамалії та Мартосенка²⁾, могло бути і по иншим містам і се мусіло робити важке вражінне на людність. Відбивасть ся се на вистаченню провіанту. Присутність гетьмана допомогла в децим Шведам: універсали гетьмана зміцняли вплив маніфестів короля. Завдяки гетьману Шведи почували себе з початку³⁾ спокійніше, але згодом дають себе знати загальні умови зубожіння місцевої людности. Провіант давати згоджують ся з великою неохотою, приходять ся збирати силоміць, люди скаржать ся і розходять ся в занятої Шведами околиці по сусіднім селам, щоб перебути там лихоліття.

Питання про вистаченне, се дуже важне питання в тих обставинах, в яких були шведські війська. Погіршенне шведсько-українських відносин зараз же виявилось в вистаченню провіанта для шведського війська.

В маніфесті своїм король висловлює запевнення, що „провіантъ до выживленья потребный охочо безъ злости выдастся“. Перші тижні перебування в Україні сприяли таким надіям. Але вийшло инакше. Через місяць-два обставини різко змінюють ся.

¹⁾ Додаток № VIII. ²⁾ М. Д. 1708, № 128.

³⁾ До прихода гетьмана Мазепи — оповідав оден з шведського війська — „в провіанте де у них было гораздо скудно потому что, хотя хлѣб и находят, однакож мельницъ нѣтъ і гдѣ найдутъ рож, то, смолов в речные жорновы, пекли лепешки у огня і тѣмъ питались, а какъ де гетманъ приѣхавъ к ним, то козаки почали возить хлѣбы, пиво, водку, соль и протчие припасы, что у нихъ завазано в войске, дабы их не грабили, а покупали поволною цѣною...“ М. Д. 1708, № 54, VII.

Довге перебування дає себе почувати яснійше і повнійше своїми негативними сторонами.

В обміні маніфестів і універсалів останнє слово лишило ся не за королем. І в с'їм мали свій вплив пояснення, заохочування і погрози маніфестів царя.

III. Глухівські грамоти. Конфіскації і нагороди.

Перші звістки про перехід Мазепи до шведського короля були дуже неясні і неповні. Невідомо було з початку число прихильників, мазепинців. Після перших відомостей цар писав своїм головним помічникам, що Мазепа „токмо изъ пяти персонъ сіе зло учинилъ“. Хто ж були сї ближші прихильники мазепинських плянів, се було невідомо, на стільки неясно, що цар доручає Меньшікову особливо звернути увагу на миргородського полковника, як ворога гетьманського, отже — виходить — великого прихильника царя і московського уряду. А — якраз Апостол разом з гетьманом.

Згодом лише виявилось, хто разом з Мазепою удав ся до Карла. Батуринський канцелярист Кандиба приніс в Батурина звістку, що Мазепа прилучив ся до шведського короля. При тїм назвав Кандиба всіх головних мазепинців, що разом з гетьманом удали ся до табору Карла. Таким чином неясна ранійше група мазепинців, що пішли за гетьманом, тепер в'ясняєть ся: можна вже перочислити усіх головних прихильників Мазепи, прихильників рішучих і відвертих.

Прийшли далі звістки про батуринську гетьманську задогу. Се була б друга категорія мазепинців: ті пішли з Мазепою, сї лишили ся, чекаючи повороту Мазепи з шведськими полками. В Батурині вперше зустрітились московські генерали з такими мазепинцями. Се були Чечель, Кенігсен та інші. Хто з них вповні знайомий з плянами Мазепи? З листа царя до Чечеля не можна рішити, чи вважали тоді мазепинцем сердюцького полковника. Цар наказує в с'їм листі, щоб Чечель прийняв „для лутшого отпору непріятелю в гварнизонъ к малороссійскимъ ратнымъ людям полкъ великороссійской пѣхоты“; цар покликуєть ся на приклади — „для лутшого отпору непріятельского і в Стародуб і в Новгородокъ-Сѣверской наши великороссійские ратные люди посаженн были и длятого оныхъ непріятель

и добывать не стал“¹⁾. Чечель, як відомо, відповів Меншикову, що він і гетьман зовсім инакше дивлять ся на великоросійські залоги в українських містах. Теж саме пояснення чув від Чечеля і Дубяга — „понеже де от нихъ великое разорение малоросійскому народу происходитъ, знатные — будто — мѣстечка сожены, а іменно Мглинъ, Березна и Мена, чего чтоб і над Батурином не учинили“²⁾. Цікаво було б знати ближше, хто з сієї нещасливої батуринської старшини був справжнім мазепинцем, знав про мазепинські пляни і чекав повороту гетьмана з королем-протектором України. Бо були і такі, що слухали ся наказу гетьмана, не знаючи ближше про його пляни та надії,— люди воєнної дисципліни, для яких Мазепа був передовсім головним командиром козацьких військ.

Гетьман міг видати наказ до 25/X, ще в Батурині або в Коропі, а той, хто виконував його наказ, в очах російських урядників вже ставав ео ipso мазепинцем, хоч і не знав про пляни гетьмана. Гетьман міг наказати їхати по нїм, і після того, як виявились дійсні вчинки Мазепи, така подорож розумілась як бажання перейти до шведського короля. Ми знаємо такий випадок з канцеляристом Дубягою³⁾. Він їхав з села до гетьмана, а гетьман тим часом поїхав через Десну до короля. На оболонським перевозі Дубягу спинили як мазепинця, що, спізнившись, їхав догоняти гетьмана. Таких випадків, як сей з Дубягою, було, розуміть ся, більше.

Після батуринської катастрофи з її глибоким моральним впливом нових мазепинців до шведського короля вже не прибувало. Надії на швидкий успіх короля з гетьманом не здійснились і вже не було причини виявляти свої мазепинські симпатії. Орлик в своїм листі передає слова гетьмана Мазепи на сумних руїнах нещасливого Батурина. Під важким впливом сумних вражінь гетьман висловив ся, що Україна перелякана нещастем Батурина лишить ся і не піде за королем і гетьманом. Старий гетьман розумів вплив обставин і ті рішучі моменти, коли сумніви нищать надію та певність і будучність стає неясною.

Розумів се і цар. Він задумав покористувати ся сими вражіннями і вже 7 падолиста видає цар в Глухові маніфест до

¹⁾ М. Д. 1708, № 60. Цікаво порівняти з сим подібні ж мотиви в листі царя Левенцю, щоб він впустив у Полтаву російський полк „без всякого прекословія“. М. Д. 1708, № 94.

²⁾ Додаток № VII. ³⁾ Додаток № VII.

мазепинців. „Чаємъ большая часть отъ него измѣнника обманомъ заведены и о его измѣнничьемъ намѣреніи были несвѣдомы“. Цар улекшує мазепинцям поворот: він признає можливість незнання і — як відомо — се підносять, повернувшись до царя, і Апостол і Галаган. Уже в перших листах до полковників поясняє цар ¹⁾ незнанням несподіваний вчинок старшини: „тако тѣмъ лстивымъ образомъ вся старшина і полковники достались въ руки неприятелю“ ²⁾. Між тими першими листами до полковників і сям новим маніфестом пройшло більш тижня, а се було багато часу і багато вяснилось нового в деталях мазепинських плянів. Але цар вважав відповідним провести і в сїм маніфесті се пояснення незнанням.

Друга сторона політики царя: Старшину, що не пішла в гетьманом, треба було „скільки возможно ласкаво призывать“ І з тими далекими мазепинцями можна було попитати щастя. Ті, що „измѣною вора Мазепы заведены въ неприятельскіе руки“, можуть знов спокійно повернутись з шведського війська і зайняти навіть свої попередні уряди, не боючись жадної кари за свій перехід до короля. „Милостивое отпущеніе винъ ихъ... содержаніе чиновъ и маетностей ихъ безъ всякаго умаленія... впредъ наша ц. в. милость...“ — се буде дуже велика спокуса.

Але при тїм сей глухівський маніфест містить одну цікаву подробицю.

Відїзжаючи разом з гетьманом до короля, мазепинці залишили родини, жінок і дітей. Дбали задалегідь, щоб виправити жінок до якогось безпечнїйшого місця. Досить далека від тодішнього театру воєнних подій Прилука якраз здавалась таким безпечнїйшим місцем в жовтні 1708 р. Тут дійсно зібралось багато старшинських родин ³⁾ і всі стурбовано чекали неминучої оружної зустрічі московських і шведських військ.

¹⁾ Додаток № II, III.

²⁾ cfr. М. Д. 1708, № 132 „...обманувъ съ собою старшину і трех полковников...“ Се підчеркують мазепинці в своїх пізніших заявах — М. Д. 1709, № 18, VII.

³⁾ Деякі подробиці про прилуцьке жите того часу: жінка Бистрицького „і прочее тамо будучее старшины жены ж поѣхали в Прилуку, гдѣ было съѣхалос многой старшины и козацьи жены і с пожитки своими, а войскъ тамъ никакыхъ не было, кромѣ того, что члвкъ съ 100 козаков белгецов от полков, і жили тамъ в Прилуке с идлю в великом страху, опасаясь приходу великого государя і шведских...“ М. Д. 1708, № 54, IX, I. (челядник Бистрицького). „Въ оноуѣ наѣхав множество женского полу, которыя съѣхалис із розныхъ мѣсть, какъ із Батурина

Цар звертає увагу на сю обставину. Мазепинці там далеко з гетьманом і королем, але можна вплинути на них. Глухівський маніфест підносить, що мазепинців, які не повернуть ся за місяць до царя, позбавлено буде „всѣхъ чиновъ и урядовъ при войскѣ нашемъ запорожскимъ“; відберуть у сіх мазепинців і маєтності. Але далі читаємо нову деталь — „женъ ихъ и дѣтей брать за караулъ и присылать къ намъ, великому государю, которые сосланы будутъ въ ссылку“.

Були скарги, що мазепинці захоплювали родини вірної царю старшини. Скаржив ся, наприклад, Шишкевич, що мазепинці захопили його „жону у колодку забивши, также и дѣти“, повезли до гетьмана. „И-тое привѣзши до Обмачева, не застали того проклятого Мазепи, ледва миромъ упрохали, аби жоны моеѣ передъ очи Мазепини не постановили“¹⁾. Подібним же чином дивлять ся і московські діячі. Коли не можна дістати самих мазепинців, все ж таки можна вплинути на їх через родини. Захопивши жінок і дітей можна було вплинути і на самих мазепинців²⁾. Дійсно, коли пізнійше мазепинці почали потайки кидати гетьмана і втікати з шведського табору, Шведами стали з великим недовірем відноситись до мазепинської старшини. Заспокоїлись лише тоді, коли до полковника лубенського³⁾ приїхала його жінка і стала разом з ним жити, коли так само і до інших приїхали їх родини. І знов ті самі погляди ми знаходимо у царських міністрів. До полтавського полковника Левенця Головкин і інші ставили ся досить підозріло, але всеж таки заспокоїлись трохи, коли полковник привів своїх дітей до Харкова в тамошню школу.

Загальне переконання було таке, що не всі мазепинці з гетьманом, що багато ще було прихильних, але вони не відважили ся звязати свою долю з долею гетьмана, чекали і вагали ся, а між тим глухівські вибори та батуринська катастрофа збільшили вплив царя. Знов приходило ся чекати, але вже з меншою надією на швидкий успіх. Казали, що ніби Скоропадський тримав ся разом з гетьманом, але потім його покинув,

и из другихъ, а именно жены генерального писара Орлика да господаря гетманского Цурки...“ М. Д. 1708, № 54, IX, 2 (козак Фай).

¹⁾ М. Д. 1708, № 102.

²⁾ Через те дуже цікавлять ся наприклад жінкою Бистрицького: ...пишу к милсти твоей, дабы твоя милость оную держалъ в Нѣжинѣ за крѣпким карауломъ, дабы не ушла куды... М. Д. 1708, № 68.

³⁾ М. Д. 1708, № 54, XVII.

що близькі до Скоропадського люди були в мазепинськiм таборі і тільки пізнійше покинули шведського короля, але дякуючи впливови нового гетьмана не постраждали за се, не понесли кари¹⁾.

Викликав деякі сумніви також і полтавський полковник Левенець. До нього було писано, як до інших полковників, кликано в Глухів на вибори, але Левенець не поїхав. Головін нагадує йому знов: „уже було писано, дабы вы на обраніе нового гетмана ізволили бытъ в Глухов какъ найскорѣя: но понеже не имѣемъ вѣдомости получили л ваше блгородіе тот его монаршіи указ, а другіе полковники, яко же Стародубовскій, Черниговскій, Переяславской, Нѣжинской и іная полковая старшина многая уже в Глуховъ стѣхались и час от часу прибавляюцца...“²⁾. Зауваживши відсутність Левенця, міністер знов нагадує полковникови, що цар хоче бачити полковника на глухівських виборах. Отримавши сей лист міністра, полковник зараз же відписує: „послаемъ по всѣхъ сотниковъ полку моего и тѣ якъ прибудуть и я з ними в дорогу выберусь“; при тім посилає листи гетьмана Мазепи, а посланець мазепинців втік, боючись в'язення³⁾.

Через кілька днів знов пише міністер до полтавського полковника „дабы вы по вѣрности своей к его црескому величеству какъ найскорѣя прибыли“⁴⁾. Полковник відповідає, що збирався до царя, але мусяв „останавитца за вступленіємъ неприятельскимъ в Рамну і в Гадячъ, для чего проѣхать было безопасно“. Окрім того полковник бояв ся, щоб „неприятель чрез нападеніе свое какого разоренія в полку не учинил...“⁵⁾.

Такі пояснення Левенця не були безосновні, але всеж таки лишали якісь сумніви. Всеж таки, як не як, на всі заклики царя полковник відмовляв ся приїхати. Сумніви лишали ся. Аж ось приходять трівожні вісти від ахтирського полковника Осипова. Сей був щирий прихильник і постійний кореспондент московського канцлера в українських справах. Посилає одержані листи, передає різні вісти. В середині падолиста, 18, 19, 20, до полковника ахтирського приходять різні трівожні вісти про Полтаву і Левенця. Полтава і ранійше будила певні сумніви і підозріння. „Полтава издавна нестатечная, бо тамъ знайдуються Мазепины и Орликовы пріятели, а Чуйкевичовъ рожоний братъ,

¹⁾ Уривок з джерел — Костомаров 453, прим. 2.

²⁾ М. Д. 1708, № 68.

³⁾ Лист до Левенця писано 6/XI, а полковник відповідає 10/XI.

⁴⁾ М. Д. № 86. ⁵⁾ М. Д. № 94.

полковий писарь, всему голова¹⁾. І тепер в Полтаві — переказують і пишуть Осипову — „розвратъ“, полтавський полковник немає щирости до царя, вагаєть ся і чекає, хто прийде ранійше до Полтави, чи Шведи, чи царські війська: „кто к намъ будетъ скорѣе, того мѣтимемо за пана“; коли прийшли від Мазепи листи, полковник звелів читати по церквах з великою пошаною: „цѣла Полтава змѣнила“²⁾. В відповідь на сі звістки від 18, 19, 20 падолиста цар посилав до Полтави російські полки, приказуючи полковникови „впустити в Полтаву без всякого прекословия и обще отпоръ чинити, какъ то учинено было в Стародубе і в Новгородке Сѣверскомъ і в протчих городѣх, что видя неприятель принужденъ былъ отъ тѣхъ отступити“³⁾. Ми вже бачили се поясненне в царській грамоті Чечелю...

Левенець не відважив ся виявити яснійше свої вагання, впустив в Полтаву російські полки і в своїх полковничих універсалах закликав людність вірно служити царю. На сім і скінчились вісти про Левенця. В Глухові Левенець так і не був.

Глухів, так само як „в Погребках“ або в „обозѣ при Деснѣ“, не тільки просте означенне місця в актах і грамотах того часу. За ті два тижні з чимсь, що пройшли від першої звістки царя про перехід Мазепи аж до закінчення глухівських виборів, події змінiali ся дуже швидко, кождий день приносив щось нове. Таким чином наведені дати царських грамот мають своє значінне: се головні моменти в розвитку царської політики що до України, головні моменти сеї важкої зими 1708—1709 рр.

Нові і нові події, повнійше розвиваєть ся в деталях політика царя, намічають ся нові способи, нові засоби боротьби.

Загально уживана в ті часи конфіскація маєтків була переведена царем против мазепинців. Ще не так давно гетьман ужив сей спосіб боротьби в справі Кочубея та Іскри. Скаржила ся пізнійше вдова Іскри, що частину скарбів Іскри захопив і потратив Герцик, а решту відіслано до Білої Церкви⁴⁾. Цілком зрозуміло, що цар в боротьбі з мазепинцями швидко згадав про можливість конфіскації.

В маніфесті з 7/IX цар приказує мазепинців „лишити всѣхъ чиновъ и урядовъ при войскѣ нашемъ запорожескомъ, такожъ и маєтности ихъ и имѣніе, яко измѣнничье, опредѣляемъ отда-

1) М. Д. № 98, IV.

2) М. Д. № 98, IV, X, XIV.

3) М. Д. № 94.

4) М. Д. № 127.

вать за служби инымъ вѣрнымъ“. Далі прийшли звістки, що у гетьмана скарби переховують ся по різних місцям: в Печерській Лаврі, в Білій Церкві. Цар видає указ шукати усюди скарбів гетьмана: хто повідомить — тому половина.

Мазепинська казна добре придалась царю. В кінці грудня 1708 р. Д. М. Голіцин вже пересилає до Меншикова в Суми „скриню“ разом з „росписью мазепину богажу“¹⁾. Тоді ж „изъ того мазепина скарбу“ цар призначив Д. М. Голіцину 25.000 рублів²⁾. Місяць пізнійше 13/II Меншиков з наказу царя пише Голіцину видати старості жмудському Огінському 6.000 ефімків „изъ мазепинихъ ефімковъ“. В цвітні Голіцин мав виплатити з царського наказу 5.000 ефімків литовському підскарбію Поцію, здаєть ся, знов з мазепинських скарбів, хоч тут се ясно не висловлено (лист Меншикова 4/IV). Нова велика виплата в маю: „извольте на дачу волоскимъ и польскимъ хорунгвамъ жалованья послать изъ мазепинихъ денегъ тысячъ семь, такожъ тысячъ двѣнадцать къ г. г-ф-л. Голцу“. Се великі виплати, про які заховали ся ясні вказівки, але окрім того були і більше загальні „а изъ достальныхъ мелкихъ денегъ бѣлоцерковскимъ старшинѣ и казакомъ обѣщанное жалованье роздавать“³⁾. Таким чином пригодили ся дуже мазепинські скарби.

Після проби з гетьманом прийшла черга також і на інших. Маніфестом 7/XI мазепинців поставлено було в спеціальне становище. „Повелѣваемъ лишить всѣхъ чиновъ и урядовъ, маестностей и имѣній“, писав цар про мазепинців. В таких умовах „измѣнничьи пожитки“ спокушали богатых. В сотенних містах і місточках, де всі знали оден одного, відомо було також, що кому належить, і зараз же після маніфесту місцеві

¹⁾ Меншиков, одержавши сю скриню, просить Д. М. Голіцина „прислать къ намъ мазепинимъ пожиткамъ такую вѣдомость что чего мѣрою и вѣсомъ, и порознь цѣну описавъ имянно...“ 10/I. Сборн. XI, с. 108. В сїм мазепинськїм скарбі були гроші — московські рублі і ефімки, одїж, футра, посуда. Ефімки велено було поки що заховати; „платья и протчую всякую рухлядь дорогихъ вещей извольте продавать“ — доручав Меншиков Голіцину. „Собольи мѣха и протчія всякія дорогія вещи и серебряную посуду извольте оцѣнить и, въ что что оцѣнено будетъ, тому изволь прислать ко мнѣ вѣдомость; а шкатулю съ серебряными ножами и вилокми и съ ложками изволь прислать къ намъ“ — пише Меншиков 15/I 1709 р. Сборн. XI, с. 109.

²⁾ Се була нагорода „за ваши бывшіе при батуриномъ штурмѣ труды“.

³⁾ В серпні Голіцину було приказано „остаточные деньги и ефімки“ передати г.-к.-у. Бестужеву-Рюмину. Сборн. XI, с. 114.

впливові люди почали забирати собі „измѣнничьи пожитки“, не боючись за се кари. Таким чином мазепинці, що кинули короля і отримали від царя „милостивое отпущеніе винъ“, знаходили у себе в дома зовсім не так, як залишили тому назад місяць, ідучи до Мазепи. І ось сі мазепинці звертають ся до гетьмана Скоропадського і царя, скаржуть ся на „опустошенія и шкоди в добрах своих“, а сі шкоди якраз викликані були занадто простим розумінням царського маніфесту: як цар, мовляв, в своїм маніфесті наказав відбирати від мазепинців маєтки, можна брати спокійно, не боючись кари.

В сих відносинах маніфест 7/XI мав дуже шкідливий вплив. Він спокусив багатьох. Коли мазепинці взагалі втрачають свої маєтки, треба лише заплутати когось в мазепинську справу, а потім в нагороду прохати щось з маєтків обвинуваченого та засудженого. Починаєть ся таким чином сумна манія доносів на мазепинців дійсних і вигаданих. Скарби Мазепи і мазепинців не давали довго спокою різним цікавим Українцям, що силкували ся захопити якийсь ласий кусок з „измѣнничьихъ маєтностей“. З сих мотивів повстала сила доносів¹⁾. Уряд приймав їх дуже уважно в перші місяці; страшна інституція — „походная посольская канцелярія“ — брала і по малім підозрінню на важкий „допросъ съ пристрастіемъ“. В таких обставинах міщева українська людність жила в важкім пригніченню, чекаючи доносу, слідства, кари, конфіскації... Ґоловкін писав²⁾ якоесь, що „безосновательнымъ никакимъ доносамъ повѣрено не будетъ“, але суспільство знало, як важко себе реабілітувати, і з сумнівами чекало завтрашнього дня..

Глухів — важний момент в розвитку політики московського уряду що до українських земельних відносин. Після того, як полагоджено справу обрання нового гетьмана, після того як здійснено без великих перешкод пляни царя і закінчено „сіе изрядное дѣло“, цар задумав подякувати і нагородити вірну українську старшину.

З переходом гетьмана і старшини до короля в адміністративній системі України зявилось кілька пустих посад. Таким чином виникло питання, ким сі пусті місця обсадити. Брак совершеного — як тоді говорилося — полковника і сотника давало себе шкідливо почувати і в звичайні часи. Тим більше

¹⁾ сfr. в моїй статі — „По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у мазепинців“. Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. т. 75, с. 87.

²⁾ *ibid.* с. 88.

треба було запобігти сьому в тих незвичайних умовах, коли так багато виникло нових турбот. З різних кутків приходять скарги, що людність не може дати собі ради без звичайної старшини¹⁾. Отже приходилось не відкладати на далі сеї справи.

Швидко зміркували, що з сього конче потрібного обсадження пустих посад можна зробити нагороду для вірних і прихильних урядови людей. В листі до наказного ніжинського полковника цар пише: „мы васъ обнадеживаемъ нашею особливою высокою милостію и будте благонадежны, что мы васъ въ настоящіе полковники нѣжинскіе пожалуемъ“²⁾. Легко зрозуміти, з яким заміром додав цар сю увагу в кінці свого листу.

Тепер прийшов час виконати сеї обіцянки. Вірна старшина підтримала царя в його цілях, полагоджено з їх помічю українські відносини: не дивно, що цар не лишив без подяки сю поміч.

Наказного ніжинського полковника поставлено совершенним, як обіцяно: „велѣли ему быть въ нѣжинскомъ полку настоящимъ полковникомъ“³⁾. В грамоті на се підносить ся окрім звичайних „вѣрныхъ і усерднорадѣтельныхъ службъ“ ще і восібна „показанная вѣрность въ настоящемъ случае ізмѣны намъ великому государю бывшего гетмана Мазепы“. Туж спеціально вказівку зустрічаємо ми і в інших подібних грамотах. Таким чином вища посада зявляєть ся в сих грамотах глухівських як нагорода за щирю та непохитню вірність в недавніх подіях.

Іноді згадана спеціальна подробиця. В царській грамоті на полковництво прилуцьке пригадано деякі обставини батуринського нещастя⁴⁾. Коли гетьман Мазепа „пзмѣнилъ и отѣхалъ къ неприятелю ишему королю шведскому съ единомышленники своими и съ которыми и прилуцкой полковникъ бывшей тогда жь отѣхалъ съ нимъ Мазепою“, тоді залишив ся в Батурині за наказного полковника Нос. І сей наказний полковник не виконав приказу Мазепи, „помня страх божій и присягу, противу иныхъ ц. в. ратныхъ людей не бился“. Знов полковництво наказному полковнику нагорода за вірність „в семъ приключившемся случае“.

І менші посади також ідуть в нагороду вірним і щирим⁵⁾.

¹⁾ Нпр. М. Д. 1708, № 67, IV, VIII, IX.

²⁾ Додаток № III. ³⁾ М. Д. 1708, № 66. ⁴⁾ М. Д. № 80.

⁵⁾ М. Д. № 102 сfr. лист Меньшікова до Скоропадського. Матеріали Военно-Ученого Архива. I, с. 567.

Через те різні люди випрошують собі сотництво, підносячи свою в'їрну службу.

Разом з посадами випрошують ся і роздають ся в Глухові маєтности. Коли переглядаеш в паперах Посольської канцелярії всі сі чолобитні, легко зауважити, що всі вони писані тут в Глухові, навіть руками московських канцеляристів сеї канцелярії. Виходить, що сі прохання і чолобитні не привезені задалегідь з дому, але тут на місці в Глухові написані на швидку. Треба уявити собі, що після закінчення виборів гетьмана цар висловив вірним полковникам і старшині свою подяку і задоволення. Виникла гадка використати сеї настрій царя, і от потягнули ся полковники, генеральна старшина і полкова старшина писати прохання і чолобитні. За два-три дні написано багато таких чолобитних і тоді-ж на них покладено резолюції. Прохали, що хто хотів: села і млини, лани і ставки. Дехто вибрав собі в „измѣнничьихъ маєностей“ ¹⁾. Може при тім висовувала ся гадка, що з маєностей бувшого гетьмана і мазепинців декше було б отримати від царя якусь частку, бо в маніфесті царським ясно сказано: „маєности ихъ и имѣніе, яко измѣнничье, опредѣляемъ отдавать за службы инымъ в'їрнымъ въ войскѣ нашемъ запорожскомъ“.

Згадали при тім, що у кого забрав колись Мазепа. Зібрана тут в Глухові старшина генеральна і полкова могла пригадати різні розпорядження гетьмана Мазепи, які шкідливо відбили ся на їх матеріяльним добробуті. Іноді гетьман Мазепа чинив се навмисно, щоб комусь пошкодити, іноді робив з загальних причин без злого умислу. Але як би з тим не було, сі гетьманські розпорядження лишили неприємні спомини в душі. Тепер якраз прийшов відповідний час нагородити себе за колишні неприємности і поповнити колишні матеріяльні втрати. Так, наприклад, дивив ся на се і чернігівський полковник Подуботок і в своїй чолобитні докладно розповідає, як гетьман забрав маєности бувшого полковника гадацького Михайла Василева, лишив дещо собі, а решту пороздавав, кому хотів ²⁾. Тепер Подуботок заявляє свої права на спадщину після

¹⁾ Наприклад наведене в нашій Додатку № VI прохання Заруцького, протопопа Новгородського: „...на позосталые добра змѣнника вшего ц. пресв. в. Ивана Бистрицького...“ Подібним чином Юрій Забіла просить собі „после изменника иновемца Оридрика, которой был в Батурино деревню Севоложи“.

²⁾ М. Д. 1708, № 82, I.

того гадяцького полковника, бо доводив ся він йому, Полуботку, шурином (ібо жона ево ему, Михайлу, сестра родная..). З такими скаргами на колишнього гетьмана виступив тепер у Глухові не оден лише чернігівський полковник.

Були скарги й иншого змісту. В них полковники, генеральна і полкова старшина згадували вже не свої особисті втрати, але як урядники підносили несправедливі вчинки і розпорядження гетьмана відносно рангових маєтностей. Скарги такі виглядають дуже подібно одна на одну. Ось, наприклад, полковник переяславський Томара ¹⁾ скаржить ся: „села якие прежде до полку переяславского належали... теперь бивший гетманъ Мазепа самовольне отняв завладѣль...“ За полковником іде його прикладом і сотник; скаржить ся ²⁾ він, що село, яке з давних часів належало на бивших сотників новгородських за служби військові, захоплено полковником стародубовським. Такі ж скарги висловлюють і инші з зібраної в Глухові генеральної і полкової старшини.

Відріжняючи сі дві групи скарг, не треба забувати про спільні їм мотиви. Коли в скаргах на особисті земельні втрати ясно почувують ся особисті економічні мотиви, то від них не вільні і скарги на захопленне рангових маєтностей. Справа в тім, що старшина мала великі зиски з рангових, і зменшенне таких маєтностей почувало ся дуже глибоко. В деяких скаргах на зменшенне рангових маєтностей ми так просто і читаємо: „в полку Переяславскомъ... в званнѣ застаю полковникомъ, а не мѣю жаднихъ з уряду оного приходовъ и користей“ ³⁾.

Ся спільність мотивів веде за собою деякі неясности. Для сотника і полковника завсіди ясна була різниця між власними і ранговими маєтностями, але для московських канцеляристів се не було так просто і ясно. Коли полковник просить потвердити йому кілька сел, або вернути кілька сел, він лише при деяких додає „прежде сего належали до полку, до сотни“. Але для канцеляристів Посольської канцелярії се не вповні було ясно і в жалованих грамотах, перечисляючи сі села, вони вже не заховують таких незначних, здавало ся їм, різниць: все йде разом без детальнішого розвіщення. І власні і рангові маєтности сполучені разом до купи сею загальною формулою —

¹⁾ М. Д. 1708, № 79.

²⁾ М. Д. 1708, № 81.

³⁾ М. Д. 1708, № 79.

за вѣрныя отца его, також и за его вѣрныя ж и радѣтельныя и знатныя службы...

В звичайних царських жалованих грамотах на уряди і маєтности завсїди згадуєть ся звичайний мотив нагороди „за ево вѣрныя и усердно радѣтельныя службы нашему царскому величеству“. Тепер в новїйших грамотах долучено до того ще й нову вказівку: з одного боку — загальна „за ево вѣрныя и усерднорадѣтельныя службы в воинских дѣйствиях против неприятеля нашего короля шведского“, з другого — спеціална „за показанную к нам, великому государю, вѣрность в настоящемъ случае измѣны нам, великому государя, бывшего гетмана Мазепы“. В глухівських царських грамотах завсїди зустрічаємо се звичайне мотивуванне. І коли полковник Апостол, повернувшись з шведського табору та отримавши „милостивое отпущеніе винъ“, прохав собі грамоти на давні і новонадані маєтности, в відповідній грамоті згадано було, як звичайно, про „вѣрност неотступную и неизмѣнную в теперешном чрез измѣнника Мазепу ставшемся замѣшаню...“.

Ся глухівська роздача маєностей спокусила і чужих, помічників царя, міністрів, урядників. Українськими маєностями, по традиції, нагороджував цар Українців лише. Маніфест 7/XI підносив сю традицію — „маєтности ихъ и имѣніе, яко измѣнничье, опредѣляемъ отдавать за службы инымъ вѣрнымъ в войскѣ нашемъ запорожскомъ“. Царю ніяково було б тепер же роздавати українські маєтности своїм урядникам. Але се можна було б обійти: можна вплинути на гетьмана, добиватись бажаного через гетьмана. Дійсно, момент був цілком відповідний: припертий до стїни гетьман не міг відмовити. Як би він міг сказати нї на бажанне самого Меньшікова? Розумієть ся, не міг. За Меньшіковим потянули ся інші, також впливові особи. Кождий міг покликатись на приклад попередніх. Так, наприклад, Шереметев зауважає, що Меньшіков, Головкин, Долгоруков і Шафіров вже всі „въ Украинѣ маєтности себѣ получили: того ради тотъ прикладъ и меня къ сему прошенію склонилъ“. Подібно ж писали і інші²⁾, а за сими впливовими і знатними персонами приходила черга і на менших людей.]

Окрім сих царських грамот на нові маєтности знаходимо досить і таких грамот, якими потвержає цар давні маєтности.

¹⁾ М. Д. 1708, № 110.

²⁾ сфг. в моїй вище згаданій статі — с. 90.

Се вповні зрозуміло. Після нещастя з Мазепою виникли сумніви, а нуж прийде гадка скасувати мазепинські роздачі маєтностей. Були якісь непевні чутки і, запобігаючи сьому лиху, старшина просить собі у царя підтверження мазепинських універсалів на маєтности. Ось наприклад чернигівський полковник Подуботок докладно вичисляє всі свої маєтности, села, стави, озера, млини, лани, батьківські, набуті і надані від гетьмана Мазепи ¹⁾. Ось другий: сотник новгородський Журавка ²⁾ просить і отримує від царя грамоту „на собственные ево деревни Лукьяновку и Боровичи“, які і ранійше були за ним. Подібним же чином глухівський сотник Олексій Туранський ³⁾ прохав царя потвердити йому ті маєтности в Рильськiм повіті, які відступив сотникови гетьман Мазепа. Всі сї користують нагодою і прохають потвердити давні маєтности і мазепинські надання.

Звертають ся тепер до царя в універсалом Скоропадського: отримавши універсал, зараз же удають ся за жалованою грамотою. Щоб було певнійше. Рівняючи дати обох документів, легко зауважити, як мало минуло між ними часу. Людність жила в пригніченню, з трівогою дивили ся в будуччину. В таких умовах приходилось шукати чогось певнійшого, ніж звичайний універсал гетьмана. Здасть ся, за мало універсал гетьмана, треба прохати ще у царя, щоб „поважною монаршескою грамотою были стверженн“ ⁴⁾. Що так ясно було ранійше, вже тепер не виглядає так: минуючи гетьмана, не вдовольняючись гетьманським універсалом, прохають Головкина „о многомоцный указъ, дабы мнѣ купленнымъ моимъ грунтомъ подлугъ записей безъ утисненія свободно владѣти“ ⁵⁾. Мало було ласки гетьмана, треба було запобігати ласки у царських міністрів. Відмінились давні адміністративні відносини. Перші вражіння гетьманування Скоропадського не віщували нічого доброго. Повз гетьмана, за його номінальною безсилою згодою йшла в Глухові величезна роздача посад і маєтностей, з якої свішили скористатись впливові люди українського суспільства.

Як тільки відома стала ся політика московського уряду — прихилати непевних матеріяльними вигодами і багато нагороджати прихильних, зараз же почали ся відповідні заяви.

Найпростійше було підчеркнути, що за вірну службу царю постраждав від Мазепи. Недавня справа Кочубея давала для

¹⁾ М. Д. 1708, № 82, II.

²⁾ М. Д. 1708, № 81.

³⁾ М. Д. 1708, № 75.

⁴⁾ М. Д. 1708, № 115, 117.

⁵⁾ М. Д. 1708, № 129.

сього вповні відповідний випадок: можна було нагадати, що брав, мовляв, певну участь в Кочубеївській справі і за те якраз постраждав від пімсти Мазепи. Так якраз писав про себе Петр Яковлев¹⁾ з Полтави, що він зі слів Кочубея доносив на гетьмана і за то гетьман віддав його під караул і знищив йому двір у Полтаві. Тепер, коли змінились обставини, Яковлев просить собі „в нагороду в городе Полтаве вмѣсто моего двора измѣнничей герциковской какой двор и на прокормление мельницы, которіе под Полтавою змѣнничіе обрѣтаются, и лесные грунты з сѣнными покосами, которими оними змѣнничими пожитки тамошние жители полтавские и не по достоинству владѣли“.

Потянули ся далі з заявами і ті, що взагалі постраждали від Мазепи: вони не брали ближшої участі в Кочубеївській справі, але всеж таки якось звязували немилость від Мазепи з постійною непохитною вірністю царю. „Показать милость и что́ чрезъ бывшіе имъ налоги отъ Мазепы у нихъ отнято, тобъ имъ было возвращено по прежнѣму; ...что́ чрезъ Орликову жену у него Михайловского отнято и тобъ изъ Орликовыхъ пожитковъ было ему отдано“ — з таким проханням звернулись Боровський і Михайловський до Меньшікова²⁾. Розумієть ся, такі скарги і прохання важко було б перевіряти на місці, та міністри царські не дуже тим і турбовали ся. Вони передавали сї заяви, иноді з деякими поясненнями. В поясненнях сих говорило ся звичайно про вірність і прихильність московського уряду, рідко маємо якісь реальні вказівки: що донос, наприклад, був справедливий³⁾. Перевіряти заяву мав би гетьман: але і він не мав охоти розбирати ся в сих проханнях і заявах і як відмовляє, то лише з формальних причин⁴⁾.

Була можливість заробити щось при тім і людям досить далеким від мазепинської справи. Треба було зацікавити когось з впливових тодішніх діячів і завсѣди підносити свою непохитну вірність царському уряду. Наприклад той же самий згаданий вище Боровський просить, щоб дозволено було „на Батуринской греблѣ завести млыны“ — се-б була загальна нагорода за постійну непохитну вірність — „держались во всей вѣрности непоколебимо и многія службы показали“. Коли все ж таки Боровський по його ж словам постраждав від Мазепи, то иші могли пригадати лише вірність і служби царському уряду.

¹⁾ М. Д. 1710, № 12. Далі: Судієнко, с. 147. Матеріали, I, 726.

²⁾ Судієнко, с. 275. Матеріали, с. 566.

³⁾ Матеріали, с. 567. ⁴⁾ Матеріали, с. 726.

Можна було заробити щось також доносом. Ось оден приклад. Меньшіков передає Скоропадському проханне якогось Заїки: той доніс „на бывшего сотника королевского въ его измѣнѣ, что онъ былъ при Мазепѣ“¹⁾. За сей донос Меньшіков уважає потрібним нагородити сього Заїку. Виявляєть ся при тім, що Заїка вже ранійше забрав собі дещо з маєтків того мазепинця і тепер прохає собі універсал. Окрім того сей Заїка хоче заняти посаду коропського сотника — „за вѣрною его службу“. Бачимо, як се робило ся просто, швидко і безсоромно.

Тепер, двіста літ пізнійше, важко уявити собі вповні значінне і вплив сих глухівських актів — конфіскації і нагород. Нагороди за доноси викликають цілу гидку епідемію доносів. Старанно розшукують мазепинців і мазепинські маєтності, щоб покористатись ними: при тім не завсіди виходить, що „явно доказалъ“, але що-ж там розбиратись. Людність живе в важкім пригніченню, чекаючи якого доносу, безпідставного, але всеж таки небезпечного. Дрібні сумніви в мазепинстві могли зовсім зруйнувати родину, загубити безвинних людей.

З другого боку ці глухівські конфіскації і надання маєтностей підкопують звичайну адміністративну систему України. Ранійше до гетьмана звертали ся з проханнями маєтків, у гетьмана прохають собі вищої посади. Тепер виявляєть ся, що можна сього досягнути й мимо гетьмана, звертаючись просто до царя, Головкина, Меньшікова, Шереметєва або що...

Зміцняють ся і ростуть впливи московського уряду в внутрішнім житю України.

IV. Лебедин. Допити мазепинців.

Лебедин... Скільки сумних споминів викликає се йменне... Походна посольська канцелярія була тепер разом з царем в Глухові і Лебедині: вона почала в Глухові слідство над мазепинцями і провадила його повнійше і детальнійше в Лебедині. Через те в пам'яті сучасників лишила ся остання назва. Пошепки передавали страшні оповідання про сю Лебединську канцелярію, про спеціальне кладовище мазепинців. Дещо заховало ся і потім в пам'яті народній, як страшні легенди з тих важких місяців. Але досі, на жаль, ми не можемо вповні замінити ці

¹⁾ Матеріали, с. 567.

легенди якимись реальними повними підрахунками. Хоч акти сеї Походної канцелярії переховані до наших часів в паперах Посольського приказу¹⁾, але сього за мало: заховалось тут не все, і ми не можемо все ще зробити загальної повної характеристики сумної діяльності Походної канцелярії в Глухові і головно в Лебедині.

Ріжні люди пройшли тут в Глухові і Лебедині перед суворими слідчими. Одного прислав на допит генерал фельдмаршал Шереметев, другого князь Меншіков, третього драгунський капітан Чічерін привіз з собою з Погара; атаман містечка Сенчи привіз з собою дохвицького сотника; генерал-поручик привіз попа; атаман містечка Рашевки захопив Жида-крамаря, що трогував у шведським війську; драгунський підполковник прислав селянина підозреного в вбивстві драгуна. Як бачимо, се все різні люди і звязані вони з мазепинською справою зовсім не однаково.

Звичайно допит в Походній канцелярії був перший. Але бувало, що се виходила ніби друга слідча інстанція і запідозрений, змучений вже першим допитом, чекав тут в Лебедині тяжшого допита — „съ пристраіемъ“ — як тоді говорилося. Виявлялись при тім в Лебедині на допиті сумні подробиці. Ось, наприклад, Прокоп Іванов, обвинувачений в убійстві драгуна, зрік ся в Лебедині на допиті від своїх попередних заяв, поясняючи, що він ранійше „говорил на него напрасно, не стерпя побои і встряски, которые ему чинены при роспросе в деревни Буравенках от полуполковника князь Семена Мещерского“²⁾. Виходить таким чином, що драгунський підполковник вважав зовсім природним для себе робити перший допит запідозреному селянину з батогами та встряскою. Таких випадків бувало і більше.

Ріжне допитувала Посольська канцелярія. З початку найбільше цікавили ся подробицями перших днів перебування шведського короля на українській території. Се дало-б можливість простежити мазепинські впливи та вяснити деяких незауважених ще мазепинців. Роспитують ся про близьких до Мазепи осіб, наприклад про Бистрицького: де був, де їздив, з ким бачив ся, з ким і про що говорив. Слідчі гадають, що діяльність Бистрицького, сеї близької до гетьмана людини, все була вповні

¹⁾ М. Д. 1708, № 54. Далі вже ми не згадуємо се джерело.

²⁾ Додаток № ІХ.

зв'язана з потайними плянами гетьмана і через те вони допитують ся тут дрібних подробиць... Се була б перша група мазепинців.

Але мазепинці знаходять ся і далі. Коли ті перші мазепинці стояли в близьких відносинах до гетьмана, знали про його пляни, сприяли їм, — сі нові мазепинці обвинувачені в тім, що вони прихильно ставили ся до шведського війська і ворожо до царського. Маніфестами царськими заборонено було возити в шведське військо провіант, давати що небудь Шведам, робити їм які небудь прислуги. Чи було се добровільно, чи з примусу, на се не завсіди звертали увагу. Був, наприклад, випадок, коли вїйт сільський показав шлях шведському генералу. Виходило би зі слів сього обвинуваченого мазепинця, що робив він се з примусу, але не видко, чи на се звернули увагу...

В сю групу мазепинців можна було попасти і випадково. Справа в тім, що уряд з того моменту, як довідав ся про перехід Мазепи до короля, з того ж моменту визнав Мазепу „бывшимъ гетманомъ, измѣнникомъ“, визнав мазепинцям кожного, хто їхав би до Мазепи, виповняв би якесь дорученне гетьмана, або що. Але дорученне се міг гетьман дати ще тоді, як не було ще ніяких сумнівів, як тримав ся ще царської сторони, по тодішньому виразу... В такім положенню якраз і був канцелярист Дубяга ¹⁾. Поки він розшукував Мазепу в Батурині і в Коропі, гетьман був вже в шведськїм таборі і канцеляриста спинили на перевозі як мазепинця, свідомого учасника мазепинських плянів.

Всі сі свідомі і несвідомі мазепинці мали поповнити знання уряду про мазепинську справу. З сих протоколів допитів можна побачити з самих відповідей, як ставили ся питання на допиті. „А что в тѣх писмах ²⁾ писано, того онъ (себто Усович, челядник Бистрицького) не сказаль... поѣхаль с писмами от полковника ³⁾, а с какими, того не объявил... ни о комъ із единомышленниковъ Быстрицького онъ не слыхаль... а про измѣну гетманскую он, Дубяга, от Чечеля и Кениксека, також і от иных ни от кого в Батуринѣ не слыхал... о том они ему, хотя он с прилѣжаніем спрашивал, именно не объявили...“ З сих та подібних уваг легко побачити, про що саме найбільше тоді допитували ся слідчі в Глухові та Лебедині...

Час минав... Перша група мазепинців, що пішли з гетьма-

¹⁾ Додаток № VII.

²⁾ Гетьмана Мазепи до полковника Стародубського.

³⁾ Полковника Стародубського до гетьмана.

ном або брали участь в його планах, вже виявила ся більше менше. Тепер приходиться стежити за тими, що прихильно ставили ся до гетьмана і короля. Шведське військо проходило певним шляхом, через певні міста, і московські урядники цікавлять ся тепер, де як зустрітили шведське військо, хто з місцевої сотенної старшини тримав ся при тім неворожо до шведського війська... Богато вчинків можна було в сих умовах розглядати з погляду прихильности до шведського короля і гетьмана Мазепи. Починаючи від ріжних розмов під свіжим вражінням Батуринського нещастя і кінчучи убійством драгуна, се все можна було представити і в світлі політичних відносин. Таке пояснення політичними мотивами дуже важко лягало на обвинуваченого і через те треба було слідчим тримати ся дуже обережно, щоб не загубити безвинного. Але такої обережности, на жаль, не помітно і за всяке гостре слівце, иноді в підпитку сказане тягнули на допит до страшної канцелярії.

Заняті Шведами українські міста дуже цікавили російський уряд. Се був ворожий табор і вісти звідти дуже цінили ся. Захопять часом козака з кадра мазепинців, прийде часом звідти селянин чи міщанин, зараз же допитували ся про стан шведського війська. Після перших звичайних питань, де стоять які шведські полки, скільки війська по окремих місцях, чи великі втрати від хороб, починають ся питання про мазепинців в шведським війську. З початку важно було виявити імена, хто саме в шведським війську. Пізнійше після глухівських виборів імена вже були відомі. Питають вже про їх становище. Після того, як втік Апостол, Шведи почали з великим недовірем стежити за всіми мазепинцями і на допиті оповідають цікаві подробиці про відношення Шведів до гетьмана і полковників. Ось наприклад:¹⁾ „видѣлъ онъ атаманъ его, Мазепу, лежить на постеле подушками окладенъ, и сказываютъ, что боленъ: миргородцкогo полковника вѣло бранять и отъ того числа ихъ присматриваютъ и ходитъ за всѣми караулъ...“

Цікавить ся дуже в Лебедині на допитах настроєм української людности зайнятої Шведами околиці. Головніше питання — провіант, як улаштували сю справу Шведи, чи добровільно постачають селяни провіант, чи приходиться ся його забирати силоміць. Ось роменський міщанин Галенко скаржить ся, що Шведи „побрали у него хлѣб и скот без остатку и еще правят, чего ж

¹⁾ Додаток № VIII.

ему взять негдѣ“. Потім сердюк Мазепи втік з Гадяча і оповідав, що „кормятъ ихъ всёхъ жители гадяцкіе хлѣбомъ и другимъ харчомъ своимъ, которой у нихъ есть, а изъ постороннихъ селъ и деревень мужики ничего къ нимъ не возятъ“. Таким чином Гадячане виявляли свою прихильність до Шведів, не слухаючись гострих наказів царя не возити нічого до шведського війська. Дивлячись на се все лише з формального боку, можна було занотувати в Гадячан певну прихильність до короля і гетьмана. Сі вказівки не йшли за дурно і в дальших подіях могли вплинути в певній мірі на загальне відношення уряду, а поки що сотники і старшина таких ніби прихильних міст занотовані були за свої ніби-мазепинські симпатії.

Також цікавлять і відносини місцевої старшини до Шведів. Мазепа посилав універсали, скликаючи до себе сотників; хто ж приїхав до гетьмана на сей заклик? Чи слухалась місцева людинність сотника-мазепинця? Се все дуже цікаві подробиці. Лохвицький сотник-мазепинець Яков Єременко ¹⁾ відповідає на запитання: хто і як обрали його сотником, хто разом з ним приїхав до Мазепи на заклик гетьмана і що їм казав гетьман Мазепа. „Былъ по универсаламъ выданнымъ отъ него (гетьмана) с прочими сотниками и атаманы с лубенскими, с лукомским, чигиринь-дубравскими, пирятинским, чернусскими и сѣнецкими... тому дней в десять в Ромне: и какъ они были у него, Мазепы, и онъ приказывал имъ и универсалы дал, чтоб на войско шведское с полку лубенского выставили...“ Подібно ж показав і атаман сенецький ²⁾: „...а у Мазепы онъ атаманъ былъ тому с ндлю по универсалу ево и онъ имъ приказывалъ о провиантъ...“ Розуміється, такі вказівки кидали певну тінь на настрої і діяльність поодиноких осіб з української старшини.—

Занята Шведами частина української території не була, тай не могла бути вповні відокремлена. Ніякі „крѣпкіе заставы и караулы“ не могли б поділити і відокремити двох сусідніх сіл або містечок, з яких одно було тепер заняте шведським військом. Підтримували ся родинні і комерційні відносини, люди їздили до занятих Шведами сіл і міст та вертали ся з ріжними новинами. Піп Лісовський їздив за своїми справами в Прилуки і бачив там шведське господарюваннє. Інший піп їздив до Лубен на заклик лубенського полковника Зеленського і потім розповів, як Шведи після Апостола стережуть уважно мазепин-

¹⁾ Додаток № VIII.

²⁾ Додаток № VIII.

ців. Сі люди, вертаючись з сіл і міст зайнятих Шведами, попадали в Канцелярію і тут розповідали, що бачили і що чули.

Легко уявити, як непевні були перекази і чутки, але на них покладалися, бо інших певніших джерел не було. На підставі таких переказів і чуток виробляли ті або інші погляди на діяльність поодиноких осіб зі старшини і на підставі сього потім їх карано. Скільки непевного, випадкового бувало в сих осудах...

Поки трималися вузшого розуміння слова мазепинець, кадр мазепинців був ясно обмежений. Се ті, що пішли разом з гетьманом Мазепою, перейшли до шведського короля і лишилися в шведському таборі. Після глухівських виборів були відомі всі головні мазепинці там в шведському таборі і число се зменшалося, а не більшало. Се було ясно, вповні ясно.

Неясність починається тоді, як шведський король отаборився на українській території. По царським маніфестам кожний, хто вступав в добрі відносини зі Шведами, хто ставився до них прихильно, або тільки неутрально, хто постачав лише провіант, кожний був вже ворог царський, мазепинець.

Але як уберігтися від сього? Шведи йшли через певні села, вимогали провіанта, іноді покупали його. Що було робити місцевій людності? Шведи стали табором. Гетьман викликав до себе універсалами сотників, атаманів і розкладав по їх сотням і селам, скільки кому ставити провіанту. Гетьман опирався на шведську силу, яка стежила пильно зі свого боку за виконанням сих важних для неї гетьманських універсалів. Легко зрозуміти, що людність, яка давала провіант, сільський атаман, який читав громаді мазепинський універсал, сотник, який їхав до гетьмана Мазепи на його заклик, могли робити так без ясної свідомої прихильності до короля і гетьмана. Але для уряду Петра I, для слідчих Посольської Канцелярії вони всі мазепинці і підпадали за се карі...

Чи можна гадати, що ся Посольська Канцелярія в непевних, сумнівних випадках схиляла ся скорше до милости, ніж до жесточив, як тоді говорило ся? Знаючи тодішні обставини, сумніви царя, важкі умови шведської війни, доводить ся признати, що в перші місяці після переходу Мазепи Посольська Канцелярія частійше засуджувала на смерть, ніж виправдувала. І поки ми не можемо зробити детального обрахунку жертв Канцелярії, з сим загальним сумним важким вражінням закінчуємо перегляд документів, офіціальних по формі, сумних по змісту документів канцелярії¹⁾.

¹⁾ Інший погляд — Костомаров, с. 604.

Д О Д А Т К И.

I. Цар Петро сповіщає полковника чернигівського про перехід Мазепи до шведського короля і просить полковника як найскорше прибути до Глухова. 29/X 1708.

Господиць полковникъ Черниговскій.

Писаль к намъ господиць генераль князь Меншиковъ о вломъ учинкѣ і о измѣне гетмана Мазепы і желалъ, дабы вы были сюды к намъ ради совѣтовъ о томъ дѣле, о чемъ вчерашняго числа к вамъ генеральной і ко всей старшинѣ і полковникомъ посланы наши указы, чтобъ съезжались ради совѣтовъ о томъ дѣле и о избраніи нового гетмана по правамъ волными голосами; і нѣ то подтверждаемъ, чтобъ стѣвду тому быть в Глухов, а вас мы желаемъ, какъ наискорѣя, здѣс у себя свидѣть і о томъ зѣло нужномъ дѣле устно сами разговаривать, обнадеживая при томъ васъ ишею милостію.

Петръ.

Из села Погребковъ, октября в 29 г. 1708 г.

Малорос. Дѣла 1708. № 59. I.

II. Цар Петро сповіщає полковника полтавського про перехід Мазепи до шведського короля, виясняє найближші завдання і просить полковника як найскорше прибути до Глухова. 29/X 1708.

Влгородный господиць полковникъ Полтавскій.

Объявляемъ вамъ, что гетманъ Мазепа, забывъ страхъ бжій, изменилъ намъ і переѣхалъ х королю шведцкому такимъ образомъ: в началѣ объявилъ войску, что получилъ онъ, гетманъ, нше указъ идти с войскомъ за реку противъ неприятеля, и когда перешелъ, тогда оное установилъ в боевой строй, и, какъ неприятель к нимъ приближился, тогда онъ тому при себѣ войску объявилъ, что онъ гетманъ пришелъ в службу короля шведцкого, и потому тогда шведы войско его окружили и тѣмъ старшины достались в руки к неприятелю. Того ради послали мы указы к старшинамъ і полковникамъ і протчимъ чинамъ, дабы оные собирались на обраніе нового гетмана и вамъ особливо напоминаемъ, что надлежитъ попечение имѣть, дабы малороссійскій народъ непорабощенъ былъ под владѣніе полкое и цркви і свтыє мнстри неосквернены были і не приведены во унию; того ради желаемъ, дабы вы какъ наискоря сюды к намъ для совѣтовъ і упреждения всего того прибыли і обнадеживаемъ васъ при томъ ишею высокою млстію.

Петръ.

Из обозу із села Погребковъ при Деснѣ октября 29 1708 г.

Малорос. Дѣла 1708. № 59. II.

III. Цар Петро сповіщає наказного ніжинського полковника про перехід Мазепи до шведського короля і просить полковника як найскорше, прибути до Глухова; притім обіцяє зроби́ти його з наказного дійсним полковником ніжинським. 29/X 1708.

Господинъ полковникъ Нѣжинскій наказный.

Объявляемъ вамъ, что гетманъ Мазепа, забывъ страхъ Бжій, намѣнилъ намъ и переѣхалъ х королю швецкому такимъ образомъ: в начале объявилъ войску малоросійскому, что указъ нашъ получилъ итти за Десну противъ неприятеля и когда перешедъ за Десну, приблизился к войску неприятелескому, тогда войско малоросійское поставя в боевой строй, объявилъ имъ, что онъ пришелъ не битца, по служить королю швецкому, и тако тѣмъ лживымъ образомъ вся старшина і полковники достались в руки неприятелю; чего ради мы послали наши указы ко всей генеральной старшине и полковникомъ и сотникомъ, дабы оные збирались на избрание нового гетмана по правамъ и волностямъ своимъ волными голосами. А васъ желаемъ, дабы вы какъ найскорше для совѣтовъ прибыли сюды к намъ, ибо мы попечение имѣемъ о малоросійскомъ народе, чтоб оной в порабощение и под владение полское не приведенъ былъ и цркви і свтыє мистри во осквернение і во унію обращены не были; и уповаемъ, что и вы по вѣрности своей к намъ о томъ попечение имѣть и за вѣру и за отечество свое стоять будете. И того для к намъ немедленно поспѣшите, а мы васъ обнадеживаемъ нашею особливою высокою млетію и будте благонадежны, что мы васъ в настоящие полковники нѣжинскіє пожалуемъ.

Петръ.

Малорос. Дѣла 1708. № 59. III.

IV. Фельдмаршал Шереметевъ объявляе украинській мѣдности, що в військахъ російськихъ заборонено чинити кривди Украинцямъ. X. 1708.

По указу пресвѣтлѣйшого и державнѣйшого великого гдря и цря и великого князя Петра Алексѣевича самодержца всеросійского и протчая объявляетца чрезъ сие всемъ малоросійского народу жителемъ, дабы из городовъ селъ и деревень, на которые пойдет войско его црского величества, никто не выѣгалъ, понеже жителемъ никакихъ обидъ и разореней и грабительствъ и протчаго своеволия чинено не будетъ и наказано о томъ в войске под смертною казнию: чего ради малоросійского народу жителемъ хлѣбъ и скоть и живность и іной всякой харчь привозить на продажу в войско его црского величества безъ всякого опасе-

ния, что у них покупано будетъ поволною настоящею цѣною. А естли кто дерзнетъ онымъ какую обиду и разорение учинить и тѣмъ безо всякия пощады воспримуть по суду наказание и кому какая из жителей малоросійскихъ обида приключитца, тому о томъ объявлять намъ самому. Во увѣреніе сего сей црского величества указъ утверженъ его величества печатью и подписаніемъ руки генерала еелтъмаршала и кавалера Бориса Петровича Шереметева, октября въ д. аѢи г.

Малорос. Дѣла 1708. № 64.

V. Юрій Забіла просить собі у царя село Севоложи, що лишило ся після мавениця Фридриха. 7/XI 1708.

Державнѣйшій цр гдрь млстивѣйшій.

С прошлыхъ лѣтъ служилъ я тебѣ великому гдрю в Малоросійскомъ войске тому нне осмнадцать летъ при полку нежинскомъ и былъ на многихъ твоихъ гдревыхъ службахъ также и нне противъ своей братьи служу неотступно. А нне после изменника иновемца Фридриха, которой былъ в Батурине, осталасъ деревня Севолож. Всемилостивѣйшій гдрь прошу вшего величества: вели гдрь той измѣнничей дрвни за мою службу бытъ за мною.

Вшого величества низайшій раб малоросійского войска нежинского полку хорунжій Юрѣя Тарасов сынъ Забела.

аѢи г. ноября 7 дня.

Малорос. Дѣла 1708. № 71.

VI. Атанасій Зарудзкій, протопоп новгородскій, просить собі у царя маестности мавениця Бистрицького; нагадуе притімъ про свої літературні твори „ко прославленію царского маестату“. XI 1708.

Пресвѣтлѣйшому непобѣдимѣйшому августѣйшому влкому гдрю црю и влкому князю Петру Алексѣевичу всея влкоя и млоя и бѣлоя Россіи самодержцу вшего црского прсвитлого влчства недостойный бгомалець Аванасій Зарудзкій, протопопа новгородскій, бет чоломъ.

Во црковнихъ и келейнихъ молитвахъ не усыная азъ о блгополучіи пресвѣтлѣйшаго маестату вшего црского прсвѣтлого влчства найвышшаго маестата благати; тщащися воспрославляти препачалственнѣйшую монархию во всемъ мирѣ вшего царского прсвѣтлого влчства не точию словомъ, но усердствую, и дѣломъ, яко намѣреніе мое явѣ извѣствуется отъ листовъ до мене отписуемыхъ, аже до такового дѣла знатного надобно и кошту не малого, а я, бгомалець вшого црского прсвѣтлого влчства, вѣло скуденъ zostaю. Во еже убо бы удобѣе возмоглѣ маестатъ вшего

црського пресвѣтлого влчства возпрославити на позосталые добра змѣнника вшего црського пресвѣтлого влчства Ивана Бистрицкого бю чоломъ: сие ест на двори его в градѣ Новгородку и на комори в ринку и на двор загородный, на слободку Цоповку з прудницею, на слободку Лизуновку з прудницею, на Скотобобрь слободку з прудницею, на прудницѣ що на Ромѣ, на прудницѣ в Хилчичах на Смячи и в Кистрѣ, и на дубровние угодя и на сениие его покосы, и на всѣ его змѣнника Ивана Бистрицкого отбѣглые добра мнѣ самому, жонѣ и дѣтем моим милостивное пожалователное молебствую грамоти.

Такожде бю чолом вшому црскому пресвѣтлому влчству и на наданное селце от стое и достохвалное памяти пресвѣтлѣйшого державнѣйшого влого гдря цря и влого князя Алексія Михайловича всея Россіи самодержца отцу моему селце Бѣлокопытов, мною тепер по млсти вшего црського пресвѣтлого величества содержимое, и при нем на прудницу на реки Клевенѣ и на погребелцину по двѣ денги от воза и на кгрунтъ мой в Глуховском уѣздѣ, такъ же по грамотѣ самого вшего црського пресвѣтлого влчства прислати в Сѣвескъ к околничому и воеводѣ Леонтию Романовичу Неплюеву, за рекою Клевеню лежачое дерево на дрова брат или паче инѣ пенки копат, и по реки Клевеню сѣно косит, потвержателное молебствую грамоты, мнѣ и жонѣ и дѣтем моим. Такожде и в Новгородку на двор мой куплений и в Новгородском уѣздѣ на слободку Протопоповку и на Комаровку з прудницами на Зновѣ и на рецѣ Смячи в Мамѣкинѣ и в Лютом, и на Дубровки около Знобовки и на Барщиху ожинки и на поножное подлугъ унѣверсаловъ гетманских мнѣ наданых и на всякие кгрунта до селѣ мною содержимие милостивое потвержателное, мнѣ самому, жонѣ и дѣтемъ моимъ, молебствую грамоты, а я недостойный бгомалець при трудах моих о прославленіи маестату вшего црського пресвѣтлого влчства о блгополучнѣйшомъ управленіи скипетра монаршого до скону живота моего найвышшаго маестату долженствую молебствовать.

Аеанасій Зарудзкій, протопопа новгородский.

Аще убо будет годно во очию вшего црського пресвѣтлого влчства скудоумних трудов моих ко прославлению непобѣдимѣйшаго августѣйшаго маестату вшего црського пресвѣтлого влчства в дѣло производит и типографским художеством ивображати, ко удобнѣйшому того дѣла исполнению молебствую милостивно приригелной грамоты во ивъѣщение духовному и мирскому чину начальником, да пособствуют мнѣ ко взыскапню переписчиков, иконниковъ и куперштихаров, а я недостойный, если бгъ подаст мнѣ, по блгодати своей, долженствую денно и ноцно ко прославлению маестату монаршого трудитися.

Малорос. Дѣла 1708. № 78.

VII. Посольська похідна канцелярія. Показання канцеляриста Дубяги на допиті. X—XI 1708.

аґи октября въ ке д. гетманскій канцеляристъ Александръ Дубяга, которой взят у Десны при Оболонскомъ перевозѣ, в роспросе сказал.

Какъ де гетманъ Мазепа великому гедрю извѣнил и какимъ способомъ к шведу уѣхал, о томъ онъ Дубяга не знаетъ, понеже де онъ чрез все прошедшее лѣто при нем гетмане не был, а жил в дрвие своей, которая отъ Батурина в трех миляхъ, і прошлой идли получил онъ, Дубяга, вѣдомость, что гетманъ Мазепа, будучи в Батуринѣ одну ночь, поѣхал на скоро к црскому величеству в Новгородокъ Сѣверской и имѣл Десну переправлятца на Оболонском перевозе, а про шведа тогда разглашали в народе, будто обратился к Чернигову против князя Александра Даниловича Меншикова; и онъ, Дубяга, по той вѣдомости, что гетман восприял путь к црскому величеству поѣхал из дрвни своей за нимъ, гетманомъ, вслѣдъ в прошедшую среду. И когда приѣхал в Батуринъ, то ему, Дубяге, сказал тамошней комендантъ сердюцкой полковникъ Чечел и артилеріи осаул Кениксекъ, что гетман конечно поѣхал к великому гедрю чрез Коробъ, а гдѣ онъ тогда обрѣтался, о том они ему, хотя он с прилѣжаніем спрашивал, имянно не объявили; онижде Чечел и Кениксекъ ему Дубяге говорили, что приѣхал к Батурину князь Александръ Даниловичъ і они де ево в замокъ непустили і присланнымъ ево в томъ отказали для того, что гетманъ Мазепа, поѣдучи із Батурина, приказалъ имъ, дабы они до возвращения ево никого московскихъ людей в Батуринской замокъ не пустили, понеже де от нихъ великое разорение малоросійскому народу происходит і знатные, будто, мѣстечка сожены, а имянно Мглинъ, Березна и Мена, чего чтоб і пад Батурином не учинили, а про измѣну гетманскую он Дубяга от Чечеля и Кениксека, також і от иных ни от кого в Батуринѣ не слышал. І ночевавъ тамо (понеже ево Кениксекъ із замку Батуринского ночью, хотя он і просился с принуждениемъ, не выпустил, объявляя ему на сие артикулы иноземские, что по ночах із крѣпостей никого пускать не надлежитъ), поѣхалъ онъ Дубяга в надлежащей путь за гетманомъ чрез Короб, гдѣ ему по приѣзде его тамошніе жители сказали, что гетманъ переправился Десну под Оболонью (которая за пол мили от Короба) пред двѣма днями до ево приѣзду и поѣхал де он гетман тою стороною Десны к великому гедрю в Новгородокъ Сѣверской. І когда онъ, Дубяга, выѣхав іс Короба, приѣхал к перевозу под Оболонью будущему и хотѣлъ чрез Десну перевозитца, то ево поймали тамо московские драгуны и привели к генералу маеору Бену. Он же Дубяга сказал, что при гетмане Мазецѣ переправилось на ту сторону Десны гепералной

старшины: обовной Ломиковской, судя Чюйкевичъ, писар Орликъ, два ясауа Гамалѣй да Максимовичъ, полковники миргородцкїй, прилуцкїй, лубенскїй, а слышал де онъ і о полтавском полковникѣ, что онъ недавно при гетмане ж был і невѣдаеть, отпущен ли онъ в домъ или нѣтъ. А что де при нем гетмане перешло за Десну нѣ войска, о том онъ подлинно незнаеть; а в Батуринском де замке нѣ войска четыре полка сердюцкихъ, Чечелевъ, Покотиловъ, Денисовъ, Максимовъ, да казаки городовые полков Миргородцкого, Прилуцкого и Лубенского: а по сколку которого полку члвкъ отомъ незнаеть. Артилерия вся гетманская також в Батуринѣ, а при нем ничего із оной нѣ нѣтъ. А какъ де онъ Дубяга ѣхал із Батурина до Десны и с нимъ никого из гетманскихъ людей, кромѣ ево члвка и четырехъ члвкъ козаков, которых онъ із своей дрвни взял, не было, толко де съѣхался с нимъ на пути, недоѣзжая до Короба за пол мили, бывшаго черниговского полковника Лизогуба сына ево Андрея слуга, с казаком прилуцкого полку (которой с ним Дубягою на перевозеж взятъ) и сказал ему, Дубяге, что он идет за господином своим Лизогубомъ, которой поѣхал велѣдъ за гетманомъ к црскому величеству. И когда онъ, Дубяга, приѣхал к Деснѣ на перевозъ и стали ево московские драгуны брать, то тот Лизогубовъ слуга незнаемо куда ушел и ничего онъ, Дубяга, от него о ивѣне гетманской не слышал. Дубяга ж при сем сказал, что какъ сей осени ѣздил в Сѣчу Запорожскую присланной с Москвы дворянини с казнаго црского величества (которая ім запорожцам посылаеться в жалованье) і при том де гетманъ посылал от себя нарочного члвка конотопского жителя прозваннемъ Харевича к ним запорожцамъ с нѣсколькимъ числом дигъ, желая іх, чтоб они, запорожцы, шли к нему гетману на помощь, когда онъ ихъ требовать будетъ, и запорожцы де в томъ ево гетмана, какъ онъ, Дубяга, слышал, обнадежили. И нѣ де в малоросїйскомъ народѣ разглашается, будто они, запорожцы, із Сѣчи уже в Украину идут, токмо о семъ подлинной вѣдомості нѣтъ, совершенно л они запорожцы в походе із Сѣчи обрѣтаются.

Малорос. Дѣла 1708. № 54. V.

VIII. Посольська походна канцелярїя. Показання на донитї лохвицького сотника Яременка та сенецького атамана Сергїенка. XII 1708.

а҃и декабря въ и д. явился в Лебедине шѣстечка Сѣнчи атаманъ Кирило Сергѣевъ и привел с собою лохвицкого сотника Якова Брешѣева, которой не давно от Мазепы учипенъ тѣмъ лохвицкимъ сотником, и объявил об немъ, что онъ приѣхалъ до шѣстечка Сѣнчи сам третьей

с казаками для выбираня провианту на войско шведцкое с указомъ от генерала шведцкого Меерелта ; и приѣхавъ в то мѣстечко, пришед к нему атаману в домъ в день, велѣлъ запереть на дворѣ ворота, знатно, хотѣлъ его взять. И онъ атаманъ с протчими казаками взяв его повезъ до прского величества, а провианту имъ ничего того мѣстечка жители недали, но, все покиня город, и спрятав пушки, ушли в лѣса з женами и дѣтьми и нѣ тамо живут. А з деревень протчих ихъ мѣстечка провиантъ с ыныхъ выбранъ, а ыные розбѣжались.

І приведенной лохвицкой сотник Яковъ Бремѣвъ сказалъ: учинили де его сотником лохвицким жители и казаки лохвицкіе доброволно по присланному листу полковника лубенского, которой о томъ обраніи листъ прислалъ по уществіи прежняго сотника лохвицкого, а куды тотъ сотникъ ушелъ, того онъ неvědаетъ ; а-преж сего онъ былъ атаманомъ лохвицкимъ. А как Мазепа перешелъ к королю шведцкому, и онъ тогда при немъ не былъ і о злом его умыслѣ неvědал, но жилъ все в Лохвицах: і в приход короля шведцкого і Мазепинъ в Ромну онъ тамо не былъ. А был по универсаломъ выданнымъ от него, с протчими сотниками и атаманы, с лубенскими, с лукомским, чигиринъ-дубравскими, пирятинским, черновскими и сѣнецкими, гдѣ онъ нѣ взять, тому дней з десять в Ромне. И какъ они были у него Мазепы и онъ приказывал имъ и универсалъ выдал, чтоб на войско шведцкое с полку лубенского выставили 24.000 воловъ, 40.000 свиней, муки 60.000 осмачекъ, 40.000 осмачекъ пшеничной муки; толко того провианту не могутъ выбрать, для того, что всѣ жители уходятъ, і того ради шведы, что гдѣ ни найдуть, то сами берутъ, и хлѣбъ, и скотину и живность. В Лохвицах у них стоит генерал Меерелтъ с четырма тысячи члвкъ и послалъ его сотника онъ генераль в Николинъ день с указомъ своимъ в мѣстечко Сѣнчи к атаману, и в селца Василевку и в Христьяновку к жителямъ, чтоб были к нему генералу до Лохвицъ; а ему атаману с тихъ мѣсть провианту высылатъ невелено, толко отдать имъ писма посланные. И какъ онъ приѣхал в мѣстечко Сѣнчи, то никого во оноу не нашел, потому что всѣ розбѣжались, а сыскал атамана на еолварке і отдал ему то Меерелтово с нимъ посланное писмо и говорилъ ему, что де на насъ провианту много правять, а платитъ намъ его нѣчемъ и для того уѣдем де мы куды мочно. И онъ атаманъ ему сказалъ, что поѣдем де до Сорочинець і взяв его поѣхал в Сорочиницы і в Сорочинцах снял с него шубу и объявилъ его генералу мазору князю Волконскому; и онъ ихъ послалъ из Сорочинець в Лебедин.

Король шведцкой и с нимъ Мазепа стоят в Ромнѣ, а при них в городе и около города в селѣхъ в Бобрику, в Белеводе і в Перекопце, которые по полу миле от Ромна, стоит, какъ сказывають, шве-

довь конницы и пехоты 12.000 члвкъ, также шведы стоят в Чернухахъ 3000, в Гадяче — 6000, а с которыми генералы, того не вѣдаютъ. О походе шведкомъ еще не слышать, толко говорятъ, что когда Станиславъ придетъ, котораго чають к себѣ с шведами при немъ будущими быти, какъ Днепръ станеть, то тотчасъ пойдутъ в слободцкие поля; больных в войскѣ шведкомъ вѣло много и многие умирають. Лошади в шведкомъ войскѣ сыти, однако многие лошади у нихъ побрали и продають народу по таляру и по полуталяру и по золотому украинскому. Войска шведского сказывають быти съ 70.000 члвкъ: при Мазепе осталось толко 2 полковника компанѣйскихъ Кожуховский и Андрияшъ: и при Кожуховскомъ — 500, а при Андрияше — 150 члвкъ компанѣйцовъ. Полковникъ лубенской также генеральной обовной Ломиковский и судья Чуйковичъ обрѣтаются на свободе, а о Максимовичѣ слышалъ, что есть за вартою, і видѣль онъ полковника лубенского, что ходитъ свободно, толко в дому его стоит карауль.

А помянутой мѣстечка Сѣнчи атаманъ Кирило Сергѣевъ сказалъ, что сотникъ лохвицкой прибывъ к нему того чтоб куды имъ уѣхать, неговорилъ. А у Мазепы онъ атаманъ былъ тому с идлю по универсалу ево, и онъ имъ приказывалъ о провиантъ: видѣль онъ атаманъ его Мазепу, лежитъ на постеле подушками окладенъ, и сказывають, что боленъ. Миргородцкого полковника вѣло бранять и от того числа ихъ присматривають и ходитъ за вѣдми карауль.

Малорос. Дѣла 1708. № 54. XV.

IX. Посольська походна канцелярія. Справа селянина Прокопа Іваненка та козака Мойсея Войтовицького: Іваненка обвинувачено в убистві драгуна, а на першій допиті Іваненко обмовив ще Войтовицького. XII 1708 — I 1709.

аџи декабря въ сі д. привел в Лебедин в посолскую походную канцелярию володимирского драгунского полку адъютантъ Иван Румянцов трех члвкъ колодниковъ, а имянно одного солдата, да дрвни Буравенки жителей козака Моисея Войтовицького да мужика Прокопа Іванова.

А сказал онъ адъютантъ, что помянутой казака Войтовицькой и мужикъ ево Прокопъ взяты и присланы сюда для того, что третьяго дня нашли в выше писанной дрвни у того мужика подлѣ двора в гумнѣ в соломе драгуна московского мертвого, у котораго по осмотру розрублена шея, а какъ того мертвого драгуна ихъ володимирского полку драгуны, ища сѣна, із соломы выволокли, то увидя то вышеписанной мужикъ побѣжалъ тогда за огород в полѣ и помянутые драгуны, поймав того мужика, привели к подполковнику князю Семену Мещерскому,

гдѣ онъ мужикъ розпрашиванъ: а в роспросе де сказал, что вышеномяпуюго мертвого драгуна привезъ в ево гумно и зарыл в солому помѣщик ево вышенписанной Моисей Войтовицкой. А онъ, Моисей, в роспросе в томъ привозе мертвого драгуна запырался и тѣ де обоих их роспросные рѣчи помянутой подполковникъ, записав, послал к полковнику Кампелу, а ихъ козака и мужика отправил с нимъ адъютантомъ в Лебединъ к свѣтлѣйшему кнью Александру Даниловичу Меншикову; и какъ онъ адъютантъ ѣдучи с тѣми колодники встрѣтился в пути великому гдрю, то повелѣлъ его величество отвезти ихъ в Лебединъ и отдать для розыску в Посолскую походную канцелярію. А вышенписанного солдата поймал на дороге маеор того ж володимерского полку Михайло Башмаков (ѣдучи к Лебедину от Янѣполя) верстъ за пятнатцат от Лебедина, а тот де салдат на пути попался ему одинъ и правился от Лебедина к дрвне Ворожбе, которая от Лебедина мили в четьре по Путивлской дороге, а в роспросе де онъ салдат тогда сказал, что он остал от обозу своего и оногo ищет.

Да помянутой же адъютантъ в дополику сказал, что у выщенписанного мужика Прокопа нашли драгунскій галштукъ и ремень от лядунки.

И вышенписанные привезенные колодники в посолской походной канцеляріи роспрашиваны порознь.

А в роспросе помянутой дрвни Буравенки мужикъ Прокопъ Ивановъ сказалъ. Сего декабря въ дѣ, то есть во вторникъ, на гумнѣ ево великого гдря ратные люди нашли в соломе убитого драгуна, а от кого тот драгун убитъ того онъ, Прокопъ, невѣдаетъ и он, Прокопъ, того драгуна незагубливалъ; а какъ того убитого драгуна служилые люди осмотрілі, и он Прокопъ из дома своего неухаживал, а сказалі ему они, что явился в соломе на гумне убитой драгун и он Прокопъ пришел на гумно с синомъ смотриль, что тот драгун посѣчен по горлу а что он Прокопъ при осмотре оногo сказал, будто того драгуна привез на ево гумно убитого пап ево казакъ сумского полку Моисѣй Войтовицкой, и то он Прокопъ сказал, убоясь пристрастія, дабы ему была свобода. А которой ремень и галштукъ у него явился и тот ремень нашел у себя в севѣ под лавкою, тому буде идлѣ с три назад, а галштукъ на гумнѣ в соломе, а чей тот ремень и галштукъ, того он невѣдает, потому что в том их селѣ прежде стояли и ниѣ стоят многіе служилые люди.

А помѣщикъ того крстьянина, сумского полку лебединской казакъ Моисѣй Войтовицкой сказал, что тот крстьянин Прокопъ Ивановъ ево подданный, а какъ у него Прокопа на гумнѣ осмотрілі убитого драгуна, прото он, Моисѣй, не вѣдает и того драгуна он Моисѣй не загубливалъ, и кто убил того незнает, а что помянутий подданный ево Про-

копъ сказаъ будто онъ, Моисѣй, того убитого драгуна к нему в гумно привез, то он сказаъ затѣявъ на него напрасно.

Козакъ Моисей Войтовицкій руку приложилъ.

И декабра зѣ де вишепомянутой крестьянинъ дръни Баравенки Прокопъ Ивановъ в убивствѣ драгуна пытавъ. А с пытки говорилъ прежніе свои рѣчи, что онъ того драгуна незагубливалъ и кто его убилъ, того онъ невѣдаетъ, а что де у осмотра того убитого драгуна сказаъ он, что привез его на гумно мертвого помѣщикъ его козакъ Сумского полку Моисѣй Войтовицкій, и то он говорилъ на него напрасно, не стерпя побон і встряски, которые ему чинены при роспросѣ в дръни Буравенках от полуполковника князь Семена Мещерского; дано ему дватцать пять ударовъ.

И при той пытке приведенъ былъ в вастенокъ помѣщикъ того крестьянина казакъ Моисѣй Войтовицкой на очную ставку, которой сказаъ такожъ прежніе свои рѣчи, что того драгуна онъ не загубливалъ, и кто его убилъ, незнаетъ.

Декабра в кг де прежде помянутой крестьянинъ Прокопъ Ивановъ пытавъ в убивствѣ драгуна и на пытке говорилъ прежніе свои рѣчи, что онъ того драгуна незагубливалъ, и кто его убилъ, конечно не знаетъ, а что онъ прежде говорилъ в роспросѣ пред полковникомъ князь Семеномъ Мещерскимъ на помѣщика своего Моисея Войтовицкого, будто он на его гумно того драгуна мертвого привез, и то онъ говорилъ напрасно, не стерпя тогдашнихъ побоѣ и чиненой ему встряски; дано л ударовъ генваря в з денъ вышеписанной крестьянинъ Прокопъ Ивановъ пытавъ в третие і говорилъ на той третей пытке прежніе ж свои преждепомянутые рѣчи.

Малорос. Дѣла 1708. № 54. XIX.

Х. Посольська походна канцелярія. Мойсей Войтовицький дає запис, що, як треба буде, стане невідмовляючись перед судом в попередній справі. 18/I 1709.

аѣе году генваря въ нѣ д. по указу великого гдря, а по приказу постелничего и кавалѣра града Гаврила Ивановича Головкина, лебедипской помѣщикъ Моисей Ивановъ сынъ Войтовицкой изъ за караулу освобоженъ без росписки, по тому что в Сумахъ знаемыхъ ему никого нѣтъ, а росписатся в немъ нѣкому, а есть ли по сему убивственному дѣлу вперед до него Моисѣя доидеть дѣло, и ему Моисѣю в посолской походной канцелярії явитца самому не медленно.

Моисей Войтовицкій руку приложилъ.

Малорос. Дѣла 1708. № 54. XIX.

Із записок Каролинців про 1708/9 р.

Подав **Стефан Томашівський.**

Вже третя десятка літ добігає, як появилася монографія Костомарова про Мазепу і Мазепинців, та вона ще й досі полишаєть ся останнім висловом української історичної науки про сей епохальний час нашої минувшини. Праця Уманця не принесла майже нічого нового — се тільки перша проба критичного погляду на суперечну креацію Костомарова; проба, що не дала на се місце нічого певного, бо збудована переважно на матеріалі бранім із другої руки. Се як раз найслабший бік мазепинської епохи в українській історіографії, що жерела її досі не то критично не розроблені, а просто в більшій часті зовсім не видані. Тому то монографія Костомарова, з огляду на багатство архивного матеріалу в ній, остає поки що одиноким основним жерелом для пізнання того часу, дарма, що се може найслабша в усіх історичних праць заслуженого історика України. Та єсть ще один недостаток. Українські події в найбільш історичнім моменті того часу, себто в рр. 1708—1711, відбили ся голосним відгомном у цілій Європі, як може ніяка инша хвиля української історії, а в слід за тим велика сила жерельного матеріалу остає в далеких заграничних архивах і мало приступних на Україні виданнях. Костомарів, хоч змагав до того, щоби зібрати заграничні друки до історії Мазепинщини, не знав таки багато в них; після Костомарова ще менше сліджено у нас за тими чужими публікаціями, не добачуючи між ними нерав дуже цінних для нашої історії річей (пригадаю хочби те, що записки Словака Крмана про Україну обговорено у нас що тільки по

10 літах). Особливо мало позору давано у нас на історіографію шведську, де — як звісно — епоха Карла XII, того зловіщого ангела України, від давна тішить ся великим зацікавленем і дослідями багато визначних істориків, — дослідями, в яких імя України, Мазепи і всіх тогочасних передових людей згадується дуже часто, в яких обговорюється основні питання тогочасної української політики і т. ин. Не маючи змоги подавати на сїм місці систематичного огляду українських річей у шведській історіографії, ані навіть усього, що в ній написано і видано про шведсько-українські відносини за часів Мазепинщини, хочу показати, які нові матеріали принесла шведська історіографія в останнім десятку літ до пізнання подій на Україні протягом того нещасного року 1708/9, та всі нові звістки в сїм напрямі подати у такій формі, яка хоч по часті звільняла б дослідника, несвідомого шведської мови, від користування безпосередно самими жерелами в їх оригінальній подобі.

Найважніше, що у названім часі принесла шведська історична наука про похід Карла XII на Україну, се видане багато днівників, писаних учасниками сеї кампанії, важних не тільки для розяснення воєнних подій: в них подибуємо немало важних політичних звісток, документів, побутово-культурних рисів про край та людей і т. ин. Годі не признати тогочасним Шведам значної культурности, коли бачимо, як багато було межи ними таких, що пильно списували все те, що бачили і чули в часі довгих і тяжких походів своїх за примхуватим королем. Одна частина сих записок появила ся друком ще у XVIII в., межи ними найважніші — Адлерфельта (1740); переважна частина же спочивала в архивах та бібліотеках до останніх часів. На початку XX в., заходом Августа Квеннерстедта (Aug. Quennerstedt), появило ся у Лунді окреме видавництво „Дневників Каролінських Вояків“, якого досі вийшло чотири томи, а в них надруковано кільканайцять дневників, памятників та справоздань військових і політичних, з просторими передмовами видавця, з річевими поясненнями і докладними показчиками імен¹⁾. Окрім того „королівське товариство для видавання рукописів до історії Скандинавії“ у Стокгольмі дало у своїм видавництві „Історичних Актів“ також кілька більших дневників, кождий окремо, виданих Ер-

¹⁾ Karolinska Krigares Dagböcker (від III т. — K. K. D. jämte andra samtida skrifter), Lund: I, 1901, XLIII + 380; II, 1903, XXVIII + 334; III, 1907, XXXIX + 365; IV, 1908, XLV + 390. Означати будемо коротко KKD. I—IV.

нестом Карльсоном в малими інформаційними вступами, без пояснень і показчиків імен¹⁾. — Далше виймаемо з усіх тих записок „Каролинців“ (у Шведів єсть назва — *Karolinerna* — анальоґічна до наших „Мазепинців“) все те, що дотикає безпосередно українських справ за час від звороту Карла XII на Україну аж до його утеки в Бендери, пропускаючи те, що очевидно хибне (прим. ріжні фальшиві вісти). Всі виписки йдуть порядком хронольоґічним.

Як відомо, одним із найважнійших моментів у війні 1708/9 р. був стратегічний зворот Карла XII з дороги Минск-Смоленськ до полудня на Стародуб-Батурин-Полтаву. Хвиля ся важна з одного боку тими причинами, які спонукали шведського короля — звісного своєю впертою послідовністю, чи радше послідовною впертостю — до зміни раз вибраної мети; з другого боку звязаними з нею далекосяглими наслідками, военними і політичними, рішеними найбільше отсим саме зворотом. Коли про сі наслідки не може бути ніяких сумнівів і коли вони були добре зрозумілі й одінені військовими кругами, політиками й істориками вже від самої найпершої хвилі аж по нинішній день, то про мотиви, які спричинили той многозначний стратегічний маневр Карла XII, ще й сьогодні не говорить ся як про річ зовсім ясну й остаточно досліджену. Найбільше тут сумнівів що до роді гетьмана Мазепи, а се — на скільки він причинив ся до переміни стратегічного пляну шведської армії. Як звісно, широко приймив ся погляд, що Карло XII завернув на Україну не з іншої причини, як тільки послухавши ради українського гетьмана, і погляд сей панує ще й досі не тільки в історичних підручниках, а навіть у моноґрафіях. Погляд сей давний, він був поширений вже між сучасниками тих подій¹⁾ і приймив ся досить загально серед давної і новішої історіоґрафії. В дійсности одначе ся справа не то що не зовсім ясна, але й неправдива в основі своїй; досі не знайдено ніякого документального свідоцтва про безпосередні зносини Мазепи з Карлом XII перед жовтнем 1708 р., а те, що подано в безіменній реляції про полтавську битву, поміщеній у Адлерфельта, має очевидні признаки апокрифічного жерела. Історичний огляд поглядів на

¹⁾ *Historiska Handlingar, utgifven af kungl. samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia.* Означати будемо НН.

²⁾ Див. мою розвідку „Словацький висланник на Україні“, 8.

шведсько-українське порозумінне 1708 р. і критичний їх розбір вимагає багато місця, тому тут не входимо ближше у справу, вдоволяючи ся її зазначенем і приглянемо ся, що знають Каролінці про зворот на Україну й його мотиви.

Очевидно, не знайдемо тут безсумнівних звісток: автори їх стояли подальше короля а вже дуже далеко від його думок, до яких — се знаємо — не мали доступу навіть найблизші міністри й генерали і ніколи не могли вгадати змін його волі та зрозуміти її проявів. Так ось барон Поссе, лейбгвардійський полковник, записав у своїм дневнику під 14 (24) вересня, що ген.-майор Лагеркрона дістав приказ іти в 5.000 людей в напрямі Кричева, „щоб зайняти перехід [через Сож] й опісля пійти дальше в Сіверщину і до м. Стародуба... Ворог уступив з цілою своєю силою у великий ліс в напрямі Смоленська і задержав ся менш-більш 10 миль від нас в тій мисли, що Його Кор. Величність буцім піjde дорогою на Смоленськ“¹⁾. Тільки всього — як годить ся вірному воякови, у якого прикази начальства не обсуджують ся. — Фельтвобель Крафорд зазначує сю многоважну подію ще коротше: „Тоді то [буцімто 21 вересня (11 жовтня)] завернули ми знов назад і за два дни ворог був нам над карком“²⁾. Так само записав під днем 25 вересня оберстлейтнант барон Давид Натан. фон Зільтман, пруський „доброволець“ у шведській армії: „Досвіта рушила армія і пійшла знов назад 4 милі...“³⁾. — Натомість не забув мотивувати сеї події писар Норсбергі. Він записав під днем 10 (20) вересня ось що: „Тому що ворог зараз [по битві під Рагвкою] уступив недалеко назад, задумав Й. К. В. полишити його і не йти за ним дальше, передусім в тої причини, що ми тут терпіли великий голод підчас кількадневного маршу, тим більше, що ворог перед нами пустошив і грабив міста й села та нічогоїсенько не лишав, що могло-б послужити на прожиток...“⁴⁾. Лейтнант Вейге говорить подібно: „Хоч король зразу хотів впасти у Росію зараз коло Смоленська, то таки змінив він сей замисл, бо здавало ся

¹⁾ Öfversten friherre C(arl) M(agnus) Posses dagbok 1707—1709 — KKD. I, 325.

²⁾ Fältväbeln J(acob) J(ohan) Crafoords anteckningar 1702—1722 — KKD. III, 107.

³⁾ „Volontären“ vid svenska armén preussiske öfverstløjtnanten baron D(avid) N(ataniel) von Siltmanns dagbok 1708—1709 — KKD. III, 267.

⁴⁾ Skrifvaren J. M(agnus) Norsberghs dagbok 1707—1710 — KKD. III, 200.

неможливим з огляду на пізну осінь і з огляду на те, що ворог усе нищив огнем і не полишав ніяких засобів до життя. Можливо також, що король знав про охоту козацького гетьмана Мазепи пристати на бік Шведів, коли він (король) зближить ся з армією до його (Мазепиних) границь¹⁾.— Як бачимо, ніде тут не згадано про те, щоб на сей стратегічний зворот був який активний вплив козацького гетьмана; тільки в однім місці згадуєть ся про можливість його пасивного впливу. Пасивний вплив був очевидно: шведський король хотів втекти від голоду в багату Україну, де сподівався прихильного прийняття серед козацтва.

Правда, записки названих учасників походу не суть ще авторитетними свідочтвами; та серед них єсть ще одно, без сумніву дуже авторитетне, яке ставить справу зовсім ясно. Се записки головного політика при шведським королі, графа Піпера, писані в часі його російської неволі²⁾. Ось що читаємо тут під датою 25 липня, коли привезено його у Київ: „Кілька днів пізнійше перед полуднем покликано мене у город на конференцію з гр. Головкином і підканцлером Шафіровом. Та що Й. Ц. В. тоді був перепинений архимандритом, відложено конференцію на другий день. Тут в присутности Й. Ц. В. поставлено мені деякі питання що до союзу Й. К. В. з Англією, Голяндією, Прусією, королем Августом і иншими державами. Потім, як я пояснив себе, як здавало ся добре, запитав мене Й. Ц. В., чи не Мазепа дав причину до того, щоб ми завернули наш марш і пішли дорогою на Україну. Я запевнив, що ми з ним не мали ніякої, ані найменшої переписки (зносин — correspondence) до того часу, як ми прийшли так далеко в Україну, що Й. К. В. стояв йому майже над карком... і він піддав ся Й. К. В. Царь: „То ви хиба через Поляків дістали від нього реквізицію, щоб іти на Україну“. Я: „Ні, се ще менше; Мазепа був нам цілком незваний до тої хвилі, коли він при наваній місцевости прислав нам свого посла і через нього предложив Й. К. В., що хоче піддати ся Й. К. В.“ Царь: „Отже як прийшов Й. К. В. до того, щоб змінити первісний марш і звернути ся ід України?“ Я: „Так, як Й. К. В. говорив, тому що ворог безустанку утікав і всюди на 7—8 миль усе палив і через те Й. К. В. забирав всі припаси для його армії, так що

¹⁾ Löjtnanten Fr(iedrich) Chr(istof) von Weihe's dagbok 1708—1712 — НН. XIX/1, 16.

²⁾ Grefve Carl Pipers dagbok hållen under hans fångenskap i Ryssland 1709—1714 — НН. XXI/1.

з недостатку мусіли-б загинути, як би дальше так ішли, отже Й. К. В. був примушений завернути на Україну“. Царь: „Чи ви не сподівали ся, що я те саме буду чинити в Україні?“ Я: „Ми мали намір дістати ся туди так вчасно, що ми могли-б се перепинити“. Й. Ц. В. засміяв ся при тім і на тім скінчила ся конференція“ ¹⁾. — Питане тільки, чи Піпер говорив правду, впевняючи царя, що Мазепа знайшов ся в безвихіднім становищі. Відповідь на нього хіба така, що не бачимо ніякої достаточної причини, задля якої мав би міністер говорити инакше, аніж було в дійсности; а ще менше потребував він закривати се у своїм приватнім дневнику.

Єсть деякі признаки, що по сій розмові царь захитав ся у своїх дотеперішних поглядах. Він, як знаємо, був так глибоко переконаний про безпосередній вплив Мазепи на зворот Шведів, що у своїм дневнику велів записати, буцїм то весь похід від Доброго був тільки про око, щоб закрити дійсний плян — „пійти на Україну і злучити ся з зрадником Мазепою“ ²⁾. Для зрозуміння отсього погляду зазначу, що ще літом 1708 р. мав відомости, що „неприятель звертає більше свій похід на Україну“, хоч в тім часі ще не мав сумнівів що до Мазепи і поручав йому важне стратегічне завдання ³⁾.

На сїм місци подаю ще записку С. Понятовського, ревидента короля С. Лещинського при шведській армії, про похід її на Україну: „Коли вже всі перепони усунено на бік і король шведський мусів виходити з німецьких країв, поставив собі метою, за той час обдуману, — іти до Москви і там скинути з престола Петра I, що мав багато незадоволених його незвичайно строгим панованем, та на його місце поставити царем його сина; потім аж, заключивши згоду з Москвою, хотів повернути у Німеччину й дати поміч Франції. Склавши такий плян, ішов в Московщину через Польщу й Литву, де царь Петро зрозумів, що весь тягар війни спаде на нього, і приказав на 30 миль палити край литовський і свій власний, мозирський повіт і землю приналежну до Смоленська. Король шведський станув в кричевській старостві, дізнав ся про се і розважив, що неможливо дальше йти в Московщині, голодній і поруйнованій;

¹⁾ Pipers dagbok 14.

²⁾ Vacmeister, Beiträge zu Geschichte Peters d. Gr., I, 212.

³⁾ Листи Петра В. до А. М. Сінявського, ч. XVIII (лист 26. VII. 1708).

тому рішив ся іти на Україну, маючи там порозумінне з козацьким гетьманом Мазепою, хотів там піднести козацький бунт проти Москви й аж тоді пійти глибше в російську державу, видати маніфести друковані по московськи (до чого була вже й готова друкарня) та проголосивши царевича московським монархом хотів погодити ся з новим царем. Ся була причина, що король не упорядкував справ у Польщі, гетьманів Сінявського і Ржевуского не перетягнув на свій бік, щоби признали короля Станислава, приступили до нього і успокоїли Польщу; бо якби се було стало ся, то не було б йому потреби знов повертати у Польщу, щоб іти в Німеччину. Завернувши від Кадина на Україну, спочивав у Кричеві по довгім маршу з Саксонії через Польщу й Литву, а наперед вислав генерала Латеркрона, більше робічого і пильного ніж доброго слугу, щоби пішов в передній сторожі і поставив міст через ріку Десну (!) та щоб витинав дорогу на Україну, ставив мости на болотах і захопив місточко Почеп, кудю виключно тільки могла приходити Москва на Україну (а там не було в тім часі ніякого московського війська, значить — якби се місточко було обсажене шведською оборочною, то Москалі, хочаби іти на відобране України, мусли б 60 миль наоколо обходити з причини болот і рік). Та що-ж стало ся? Латеркрона, маючи з собою 6 тисяч вибраного війська, прийшов над ріку [Путь], поставив на ній міст, та перейшов через нього, взяв яких небудь провідників, які його, замість у лівий бік до місточка Почепа, ключа цілої України, повели на право 20 миль.

Тимчасом надходить король шведський, переходить міст на ріці, та не дістає ніякої відомости, куди пішов Латеркрона з передньою сторожою. Не допускаючи проволоки і пізнаючи по слідах війська, що Латеркрона обернув ся на право, посилає за ним, щоби повернув, а сам з військом іде лісами і болотами, які тягнули ся більше як 60 українських миль, щоби тільки випередити московське військо (про його поспішне змагане на Україну знав через своїх розвідувачів). Сей марш у краю сильно дикім, безлюднім, зарослім борами і повнім води, болота і трясавиць, продовжав ся 8—9 днів, на знищінне коней, які здихали сотками в кожнім полку, і на затрату багажів, возів з провіантом і всякими річами забраними у Саксонії. Вкінці перейшовши сей трудний Рубікон станув в московським селі, таким великим і заможним, що все військо могло покріпити ся і випочати два тижні. Одначе тимчасом довідуєть ся шведський король, що Москалі

станули 24 годин скорше у Почепі і захопили се незвичайно важне становище, та що Лагеркрона повертаючи на зустріч королеви ішов через Стародуб, де місто відчинило йому брами і привитало хлібом-сіллю, одначе коли він станув 1½ милі дальше з військом, тої самої ночі увійшло в місто 7 тис. Москалів і замкнуло ся в сій твердині¹⁾.

Порозумінне між Карлом XII і Мазепою, згадане в сій записці, розуміти треба як посередне через Станислава Лещинського, з яким гетьман мав зносини від двох літ; очевидно, що шведський король мав добрі інформації про заходи гетьмана і настрої серед козацтва та на сім будував, коли був присилуваний перемінити свій первісний плян. Та що сим напрасним оборотом шведський король не зробив Мазепі приємности, се знаємо добре з свідоцтва Орлика²⁾. Проте одначе гетьман почав велику політичну гру і поставив усе на одну карту: серед дуже неприхильних обставин він навязав безпосередні зносини і перейшов на бік Карла XII.

Поява українського гетьмана й козаків серед Шведів викликала, очевидно, зацікавлене сих останніх, як се видно з записок. Що до дня, коли прибув Мазепа до шведського війська, то записки не годять ся з собою. Хорунжий Петре кладе прихід на 23 жовтня (2 н. с. падолиста)³⁾; Поссе згадує про се під 26 жовтня (5 н. с. падолиста)⁴⁾; Норсбері на 25 жовтня (4 н. с. падолиста)⁵⁾; Зільтман на 5 н. с. падолиста⁶⁾; Вейге аж на 29 жовтня (8 н. с. падолиста)⁷⁾. Правдиві тут дві дати: 5 і 8 н. с. падолиста; перша означає день, коли Мазепа зустрів ся з першим відділом шведським, полком Гйельма, друга знов день авдієнції гетьмана у короля; значить дата, подана першим із названих висше Каролінців, хибна, тим більше, що на сей день кладе він стрічу гетьмана з королем. В котрім саме місци була ся стріча, то записки не зовсім годять ся між собою. Поручник Літ говорить про с. Ларинівку⁸⁾, Петре, Поссе і Вейге про Комань, Зільтман про Гірки. В дій-

¹⁾ Droga do Ukrainy króla Szwedzkiego (Рук. бібл. Чарторийських № 937, ст. 451—454). Той сам Понятовський був автором анонімних Remarques-ів до Вольтерової історії Карла XII (Haie, 1741).

²⁾ Лист його до Ст. Яворського.

³⁾ Fänrik Robert Petrés dagbok 1702—1709 — KKD. I, 188.

⁴⁾ KKD. I, 330.

⁵⁾ KKD. III, 201.

⁶⁾ Ibidem, 274.

⁷⁾ НН. XIX/1, 16.

⁸⁾ Löjtnant Joachim Matthiae Lyths dagbok 1703—1722 — KKD. II, 62.

сности тут нема ніякої суперечности, бо всі три села лежать близько себе; головна квартира короля була в Гірках.

Прихід Мазепи найдокладніше поданий у записках Зільмана. Під днем 5 падолиста читаємо тут: „Того дня прибув Мазепа з кількома тисячками людей до шведського полку Гйельма“¹⁾. Сей драгунський полк стояв тоді — як знаємо з інших звісток — в Орлівці, около 3 милі від Гірок. Другого дня „генерал-адютант Мазепи Макс (!) посланий був у головну (королівську) квартиру“. Очевидно сей генерал-адютант ніхто инший як генеральний осаул Дмитро Максимович²⁾. Дня 7 падолиста „прибув Мазепа з багато козаками аж перед головну квартиру; тут спинив ся він і ведів довідати ся, чи Й. В. Король дома; та що сей був виїхав і що вже було під вечер, отже згаданий Мазепа повернув у свою недалеко звідси положену квартиру. Коли він прибув на становище полковника Гйельма, вмашерував при звуках труб і барабанів; так само полковник Гйельм прийняв його недалеко квартир повною музикою“³⁾. Другого дня „вранці прибув Мазепа коло 9 год. у головну квартиру до короля; мав з собою велике товариство з инших визначних козаків: деякі офіцери їхали перед ним, а один за ним; безпосередно перед ним один з булавою срібно-золоченою і камінями висаджуваною, а безпосередно за ним несено бунчук з білою головкою, подібною до турецького кінського хвоста; за тим усім поступав цілий відділ. В королівській квартирі прийняв його надворний маршал фон Дібен; обід їв гетьман Мазепа з Й. В. і при столі було тільки 7 з поміж найвизначніших козаків. Гетьман сидів по правій королеви. Після обіду відійшов він у свою квартиру в такім самім порядку, як сюди прийшов“. Дня 9 падолиста „прибув Мазепа знов у головну квартиру і їв обід у графа Піпера. Після обіду зложив він фельдмаршалови [Реншильдови] візиту“. Коли рушено дальше 10 пад. і головна квартира переходила через село, де стояв Мазепа з частю свого війська, „приймав гетьман у себе на обіді гр. Піпера. Два дни

1) КKD. III, 274.

2) Він опісля перейшов знов до царя і на доплаті літом 1709 р. признав, що його гетьман посилав наперед до полку Гйельма, а пізніше три рази щоб розвідати про королівську квартиру (Костомарів, Мазепа, Собр. Соч. изд. „Литер. Фонда“, кн. VI, ст. 696).

3) Ся докладна записка поправляє трохи оповідане Костомарова за Адлерфельтом (VI, 629).

пізнійше знов „прибув Мазепа у головну квартиру, відвідав фельд-маршалови й опісля зараз пішов до короля“¹⁾).

Зміст промови Мазепа до короля зазначений загально у двох дневниках: „Він просив ласки у Й. К. В., щоб сей схотів пожалувати мешканців України і не виливати свого гніву над нею ані над ним самим за те, що аж до сього часу був нашим (шведським) ворогом“²⁾. „Просив дуже покійно, щоб король не виливав свого справедливого гніву, до якого довело тиранське поведене Росіян, на сей край і його мешканців, з огляду на се, що вони доси ішли за ворожими хоругвами не по власній вільній волі, а тільки присилувані до того московським ярмом“³⁾.

Що до числа козаків, приведених Мазепою, то записки подають дуже неоднаково: з одного боку 3000⁴⁾, з другого аж 7000⁵⁾; всі інші говорять неозначеним способом: кілька тисяч, багато і т. ин.⁶⁾.

Переправа через Десну була, як звісно трудна, як з огляду на пору (ішла крига) так і задля ворожих перепон⁷⁾. Як виходить з одного дневника, то українські козаки вже 13 пад. помагали Шведам при будові моста коло Мезина⁸⁾, де таки армія перейшла на другий бік.

В с. Чепліївцях (Tschebeleffkij) надійшла до головної квартири звістка про упадок Батурина. Гетьман не хотів зразу вірити тому і післяв козаків розвідати справу. Другого дня (17 пад.) „перед походом одержав Мазепа від висланої ним наперед партії потверджене звістки про Батурин; він повідомив за-

1) KKD. III, 274—275. Головна квартира гетьмана мала бути межі Гірками й Ігнатівкою; натомість Петре кладе її в Комани (KKD. I, 183), а на иншим місци в с. Чулатово (Lulatocha) ibid. 189.

2) Petrés dagbok — KKD. I, 188.

3) Weihs dagbok — НН. XIX/1, 16. Пор. слова маніфесту Карла XII до Українців: „стрѣтивши Насъ ясневельможный Панъ Іоанъ Мазепа, войска Запорожеского Малороссійскій Гетманъ, съ первенствующими народу своего Старшинами, покоряѣ просилъ, абысмо праведного гнѣву, отъ Московского теранства вачатого, на сей край и обывателей не вливали, которыи подъ игомъ Московскимъ застаючи, неволею баряѣи а нежли добровольно, войнѣи непріятельской послѣдовати принужденныи были... (Источ. Малор. Исторіи, собр. Бантышъ-Каменскимъ, II, 207).

4) Petrés dagbok — KKD. I, 191.

5) Norsberghs d. — KKD. III, 201.

6) Пор. „Слов. висланник...“, ст. 17.

7) Siltmanns d. — KKD. III, 275.

8) Petrés dagbok — KKD. I, 191.

раз сам про се короля і виявляв своє велике незадоволене з того приводу¹⁾. Цікава тут згадка про невдоволене гетьмана — очевидно, не з чого иншого як тільки зі стратегічного промаху шведської армії²⁾. Батурицького „коменданта заведено у Конопі і там колесовано, хоч він держав ся хоробро і був німецьким графом фон Кенітсек“ — читаємо у иншого учасника³⁾; се варіант звістки поданої Рігельманом про долю арматного осаула Кенітсека чи Кенітсена, що одначе не був графом⁴⁾.

Коли Шведи „прийшли у велике село з 188 домами, що звалось Отюша, були всі селяне дома, так само й у кількох инших по дорозі переходжених селах, і всюди селяне на прихід короля подавали йому хліба, соли й яблук“⁵⁾.

Зільтман мав раз нагоду бути у самого гетьмана, а се 23 падолиста: „Поїхав я у головну квартиру Мазепа і говорив з ним самим; була чутка, що Москалі вибрали нового гетьмана стародубського команданта, іменем Скоропадського. Того самого дня Мазепа прибув у (шведську) головну квартиру і мав розмову з Й. В. Королем“⁶⁾.

В однім дневнику читаємо доволі докладний зміст маніфесту шведського короля до Українців, значить, автор мав його під рукою. Зміст сей не відбігає від знаного нам тексту у збірці Бантиш-Камєнського, а тільки дата означена на 27 падолиста⁷⁾. Про царський контр-маніфест висказує ся той самий учасник: „Я не маю охоти подавати тут змісту сього письма, тому що в нім багато таких висловів, які..., отже краще буде промовчати ніж повторяти їх“⁸⁾. Такий дійсно був сей нечувано безсвісний і теніяльно дематотічний маніфест царський.

1) Siltmanns dagbok — KKD. III, 277; пор. таке саме датоване в записках Крмана, 517 (Словацький висланник на Україні, 16). Вейге нотує звістку про Батурицького аж під 8 (18) падолиста; се очевидно, що не вся шведська армія одночасно діставала відомости.

2) Пор. лист Орлика до С. Яворського.

3) Weihs dagbok — НН. XIX/1, 18.

4) Костомарів, VI, 637.

5) Siltmanns d. — KKD. III, 277; пор. Костомарів, VI, 646; Слов. висл., 16.

6) KKD. III, 278.

7) Weihs dagbok, 20—21; Чтенія Общ. ист. и древн. 1859, I, 206—212, з датою 7 поября в заголовку і 16 декабря в низу маніфесту. Правдоподібна дата буде: 26 ст. ст., 27 швед. ст. падолиста, 7 н. ст. грудня. Можливо, що дня 16 грудня видано маніфест у друге.

8) Ibidem, 21.

Згадану у Адлерфельта опозицію м. Смілого маємо в докладнішій оповіданню: „Місто Сміле, 5 миль від Ромен, призначено (на квартири) полковникови Діккерови; одначе тамошні міщане прихильніші були до Росіян ніж до Шведів і хотіли його позбути ся хитрим способом. Як тільки він прийшов з полком, вислали послів до нього і просили зайняти сю одну ніч квартири на передмістю, доки вони в місті не пороблять ліпших приготовань і доки не дістануть приказу від гетьмана Мазепа, чи мають приймати Шведів, чи ні. При тім післали деяку скількість меду і горівки для угощення людей. Коли полковник остаточно згодив ся на сю чемну просьбу, впустили вони найближшої ночі другим боком міста 2000 Росіян, які враз з розсвітом дня випали і заатакували наших драгонів; одначе їх відбито зі стратами як тоді так і пополудни в присутности короля. Тимчасом король дав наказ генерал-майорови Спарре в с. Smiliz (Хмелові?) іти в поміч полковникови Діккерови з вестманляндською, остготською і вестготською піхотою та остготською кіннотою. Сей пішов туди, але як тільки прийшов коло Смілого, напав ген. Ренне з 3000 Росіян на його квартири і грабував полишені багажі. І хоч на покритє сих багажів полишено тільки дуже маленько людей, то вони з поза плотів так хоробро боронили ся, що ворог не взяв ані найменшої здобичі, тільки се осягнув, що ген.-майор Спарре, почувши стрілянину, мусів завернути від Смілого і вислати наперед Діккерових драгонів й остготську кінноту з опущеними вудилами, які вдарили на ворога ще перед селом і гнали цілу милю, взявши сорок кількох людей у неволю. Другого дня злучили ся з відділом ген.-майора Спарре 2 баталіони івардії і данський полк; він пішов знов на передмісте Смілого, та при їх приході Росіяне вистрілили на них кілька раз з гаківниць і серед того на лоб на шию покинули місто, так що наші вибивши браму знайшли порожнє гніздо. А що й мешканців не було, місто спалено до чиста, навіть церков не пошановано¹⁾).

Не так докладно, але й не так корисно для Шведів виходить ся подія у інших дневнику, де маємо і докладну дату 30 падолиста: втрати у людях і багажах по шведським боці мали бути не зовсім малі. Спалено Сміле в ночі з 3 на 4 грудня²⁾. Гірша доля стрінула місточко Чернухи (Tiernow): оберст-лейт-

1) Weihes dagbok, 21—22.

2) Siltmanns dagbok, 279.

нант Функ з 500 кінними мав 21 грудня прогнати з нього 3000 (!) козаків „і все, що не могло зараз дальше втекти, між тим жінки і діти в місті, побито і місто потім спалено“¹⁾. Так то дійсність жила в незгоді з теорією шведських маніфестів²⁾.

Головна квартира Мазепинців була зразу (від 29 пад.) в Ромнах, разом із шведською. 1 грудня перейшов гетьман у Гадяч, очевидно, щоб бути ближше Запорожжя. Разом із ним було ще 3 шведські полки (смоляндська кавалерія, драг. полк Шрейтенфельта і вестерботнійська піхота). Та вже другого дня „завернув він назад у Ромни, тому що прийшла звістка про надходячу московську армію“³⁾. Москалі „хотіли цілою силою вдарити на м. Гадяч, захопити Мазепу і доконати такої самої жорстокости на ній, як було зроблено на батуринським команданті“⁴⁾.

В Ромнах оставав вже Мазепа доти, доки і шведський король, себто до 17 (27) грудня. Того дня пішла шведська армія на Гадяч⁵⁾, де Москалі спалили передмістя.

З Гадяча головна сила шведська посувала ся дальше в тім самім напрямі. Дня 31 грудня (10 січня) прийшла у Зіньків. Тут стрінув ся король з неприємним становищем Зіньківців. „Ми застали мешканців з набитими стрільбами і розвиненими хоругвами коло валів і палісад. Зараз при наших приході велів Й. К. В. через Войнаровського, що був сестрінком Мазепі, спитати їх, чи не хотіли-б добровільно відчинити ворота для нас. На се була відповідь: ні. Згаданий Войнаровський хотів всякими способами привести їх до того, одначе таки на даремно. Коли він повернув і дав їх відповідь до зрозуміння Й. К. В., велів сей наставити артилерію і приготувити до бою кальмарський полк. Тоді мешканці, відчувши повагу хвилі, покликали Войнаровського до себе і відчинили нам ворота“⁶⁾.

Про военні події коло Городного і Краснокутська, в яких побіду признавали обі сторони, кожда собі⁷⁾, читаємо в записках згадки, які велять назвати остаточний вислід битви некорисним для Шведів⁸⁾. Коло Краснокутська „гетьман Мазепа

¹⁾ Тамже, 281. ²⁾ Пор. „Слав. висл.“, 19—20.

³⁾ Siltmanns dagbok, 279. ⁴⁾ Petrés d., 145.

⁵⁾ Крман каже виразно, що Мазепа з козаками рушив другого дня, себто 28 грудня.

⁶⁾ Petrés dagbok, 202; Siltmanns d. 285; пор. у Костомарова, VI, 659.

⁷⁾ Див. Костомарів, VI, 661. ⁸⁾ Siltmann, 294; Weihe 32.

мало що не дістав ся в неволю і сказав при тій нагоді: не гадав я, щоб Шведи утікали¹⁾.

В часі, коли головна шведська квартира була в Опішні, мав ген.-майор Крейц посувати ся з Лохвиці в тім самім напрямку; натиснений Шереметевим мав тяжку переправу через Псьол коло Лютенки і при тім покинув багато багажів, серед того і Мазепиних²⁾: „гетьман стратив при сій нагоді касу з яких 100.000 талярів“³⁾. Було се в початку місяця марта.

В половині марта (16 марта) Карл XII посуваєть ся ще дальше з Опішні, переходить у Будища⁴⁾. „Івардія мусіла посунути ся $\frac{1}{2}$ милі дальше у с. Петрівку. Всі мужики того села утікли і заложили по другім боці р. Ворекли в лугах розбишацьке гніздо і звідси переходили майже кожної ночі через лід і вкрали у нас й особливо в Будищах гетьманови Мазепі кілька соток коней. Щоби сих злодіїв прогнати пішов майор Ілленшерна (Gyllenstierna) з 300 івардійських людей тудя, одначе мало що міг вдіяти, бо селяне зараз розсипали ся по лугах і втікали через багно, забивши нам 3 людей; одначе таки сї пакости заплатило 9 з них, схоплених опісля коло Будищ, шибеницею“⁵⁾.

Мазепа прибув у Будища аж 15 (25) марта. Про се читаємо: „Прибув Й. Екс. бр. Піпер і фельдмаршал (Реншильд) разом з цілим корол. двором під ескортою однопряжних возів, також Його Світлість гетьман Мазепа зі своїм двором, котрі всі остали ся на квартирах у місті, тільки деякі компанії козацькі полишив на спочинок у нас на передмістю, і мав він що дня 24 чоловік з однопряжних на варті при собі. Так полишили ся двори королівські і Мазепин в тім місті, а за містом по однім боці лежали трабанти і Волохи, по другім дальський і гельсінтський полки з кількома компаніями козаків, а по третім боці однокінні вози“⁶⁾.

Про Запорожців маємо першу згадку під 21 н. с. марта. „В Будищах довідали ся ми, що прийшло кілька депутатів від запорожських козаків і предложили Й. К. В. 20—30 тис. людей на службу за заплату. З огляду на се вийшов розпорядок, що з каси кожного полку має бути винята певна сума грошей

1) „Non putavi Suecos fugam dare“ — Weihe, 32.

2) Siltmann, 296; Weihe, 34.

3) Siltmann, 295. 4) Weihe, 35.

5) Weihe, 34. 6) Petre, 222.

(на сю ціль)“. Другого дня „вранці пішли згадані запорожські депутати з головної квартири: Мазепа післав з ними свого судю (justitiarium) разом з одним полковником“¹⁾. — Ся звістка цікава, бо показує, що Запорожці посилали до Шведів раніше ніж доси думано²⁾, та що на сю депутацію гетьман післав у Січ ген. судю Чуйкевича, полковника Мокієвського та бунчукового товариша Федора Мировича³⁾.

Дня 27 н. с. марта „була звістка, що запорожські козаки ідуть походом сюди“⁴⁾; 29 марта „знов кілька послів від запорожських козаків пройшло у головну квартиру і мало авдієнцію у Й. К. В. в присутности гетьмана Мазепа; опісля гощено їх бочівкою горівки і меду“. Другого дня „згадані козаки поїхали знов з головної квартири, попрощавши ся перед тим з Й. В. Кородем; [депутація] складала ся з одного вибраного ними полковника і 80 чол.; через них вислано також письмо до татарського хана“. Дня 31 марта „Запорожці напали на місточко Нехворощу (так мабуть треба розуміти назву: Ногосчин; м. Горошин лежить за далеко), де стояв генер.-майор Шавмбурґ з Москалями, заволоділи ним; частину Москалів убито, другу забрано в неволю“⁵⁾.

Дня 4 н. с. квітня „гетьман Мазепа пішов у село пів милі звідси (з Будища), щоб там прийняти отамана або найстаршого над запорожськими козаками, котрого тут сподівають ся“. Другого дня „прийшов запорожський отаман, званий кошовим (Coswick) з 800 козаками у згадане село [Диканьку]. Принятий був Мазепою, котрому зараз піддав ся, передаючи йому бунчук разом із ключем, і взагалі виявляв йому у всім велику покірність. Коли церемонії покінчили ся, частував його Мазепа. При вечері одначе повстала суперечка mezi сими новими козаками і одним урядником (служогою) Мазепа, урядникови не поведло ся при тім і його інші змасакрували; жінка убитого дуже ганьбила з тої причини отамана, одначе Мазепа її зараз успокоїв і справу полагодив. Запорожці самі признавали, що взяли від царя 60.000 рублів, щоби стояти по його боці. По пслудни

¹⁾ Siltmann, 296.

²⁾ Костомарів за Нордбергом прихід депутатів кладе тільки на 19 (29) марта (VI, 671), хоч се була вже друга депутація.

³⁾ Костомарів, VI, 670. ⁴⁾ Siltmann, 297.

⁵⁾ Siltmann, 297—298. У Адлерфельта згадуєть ся про напад Запорожців на брид. Камцеля з Torodginska, що перекладано на Царичанку (Кост. VI, 671).

виїхав генерал Левенгавт поіратувати гетьманови Мазепі з приводу підданя згаданих козаків“.

„Дня 6 н. с. квітня прийшов запорожський отаман в головну квартиру і мав у Й. В. Короля авдієнцію, передавши йому наперед 100 пійманих Москалів; по всім угощено його горівкою, медом і пивом“. Другого дня „мали Запорожці складати присягу вірности Мазепі; одначе не були до того приладжені, бо переважно були п'яні, тому присягу відложено на найближший день. 8 н. с. квітня зложили Запорожці присягу Мазепі, одначе він наперед їм заприсяг; потім пішли до короля і попращали ся, дістаючи при тім дарунки: отаман 1000 дукатів, кожний офіцір — а було їх 4 — по 100 а прості 10.000 дук.“¹⁾.

Інший учасник згадує неясно про якесь мале непорозумінє що до військового становища кошового Гордієнка. Запорожці „прийшли в силі кількох тисяч під проводом кошового (Cozovi) відновити звичайний союз з гетьманом і своїми братами, українськими козаками, та при тім рішили ся також піддати ся під розкази Й. Величности шведського короля; се предложєне приняв наш Наймил. Король дуже ласкаво, одначе команду над ними передав гетьманови Мазепі“²⁾.

„Сих людей потім уживали ми мало до чого иншого, як до роботи в траншеях під Полтавою і за те кожний з них діставав 10 ерів (öre) на день. Поза мурами або заросляками вони, як і инші козаки, досить добрі, так само, як ворог уже побитий, у погоні; одначе до зачпного бою на вільнім поли вони не надають ся, хоч деякі з них служать також піхотою й уживають тягнених рур; бо їх стріляне іде занадто помалу й огня дають без ніякого порядку³⁾. — Як тільки вони прилучили ся до нашої армії, післав ворог один відділ у запорожське місто Переволочну, положене 8 миль від Полтави над Дніпром, взяв його приступом і спалив до нащадку. Кільком козакам, яких там застукано, обрівано уха й носи і в такій огидній подобі пущено до нас, на знак їх товаришам, що так само буде всім тим, яких піймають“⁴⁾.

¹⁾ Siltmann, 297—299. Перший шведський офіцір що подибаб ся з Запорожцями був підполк. Сільфергйельм із сконського полку.

²⁾ Weihe d. 35. В дневнику Петре (I, 248) прилучєнє Запорожців в числі 4.000 означєне під днем 1 (10) мая!

³⁾ Сі догани за стріляне в сьогоднішній тактиці були б похвалою.

⁴⁾ Weihe 35; пор. Siltmann, 300; Кост. 677.

Таке обезображуване пійманих не було найбільшою ознакою пімсти; були ще тяжчі. „Дня 15 квітня поїхав я — читаємо в однім дневнику¹⁾ — до Опішні побачити тамошні роботи, становища Москалів недалеко звідти і також двох Мазепиних козаків, яких Москалі вбили на паль і поставили на дорозі — так робили вони з багато иншими. Й. В. Король виїздив тогож дня також щоби побачити се останнє“. Під днем 31 мая: „Прийшли два Запорожці зва ріки під Полтавою, яких відослали назад Москалі обтявши їм ліві руки. Й. В. Король дав їм по 50 таларів. Трьох Запорожців взяли Москалі під колесо“²⁾.

Про участь Запорожців в воєнних операціях читаємо доволі часто, в супереч тому, що висше написано, буцім уживано їх тільки до земельних робіт під Полтавою. За те про акцію Мазепиних козаків звісток мало³⁾. Тут подаємо важніші звістки з дневників, бо вони й так значно розширяють ролю козаків в воєнних ділах поза те, що доси загально признавало ся.

„12 квітня привели Запорожці московського лейтнанта в кількома рядовими в полоні“⁴⁾. На иншім місци згадуєть ся про транспорт (19 н. с. квітня) 130 Москалів і московських козаків, взятих у неволю Запорожцями⁵⁾.

„Недалеко Нових Санжарів стояв ген.-лейтн. Ренне з 7000 людей; король велів ген.-майорови Крузе ударити на нього. Йому дано 3000 кінних людей з 8 кінних полків, 2000 Запорожців піхотинців та 4 полеві вужі; все те зіbrane було 12 квітня. Коли одержано достаточну звістку про ворожий табор, перейшов ген.-май. Крузе під вечер Вореклу коло Н. Санжарів, уложив зараз свої сили en ordre de bataille та йшов в такім порядку цілу ніч наперед через заросляки й мочари. 13 (23) квітня раненько піймали наші слугу з війська ген.-лейт. Ренне у 2 милі від табору; він сказав, що його пана зустрінути можна б ще в ліжку, як би швидко машеровано. По сім виявленю вислав ген.-май. Крузе Гйельмових драґонів і Запорожців окремо на один перехід, щоб заступити дорогу ворогови, як би він туди хотів уйти. І булаб се може була щаслива партія, як би ворог не дістав був звістки через своїх фуражирів і не мав

1) Siltmann, 300—301.

2) Siltmann, 316.

3) Одним з найперших успіхів гетьманських козаків було захоплене московського ген. адют. Шульда в Прилуці, посланого з листами до Августа II (Petre, 91; Siltmann, 278; Weihe, 22).

4) Siltmann, 300.

5) Petre, 226.

стільки часу, щоб сісти на копей. Як тільки се стало ся, взяв він швидке темпо і вдарив цілою силою на наше ліве крило, так що майже 6 компаній Ілленшернівських драгонів розбив вовсім і примусив дати простір Росіянам до утечі одним гоном на 1½ милі далеко¹⁾.

„В ночі (з 29 на 30 н. с. квітня) якийсь ворожий відділ забрав гетьманови Мазепі всі його коні, 300—400 штук, що недалеко звідси (коло Будиш) пішли були на пашу. Тої самої ночі прийшли на тутешнє передмісте мужики, щоби піймати генерального судю, одначе його домові підняли завчасу крик²⁾.

2 (12) мая „відкрито траншеї під Полтавою: до роботи призначено денно 600 людей з полків, що прийшли з ген.-майором Спарре, разом з 400 Запорожцями“.

„Команда була все в руках одного полковника, а Запорожці працювали дуже пильно; кождий з них за те діставав кождого дня ½ кароліна від Й. В. Короля“. „14 мая у вечері генерал-адютант Ільденкльов (Gyldenklou) оповідав, що запорожські козаки щось потерпіли в траншеях під Полтавою“.

Під днем 13 н. с. мая читаємо: „Попереднього дня перейшов на наш бік козак, що був давнійше слугою Мазепи і з приказу нового гетьмана Скоропадського ішов у Гадяч; він виявив, що король Станислав з своєю армією посунув ся на 10 миль до Дніпра на Поділю. Те саме потвердив сей утікач два дни пізнійше присягою на допиті³⁾.

Дня 21 н. с. мая перейшла головна квартира шведська у Жуки⁴⁾; тогож дня перед полуднем прибув до Й. К. В. гетьман Мазепа, а перед 2-ою годиною удав ся до своєї квартири⁵⁾.

В тім самім часі — читаємо в иншім місци — „у вечері я повернув з 24 годинної варті в траншеях: убито там 2 воєнків і 3 Запорожців⁶⁾.

26 мая „прийшли сюди до гетьмана Мазепи два татарські полковники, з котрими він зараз пішов до короля під Полтавою. Скільки можна дізнати ся довірочно, вони домагають ся, як умов приступлення, таких самих 4 артикулів, на які признав Й. В. Король Запорожцям, а межі ними найважнійший той, що

¹⁾ Weihe, 37—38; пор. „Слов. висл.“, 25—26.

²⁾ Siltmann, 303.

³⁾ Siltmann, 307.

⁴⁾ Siltmann, 311.

⁵⁾ Petre, 252.

⁶⁾ Тамже.

Й. В. Король не має з царем скорше помирити ся, доки Запорожці не здобудуть своєї давнійшої волі і коли будуть залежні не від Москви, а від польської Річипосполитої¹⁾. Другого дня „татарські полковники пішли з поворотом... Вони заявили, що в дорозі сюди єсть велике посольство [татарське], і для нього домагали ся ескорти. І дійсно напротив сього посольства вислано разом із згаданими полковниками 500 Шведів під обріст-лейтн. Сільберггьельмом і 2000 Запорожців“²⁾.

Під 28 н. с. мая записано: „Була чутка, що Палій, оскаржений Мазепою перед царем, повернув з Сибіру до московської армії і став гетьманом України“³⁾.

„1 н. с. червня прийшов дезертир з московського боку й оповідав, що вони дістали приказ вдарити на Запорожців, що стоять тут перед головною кватирою, і на сю місцевість (Жуки); з тої причини в ночі заалармовано головну квартиру і ще у вечері вийшли два кінні полки з міста“. Два дні пізніше такий самий утікач приніс звістку, „що Москалі спалили Запорожцям кілька міст“; 4 т. м. „можна було тут усюди видіти констернацію з тої причини, що Москалі заняли запорожський город Січ (Psich), де мали знайти між иншим 30 армат і багато амуніції“⁴⁾.

6 н. с. червня „Москалі зробили випад з Полтави й убили в апрошах одного лейтнанта, кількох підофіцирів і рядових та 12 Запорожців“⁵⁾

16 червня „під вечер підійшли кілька соток козаків і Калмиків аж до самих передніх сторожей шведських і пару годин били ся в шведськими козаками по поли; по обох боках було по парі убитих, кількох ранених і дещо пійманих...“⁶⁾.

Під 15 н. с. червня читаємо: „Тепер почали ся при дворі і в канцелярії критики й прояви невдоволення: найперше тому, що Й. В. Король передше не хотів дозволити і пристати на се, щоби чесні жінчини, як жінки за своїми мужами, ішли за армією, — а тепер не тільки треба було терпіти, що козацьке жіноцтво і всяка голота тягла ся всюди з великою перепаною для армії, та ще треба їх було обороняти; по друге, передше (король) не хотів ніяких союзів з християнськими державами — а тепер сам старав ся збратати ся з Турками й Татарами, так, як се вже зроблено з Запорожцями; по третє тому, що

1) Siltmanns dagbok, 314.

2) Тамже, 315.

3) Тамже, 316.

4) Siltmann, 317.

5) Petre, 248.

6) Siltmann, 320.

давнійше міг з своїх союзів мати грошеву підмогу, — а тепер сам мусів за такеж платити гроші¹⁾.

„На початку червня (шв. ст.) скріпляли Москалі свої становища за рікою щораз більше. В ночі кидано безнастанно на нас великі іранати, роблено тим великі шкоди і прогонювано Запорожців від праці; вони такий мали страх перед іранатами і канонами, що втікали б від них хоч із світа. Вони мали свій головний обоз у іен.-май. Крейца 1 милю від Полтави і посилали звідти завсіди відділи до роботи, за яку їм що правда плачено, одначе з часом стала їм вона противною, бо багато з них при тім платило житєм. До того причиняло ся жорстоке поведене ворога, що з усіми пійманими Запорожцями обходив ся погано і кидав погрози, що буде саджати на палі. Щоб їх удёржати при добрім гуморі, вдав ся до них в табор гетьман Мазепа в товаристві багато козаків під бунчуком, проведений туди для більшої поваги з ескадронами івардії і всіма труба-чами“.

„Запорожці привитали його також своїм способом: уставили ся пішо у 2 ряди а на кінци їх поставлено намет. До сього намета висів Мазепа з карити і промовив коротко, дякуючи Запорожцям за вірність, виявлену до тепер, і просив видержати в ній тривко на будуще, хоч би ворог робив шкоду в їх краю або старав ся усякими погрозами відтягнути від шведської армії; Господь поможе, що вони дістануть на все повну сатисфакцію і за працю мати-муть справедливу платню. Саміж бо видять своїми очима, що Шведи мають в поли ще поважне військо і все піде гаразд, як тільки вони остануть на дальше вірними. На таку ласкаву промову й обіцянку гетьмана впевнили вони всі, що видержать при шведськім королю і своїм гетьмані до останнього мужа. Потім гощено їх горівкою, доки Мазепа таким самим порядком не розпрощав ся з ними“²⁾.

Про ту саму подію розказує инший учасник під днем 10 (20) червня ось що: „Коли одна частина Запорожців мала виявити охоту завернути назад (від Шведів), пішов гетьман Мазепа з цілою світою, хоругвами і музикою en ceremonie звідси до іен.-майора Крейца, де стояв запорожський отаман кошовий; наперед промовив до нього, перестерігав, щоб остав вірним королеви шведському; упевняв, що Й. В. завсіди задержить їх

¹⁾ Siltmann, 319. Про незадоволене пертрактаціями з Татарами вгадує також Крман (Слов. висл. 31).

²⁾ Weihes dagbok. 47—48.

у своїй протекції і надгородить їм ту шкоду, яку Запорожці недавно потерпіли від Москалів; та робив їм добру надію, що як вони незабаром підуть на Москву, то [Запорожці] мати-муть з того великі користи, так само й як здобудуть місто Полтаву, де мусить бути великий скарб; обдаровано їх двома барильцями грошей з королівської воєнної каси, бочкою горівки; вкінці сказано їм, що незабаром придуть сюди ще Татари¹⁾.

Два дні пізніше „раненько пішов гетьман Мазепа з графом Піпером і канцлером Гермеліном ід Полтаві до Й. В. Короля, щоби йому представити теперішній стан армії і намовити його заперестати облогу Полтави і взяти ся до інших способів“²⁾. В однім дневнику (Сперлінґа) маємо навіть записано, що Мазепа просив „не стріляти на Полтаву, бо там жила його сестра, там він сам і козаки мали своє майно“³⁾.

Поодинокі відділи російського війська переходили ріку і пробували щастя в нападах на шведський бік. „Першу таку спробу зробили козаки, коли 13 (23) червня в неділю по полудні перекрали ся через Петрівку у Жуки і булиб може вхопили Мазепу, як би були удержали спокій. Одначе вони не могли залишити свого звичайного боевого крику і через те за скоро зробили алярм і тоді то прийшли наші козаки на конях і прогнали їх назад в гори в Петрівці, а підчас погоні піддержав їх полковник-поручник Гротгавзен з 6 ескадронами“⁴⁾.

Три дні пізніше — „вранці зробили Москалі знов алярм і напали на передні сторожі; потім наші козаки били ся з ними якийсь час і коли вирушив корпус трабантів, [Москалі] завернули назад“⁵⁾.

Підчас приготования до битви 17 (27) червня — коли то шведський король був ранений у ногу — „гетьман Мазепа був теж при тім і сам провадив своїх козаків, котрі разом з Запорожцями держали флянки на правім і лівім крилі“⁶⁾.

Тоді то „наші Запорожці застрілили своїми тягненими рурами багато з російськбі піхоти, так що ся скоро потім, побачивши нашу підмогу, уступила через заросляки і король також

1) Siltmann dagbok, 321.

2) Тамже, 322. Ся звістка, побіч інших, заперечує отже поглядови, прийнятому й у Костомарова, будім то Мазепа намовляв короля здобувати Полтаву.

3) Löjtnanten Grefve C. H. P. Sperlings dagbok 1700—1710 — KKD. III, 95; пор. „Слов. висл. на Україні“, 26—27.

4) Weihe. 49. 5) Siltmann, 324. 6) Siltmann, 324.

малим об'їздом завернув під Полтаву¹⁾. „Козаки гетьмана Мазепи били ся з ворожими козаками добрий час і раз одні другий раз другі вдержували боєвище“²⁾.

Під днем 17 (27) червня, пише один, „мав я вести 24 людей на варту до Запорожців, що саме прибули сюди; вони дістали від Войнаровського приказ іти в ліс стріляти на неприятеля з своїх гарних, тягнених рушниць; мене призначив полковник Сірот іти до них із згаданими людьми, не тому щоб робити честь ворогови, а тільки щоб поставити сторожу коло наших союзників і не допустити до того, аби їм наші власні війська, не знаючи обставин, не зробили якої шкоди; коло того поробив заходи сестрінок Мазепи Войнаровський“³⁾. Згадані Запорожці, що стояли в лісі, і я мав коло них сторожу, стріляли на неприятеля сидячки і спричинили йому значні втрати“⁴⁾. Трохи дальше згадує той самий учасник, що коли Реншльд другого дня скоро сьвіт уставляв військо межі Жуками й Петрівкою, то „мав з собою запорожського гетьмана Мазепу з деякими відділами“⁵⁾.

Відокремлена звістка під 30 червня: „Якийсь час били ся козаки з обох боків, та Запорожці за кожним разом потерпіли невдачу і мусіли уступати; я сам був при тім і дивив ся на все“⁶⁾.

Найважнійша хвиля у сій війні — полтавська битва — згадана більше або менше докладно майже у всіх дневниках, деякі оповідають дуже широко і додають чимало нових подробиць до знаних досі; одначе про участь Українців в битві згадок не маємо, в кождім разі значно менше ніж у записках не-вояка Крмана⁷⁾. Ось одна тільки згадка про Запорожців: Коли по головній битві король з трудом утік до багажів „появились ся й тут вранці ворожі драґони, одначе не мали відваги нападати, як тільки поставлено против них полишених тут кінних вояків і піших Запорожців та дано до них два арматні вистріли“⁸⁾. Натомість гетьманські козаки заробили у того самого автора на отсю саркастичну записку: „З козаків гетьмана Мазепи — як думаю — в цілій битві не впало ані 3 людей;

1) Weihe, 51. 2) Тамже, 52.

3) Petre, 280. Очевидно з таких то подій виробив ся межі несьвідомими погляд, що буцїм то Шведи не вірили українським союзникам і пильнували їх (пор. Слов. висл., 15).

4) Petre, 281. 5) Petre, 281—283. 6) Siltmann, 327.

7) Слов. висл., 33. 8) Weihe, 62.

доки ми били ся, були вони з заду, а коли прийшло ся бігти, були вони далеко на переді. Все-ж таки робили вони нам ту прислугу, що показували нам дорогу до багажів“¹⁾.

В описах переправи Шведів і Мазепинців через Дніпро читаємо між иншим: „Коли вони пополудни після дуже прикрого маршу прийшли сюди [у Переволочну], притягнули Запорожці, що з ними ішли, з великою бідою кілька дуже лихих човнів, на котрі ще того самого вечера перейшов Мазепа“²⁾. „Вкінці під вечір вислідили Запорожці кілька суден і поромів вдовж ріки; при їх помочи в ночі з великим трудом dokonano малого перевозу“³⁾. „Скільки Волохів, козаків і Запорожців перейшло (Дніпро), не звісно на певно, бо вони самі без приказу переправляли ся. Гетьман Мазепа стратив на Дніпрі дуже багато грошей, золота і срібної судини“⁴⁾.

Втека через Дикі поля описана в кількох дневниках, та тільки з одного вибираємо отсі подробиці: „Дня 1 (11) липня рушили Й. К. В. і гетьман Мазепа з кількома трабантами, однокінними возами і иншими призначеними вояками і йшли через велику пустиню яких 60 козацьких миль... 13 (23) липня⁵⁾ З год. пополудни перейшов Й. К. В. з Мазепою через р. Бог. Була якраз 3 година, коли показала ся неприятельська передня сторожа, що складала ся з реґулярного війська і козаків; піднято зараз алярм. Наші передні відділи пішли напротив нього, одначе неприятель не станув, тільки завернув і скрив ся під горою і там стояв спокійно до ночі, так що наші вояки, які були по сім боці, могли в більшій часті перейти в ночі через ріку. Останок наших людей зібрав ся над рікою, де Запорожці зараз обкопали ся, щоб боронити ся хоробро до смерті; було знати, що вони не будуть просити згоди. 11-ого рано прийшов російський бригадир (Кропотов) з 7000 людей і рушив до наших; Шведи дістали всі пардон, але Запорожців всіх поубивано. Забраних Шведів було около 300... Дня 11 т. м. станули ми дві милі від турецького міста Очакова і тут при Чорнім морі обозовали, коли в ночі дістали ми алярм, тому що Запорожці хотіли зловити гетьмана Мазепу і передати його в руки Росіянам, одначе їх замисл зараз переппино“⁶⁾. — Сею трохи сензаций-

1) Weihe, 65.

2) Siltmann, 332.

3) Weihe, 66.

4) Ibidem, 67.

5) Дата хибна, має бути 8 (18) липня.

6) Crafoords anteckningar, 108–109. Що до останньої події читаємо: då wij fingo allarm om natten att de Saprofuer uille taga Felt-her[ren] Masepa och öfuergifua honom i Rysenss händer, men derass vpsåt blef dem strax förhindrat (109).

ною подробицею (що до її правдивости нема причини сумнівати ся) кінчать ся згадки названих Каролинців про гетьмана Мазепу. З записок тих учасників походу, що попали у неволю під Полтавою або в Переволочній, виймаємо для доповнення ще кілька згадок.

Під днем 2 липня пише один: „Кого тільки піймано з козаків і Запорожців, які були по наших боці, позганяно як товарину і наказано перерізати без милосердя за бунтівництво, так що навіть не пожалувано ані жінок ані дітей“¹⁾. А троха дальше: „8-го липня вийшов острій наказ видати всі річи офіцирів як неживих так і тих, що втікли з королем. Особливо оглядано строго за річами гетьмана Мазепи. А що дещо з них знайдено у підполковника Каульбарса, післала його царська неласкавість на Сибір разом з полковником Сандо²⁾ і капіт. Саксом, що раніше був у російській службі“³⁾.

Три роки пізніше перебуваючи в Устюзі записав той самий автор:⁴⁾ „16 грудня (1712) приведено з Москви 4 офіцирів, що давніше були в службі українського гетьмана Мазепи і до тепер сиділи у вязниці на Україні. Коли вони недавно подали супліку до Й. Царської Величності, щоби їх увільнено, мали те нещастє, що фельдмаршал Борис Шеремет подавав їх прошенє якраз у хвили, коли до царя прийшла звістка про невдатний похід у Поморю; тому то Й. Ц. В. був так неласкавий, що сказав: мають не тільки дальше остати в вязниці, але й зараз вислати ся на Сибір. А були се: пан Григорій Новицький, полковник;⁵⁾ Рузаневич (Ruzienewicz), сотник;⁶⁾ Янковський (Jankofski), сотник;⁷⁾ Перевіський (Perewiski)“⁸⁾.

Граф Піпер, окрім наведеної попередю розмови з царем у Києві, записав ще під 2 (12) липня: „Того дня сказано мені в імени Й. Ц. В., щоби я уложив лист до Й. К. В. і в нім звернув увагу, що вразі якби мала бути дозволена яка виміна бранців, то моя особа за нікого иншого не могла-б бути увільнена, як тільки за гетьмана Мазепу, та щоби за той час нічого не стало

1) Weihe, 73.

2) Сандул, полковник Волохів у шведській службі.

3) Weihe, 74. 4) Weihe, 132.

5) Г. Н., компанійський полковник (Кост., 752).

6) У Костомарова Степан Рузанович, челядник Мазепи (751).

7) Мабуть той самий, що у Костомарова під іменем сотника Яковича (408).

8) У Кост. Ян Перевіський, челядник Мазепи (751).

ся, нехай Мазепа остане в безпечнім нагляді, бо инакше опісля при мирових пересправах, як що дійдуть до кінця, було-б багато трудностей що до видачі листів і реєстратури. Я здивував ся, як могло прийти до зроблення такого предложеня що до мого видання. Мазепу жеж вони мали за найгіршого зрадника, я знов мав у мого пана славу вірного і чесного слуги; до того я не знав нічого, щоб я якимсь способом провинив ся супроти Й. Ц. В. Чому доходить до того, що мене ставлять в один ряд з таким? Я випросив собі тому писанє такого листу, хоч мені поручено се зробити в імени Й. Ц. В.¹⁾

Шість тижнів пізнійше (16/26 серпня) записує він: „Якраз перед моїм поворотом на квартиру, прийшов до мене канцелярист з царської канцелярії з чудацьким письмом й гострою доганою, що в меморіялі канцлера Меллера до мене має бути ужите неповажне місце і наказом, щоб я се послав Й. К. В. Було в нім між иншим всаджено, що як Й. К. В. не схоче ніяк видати Мазепи, ані не схоче дати його зловити, то Й. Ц. В. хоче приказати піддати мене такій самій езекуції, якій підданий був Паткуль“²⁾.

Всі виписані вище місця з дневників Каролінців говорять — як бачимо — найбільше про военні справи, дещо про політичні; за те мало тут образків культурного і побутового життя тодішньої України, далеко менше ніж у записках Крмана, чоловіка не-військового. Читаємо у них тільки два виступи про край і людей; Вейге при нагоді побуту у Ромнах дав короткий опис України з боку географічного й етнольоічного, у Зільтмана маємо знов окремих невеличкий аррендіх про Запорозжців. З обох виймаємо що важнійше:

„Весь край дуже плодovitий, Сіверщина до того має багато лісів; ласкава природа не забула тут нічого, що належить до вигідного і задоволеного життя мешканців; мають вони копальні соли і заліза, та сього останнього тільки мало, більше привозять з инших місць; за те подибуєть ся у них шкляні гуті, де виробляють багато шкла до вікон і всяку шкляну судину, хоч не таку добірну як у Німеччині.

„Україна — се майже сама рівнина, в багато околицях має отже недостаток в дровах і воді; тому то люде живють там зви-

1) Gr. Pipers dagbok, 9.

2) Piper, 18.

чайно вздовж потоків і озер, села бувають нероз довгі на кілька миль. Їх міста збудовані на високих горбах, зняряджені палісадами або валами з стовпів вбитих густо при собі; діри до стріляння в них дають можливість відбивати напади Татарів або розбишак; інших ворогів не мали вони на думці, тому й нема у них правильних фортифікацій. Збіже росте тут усюди в безмежній скількості; та що його не продають задля недостачі торгівлі, роблять у землі ями, гладкі і сухі як комната, і перевозують так цілими літами. Воли і вівці їх мають прекрасну величину і добру породу; особливо вівці такі товсті, що ледви їх можна їсти. Коні дуже витрималі і люблені над багато інших задля швидкого бігу. — Ще й се цікаво, що в цілій Україні не знайдеть ся ні один камінь.

„Козаки всі ведуть однакий спосіб життя й однако убувають ся. Мужчини згодують собі на голові все волося, і тільки над чолом остає довгий чуб. Жінки носять на голові щось як шапки, зовсім плоскі як тарілки, й обвивають їх довгою плахтою; спідниця складається з тонкого волосяного сукна всякої краски, що прилягає досить тісно до тіла й віддає його форми. І чоловіки і жінки ходять у чоботах і люблять дуже горівку; навіть визначні жєнщини не соромлять ся випити на ярмарку кілька мірок; тому то не дивниця, що вони мають велику охоту до любовних пригід.

„Їх релігія московська або грецька, однакі у них церковні обряди. Одначе не видно, щоб козаки били поклони перед образами або хрестили ся так як Росіяне.

„Воєнна дисципліна козаків не має особливої вартости; вони не держать ніякого порядку, отже не здатні до боротьби з реґулярним військом. Все таки вони добрі тим, що своїми постійними ватагами можуть алярмувати армію, або коли побитий неприятель утікає, гнати ся за ним. Вони не уживають иншої збруї, як списа і стріли; мають дуже багато малих хоругов.

„Запорожські козаки належать до українських і називають ся так тому, що живуть за водоспадами Дніпра на островах. Сіють ся також пішо, против загального звичаю козацького, уживають тягнених рушниць, стріляють ними дуже докладно і тому мають славу найліпших вояків з між усіх...“¹⁾

„Запорожські козаки складають — на їх власний погляд —

1) Weihe, 19—20.

свого роду вільну республіку. И. В. Царь хотів їх викорінити до нащадку перед кількома роками, одначе не міг довести до того. Вони живуть на островах при кінці Дніпра; се збіговище людей, усяких волоцюгів і злочинців з сусідньої України, Татарщини, Польщи й інших країв. Складають ся вони з 3 родів (домів): один самі рибалки, другий самі ловці, третій самі розбійники. Сі 3 „доми“ вибирають собі найстаршого або отамана в їх мові, якого вони, доки сидять дома, можуть скидати й обходити ся з ним до вподоби; та як тільки вони в поході і перед отаманом несуть бунчук (подібно й як перед козацьким гетьманом), показують йому велику покірність і послух, і в тім часі не можуть його скидати. Їх устрій такій: коли їх хто наймає на военну службу, то отаман велить-скликати найстарших з тих трьох „домів“ і сі ухвалюють що мають робити. Вони служать тому, хто їм найбільше платить; 3000 душасть ся дома пильнувати господарств, около 5000 іде в похід. Жінок не терплять на своїх островах, а такого, що заходить ся з жінками, топлять. Гетьман України, яким був і Мазепа, обовязаний давати їм кожного року означену скількість зерна й інших засобів до життя і за те вони не грабують краю¹⁾.

На сім кінчу вибір із записок Каролінців про 1708/9 р. і події звязані з ним безпосередно. Зазначу тут, що єсть подібні записки тих учасників війни, що жили опісля в Бендерах, і в них подибуємо згадки про українських емігрантів на турецькій землі, та вони виступають поза межі сього огляду; маємо надію повернути до них иншим разом.

1) Siltmann, 341—342.

Орлик у Швеції.

Написав *Альфред Енсен*

(*Dr. Alfred Jensen*).

В основу сеї розвідки лягли численні листи Орлика до шведського правительства і різних достойників з 1711—1741 рр., що переходять ся в шведським державнім архіві, у відділі „Cossacica“. Ся значна збірка обіймає 35 листів до королівського правительства; з того ми подаємо тут в додатку 31 лист, поминаючи при тому 4 листи, бо вони повторяють лише передущі; потім 33 листи до барона Густава Генрика Міллерна, радника заграничної експедиції (ombudsrad), з 1711—1718 рр.; далше 5 листів до також радника барона Кастана Фейфа, писаних з Крістіанстада в р. 1716 і врешті 10 листів до різних членів ради (Ц. Юленборта і Д. Н. фон Гекена) з 1720—1741 рр. Остатній лист Орлика (до Гекена) має дату: Bucurestini, 30 Mai, 1741. Ся кореспонденція, що обіймає тридцятилітній обсяг часу, цікава з багатьох поглядів. Вона свідчить нам про матеріяльну нужду і потребу, що терпіли в Швеції українські вигнанці; але показує також, який фантастичний оптимізм одушевляв до самого кінця Орлика, „гетьмана війська Запорозьського“.

5 цвітня 1710 Филип Орлик зложив в Бендерах присягу, як нововибраний по помершій Мазепі гетьман, майже проти своєї волі, що твердить він в своїх листах. Вибір був затверджений Каролом XII 10 мая 1710 р. В виданім при тій нагоді до Запорозьського війська дипломі (документ знаходить ся в шведським державнім архіві) король хвалить мужність і вірність Орлика і „inclutae gentis Rossiacae, sub jugo impotentis dominationis Moscoviticae anhelantis“, а рівночасно приобіщує, доки український нарід не здобуде давнійшої

волі, доти не складати зброї против московського царя, боронити цілоти границь України і бороти ся з спільними ворогами.

Одначе шведський лицарський король не був вже в стані сповнити ті гарні приреченя і коли в лютім р. 1713 він, турецький вязень, змушений був покинути Бендери, то положене Орлика, що вістав в тім місті на дальше, стало дуже скрутним і в політичнім і в економічнім згляді. З 14 листів, писаних Орликом до Кароля XII, по латинськи, власноручним гарним письмом, — ми бачимо, з яким непохитним довірем споглядає гетьман до свого високого протектора, котрий „покоряє не тільки ворогів зброєю, але й своїх підданих добродійствами“. Але скоро той тон зміняєть ся: Орлик починає жалувати ся на грошеві трудности, бо на нього настають з своїми жадами і турецькі вірителі і висланці з Січи; вказує він також на інтриги і обманства Москалів і висловлює побоюваня, „оминувши Харибду московського утиску, власти в Сциллу турецької напасти, як що король не поведе його і його вітчину до рога Доброї Надії“. Він хотів би визволити з „сього варварського краю“ і в однім з листів з р. 1713 ми читаємо такий стогін наболілої душі: „Salva me, Domine, ne peream!“

В листах до Міллерна Орлик висказуєть ся ще щирійше. В листі з 27 падолиста 1713 року з Бендер він описує, як вірителі заізвавали його до суду і з якими трудностями вдало ся йому виеднати двохмісячне продовжене речинця заплати; коли він не зможе заплатити, то пропаде зі своєю родиною. Підіймаючись нераз в своїм способі вислову до поезії, Орлик порівнує свій відїзд з Бендер з виходом Жидів з Єгипту „від варварського народу“ і вітхає „на ріках Вавилонських“. Особливу любов має він до образів, взятих з життя моряків, і прирівнує себе до чоловіка, котрому буря розбила корабель: „Як корабельник, котрого застануть в океані противні вітри, змучений тим виглядає ясної погоди і спокійного порту, так і я, мучений безнастанними нещастями, заведений в своїх надїях, очікував і очікую обіцаної потїхи від його королівської величности“.

Але, не зважаючи на таке сумне, безвідрадне положене, Орлика більше займала будучність України, ніж його власна користь або особиста потреба і власне сей негаснучий ідеалїзм робить так симпатичною особою Орлика, коли навіть він стоїть на кепській дорозі, в порівнаню з самолюбним майже завсїди Мазепою або легкодушним, короткоглядним Войнаровським. Правда, в своїх політичних плянах Орлик нестійкий і піддаєть ся фантазії, але як раз в сій безпринципній хиткості ми видимо

правдивого сина старої України, з її політичним невиробленем, з тою одначе ріжницею в порівнаню до гетьманів часів руїни, що моральний характер Орлика не має ані одної скази. Хоч потому, як його відомий лист до Стефана Яворського позістав без відповіді, Орлик цілий свій вік обстоював за європейською коаліцією проти царя і воював з Каролем XII проти Москви, одначе уже в Бендерах прихилив ся він до того, аби зблизити ся з царем. Се видно ясно з цифрованого письма, адресованого до Міллерна в Хотина в р. 1713: „Бо було би мило Богови і відповідало би сподіваням і мислям цілого християнського світа, щоби священна королівська величність заключили мир з Москалем, злучили з ним своє військо і вдарили проти ворога імени християнського... нехай його королівська величність не сподіє ся нічого доброго з помочи Турків, котрі все невірні в своїх приреченях“.¹⁾

Коли Карло XII постановив остаточно вернути до Швеції, то за ним, слухаючи завізваня, поїхав і Орлик. В Відні, де він був підчас нового року 1715, дістав Орлик 1.000 імперялів; але сього показало ся за мало, бо в листі до Міллерна, котрий одержав письмо в Штральзунді 23 січня (3 лютого), Орлик жалуєть ся, що йому бракує грошей на дорогу: він не має ні коний, ні повоза, а в Відні встидав ся вдавати ся до незнаних осіб, через те, що там його добре знають і навіть титулували князем (princeps).

До Істада прибув він в маю 1715 р. з двором, котрий складав ся з 24 осіб; звідси в листі з 3 червня знова просив коний і повозів для дальшої подорожі і просив протекції губернатора провінції Сконе (Skåne) Буреншельда.

Пять літ, що провів Орлик в Швеції зі своєю родиною і двором, зразу в Крістіанстаді, а потому в Стокгольмі, були справді безвідраднo тяжкі і в однім з листів він сам говорить „про крайню роспуку, котра готова привести мене до смерти, бо я знищений цілком, від голови до ніг“. Кароль XII, перебуваючи в Лунді, наказав виплачувати Орликови 13.000 срібних талярів річно; але з сеї суми треба було видавати що року 4.072 талярів на удержанє офіцерів і урядників, так що для

¹⁾ Quid enim esset et Deo gratius et publicae expectationi universae christianitatis jucundius et desiderabilius quam si Sacra Regia Majestas pacem cum Mosco fecisset, cum eodem arma sua sociasset atq. illa in caput inimicorum nominis christiani convertisset... Nihil prosperi sperandum fore Sacrae Regiae Majestati ex ope Turcarum, qui in fide et in promissis semper sunt infideles...

Орлика і його родини позівставало ледви 8.000 таларів. Сього не вистарчало, тим більше, що роспучливі фінансові операції Герца, що випускав монету з примусовим курсом, цілком обезцінили вартість грошей і за такі ассінації або касові посвідчення Орлик не міг набути „ні хліба, ні дров, ні світла“.

Кредитори не давали відітхнути і він безнастанно мусів просити грошей. А між тим признану суму, через погане фінансове положення Швеції, виплачували не точно або не платили зовсім, в другої сторони треба також признати, що Орлик, як і багато з його земляків того часу, був дуже кепський господар. Прийшло до того, що бідний гетьман зневолений був заставити в купців в Крістіанстаді державні клейноди (булаву, бунчук і т. п.), а в Стокгольмі зичив гроші, заставляючи діамантовий перстень і золотий хрест. Се ми можемо видіти зі списаної ним самим специфікації, що предложена була 23 грудня 1719 р. королівській раді (довги пороблені були протягом короткого часу від 20 вересня до 18 грудня 1719 р.):

На удержане і подорож з Крістіанстада до Стокгольма повичено в купця Конрада Кампфа, під заставу двох булав, 200 цісарських таларів; в державного радника графа Меерфельта — 50 тал.; генерал-лейтнанта графа Крістіана — 349 тал.; державного секретаря фон Гепкена — 110 тал.; секретаря фон Сольдана — 3 тал.; в купця Грена — 30 тал.; від ньогож за убрания жінки і дитий — 260 тал.; кравцеви винен 15 тал.; за помешкане — 55 тал.; заставлено діамантовий перстень і золотий хрест — 60 тал.; — сума 1.132 тал. А до того купець Б. Ведувар в Крістіанстаді передав рахунок на 4.386 таларів срібною монетою.

Зі свого боку Орлик виставив дуже високі претенсії до шведської державної каси, — загалом на суму 100.000 таларів. Але казав, що пристав би і на половину сеї суми, коли б йому забезпечили виплату в певних річних ратах. Перш за все зажадав Орлик, як наступник Мазепи в уряді, 60.000 цісарських таларів, суму, котру позичив Кароль XII в Будищах в 1708 р. від Мазепи, за згодою військової козацької ради, через генерал-майора Лягеркрону на удержане двору і волоського полку; сю претенсію опирав Орлик на тім, що позичені гроші належали до публичних фондів військової каси і тому не могли припасти родині Войнаровського як приватний спадок. Дальше король, підчас побуту в Бендерах, ніби-то приобіцяв новонародженому синові Яковови, котрого він держав до хресту, 20.000 таларів, але не міг дотепер виплатити тих грошей. Понадто набув Ор-

лик на королеви в часі пробування в Бендерах претенсію 4.000 талярів і врешті потерпів шкоду, бо підчас зимованя в Гадачі шведський генерал Дальдорф забрав Орликови 50 бочок горілки, кожда по 600 мір, і роздав ту горілку шведським воякам. А кожда бочка коштувала по 100 дукатів, через що повстала велика шкода, за котру він нібито не дістав ще від шведського правительства ніякої винагороди.

Прикрі епізоди в сю економічну справу вносять ся через напружені відносини між родинами Войнаровського і Орлика, котрі клеветали одна на другу перед шведськими властями і старали ся викликати підозріне проти противної сторони. Як скоро довідав ся Орлик, що Войнаровська задумує виїхати до Швеції, то запротестував проти присвоюваного нею права на 60.000 талярів і навіть твердив, що Войнаровська ще не розведена в Забілю, а окрім того висловив побоюванє, що вона може ще раз віддати ся, коли б Войнаровському не вдало ся вирвати ся з російської вязниці. Далі Орлик дав зрозуміти, що Войнаровський присвоїв собі дорогоцінності, котрі Мазепа дістав лиш через те, що був гетьманом (діяментове перо цінности 20.000 цісарських талярів, що дістало ся по браті султана, багато оздоблена шабля за 10.000 талярів, срібне начинє Самойловича, дорогі соболі, шкiри і т. д.), і відправив сі річи для певного перехованя до Венеції. Вкінці твердив він, що 100.000 дукатів (karoliner), що позичено княгині Дольській через посередництво її сповідника, були взяті Мазепою з військових фондів, під претекстом, що цар наказав видати таку суму грошей кріпости Замоствє за впущенє російського війська.

Для порівнаня з тим, як поводить ся йому в Швеції, Орлик наводив, що в Бендерах він діставав від Турків 10.000 цісарських талярів річного удержаня, а понадто дуже гоїно *in natura*, а саме: щоденно мав він 100 хлібів, 60 фунтів баранини, 90 фунтів волового мяса, 30 фунтів рижу, 12 фунтів масла, 6 фунтів меду, 6 фунтів свічок, 15 фунтів соли, 15 кварт вина, 20 кварт пива, 3 кварта оцту, 21 фунт пшеничної муки, 60 горців збіжа, 3 фіри сіна і 3 фіри дров і т. д.

Також жінка Орлика Анна, з дому Герцик, звернула ся листовно до фон Міллерна, а в листі до пані фон Гейкен (8 грудня 1719 р.), згадуючи про старий довг 110 плотів, просить проте о нову позичку в 120 плотів на подорож генерал-майора Урбановича до Польщі. Становище родини Орлика було справді оплакане. Крім жінки Орлик мусів також старати ся на

удержане і виховане 7 дітей, з котрих наймолодша донька Катерина, вродила ся 1718 р. в Сконе. Найстарший син Григорій мав вступити на університет в Упсалі, але батько зневолений був зрікти ся того пляну і син студював в Лунді під проводом професора метафізики Андрія Ріделюса. Два другі сини вчили ся в дома, а для доньки Варвари запросив Орлик учительку французженку (*mulier gallica*) з Лунду.

Домашні обставини родини Орлика в Крістіанстаді освітлює по часті такий лист до Міллера з 20 грудня 1716 р.:

„Син мій вернув ся з Лунду гордий ласкою вашої ексцеленції, бо руководжений вами він не тільки був представлений його королівській величності, мому все милостивому Панови, з моєю покійною просьбою, але дістав також рішене. Отже дякую вашій ексцеленції за такі численні і великі ласки, які спливають на мене так щедро і обовязують мене до вічної вдячності. Нехай ваша ексцеленція будуть певні в моїй безінтересовній щирости; куди би не закинула мене доля, скрізь буду ширити славу імени вашої ексцеленції, бо в вдячних грудях і милих споминах вічно будуть жити твоя слава, імя і великі діла.

„З оповідань сина я довідав ся про дві річи, котрі мене заклопотали. По перше, що заступник хіліярха пан де ля Валле предложив в моім імени, проти моєї волі, священній королівській величності просьбу, в котрій між иншим згадав про дім хрістіанстадського бурмістра, де мешкала колись найяснійша королева Польщі, ніби я просив собі той дім з цілим внутрішнім урядженем, зеркалами, килимами і т. п. Зробив се пан де ля Валле через особливу свою ласку до мене, а також через співчуте до чужинця, видаючи ті невігоди, які ми терпимо в теперішнім мешканю — старім, вохкім і підупалім, з трьома вьсього покоями, в котрих містять ся вся моя родина, слуги і служниці, через що четверо з слуг, не маючи під зимову пору жадного приміщення, знаходять нужденне пристановище в день на кухні, а в ночі в стайні. І то може спонукало пана де ля Валя згадати в поданім ним, не мною, меморіялі про дім бурмістра. Признаю ся, що я писав до найсвітлійшого пана генерала-губернатора Скітте про зміну мешканя і в листі вказував на дім бурмістра, в котрім він сам ледви чи буде мешкати, як на відповідний, коли б можна було його набути і коли би до того не було перешкод; але про зеркала, килими і инші предмети збитку я ніколи не думав, бо я чужинець в чужій стороні, не зітхаю за блеском чи

в моїм домі, чи зовнішнім і вдоволеній тим удержанем і одінем, які добуваю собі, родині, урядникам і дворови в скромних фондів, даваних мені через ласку і милосерде священної королівської величності, мого милостивого пана. Звичайно, я волів би жити, як приватний чоловік, в яким маєтку в сій державі, ніж терпіти нужду, особливо зимою, бо на селі декше з дровами і дешевша живність; але не смію непокоїти когось з своєю справою, аби не посудили мене о нахабність“.¹⁾

¹⁾ Excellentissime Domine.

Redijt Filius meus Londino, gloriabundus gratiâ Excell-ae V-ae, cuius manu ductione, non solum obtulit se conspectui S-ae R-ae M-tis D-ni mei clementissimi, cum supplici meo libello, sed et resolutionem supra illum accepit. Gratias igitur ago humillimas Excell-ae V-ae pro tot tantisque. Eius gratijs, indesinenter in me pleno alveo redundantibus, quae me strictis nexibus ad perpetuam gratitudinem obstringunt. Et certe persuasa sit Excel-a V-a de meo intaminato erga se candore, quod ubique locorum, quocumque me fata ducent, accerrimus fuero Propagator et Praedicator magni Excell-ae V-ae Nominis, semper enim in grato meo pectore, et in dulci recordatione, honos, nomenque. Tuum, laudesque manebunt.

Ex relatione Filij, duo maximè squalida mente percepi: I-mum quo D-nus Chiliarchae locum tenens De la Walle, porrexerit nomine meo S-ae R-ae M-ti supplex memoriale, contra vota et petita mea, cui inter caetera inseruit hospitium Consulis Christianstadiensis, ubi antea Serenissima Regina Poloniae degerat, quasi à me desiderandum, cum omni suo interno apparatu, speculis, peristromatibus, et id genus. Fecit hoc praefatus D-nus de la Walle, ex speciali suo favore, quo erga me pollet, et praesertim ex commiseratione erga Peregrinum, vidit enim omnia incommoda nostra, quae sufferimus in moderno hospitio, vetusto, putrido, et casibus obnoxio, cuius tria solum hypocausta totam Familiam meam, servos et ancillas complectuntur, qua propter quatuor ex servis meis, nullibi habendo hyberno tempore reclinatorium, die in culina, nocte autem in foeno, commoditatem sibi miserrimam prospiciunt. Et hoc forsàn commovit D-num De la Walle, ad inserendum memoriali suo, non vero meo, hospitium Consulis. Fateor me scripsisse ad Ill-mum D-num Generalem Gubernatorem Skytte, de commutatione hospitij, et scripto meo adiunxisse hospitium illud Consulis, vix unquam ab ipso habitabile, conditionalè tamèn et caute, si hoc obtinendi possibile fuerit, et si nihil poterit contrariari, de speculis autem, peristromatibus, et alio interno apparatu, nunquam cogitavi, Peregrinus enim sum in terra aliena, nullis indigeo tam infernis, quam externis apparatibus, contentus solo victu et amictu, quem mihi, Familiae, Officialibus, et aulae, parcissimo sumptu procuro, qui ex gratia, clementia et misericordia S-ae R-ae M-tis D-ni mei Clementissimi suppeditatur egestati meae. Et certè libentius malletm privatim in aliquo praedio in contiguitate huius civitatis manere quam in ipsa civitate degere, praesertim hyeme, propter copiosiora ligna et alia victualia viliori pretio emenda, sed non audeo ullum hac de re incommodare, ne accuser de importunitate.

Мусіли рівнож Орлики займати ся долею жінчиних родичів. Анна Орликова, з роду Герциків, жалуєть ся в листі до Міллерна (12 жовтня 1717 р.), що її рідна мати, „по повбавленю всього майна і дібр до остатної сорочки, була заслана на московські слободи в монастир“. В тім самім листі, в котрім між иншим зроблено натяк на незаконне становище Войнаровської.¹⁾ Орликова згадує, що жінки і діти її трех братів — Герциків „сидять в тюрмі і мусять випрошувати кусник хліба“.

Сам Филип Орлик робив перед шведським правительством надаремні впрочім стараня, аби облегчити тяжку долю братових своєї жінки і її сивоволосої матери. В листі до Міллерна (з 3 грудня 1717 р.) говорить він:

„Я знаю, що ні я, ні мої близькі не можуть і не хотять вірити запевненням і амнестії царя, щоби повернути і обняти в посідане своє рухоме і нерухоме майно, бо повертаючи я наразив би не тільки на небезпечність, але й на загубу своє житє і честь, котра рівнаєть ся житю; а припустивши навіть, що над сподіване уникнув би тих нещасть, то попав би зі Сцилли в Харібду всяких заводів, понижень, зневаг і дотинків і був би змушений ціле житє зносити нестерпимі муки душі, особливо коли б в моїй особі була ображена така милостива і опікунча протекція його королівської величності“. Дальше просить вставити ся перед царем: „Щоби мати наша пані Герцикова, котру повбавили рухомостей і нерухомостей і заслали, відзискала свободу і була допущена до посіданя своїх дібр, де вона могла би прожити спокійно старість і вмерти. Щоби жінки моїх свояків, панів Григорія і Івана Герциків, котрим забрали всі добра і достатки, рухомі і нерухомі, не тільки клейноди, золото, срібло і инші начиня, але навіть одежу і заслали разом з дітьми в Москву (де вони живють з прошеного хліба), були випущені на волю з родинами і повернули до своїх мужів, бо що Бог получив, нехай чоловік не розлучає. Щоби вернули свободу своякови мому панови Новицькому з жінкою, котрого видав цареві Сенявський, і віддали йому його добра. Щоби матір пана Мировича, з її братами, сестрами і цілим родом, дістала волю і добра і могла повернути з вигнання в свій край. Щоби жінці пана Мировича вільно було виїхати до мужа зі всіма достатками. Щоби всі прочі наші сторонники, урядники і вояки, що знаходять ся в полоні, були випущені на волю з вигнання, каторги і вязниць. Врешті, щоби позволено було урядникам, котрі про-

¹⁾ Див. статю: Родина Войнаровських у Швеції.

бувають тут зі мною під протекцією священної королівської величності, продати нерухомі добра на Україні через посередництво жінок, свояків або яких інших осіб“.

Мусів Орлик також клопотати ся тими членами козацької старшини, котрі належали до його двора; то були Клим Довгополий, Григорій, Іван і Атаназ Герцики, Федор Мирович, Федор Третяк, Федор Нахимовський і священник Парфеній. З них Мирович, Іван Герцик і Нахимовський в осени 1719 р. відіхали через Мальме-Копенгаген до Польщі, щоби доручити Запорозцям королівський лист з 25 вересня 1720 р. Григорій Герцик рівнож подав ся на Польщу, але, як знаємо, був в Варшаві арештований і виданий російському правительству, по чім розділив долю Войнарівського; а Клим Довгополий вмер в Стокгольмі ще 1719 р. В своїм тестаменті він постановив, що його донька має дістати 100 дукатів, як що вона буде ще жива, а решту належить роздати бідним по монастирях і шпиталях (*monasteria ac xenodochia*). Виконавцем тестаменту установив Орлик в липні 1720 р. Івана Герцика, бо в суді внесена була скарга о заплату 127 дукатів з процентами, вірительности помершого на генерал-ляйтнанті графі Крістіні, котрий позичив сі гроші від Довгополого в 1714 році, підчас подорожи по Угорщині, за посередництвом одного жида Марковіца, що також прибув до Швеції. Одначе суд не захотів займатися сею справою.

В шведськім державнім архіві зберіг ся виказ платень, які мав видати Орлик своєму дворови в р. 1719. Подаємо той виказ:

Климентій Довгополий, генеральний судія (*Präsident in Gericht*) — 672 талярів срібною монетою; Григорій Герцик, генеральний осаул (*Generaladjutant*) — так само; Федор Мирович, генерал-адютант — так само; Іван Герцик, ген. хорунжий (*Generalfendrich*) — 576 тал.; Федор Третяк, генеральний судія — 480 тал.; Атаназ Герцик, бунчучний — 400 тал.; Федор Нахимовський, булавничий — 400 тал.; священник Парфеній — 200 тал.; — разом 4.072 талярів.

Такий самий спис владжений був також по українськи, а під ним знаходить ся додаток, котрий вказує, що два з вичислених в тім списі відіхали в вересні. „Два з них Федор Мирович генерал адютантъ и Федор Нахимовский булавничий отѣхали без вѣдома моего, в мѣсяцю прошлом семтеврѣи взявши сво[ю] провизию на двѣ чверти“.

Не зважаючи на всі ті гризоти, Орлик не занедбує одначе своїх національних і ідеальних інтересів. В своїм меморіалі

(додаток XXII) він просить, щоби при заключеню мира з царем його не видавали, бо він як потомок чеської шляхотської родини і син польських батьків не підданий царя, а до того за- певнення і ласки царя, „через котрі не один чоловік пострадав житє, досить знані“. Він не забуває свого козацького війська, що числить більше як 20.000 мужа, і просить позволеня написати лист до Запорожців. Свому генеральному хорунжому Іванови Герцикови він поручив вівзати листовно Порту, щоби вона вислала військо на Асграхань, Озів і Дін, а сам він буде пиль- нувати інтересів Швеції і України перед польським соймом (до- даток XX). Велику історично-політичну вагу мають копії, які в повности наводять Орлик в своїм просторім письмі N. XXXI.

В кількох місяцях находимо ми цікаві відомости про події, що наступили по Полтавській битві. В важнім листі N. XXV, писанім по шведськи, він запевнює, що прийняв трудний уряд гетьмана, замість Войнаровського, проти своєї волі і що видатки на удержуване війська в Бендерах покрити він з власних за- собів. Він стояв вірно при шведським королі підчас переправи через Дніпро і при Калабалику і, на виразну волю короля, удав ся в тяжку подорож на далеку північ. Хоч по оголошеню Тур- цією війни, йому пропонували приступити до союзу з Турцією і Кримом проти Москви, але він зістав в Бендерах до розпо- рядимости короля. А по побитю Росиян при Прутї йому при- біцювали напевно Правобережну Україну і навіть подавали надії на Україну Лівобережну, коли б тільки він захотів відбути по- дорож до Константинополя для заключеня трактату. Але Карло XII не позволив і відкликав уже з подорожи. А коли в Бендерах по увязненню короля Орлик не хотів його покинути, хан розгнівав ся на нього до такого степеня, що мало не прийшло до чинної зневаги Орлика і увязненя його родини, коли б не стримали хана від того син його, калга султан і польський посол Сапіга.

Найважнійший з українських документів, що зложені в швед- ським державнім архіві, той, де доносить ся подрібно про смерть Мазепи в Бендерах і про суперечки, хто має наступити по Мазепі. Сей документ писаний по німецьки. Зміст його опублікований вже Н. Молчановським (Кіевская Старина, 1903 р. — Нѣсколько данныхъ о смерти и наследствѣ Мазепы), і тому ми уважаємо за злишне повторяти його насім місці в повнім текстї.¹⁾

*
Діставши від рейхстагу 10.000 таларів, замість 100.000, Ор- лик зажадав виплати гроший на подорож як для себе самого,

1) Автор його незвісний, може бути Солдан, та доказів на те нема.

так і для свого генерал-адютанта Мировича і генерал-майора Урбановича. Просьбу віддано 18 марта 1720 р. тайній раді (Sekretautskottet), а 25 червня того ж року стани ухвалили йому 20.000 таларів (= 10.000 écus або platen), на случай коли він покине Швецію. В новім меморіалі, внесеним до королівської ради, Орлик просить дати йому поручаючі письма до цесаря (охорона його родини), до польського короля, до турецького султана (з вказанем на наданий йому привілей на українські землі) і до хана, до візира Сілістрії, сераскіра Мустафа паші і т. д. Се прошене було сповнене 26 серпня 1720 р. В своїм остатнім листі до шведського короля (10 жовтня 1720 р.) Орлик доносить про плян своєї подорожи: він наміряє їхати через Англію і потім Угорщину на Схід. Аби улегчити подорож, висилає він наперед свого хорунжого (generalis vexilliferus) Івана Герцька до хана і сераскіра з королівськими листами. Герцьк має їхати через Польщу зі своїм найстаршим братом (summus vigiliarum praefectus), котрий, побоюючись переслідувань російського міністра, перебував incognito під опікою генерала Понятовського в однім місті, віддаленим 8 миль від Варшави.

11 жовтня Орлик покинув Стокгольм на завше. Прибувши до Істада, він не застав ні одного торговельного корабля, котрий відпливав би до Любеки, і через те просив перед правительством дати йому транспортний корабель. Се йому дозволили. Шведське правительство очевидно було раде збути ся сеї горячої голови і політичного фантаста за таку дешеву ціну.

Тут починаєть ся для бідного Орлика безнастанна блуканнина по Європі, щось подібне до життя польських емігрантів в ХІХ віці. Його пригоди в Туречині і т. д. виходять поза обсяг сеї розвідки. Цікаві причинки до того має дати не видрукований до сього часу *Dyaguzs rodgoży*, що переховуєть ся в бібліотеці Чарторийських у Кракові.

В Орликовій кореспонденції зі Швецією є просторий лист, адресований, правдоподібно, до Гепкена і датований 31 мая (11 червня) 1721 р.; той лист ми подаємо в цілости, бо він показує, на які небезпечности з боку російської дипломатії, в роді тих, що спіткали Войнаровського, наражений був Герцьк і яке нещасте спіткало його родину в Вроцлаві, де вмер горячолубивий син їх Яків. Маючи паспорт на імя польського полковника Епереші (Eperyeschi)¹⁾, поїхав Герцьк в товаристві свого сина

¹⁾ Див. „Några upplysningar om kosackhetmanen Filip Orlik“ подав Th. W(estrin) в *Historisk Tidskrift*, 1905.

Григорія, котрий представляв ся як шведський поручник Кароль а Каннеберґ, через Поморе, Ганновер, Туринтію і Прагу. На Шлеску він був серіозно загрожений замахом російського міністра в Відні, про що докладно оповідає в своїм листі.¹⁾

„Дістав я цінні в мойй тяжкій дорозі і оплакана гіднім вигнаню листи вашої маґніфіценції, прийнявши їх з належним поважанем; з тих листів довідую ся, що в мойй скрутнім положеню не можу сподівати ся ніякої помочи з щедрої руки його королівської величності, мого ласкавого пана, і то приводить мене до роспуки. Кінець одного нещастя стає ступіню до другого і не знаю, коли Бог положить їм край. Не сумніваю ся, що найсвітліший граф Бельке доносив вже про небезпечно і тяжке положене, в яким я знаходжу ся; листи того ж найсвітлішого графа, котрих копії долучаю, найліпше покажуть, яким способом я з наказу цісаря змушений був покинути його наслідні землі і перенести ся деінде. Мені важно лише виказати, що цар довідає ся про мій відїзд зі Швеції не через кого иншого, як через Войнаровську, злу женщину, позбавлену всякого стида і чести. Хотячи ціною моєї згуби вернути волю своему чоловікови, вона в живих красках описувала капітанови Дашкудови, що той має доносити цареві; підчас побуту в Стокгольмі Дашкул змів вїйти в дїм Войнаровської не як гість, а майже як свій, донїс, які листи і до кого я маю від його королівської величності, з якою цілю я їду на Схід і яку дорогу маю вибрати. Мене остерігали, щоби я мав ся на остерожности перед одним з прияте-

¹⁾ Perillustris et Magnifice Domine.

Literas M-ae V-ae honoratissimas, eâ quâ par est observantiâ, in afflictissima mea peregrinatione, magisq. in deplorando exilio recepi, percepiq. ex ijs desperabundo animo, nullum mihi sperandum esse, in angustijs meis, à liberali S-ae R-ae M-tis D-ni mei clementissimi manu subsidium. Verùm finis unius mali, gradus est futuri, et nescio quando dabit Deus his quoq. finem. Non possum enim anceps haerere, quin Illustrissimus Comes Bielke, notum iam fecerit, de turbido et afflicto meo statu, quo modo mandato Imperatorio, coactus sum alio me recipere, et extra haereditarias ditiones Imperiales excedere, indicabunt hoc luculentius literae eiusdem Ill-mi Comitis, quarum copiam his adiungo. Mihi solùm operae est pretium manifestam rem facere, non aliâ viâ pervenisse Czarum ad notitiam discessûs mei ex Suecia, nisi raepresentante eam, pessima, et omnis pudoris ac honestatis experte muliere Woynarowscia, quae meo fato intendens maritum suum in libertatem vindicare, vivis coloribus depexit referenda Czaro per Capitaneum Daschkul, qui per totum tempus commorationis suae Holmiae, non hospitem, verùm domesticum se ferè apud ipsam agebat, indicavitq. omnia,

лів Поляків, як довго буду в Стокгольмі, бо Войнаровська отверто нахваляла ся, що готовать для мене увязнене і не хоче признати ся і подавати щось до відомости, аж поки сей її гидкий злочин не буде сповнений. Але вона зрадила ся перед паном секретарем Сольданом, котрий з порученя його королівської величності, виступив проти таких інтриг, загрозивши, що коли мені заподіють щось злого вороги, небезпечність чекає не тільки її майно, але й жите, і порадила через нього, аби я не їхав на Гамбурґ і вибрав яку иншу дорогу. А тим часом вона, давши мені вексель на Гамбурґ і думаючи, що я туди поїду, донесла про се Дашкулови, наслідком чого цар вислав в Гамбурґ молодшого брата Ягужинського, котрий мав шпіонувати мене і спробувати арештувати. Але ті заходи не вдали ся і він відіхав шукати мене в Вроцлаві, може на розказ свого брата, амбасадора при віденським дворі. Як ясне потвердження мого донесеня залучаю тут копії листів, писаних амбасадором, перед приїздом молодшого Ягужинського, до графа і президента цісарської палати пана Найдгарта, котрий жиє в Вроцлаві.

„Але нема нічого так злого, щоби воно з часом не повернуло ся на добре; отже і ті листи амбасадора Ягужинського, котрі ворожили мені так зле, вийшли на ліпше. Бо граф Найдгарт, з любови і ніжної дружби, які він чув до мого свояка ба-

quales literas et ad quem à S-a R-a M-te in publicis negotijs habui, qua intentione Orientem petere et quâ viâ discedere debui. Praecavebant me ut caverem mihi certi ex Polonis amici, adhuc cum degerim Holmiae, coram quibus Woynarowsciâ palàm gloriabatur, parasse se iam mihi incaptivationem, et idèò nolle nec confiteri nec communicare, hucusq., donec impium hos scelus adimpletum fuerit. Prodidit etiàm illa se coram D-no Secretario Soldan, exprobrante sibi ex mandato S-ae R-ae M-tis tanta molimina, et minante periculo non substantiae solùm, verùm et vitae, si aliquid mihi mali à hostibus intentati acciderit, quando per illum suasit, ut ego per Hamburgum non discederem, sed aliam carpere ignotam viam. Illa enim ex ratione dati mihi Hamburgum cambij, putando me illuc discessurum fore, indicavit hoc Daschkul, quapropter Czarus ordinavit Hamburgum natu minorem fratrem Jagusinski, ut ibi mihi invigilaret et incaptivare me curaret. Sed postquam perdidit oleum et operam, abijt quaesitum me Vratislaviae, forsàn à fratre suo Ablegato ad aulam Viennensem iussus, ante cuius adventum, quales scripsit Ablegatus ille literas de me, ad Comitum et Praesidentem Imperialis Camerae, Vratislaviae degentem, Dominum Neidhardth, earum copiam his annecto, quae evidentibus documentis confirmabit meam relationem.

Sed uti nihil est tam malum, quod aliquando non convertatur in bonum, ita et istae Ablegati Jagusinski literae, satis malae, evenerunt mihi benè. Comes enim ille D-nus Neidharth, ex amore et tenerima

рона і шамбеляна його цісарської величності Орлика, що вмер 15 цвітня, подав йому до відомости сі листи і той в той самий день 18 марта, будши вже на смертнім ложі, запросив мене до себе показав висше згадані листи і порадив, щоби я переніс ся в инше більше безпечне місце, аж доки Ягужинський не відіде до Вроцлава. Але ніколи мій свояк не припускав, щоби цісар видав на мене таке суворе рішене, хоч на всякий случай написав до канцлера королівства Чеського графа Шліка, представляючи, як він сам і його дім заслужили ся перед цісарями, підносячи, що я його близький свояк, а за тим залучаючи просьбу, щоби цісар, по своїй ласці і памяти на видатну і вірну службу його самого, його батька і брата, не позволив Москалям збесчестити його дім через увязнене моєї особи, бо ні я, ні мої предки не знаходять ся під царським підданством. Виславши такий лист, свояк мій дав мені 20 марта повіз і коні, щоби відвезти мене в одно безпечне місце, віддалене на вісім миль від Вроцлава.

„По моїм відїзді прибув з Гамбурга до Вроцлава молодий Ягужинський і зараз по прибутю, довідавшись, де мов мешкане, удав ся туди о годині першій по півночі, щоби арештувати мою родину, але ані підступом ані обманом не міг наклонити господаря відомкнути браму і вернув, втративши надію допнати свого. Але щоби він не

amicitiâ, quâ ferebatur erga Cognatum meum, pie iam 15 aprilis defunctum, Liberum Baronem ab Orlik Suae Caesareae M-tis Camerarium, in praecautio-nem meam communicavit ipsi illas literas, qui statim eodem die 18 Martij lae-thali aegritudine lecto affixus, invitavit me ad se, praesentavitq. literas easdem, ac suavit, ut me incognito, ad alium locum securiorem reciperem, donec Ja-gusinski Ablegatus Vratislaviam transierit, nunquam enim idem meus cogna-tus cogitabat, Imperatorem laturum fore de me tam rigidam sententiam, pro omni tamèn eventu scripsit ad Supremum Cancellarium Regni Bohemiae Comitum Schlik, repraesentando remonstrandoq. quam optimè et ipse et Domus sua de Imperatoribus merita est, ac significando me esse suum propinquum cognatum, rogandoq. ut Imperator gratiâ et clementissimâ memoriâ, recordando Eius Patri, Fratri, et sibi, exhibita fidelia servitia et merita, non permittat Moscho, tam enormi infamiâ Domum Eius of-ficere per incaptivationem personae meae, nulla subiectione nec ex se, nec ex Antenatis suis Czaro obstrictam. Talibus literis suis, Cognatus meus à se expeditis, in crastinum 20 Martij curavit me incognitò curru et equis suis Vratislaviâ ad certum securiorem locum, octo miliaribus ab eadem Vratislaviâ distantem deducere, ut ibi laterem. Interea post discessum meum venit Hamburgo Vratislaviam Jagusinski minor natu, et statim explorato hospitio meo aggressus est illud, post mediam noctem horâ I-ma, pro incaptivanda familiâ meâ, verum postquam nullis praestigijs et deceptionibus potuerit hospitem de muliere et ad aperiendum portam.

довершив таки свого заміру яким-небудь иншим способом, зараз досвіта на другий день небіщик свояк мій подбав про безпечність моєї родини, при помочи тещі помістивши жінку в однім монастирі, чотири доньки в другім, а двох синів (бо третій — найстарший — був при мені) у Гауїгів, де волею немилосердної долі умер 15 мая наймолодший, що подавав найбільше надій; службу забрав він до себе. Ще не було мене у Вроцлаві, коли найсвітліший старший директор граф Шафточ дістав цісарський наказ змусити мене і родину до виїзду з наслідних цісарських країв, а канцлер граф Шлік написав до небіжчика мого свояка, щоби той наклонив мене не противити ся наказови і волі цісаря.

„Таким способом зусилля і інтриги моїх ворогів перемогли щирю жичливість до мене не тільки найсвітлішого графа Більке, але навіть короля Польщі, котрий дав поручення в сій справі своєму міністрови. Отже родина моя зістала ся в Вроцлаві, укрита в монастирях; оборону і опіку над нею мій свояк поручив своєму родичеви панови баронови Менніхови, чоловікови побожному і чесному. Найстарший син, на просьбу його величності, короля Швеції, був прийнятий польським королем до саксонської івардії і зістав ляйтнянтом. А я, не маючи сталого місця, де б міг приклонити голову, став позорищем світови і людям, переїжджу з місця на місце, для безпечности під

hospitij adigere, infectis rebus, et spe delectus abiit. Ne igitur intentatum impium opus, alia arte perficeret, curavit in crastinum prima luce, piè defunctus Cognatus meus securitati Familiae meae providere et statim uxorem ad unum, filias quatuor ad alterum monialium coenobium, per matrem uxoris suae introduxit, filios duos (tertius enim natu maximus mecum erat) ad Jesuitas reddidit, ubi (eheu crudelia fata!) natu minimus prae caeteris dilectissimus e vivis 15 Maij e vivis exinctus est, servos vero ad se recepit. Venit tandem iam in absentia meâ Vratislaviae ad Ill-mum Supremum Directorem Comitem Schafgotsch mandatum Imperatoris, ut me cogeret cum Familia extra ditiones suas haereditarias alio recipi, Supremus verò Cancellarius Comes Schlik ad piè functum Cognatum meum, scripsit, ut mihi persuaderet non recalcitrare, sed obtemperare mandato et voluntati Imperatoris. Et sic praevaluere molimina et machinationes inimicorum sollicitam de me curam non solum Ill-mi Comitissae de Bielke, verum et Ministri Serenissimi Regis Poloniae, qui ipsi hac in re dederet mandatum. Remansit igitur Familia Vratislaviae coenobijs oclusa, tutelae et patrocinio, D-ni Liberi Baronis de Mennich, à piè defuncto Cognato meo, tanquam Affinis sui, viri probi, pii, et honesti commissa et recommendata, Filius natu maximus, ad interpositionem S-ae R-ae M-tis Sueciae, susceptus est ad Legionem Praetorianam in Saxonia à Serenissimo Rege Poloniae, et officio locum tenentis functus. Ego verò non habens civitatem permanentem ubi caput

прибраним іменем, подаючи себе за чужинця, і терплю страшну нужду, котра не дозволяє мені удати ся в подорож на схід і особливо до хана; а тепер скрізь говорять про згоду, яка має наступити між Швецією і Росією, що виставило би мене на Сході на небезпеку, представляючи як брехуна, коли б я говорив про продовжене війни між Швецією і Московією. Через те покійно прошу, щоби ваша маїніфіценція по своїй ласці до мене удостоїли мене звісткою, чого треба сподівати ся — чи продовження війни чи мира. В першій разі я буду готувити ся до наміреної подорожи, а в другій нехай ваша маїніфіценція зрушить ся вродженою добротою і милосердем і стане оборонцем для мене і моєї родини, щоб в мировім трактаті в царем не була забута і моя особа; для чого залучаю пункти, котрі ваша ексцеленція возьмуть під розвагу і попруть всіми можливими способами.

„Також залучаю відписи листів, писаних до мене Ягужинським, бо він, прибувши з Відня до Вроцлава, порушив небо і землю, щоби через платних шпїонів вислідити мене і мої кроки, а коли не мав в тім успіху, то пробував тими листами або наставити на мене лапку або вивідати ся від моєї старшої доньки про місце мого побуту; для того посилав їй незапечатані листи в монастир, уживаючи до того посередництва Жида. Але й такий підступ не поміг, бо донька, відписавши собі ли-

reclinem, factus sum spectaculum mundo et hominibus, transeundo de loco ad locum securitatis causâ sub ficto nomine et persona, et peregrinum me in terra alienâ agendo, extremâ pressus et oppressus inopiâ, quae impedit mihi maximè iter suscipiendum ad Orientem, et praesertim ad Hanum, insuper posuit obicem, divulgata ubiq. fama publica, de pace inter Sueciam et Moscos ineunda, quod me ibi potest exponere periculo, et mendacem remonstrare, si proposuero bellum inter Suecos et Moscos continuandum. Qua propter supplico humillime, ut M-a V-a pro eâ quâ me amplectitur gratiâ, quantocyùs dignetur significare mihi, continuatio ne belli sive pax speranda sit. Si primum tunc accingam me itineri, quo intendo, si verò secundum, tunc commoveatur M-a V-a inatâ pietate, et misericordia, ad praestandum mihi familiaeq. meae deplorandae hoc patrocinium, ne in tractatu pacis cum Czaro, oblivioni tradatur persona mea, ad quem adiungo his puncta, altissimo iudicio M-ae V-ae ponderanda, et omni meliori modo procuranda.

Copiam literarum, quas scripsit ad me Jagusinski annecto etiâ, ille enim postquam Viennâ Vratislaviam pervenerit, omnem ibi lapidem movit, ut posset investigare per appetiatos exploratores, passus, et discessum meum, videns autem in hoc irritos suos conatus, tentabat talibus suis literis, aut me decipere, aut ex filia natu maxima ubi degerem expiscari, ad quam misit eas, per unum Judaeum ad Coenobium non obsigilatas. Verum et in his suis praestigijs perdidit oleum et operam.

сти, вернула їх Жидови відповівши, що звичаї не дозволяють мужчинам пробувати в женських монастирі.

„Складаю також на чутливе серце вашої маїніфіценції невидічмий біль мого пригніченого духа, біль, що проймає цілу мою істоту і перевишає всі нещастя, а уродив ся він з сумної долі, яка спіткала мого улюбленого сина Якова, єдиної моєї потіхи, хоч наймолодшого віком, але найбільшого надіями і вглядами, десятилітнього хлопця рідкої і дивної вдачі. Се Яков, котрого небіщик король тримав до хресту в Бендерах і котрий, завязавши тісну приязнь і збратанє з благородними синами Вашої Ексцеленції, нераз мав честь бути в їх товаристві. Ся невіджалувана страта мучить мене такими внутрішними болями, що нічого вже для себе не хочу, навіть життя. Нехай таке оминє і духи небесні!

„До тих нещасть прилучаєть ся крайня роспука, бо в незгодинах і неповоджєнях життя гнєтє мене страшна нужда, і коли за інтервенцією вашої маїніфіценції його королївська величність не споможє мене безпроволочно 1.000 імперіялів, то пропадемо і я і моя родина, бо хоронячись в монастирі перед злобою ворогів вона не може навіть жебрати на своє удержанє. Ваша маїніфіценція, по вродженій своїй ласці і співчутю до

Filia enim transcriptis literis Eius, reddidit eas Judaeo, respondi. non esse moris, ut in coenobio monialium liceat viris degere.

Depono etiã in compassivum M-ae V-ae sinum, nullo pharmaco curabilem afflictissimi mei animi dolorem, ad ossa et medullas penetrantem, et omnes meas tribulationes superantem, quem tristissima mente concepi, ex dolendis fatis superius dicti dilectissimi mei filij nomine Jacobi, unici mei solatij, uniciq. delicij, natu quidem minimi, sed spe et expectatione maximi, pueri decennalis, rari et admirandi ingenij. Ille Jacobus quem Rex Beatus Benderae è sacro Baptismi fonte suscepit, et qui Holmiae strictã amicitia et fraternitate, cum Generosis M-ae V-ae filijs contractã, saepius habuit honorem cum illis conversandi. Fatum hoc nullis à me lacrymis satis deplorandum, ita me internis doloribus cruciat, ut vix spirare, et vitam sperare possim. Tantaе ne animis caelestibus irae!

Accessit ad tantas calamitates extrema desperatio, quae me inter angustias rerum et temporum iniurias, supremã affligit egestate, et nisi illi S-a R-a M-tas Dominus meus clementissimus, mediante M-ae V-ae gratiã saltim 1.000 imperialibus providerit, iam actum est de me et familiã mea, quae, coenobio monialium oclusa, propter insidias inimicorum, nec mendicantibus potest vivere suffragijs. Conciliabit facillè, tantam Regiam clementiam et liberalitatem, innata M-ae V-ae pietas et gratia, cui me pro semper devoevo, nunquam non futurus.

*Perillustris M-ae V-ae devotissimus et humillimus servus
Philippus Orlik.*

нешасних, легко виеднає таку королівську щедрість і прихильність. Поручаючись довічним слугою і т. д.“

Зміст листа Ягужинського до графа Найтгардта в Вроцлаві такий¹⁾:

„Його царська величність, мій пан, одержав зі Швеції певні відомости, що наступник зрадника і бунтівника Мазепи — Орлик виїхав звідти з жінкою і дітьми до Гамбурга, а потім заміряє дістати ся на схід, щоби викликати там війну проти нашого найяснішого монарха. Се спонукало мене до того, що я маю честь удати ся до вашої ексцеленції з сими рядками і просити, щоби на случай, коли він прибув вже до Вроцлава, ви були ласкаві зарядити безпроводочно його арештоване або принайменше задержали його під якою-небудь притокою на кілька день і повідомили мене про те спеціальною післанцем. Ваша ексцеленція зробили би сим дуже приемну прислугу його царській величності, котра з своєї сторони радо покаже особливі знаки вдячності. Я сподію ся, що в скорім часі буду мати честь стиснути вашу ексцеленцію в обіймах в Вроцлаві, бо всі мої діла укінчені і мені позістає тільки прощальна авдіенція у його цісарської величності. Очікуючи сеї чести і т. д.“

Про Анну Орликову має Шведський державний архив кілька пізнійших відомостей. 6 серпня написала вона з Кракова до шведського короля лист, котрий передала донька її Варвара, що жила в Стокгольмі. В гім листі Орликова каже: „Я певна, що велика і героїчна душа вашої величності глибоко звору-

¹⁾ Monsieur

La Majesté Czarienne mon maitre a été informée par des avis certains venus de Suede que le successeur du Traître et Rebelle Mazepa, Orlik, s' est retiré de ce Royaume avec se femme es ses Enfans pour se rendre à Hambourg, et pour passer ensuite dans l' Orient afin d'y exciter une guerre contre notre Serenissime Monarque. C'est ce qui m' oblige à me donner l' honneur d' écrire ces lignes à V. E. pour la suplier de vouloir en cas que le dit Orlik fut déjà arrivé à Breslau, l'y faire aussitot arreter, ou du moins de l'y retenir pendant quelques jours sous quelque plausible pretexte, et de m'en faire avertir par un Courier extra ordinaire. Votre Excellence rendroit en cela un service très agreable à La Majesté Czarienne qui se feroit de son coté un plaisir de lui donner des marqués particulieres à la reconnoissance. J' espere dans peu avoir l' honneur d' embrasser V. E. à Breslau, toutes mes affaires etant expediées, et ne me restant que de prendre mon Audience de congé de Sa Majesté Imperiale. En attendant cet honneur je suis

de Vienne
ce 14 Mars 1721.

Votre tres humble
Jaguschinsky.

шить ся її сльозами і сльозами безщасної матери, котра попала в крайну бідність, а її чоловік в безвідраднє вигнанє серед невірних; і то все виключно за то, що вони посвятили своє житє, майно і свободу своєму запалови і незломному привязаню до шведського королівства і особи славної памяти небіщика короля Карла XII¹⁾

Ю просьбу передала Варвара Орлик королеви Фредрикови 7 січня 1731 р., долучивши до того власну, писану по німецьки супліку. Вона підносить, що родина її в Кракові прийшла до убожества і обтяжена довгами, що батько, живучи в Туреччині, не може помогти їй нічим і що найстарший брат, на візване генерала Іліха (Jüllich), відїхав до свого батька.

Сей син Григорій (чи Григорій Петро Орлик, як він називав сам себе) ще перед відїздом зі Швеції писав до короля кілька листів, просячи грошей на подорож, і рада признала йому 21 жовтня 1720 піврічну платню. Він зіставав вірний козацьким традиціям до самої смерти батька і як батько не покидав думки про загально-європейську коаліцію проти царату, зі шведським королем на чолі. В своїх листах, писаних в часі 1739—1741 рр. в Версаля і Парижа до впливового державного мужа Кароля Юленборґа, він розвиває дальше високі пляни свого батька і вірить в можливість нової акції: „Блескучий стан справ Порти, урочисте приреченє, дане нею мому батькови остатний раз, коли він бачив ся з великим везиром коло Відиня, що Порта поможе у всьому для від Росії права на вільне посіданє України, яке належить ся батькови і його народови, і надїя, що продовжуючи війну Порта значно зменшить силу сеї держави, як того хотїла би Швеція, могли би вернути страченє моїм батьком і дати йому можність бути користним зі своїм народом для інтересів шведського королівства“²⁾

¹⁾ Je ne doute pas que l' ame grande et heroique de V-tre M-té ne se laisse vivement toucher de ses (= Варвари) larmes et de celles d' une mère infortunée qui se soit plongée dans la derniere misere et son mary dans un triste exil parmi les infidels, et cela uniquement pour avoir sacrifié sa vie, ses biens et sa liberté à son zeile et à son attachement inviolable pour le Royaume de Suede et pour la personne du feu Roi Charles XII de glorieuse memoire.

²⁾ L' état florissant des affaires de la Porte, les declarations sollempnelles qu' Elle a fait à mon père la dernière fois qu' il a été joindre le grand Visir pres de Vidin qu' Elle le secondera en tout pour revendiquer sur la Russie le droit qu' il a avec sa nation sur la possession libre de l' Ukraine, et l' esperance qu' on peut avoir qu' en continuant la guerre Elle reduira cette puissance à l' extremité, si desirable pour

20 вересня 1747 написав Орлик junior свій остатній лист до Швеції, при чім він дякує королеви за річну пенсію в 600 платів (écus, 1.200 таларів), котра уділена була його матери і сестрам.

Дальше імя Орлика щезає цілком з шведської історії; на сїм також затирають ся остатні сліди і відгомін полтавської катастрофи. Епіклої величавої драми добіг до кінця.

Історична доля постановила, щоби два суперники — Войнаровський і Орлик — вмерли в однім часі (1742 р.): перший з них в ледовій Сибірі, другий над сонішним берегом Дунаю; але оба сконали як в більшій або меншій мірі невинні жертви, що мали спокувати схиблені заміри Мазепи. Ні один ані другий не були в силі винести наслідки сеї фатальної політики і вратувати Україну від загибели, бо історична доля України була припечатувана ще в р. 1709 суперництвом на арені світової історії між Петром I і Каролом XII.

Тим симпатичнішою представляеть ся мені постать Орлика, котрий, як новий Дон Кіхот, в ліпшій ідеальній значіню, не покладав рук в невтомній боротьбі за вимріяні злудні образи, які він уявляв собі в будучности. І під тим зглядом ми можемо притакнути на слова його сина (в листі до К. Юленборга):

„Хоч як слабом знарядом може видавати ся мій батько, щоби його зрозуміли в такім далекосяглім проєкті, однак прошу добре розважити, що козацький нарід, на чолі котрого він стоїть як законний вожд, вибраний за зізволенем славної пам'яті короля Швеції Кароля XII і признаваннй в сїм характері Оттоманською Портою, стогнучи від часу нещасливої Полтавської битви під тиранським ярмом російського панованя, дихає лише надією на слухний час для увільнення від того ярма“. ¹⁾

la Suède, pouroit relever la fortune abatüe de mon pere et le rendre en état d'etre util avec sa nation aux interes du Royaume de Suède...

1) Quelque foible instrument que mon pere paroisset d'etre pour etre compris dans un projet aussi vaste, toutefois, si on veut bien considerer que la nation cosaque dont il est le chef legitiment elue sous les auspices du Roy de Suède Charles XII de glorieuse memoire et consideré en cette qualite par la Porte Ottomane, gemissant depuis la malheureuse Bataille de Pultava sous le joug tyrannique de la domination de la Russie, ne respire que des occasions favorables pour le secouer.

Л И С Т И.

I.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine Domine clementissime.

In precinctu expediendarum literarum ad S-am V-am R am M-ttem per Dominum Dalhelm accepi alta cum submissione S-ae V-ae R-ae M-ttis venerandas literas 31 Martij ad me datas, ubi imperia et monita S-ae V-ae R-ae M-ttis de modo dissimulandi, accomodandiq. me, menti Ill-mi ac Excell-mi D-ni Palatini Kijoviensis Supremi Regni Ducis expressa, obsequenti impressi animo. Non agnosco tamen culpam meam, ut in quantocunq. sim Ill-mo Duci dissonus, mea me taciturnitas, et dissimulandi ambitus, in omni foro excusabit. Certavi semper sine fuco, sine Hypocrisi (quae me nunquam dehonestare potest) candida mente cum Ill-mo Duce, mutuisq. consilijs in bonum publicum propensis, communem utilitatem promovere non destiti. Dissidia ac disceptationes de limitibus imperioq. in deditas gentes nunquam inter Nos aperte suboriebantur, praeter transmissas incognito ad Cancellariam S-ae V-ae R-ae M-ttis supplices literas, nonnullos excessus militares in se continentes, de quibus scripsi et ad Ill-mu Ducem, expostulando inquisitionem et satisfactionem, sed pro verbis iusta praetendentibus, verba offensiva reportavi, quae mihi in posterum imposuerunt silendi et dissimulandi modum et nodum, quo obstrictus, semper me devinctum et obligatum minimis nutibus et imperijs S-ae V-ae R ae M-ttis. Cum illibita ad funera fidelitate subijcio ac victricem Ejus dextram sacro osculo veneror, manens semel pro semper

Ad flumen Kodiman
Aprilis 19/18 1711 a-o

S-ae V-ae R-ae M-ttis
Obsequentissimus et fidelis servus
Philippus Orlik, Dux
Exercitus Zaporoviensis.

II.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine Domine clementissime.

Increbuit hic in Castris rumor, hostes iam actu Niestrum accessisse, ibiq. ad Raszkoviam pontes sibi ad transeundum fecisse, quos brevi transituros, Benderamq. aggressuros, ex certis constat relatis. Notitia illa commovit ad consternationem tam uxorem meam, quam etiam Dominos Obozny et Colonellum Prilucensem, qui sollicita mente

compellant me adiguntq. ad supplicandum et humillime petendum S-am V-am R-am M-ttem quorsum debeant pro evitando periculo vitae divertere, et ubi securitatem suam quaerere. Non abnuet S-a V-a R-a M-tas humillimis petitis, providebitq. clementissime omnem securitatem semel pro semper Protectioni Suae deditis, Ego vero quo me vertam cum exercitu in tali tempestate, speciale expecto et expeto mandatum, praesertim cum D-nus Koszowy cum selectiori equestri milite, et omnibus officialibus abiverit, in viam sibi demandatam, me autem pedestres stipant, cum residuitate equestrium. Tormenta etiam mihi sunt duo, cum aliquot fistulis ignivomis. His humillime relatis maneo aevi-terne

D. in Castris 25/24 Maij
1711 a-o

S-ae V-ae R-ae M-tti
fidelis et humillimus servus
Philippus Orlik Dux Exerc. Zapor.

III.

Supplex Memoriale ad S-am R-am M-ttem.

Quoniam apparet Portam Othomanicam intentam esse (utinam non fucata mente) ad reassumenda arma contra Moscos, igitur verendum est nobis, ne in tanto rerum turbine, ex Scylla Moscoviticae subiectionis, incidamus in periculosiorem et perniciosiorem Turcicae subiugationis Charybdim, ad quam evitandam, ut S-a R-a M-tas Dominus et Protector noster Clementissimus, succurrat naufraganti inter tantas Scyllas et Charybdes Genti nostrae, deducatq. quibus placuerit modis et medijs fluctuantem in hac tempestate-Patriam nostram, ad Promontorium bonae spei, supplicat humillime Dux Exercitus Zaporoviensis.

Media autem et modi, quos Dux pro praesenti negotio sentit esse valituros, submittuntur altissimo S-ae R-ae M-tis iudicio praeponderandi, praesertim illi:

Ut S-a R-a M-tas autoritate sua Regia persuadeat, conveniat atq. vincat Portam Othomanicam ad dissimilandum, differendumq. ambiendam sibi subiectionem Ucrainae, usq. quo finitum fuerit bellum, ad quam convictionem supervenire possunt rationes istae:

1) In tam arduo negotio, ubi agitur de publica universae Ucrainae integritate, neq. Dux privata sua activitate, neq. Exercitus Zaporoviensis iste, qui Eius sequitur signa, possunt decidere et declarare subiectionem suam, amplectiq. Portae Othomanicae Protectionem sine consensu omnium tam spiritualium quam saecularium Universae Ucrainae ordinum ac statuum, et quamvis deciderent, declararentq., tamen

decisiva illa declaratio, quam Universae Ucrainae popularitas, uniformi assensu concludere debet, non posset suis stare fundamentis, sed in praecipuo rueret, quia universus populus postmodum diceret: Non debuistis tractare de nobis sine nobis. Igitur differendum est usque quo in unum scissa nunc Ucraina convenerit, decideritq. decidenda.

2) Dux e[x]tra Patriam de Patria protegenda nullo modo potest, privata activitate cum Porta Othomanica tractare, in cuius nunc degit solo, quia hoc ipso remonstraret Tractatum suum universae Ucrainae suspicandum, quae verebitur Ducem, in alieno fundo nunc manentem, his omnibus cum publico damno et periculo debuisse assentire, quaecunq. voluerat Dominus fundi pro commodo suo, qua propter poterit Ucraina aliena esse a Duce, et magis iugo Moscovitico adhaerere, quam libertati suae studere, et coalescere nobiscum in unionem animorum et armorum, praesertim cum praeterito anno, tam Mosci quam Skoropacki de mandato Cari, divulgaverint universalibus suis literis, ob incutiendum plebi metum, et internum motum quasi Dux extra Patriam in terra aliena Peregrinus, in misero statu, sub potestate Portae Othomanicae manendo, coactus fuerit ad ineundum Tractatum cum eadem Porta, et cum Dominio Crimensi, eundemq. iureiurando confirmandum, atq. vi istius Tractatus et iuramenti condescendendum in evetendas leges et libertates Patrias, in incaptivandum durante bello utriusq. sexus in Ucraina populum, in contribuendum in pacifico statu pueros et puellas, in conferendum ab Universa Ucraina tributum, in possidendam Kijoviam, caeteraq. Ucrainensia Fortalitia, ibiq. transmutandas Ecclesias in Oratoria Turcica, in imponendum universae Genti tale iugum, quali sub potestate Bissurmanica Christianitas degens, premitur et opprimitur, neq. solum de Duce haec Zizania, universalibus Literis Moscoviticis seminabantur inter vulgum, sed et de S-a R-a M-te Sueciae, quasi Sua M-tas, commovendo Portam ad arripienda arma contra Moscos, constituerit pactis conventis, tam Poloniam quam Ucrainam, potestati eiusdem Portae subijciendam, cum conferendo annuatim tributo. Non desistent et nunc Mosci à talibus suis machinationibus, praestigijs atq. deceptionibus, quibus curabunt populum Ucrainensem, sub potestate sua retinere, ad resistendum nobis, nisi ipse assecuratus fuerit, non praetendere Portam in Ucraina Ius Dominij fervente bello, sed liberationem ipsius à iugo Moscovitico, tanquam vicinae sibi provinciae, quae post finitum utinam fausto eventu bellum cuius Protectionem amplecti, et in quali statu manere voluerit, libero suo relinquatur arbitrio. Praesertim cum et Dux Chmielniccius prius curaverit vindicare Ucrainam a subiectione Polonica, et post in pacifico statu, communicatis cum universo populo consilij subdere Protectioni, quod

et nunc incumbit prius esse curandum, et post conclusum bellum de protectione consulendum et constituendum. Hoc vero assecurari debet Populus Ucrainensis universalibus tempestive, ut capiat consilia coniungendi nobiscum. Quibus modis et medijs, machinationibus deceptio-nibusq. Moscoviticis occurri, et gens universa Ucrainensis ad fortia contra Moscos agenda allici nobisq. couniri possit.

3) Ad tractandum de protectione Ucrainae tria requiruntur: 1-mo ut dux sedem suam Ducalem in pacifico eiusdem Ucrainae statu firmet possideatq. 2-o ut utrumq. statum spirituales et saeculares, ad ineundum hac in re publicum consilium convocet, constituatq. unanimo consensu, cuiusnam Protectionem sequi et amplecti et in quibus conditionibus pactisq. conveniendis stabilire eam voluerit. 3-tio ut de publico utriusq. statûs spiritualis et saecularis laudo, Legatos cum plenaria potestate et Instruktionem tractandi, suscipiendiq. protectionem expediat. Atqui haec omnia ad praesens, sic stantibus inter strepitus armorum rebus subsequi non possunt, ergo negotium de suscipienda Protectione tractandum differri omnino debet, ad conclusionem belli et ad pacificum Ucrainae statum.

4) Quoniam Res publica Polona praetendit sibi haereditario iure possessionem Ucrainae continuoq. appetitu et desiderio fertur, in recuperanda avulsa, id circo si nunc intellexerit, resciveritq. Portam Othomanicam praevio appetitu ferri in subijciendam sibi protegendamq. Ucrainam, tunc hoc ipso poterit commoveri ad tergiversandum, imo recedendum à nostris partibus, coniugendumq. cum Moscis, praesertim cum ipsi in hac tempestate extremoq. suo periculo polliceri poterint restituenda possidendaq. avulsa. Igitur ut et Reipublicae Polonae generosum addatur calcar ad arripienda contra Moscos socia nobiscum arma, desiderio recuperandorum, vindicandorumq. de illegitima possessione avulsorum aestuanti, et Portae spes voli remaneat, et Ucrainae melius provideatur, stimulusq. ei admoveatur ad reiciendum iugum Moscoviticum relinquatur illi inter arma libertas suscipiendae Protectionis, post finitum bellum.

Cuncta quae hoc scriptum comprehendit, conformiter ad Diploma Regium Duci et Universae nostrae Genti datum concepta sunt, quo assecurati firmiterq. suffragio Protectionis S-ae R-ae M-tis nixi, non desperamus, quin S-a R-a M-tas voluerit integritati Gentis protectae, et protegendae clementissime providere, et pericula praevidenda et iam praevisa abstrahere.

Philippus Orlik Dux
Exercitus Zaporoviensis.

IV.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine mi Clementissime

Dereliquit me S-a R-a M-tas orphanum, inter Syrtes et Charybdes, tot tantorumq. discriminum, non solum fluctuantem et naufragantem, sed et periclitantem, hinc enim extrema egestate premor et opprimor, omni destitutus ope, illinc à creditoribus in dies et horas ob restituenda debita infestor, qui nihil aliud mihi, nisi extremum liberae vitae periculum minantur, hinc inimici mei domestici, erigunt cristas, omnemq. lapidem movent, ut me possint non tantummodo honore, verum et vitâ privare, et nisi Deus et amor populi protegeret me, iam innocuus lapidarer invidentium insultibus. Illinc cogor ad restituendum octo marsupias Zaporoviensi militiae, quam malevolorum animus commovere ad insidiandum mihi non desinit, praesertim cum deputati à Siecz hucusq. maneant, neq. velint sine pecunia retrogradum carpere iter. Inter tot tantasq. rerum tempestates ac turbines, unicum habeo Promontorium bonae spei S-am V-am R-am M-tem, cuius Patrocinio, tutelae ac Protectioni perpetuae, me totum consecro, maneoq. aeviterne

Benderâ Februar 18
1713 a-o.

S-ae V-ae R-ae M-tis
Domini mei clementissimi
Fidelis servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

V.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine ac Protector, Clementissime

Quoniam iniqua sors, super quam indolere cogor, abstulerit mihi beatificam, eamq. suavissimam S-ae V-ae R-ae M-tis visionem, igitur vicario calamno damna rependo mea, pronosq. cultu S-am V-am R-am M-tem adoro. Dulcis mihi est recordatio Personae S-ae V-ae R-ae M-tis, o utinam dulcedine illa satiari digner! sed nisi tunc ieiuno voto et desiderio evenerit, cum apparuerit mihi gloria S ae V-ae R-ae M-tis. Ego vi compellor ad abeundum in Ucrainam, inter tot tantaq. rerum discrimina, supplico igitur humillimè, ut S-a V-a R-a M-tas à violenta illa compulsione tegat et protegat me fidelem suum servum, qui ad extremum vitae terminum manere ambio cupioq.

Bendera Februarij 27
1713 a-o.

Sacrae V-ae R-ae M-tis Domini ac
Protectoris mei clementissimi fidelis
servus Philippus Orlik Dux

.VI.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine et Protector Clementissime

Parcet S-a V-a R-a M-tas audaci pennae, quâ contendo pro aeviterna meâ obligatione et illibatâ fidelitate in adorationem S-ae V-ae R-ae M-tis excurrere, Heroicaq. Eius vestigia sequi, non auderem tenui literâ inter publicas S-ae V-ae R-ae M-tis curas importunus esse, nisi fuisset spe fretus Gratiae et Clementiae S-ae V-ae R-ae M-tis, quae mihi semper ultra merita mea, liberum concedit aditum, in submittendum pedibus S-ae V-ae R-ae M-tis cultum. Certè non excurrerem solùm, sed volarem celeri nisu, in praesentaneum S-ae V-ae R-ae M-tis obsequium, et beatificam Uncti Domini visionem, si mihi amor, quo erga S-am V-am R-am M-tem feror, addidisset alas. In recompensam ergo tanti mei damni, et infortunij, gerat suppleatq. vices meas ibi vicaria mea litera, quo Domino non licet ire suo, candidumque votum meum repraesentet S-ae V-ae R-ae M-ti, quo voveo, ut S-a V-a R-a M-tas, quidquid in Barbara terra calcaverit, rosa fiat. Ex Polonia quod hodie et heri accessit, non intermisi communicare Excell-mo D-no Cancellario Müllern. Insuper declivissimo animo, advolvo me scabello pedum S-ae V-ae R-ae M-tis D-ni mei clementissimi, cuius me Gratiae et Protectioni in perpetuum consecro, victricq. Eius dextrae venerabunda libamina fero, manens semel pro semper

Benderae Martij 16
1713 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
fidelis et humillimus servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

VII.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine ac Protector clementissime.

Sicut S-a V-a R-a M-tas didicit parcere subiectis, ita dare mihi veniam non abnuerit, quòd hucusq. protraxerim literale meum obsequium. Certe felicius fuisset, si ad coram representassem. Sed haec felicitas pendet a desiderabili S-ae V-ae R-ae M-tis regressu, quem dùm speramus, suspiramus, unicum solum inter anxietates animi, interq. angustias ac vicissitudines rerum est mihi solatium, quòd perpetuo cultu et illibata fide maneam

D-m in Castris ad Chocimum
7-bris 27 1713 a-o

S-ae V-ae R-ae M-tis
fidelis servus
Philippus Orlik Dux Exer. Zapor.

VIII.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine ac Protector Clementissime

In praesenti rerum tempestate, quantis nunc premor calamitatibus, ad enarrationem verba mihi desunt, vox faucibus haeret, hinc enim per creditores cogor intrare in iudicium, ad quod à Iudice Benderensi citatus, vix potui impetrare misericordiam et patientiam ad duos menses, quibus praeterlapsis, si non persolvero debita, iam actum erit de me, Familiaq. mea, illinc stimulo invidentium exercitus Zaporoviensis erigit contra me cristas, propter octo marsupias, quas in spatio trium mensium restituere promisi, assecurationemq. in scripto dedi, ad extremum praeter vitam nihil amplius restat, modusq. vivendi deest. In tanto ergo rerum turbine et discrimine, supplici voce misericordiam et clementiam S-ae V-ae R-ae M-tis clamo: Salva me Domine ne peream. Supplicanti verò porriget S-a V-a R-a M-tas auxiliatricem dextram, quam mille basijs veneror, maneoq. aeviterne

Benderae IX-bris 27
1713 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
fidelis servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

IX.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine Clementissime

Inter tot tantasq. calamitates et afflictiones, quibus in captivitate hac Babylonica premor et opprimor, nihil tam graviore cicatrice, dolendum pectus meum sauciat quàm privatio visionis beatificae S-ae V-ae R-ae M-tis. Unica solum pro medendo immani hoc vulnere, restat mihi spes, adorandi, venerandique cernuis ritibus S-am V-am R-am M-tem, quandò S-a V-a R-a M-tas Oriens noster, visitabit nos ex alto. Sed fatigata diuturna expectatione vota, faticere coguntur, spemq. discessus S-ae V-ae R-ae M-tis de barbara hâc terrâ eludunt, qui quò longiùs protrahitur, eo celerius spes meae in praeceps ruunt. Si autem clementia coeli, vota mea et suspiria perceperit, et S-am V-am R-am M-tem ad exspectandum publicis desiderijs discessum inclinaverit, tunc humillime supplico, ne S-a V-a R-a M-tas derelinquat me hîc orphanum, cuius vestigia et mandata sequi, nihil mihi potest esse in tota vita suaviùs. Veneror interim devoto osculo victricem S-ae V-ae R-ae M-tis dexteram et aeviternè maneo

In Drantzanis 22 Martij
1714 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
fidelis servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

X.

Serenissime atq. Potentissime Rex
D-ne D-ne Clementissime

In novum annum, novos successus, triumphos et victorias S-ae V-ae R-ae M-ti gratulatorio voto animitus voveo, simulq. supplici hoc libello inveteratae meae egestati ad S-am V-am R-am M-tem assisto. Certè non audeam S-ae V-ae R-ae M-ti molestus esse, si me ad hanc importunitatem non cogeret, non solùm extrema necessitas, sed fere nuditas mea meorumq., cui condolendo Ill-mus Generalis Spar benevole assensit, ut Commissariatibus S-ae V-ae R-ae M-tis succurreret egestati meae hic Viennae mille imperialibus, sed tam exigua summa non potest esse sufficiens ad investiendum me, Familiam et aulam meam, praesertim Germanico more, insuper nec currum nec equos habeo, et quasi unus ex pauperibus maneo, propterea nullibi hic inter honestos viros comparere possum prae pudore, quoniam non ignotum est hic meum nomen et officium, ubi non solum Ducem, sed (quamvis inconsueto titulo) Principem me nominant. Supplico igitur humillimè ad S-am V-am R-am M-tem, ut dignetur clementissime caducam meam egestatem sublevare, mandatumq. Hürnbergum ad D-num Commissarium Soldan mittere, ut pecuniario succursu, rebus meis pro gloria nominis S-ae V-ae R-ae M-tis providere non abnuat. Officiales etiam meos recomendo clementissimo S-ae V-ae R-ae M-tis respectui, qui hucusq. non participant mecum menstruam viaticam pensionem, quã gaudent officiales Polonici et Moldavici. Veneror interea sacro osculo victricem S-ae V-ae R-ae M-tis dextram maneoq.

Viennae 1 Januarij
1715 a-o

Sacrae Vestrae Regiae M-tis
fidelis et humillimus servus
Philippus Orlik Dux E. Z.

XI.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine et Protector Clementissime

Non dubito supplices meas literas, mille basijs et infinitis venerationibus cultuandas S-ae V-ae R-ae M-tis manus attigisse, confundor solum, quod in tam abiecto meo privato negotio, publicis curis S-am V-am R-am M-tem occupatam incommodare non veritus fuerim, nunc autem magis erubescio metuoq., ne videar S-ae V-ae R-ae M-ti importunus ac molestus supplici hoc libello, ad quem porrigendum coactus sum lamentationibus Familiae meae, cuius tot iam praeteritis calamitatibus quassatum animum, imminetia rerum discrimina (quae Deus

iustus iniuriarum vindex in caput hostium convertat!) perterrent, praesertim cum undiq. sparsi rumores indicent nobis irrupturos hostes in has oras, ubi sub clementissima S-ae V-ae R-ae M-tis tutela degimus, quapropter tempestive praeveniendo tantis periculis et prospiciendo securitati Familiae meae (praevisa enim iacula minus feriunt) praecipue cum simus privati et curribus et equis et pecunia, audeo supplici calamo et subiectissimo animo compellare S-am V-am R-am M-tem et humillime clementiam et misericordiam M-ti V-ae innatam expectere, ut clementissime velit ac dignetur demandare Ill-mo D-no Gubernatori Burenschöld securitati Familiae meae providere, ac ingruentibus periculis tempestive ad tutiora loca, ubi S-ae V-ae R-ae M-ti placuerit, illam expedire, vereor enim in confusione rerum subventura difficultatem ad expediendum et migrandum, quando (Deus avertat) et hostis huc intraverit, et copiae S-ae V-ae R-ae M-tis ad danda repressalia convenerint, praesertim cum hic maneamus omnes pedestres, et per spatium trium mensium decurrentium omni pecuniario subsidio destituti. Parcat igitur clementissime S-a V-a R-a M-tas tantae audaciae, quam licentiose incommodare M-tam V-am non erubesco, et quem semel sub tutelam suam suscepit, eundem ut nunquam dimittat supplico humillime.

Ystedij 3 Junij
1716 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
Subiectissimus fidelis servus
Philippus Orlik.

XII.

Serenissime ac Potentissime Rex
Domine et Protector clementissime

Non auderem S am V-am R-am M-tem operi belli, extra limites Regni sui accinctam, Heroicisq. actionibus, quae universum orbem attonitum suspensumq. tenent occupatam, supplici hoc libello interpellare, nisi me ad eam audaciam] compulisset, literisq. suis 24. Aprilis Holmiâ ad me datis, consilium praebuisset Ill-mus Comes Meyerfeldt, ut ad S-am V-am R-am M-tem in angustijs meis, in quibus nunc cum Familia et Officialibus propter sublata[m] per bimestre temporis spatium, victualis pecuniae exsolutionem positus sum, recurrem et Clementiam Regiam, nullis terminis praelimitatam, humillima prece impetrarem, ut mandante Eâ, susciperet in se functionem extradendae mihi a S a V-a R-a M-te assignatae pecuniae D-nus Consiliarius intimus Baro de Görtz, quoniam Ill-mus Comes Meyerfeldt renuit renuntiatq. non posse se amplius ferre mihi hac in re ullam opem,

propter adempta sibi, ad praestandam hanc benevolentiam à S-a V-a R-a M-te commissam, media, ex quo D-nus Baro de Görtz dispositione redituum Regni potitus est. Secutus igitur tam Eximij Senatoris Ill-mi Comjitis Meyerfeldt sensum et consilium, audaci penna sistor S-ae V-ae R-ae M-ti rebus praeclare gerendis intentae, cum humillima mea Supplicatione, ut S-a V-a R-a M-tas clementissimo suo mandato, dignetur committere D-no Baroni de Görtz extraditionem de integro residuae pecuniae, a S-a V-a R-a M-te assignatae, quoniam non sine incommodo et dispendio meo incumbet mihi opus et cura, mittendi ad loca remotiora Holmiam, ad expetendum et assumendum singulis mensibus victualem pecuniam. Parcet igitur S-a V-a R-a M-tas clementissimè audaciae meae, ad quam cogor extremâ penuriâ, suscipiet et candida vota, quibus Divinam Maiestatem placare non desistam, ut S-am V-am R-am M-tem salvam et incolumem saluti publicae conservet, ac innumeris victorijs et triumphis locupletet.

Christianstadij 2 Majj
1716 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
subiectissimus et fidelis servus
Philippus Orlik.

XIII.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine et Protector Clementissime

Literas S-ae V-ae R-ae M-tis infinitis titulis venerandas 11. praesentis clementissimè ad me datas, quanto gaudio, quantaq. laetitiam nactus sum, nec calamus, nec animus valet exprimere, praesertim cum ex illis devinctissima et gratissima mente perceperim S-am V-am R-am M-tem inter arma, et publicas curas, speciali quâdam sollicitudine, in privatam meam utilitatem, sublevandae egestatis, et prospiciendae ingruentibus periculis securitatis ferri. Et haec est innata S-ae V-ae R-ae M-ti Clementia, quae bonitatem suam immeritis pariter ac meritis largiendo, Divinam imitatur naturam, Haec est Heroica S-ae V-ae R-ae M-tis Virtus, quae non solum hostem armis, sed et subiectos sibi animos beneficijs, vincere et triumphare didicit, animorum victrix et armorum. Gratulor igitur mihi S-am V-am R-am M-tem talem Protectorem, cui salus, tutela, securitas humani generis, meritò à Superis commissa creditaq. esse videtur, gratulor talem Regem, Dominum ac Tutorem, qui sicut Fortunam tenere prae alijs, ita derivare illam in alios optimè assuevit novitq. Quid autem retribuam S-ae V-ae R-ae M-ti pro ijs omnibus, quae mihi immensâ clementiâ suâ retribuit, nihil prorsus invenio praeter unicam fidelitatem, eamq. nullis unquam ma-

culis contaminatam, quam in victimam et holocaustum aeviterna gratitudine S-ae V-ae R-ae M-ti offero, et quoadusq. vixero permanere ambio.

Christianstadij 28 Junij
1716 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
fidelis et subiectissimus servus
Philippus Orlick.

XIV.

Serenissime atque Potentissime Rex
Domine et Protector Clementissime

Ex munificentissima S-ae V-ae R-ae M-tis gratia et clementiâ accepi nuper a Ministro Status Bellici D-no Barone Feif Assignmentem ad solvendam Holmiae provisionem meam, pro ultimis iam decurrentis huius anni mensibus duobus, Novembri et Decembri, quam assignationem, ferente mihi hac in re opem mercatore Christianstadiensi Cortemejer, nisi Holmiam pro recipienda ibi provisionali pecunia, sed infectis rebus redijt illa ad me, quoniam DD-ni Deputati S-ae V-ae R-ae M-tis Holmiae degentes, non aliâ monetâ, nisi chartaceis signis, voluerunt assignationem illam exsolvere. Recurro igitur ad S-am V-am R-am M-tem cum supplici hoc libello et humillimè exploro gratiam, misericordiam et clementiam Eius, ut DD-ni Deputati non chartas, sed aliam monetam usuariam, quaecunq. S-ae V-ae R-ae M-ti danda placuerit, offerant mihi, quoniam istis chartaceis signis nihil ex victualibus, imò nec panem, nec ligna, nec candelas, nec alia necessaria possum hic comparare, et si cum cupreâ monetâ, quae mihi ex gratiâ et clementiâ S-ae V-ae R-ae M-tis pro victu et amictu offertur, magnum sufferre cogor incommodum et damnum, emendo omnes res cariori in duplo pretio, multo magis chartacea illa signa incommodabunt me, imò fame et extremâ penuriâ necabunt. Dabit igitur veniam clementissimam S-a V-a R-a M-tas Peregrino mihi, quod audeam M-tem Suam in hoc vilissimo negotio supplici mea prece incommodare, quia totus a Clementiâ, gratia et Protectione S-ae V-ae R-ae M-tis pendeo, et ad extremum halitum maneo

Christianstadij 9 Xbris
1716 a-o

Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
Philippus Orlick.

XV.

Serenissima Princeps Sueciae
Domina Clementissima

Possum argui de peccato meo, quod per tantum temporis inter-

vallum, nec praesentaneo, nec literali homagio, Serenitatem V-am cultuaverim, certè enim in primo passu adventus mei in Sueciam, ad quam me intaminata ac illibata erga S-am R-am M-tem Dominum meum clementissimum fidelitas, iniquis fatis compulit, debueram Serenitatem V-am submissa veneratione compellare et ibi puteum coronare, ubi tot beneficiorum plenis alveis in me redundantium munificam haurio aquam. . Parcet tamen Serenitas V-a de innata sua clementia peregrino mihi in terra aliena, quod hucusq. non ausus fuerim, humili penna, excelsa serenitatis V-ae scandere atria, nunc vero compellando gratulatorio voto Serenissimum Principem Hassiae, arripio licentiam, ulinam non temerariam, venerandi Serenitatem V-am debito cultu gratulandiq. Ei novum annum, cuius cursus ac decursus faustus fortunatusq. sit, cum augmento gloriae, prosperitatis atq. innumerabilium annorum omnibus votis Serenitatis V-ae annuentium ex intimis praecordijs apprecor ac perpetuâ observantiâ et submissione maneo

Christianstadij 5 Januarij
1717 a-o

Serenitatis Vestrae
submississimus servus
Philippus Orlick.

XVI. ¹⁾

Durchlauchtigster, Grossmächtigster König
Gnädigster Beschützer und Herr.

Ich zweifle nicht, es habe EW: Königl. May-tt, mein gnädigster Herr, annoch in andenken meine untertänigste Suppliquen, welche ich öfters zu Bender zu dero Füßen niedergeläget und darin ich erwehung getahn wegen der wieder erstattung der 60.000 RD-r Böhmischen Geldes, welche von den Feldherrn Mázepa aus der öffentlichen und nicht seiner privat Cassa zu Ew: Königl. May-tt notwändigen gebrauch sind angeliehen, und zu des sehl. Herrn grafen Ober Marschallen und Königl. Raht Pippers, so wohl als des Herr General Majors Lagercronas händen ausgeliefert worden; so oft ich von dieses Geldes verfall auf mich als der rechtmässigen Nachfolger des sehl. entschlafenen Feldt-Herrn Mazepa in der Feld-Herrschaft zu Bender Ew: Königl. May-tt untertänigste Vorstellungen machte, so oft habe ich auch ohne einigen Abschlag die Hoffnung erhalten, dass ich zu dessen Besitzthum kommen solte; und ob wohl ich nach meinem Abzug aus Orient zu die mitternächtliche Länder, von diesen Gelde geschwie-

¹⁾ Взято в копії втягнутої в лист, поданий під № XXVIII. В оригіналі була дата: Christianstadt d. 10 October 1717.

gen, mich auch nicht unterstehen dürfte Ew: Königl. May-tt disfalls zu beunruhigen, so kan doch dieses mein Stillschweigen mir nicht zum schaden gerechnet werden, weil ich die reasumtion ¹⁾ meiner hierüber zuställenden untertähnigste Bitte eines theils bis auf den ausgang dieses Krieges, andere theile bis auf die ankunft des Herrn Woynarowsky in dieses Reich; solch mein tiefes Stillschweigen nuhnmehro zu brechen, veranlasset mich die neuliche ankunft der frauen Woynarowski (wo eines andren Mannes Ehefrau also zu nennen erlaubet und anständig ist, den ein Weib ist an das Gesätz gebunden, so lange der Mann lebet, wo nicht, so wird das göttl. und menschl. Recht gebrochen, Ich kan mir aber nicht genugsam wundern, wie diese Frau eines andren Ehegattin, in dem ihr rechter Man Zabila annoch lebet und der bis dato, wegen des von der Kirche ihm aufgelägten Verbohts, ehelos ist [dass er aber annoch im Leben, zeigen dessen Briefe, die Er an diese seine Frau nach Bender geschrieben, und darinnen Er sie zu sich berufen, welche ich in Händen habe, es zeigt dannen die Nachricht des Fähnrichs Brandt der in diesen Jahr aus der Muscowitischen gefangenschaft von Ucraina entkommen ist] sich gründende auf das Spinnengewebe einer unrechtmessigen Ehe mit den Woynarowsky sich unterstehet, das unrechtmessige Recht den sehl. verstorbenen feldherrn Mazeppa in den Besitz nicht nur seiner privat-mittel, sondern auch die Publiquen Gelder zu succediren bey Ew: Königl. May-tt ein gerechten Gottsehl. und billigen Fürsten gantz ungerecht, unbillig und unrechtmässig zu begehen, den die unrechtmässige Ehe hebet die Rechtmessigkeit des Erbrecht auf; Dahero unterwerfe ich Ew: Königl. May-ts hohen Urtheil und willen, ob es nicht anständiger wäre, dass die Bezahlung dieses nicht privaten und eigenen, sondern publiquen Geldes, worüber die frau mit ihren Suppliquen bey Ew: Königl. May-tt sollicitiret, aufgeschoben werde bis zu der Befreyung des Herrn Woynarowski aus muscowischer gefangenschaft (so anders uns das hören eine Erlösung zu hoffen), den es ist zu besorgen, dass nicht, wann sie ihres wunsches gewähret würde, und mit dem Gelde nach Deutschland zurücke kehrete, solch Geld nebst ihr in die Hände ihres rechten Mannes Zabila verfiel, der durch Muscovitische Hülfe sie vor jeden Gericht suchen kan, zu mahlen sie mir selbst berichtet, dass Scheremet zu Breslau alle Mühe angewandt ihre Kinder aufzugreifen, da sie sich zu Zweybrücken aufgehalten. Nachgehens ist zu besorgen, dass sie an der Freyheit des Woynarowski verzweifelende, sich noch an einen andern verheyrahten möchte, aber was ausser meiner Sache ist, gehet

¹⁾ praesumtion (в другім відписі).

mich eben nichts an. Nuhr flehe ich Ew: Königl. May-tt zu wiederholten und unendlichen mahlen demüthigt an, in so elenden meinem und meiner Familie zustand, dass die 60.000 RDr. böhmischen Geldes, die Ew. Königl. May-tt zu dero Behuf zu Budizin aus der Publiquen Cassa (wie ich bey allem was heilig ist schweren kan) gezahlet worden, zur erleichterung meines mangels, zur wieder aufhellung meines ruinirten Glücks, zur Ernehrung, unterhaltung und zur auferziehung und anschickung meiner Familie, zu meinem honetten leben beybehalten und in Ew. Königl. May-tts Cassa berechnet werden, damit nicht aller Hülfsmittel zu meinem Unterhalt beraubet, mit meiner Familie am Bettelstabe leben müsse, und zum grossen veracht Ew. Königl. May-tts Protection und Schutzes, den Feinden ein Gelächter werde; und hören möge: wo ist dein Gott; und gewiss, ich durch diese Winde der eussersten desperation umgetrieben würde wanken, wo nicht der unbewegliche Grund der Gnade, des Mitleidens und Schutzes Ew. Königl. mich unterstützt und stärket. Es wird dennoch Ew. Königl. May-tt meine Sache und gerechte Foderungen auch nur aus folgenden gründen erkennen.

1: Die sentence Ew. Königl. May-tt, die in der Sache des Herrn Woynarowski gefället worden und von mir ehrerbietigst verehret wird, schliesset die 60.000 RDr. nicht mit ein in die privat-güter des feldherrn Mazepa, sondern schliesset sie viel mehr darvon aus mit diesen Worten. Daher hat es Ew. Königl. May-tt aus abgesagten gedecht, hiemit zu beschliessen, dass die Güter, welche von den Feldt Herr nach Bender überbracht worden, des Feldtherrn Mazepa privat oder eigner und keine publique Mitteln sind. Da nun die 60.000 R-dr nicht mit nach Bender gebracht worden, sondern zu Budizin aus der publiquen Cassa, nach vorhergegangener Berathsclagung des feldherrn mit den Officiren und deren Consens angeliehen worden, so können nicht zu den privat Mitteln, einfolglich noch nicht zur Succession des Herrn Woynarowski gerechnet werden.

2: Weil der Herr Woynarowski in den Process seiner Sache und in den Context seiner antwort, dass die Publique Casse voll böhmischen RD-r. und gemeinen muscovitischen Copeken gewesen, zugestanden und bekant hat: mit diesen Worten: Ich will nicht vorbegehen, dass der publique Schatz mit keinen andern Gelde gefüllet gewesen als mit Böhmischen Rd-r. und gemeinen muscovitischen Copeken; dahero folget notwendig aus den zugestandenen praemissis, dass das böhmische Geld, so sich auf 60.000 Rd-r betrug, publique und nicht private Mittel gewesen.

3: 1) Weil der Herr Woynarowski in der Commission und seyn antwort keine beweisende Gründe angebracht, darzuthun, dass die 60.000 R D-r böhmischen Geldes eigene Mittel des sehl. verstorbenen feldherrn Mazeppa gewesen, sondern mit umschweifen, die, so des Herrn Lagercronas Handschrift über benandte Summa und die Verschreibung der Fürstin Dolska wegen 100.000 Carolin, ebenfalls Böhmisches Geldes, zurück foderten, herum geführet hat, in dem er geantwortet, die Handschrift des Herrn Lagercronas und der fürstin Dolska habe ich bey der Hand, nicht sie herauszugeben, sondern meine Dürftigkeit zu retten, wen ich ein mahl an die Örter komme, da die wiedererhaltung dessen so man empfangen hat, zu hoffen ist, er auch nicht leugnen könne, dass der Feldherr Mazeppa die Officiales zu sich nach Budizin berufen, ihm den Willen des Königes vorgehalten und von ihm den Beyfall zur auszahlung der 60.000 Rd-r aus der allgemeinen Cassa verlangt hat; dan wie laute er hierin der klaren Wahrheit widersprochen, da Er selbst gegenwertig gewesen und gehöret hat; so folget, dass der, welcher weder beweiset noch verneinet, schweige, und [wer] verschweiget, der scheint zu bekräftigen oder zu gestehen. Damit aber Ew. Königl. May-^{tt} so viel deutlicher Nachricht habe von der Fürstin Dolska, der Mutter der Fürstin von Wiesnowitzki, will ich die Sache kürztlich fassen. Als der sehl. verstorbener feldherr Mazeppa mit den Cosackischen Truppen in Wolhynien die Winter-quartiere hatte, so tractirte die Fürstin unter der Hand mit den feldherren, dass Er der Parthey des Königs Stanislai beytragen solte, und diese vertraulichkeit erhielte sie bey den feldherren, dass ihr 100 000 Carolinen geliehen wurden, Ihre versetzte Glenodien wieder einzulösen, welche summa in Böhmisches Gelde der Feldherr aus der publicquen Cassa nehmen, in Tonnen eingepackt und zur Printzessin durch ihren Beicht-Vater bringen liess ohne dass es jemand ander als ich wusste; Er wandte här gegen den Heuptern vor, dass dieses Geld auf Befehl des Czaren solte gegeben werden den zamoschischen abgeordneten wegen der Einlassung der Moscovitischen Besatzung in die Festung Zamoski, aber die Sache verhielt sich gantz anders: dann der Czar vergüngte selbst die Capitulation, welcher wegen einlassung seiner Besatzung in Zamoski zwischen den Feldherrn Mazeppa und den abgeordneten aufgerichtet worden und bezahlte zu Grodno 20.000 Rubel in die Hände des Ober-Wachmeisters Pototzki der von den abgeordneten seiner Schwester Sohn dieses Geldes zu empfangen Commission hatte. Mit was Recht nuhn der Herr Woynarowski die benandte

1) Сього пункту нема в другім примірнику.

Handschrift der Prinzessin Dolska besitzt, wird Ew. Königl. May-tt mein gnädigster Herr nach eigenem hohen Urtheil ermässen.

4: Niemand wird nebst mir in abrede seyn können, dass ich wegen des allgemeinen Besten verlohren habe, nicht allein in der Ucraina alle meine sattsahme weitleuffige (Güter sowohl bewegliche wie unbewegliche, welche ich in Schweiss meines angesichts in mehr als fünfzehn Jahren mit nicht geringen Diensten erworben, mit meine Ehegattin beheyrahtet und mit eigenem Gelde erkauffet, zu deren wieder erhaltung ich keine andere als die sieghaften Waffen Ew. Königl. May-tts habe, sondern auch dass ich zu Bender in den öffentlichen Feldherrn Ampte meiner übrigen Mittel an Gold und Clenodien, die ich noch für der raubrischen Wuth der Feinde gerettet, angewandt und ausgetheilet, in dem ich fünf Jahre durch, sonderlich da ich von den Türken ein Zeit von dreyen Jahren keine Lebens Mitteln erhalten, genöthiget gewesen, amptswegen die Krieges Bedienten zu unterhalten, zu kleiden und das notwendige ihnen zu verschaffen, den Koschowijs mit seinen Officiren und weitleuffigen Gefolge also zu tractiren, Geschenke und Kleider auszutheilen, die Abgeordneten von Sietz, item die Türken und Tartaren mit Gaben und Gold belohnen, die öffentliche Geschäfte und absendungen auszurichten, dergleichen wen ich nicht Fäldherr gewesen wäre, mir nichts ergangen hätte; habe ich nun nicht verdienet, dass mir dieser meiner ruin, welcher ich wegen des allgemeinen Besten bis auf eusserste gebracht und mit meiner Familie in einem frembden Lande zum Frembling gerathen, und der ich mit dem Eintritt in die Feldherrschaft über mich genommen, mit der jhm gar nicht zu vergleichenen Ersatzung der 60.000 RD-r publicquer Mittel einiger massen erstattet würde Ew. Königl. May-tt wollen hierauf in hohen Gnaden zu reflectiren zu geruhen.

5: Wann mir erlaubet wäre, das Geistl. mit dem weltlichen zusammen zu setzen, würde ich gegen meinen Vorfahren, den Weyland Hochgebohrnen Feldherrn Mazeppa mich die Worte des Evangelii bedienen: Siehe wir haben alles verlassen und seynd dir nachgefolget, was wird uns dafür, und Er würde, wan die verstorbenen reden könnten, aus seiner überbliebenen Asche antworten: alles was mein ist, ist auch dein, wie Er auch dan in seinem Leben, bey seiner Selen öfters schwerende mich, dass alle seine Güter ich mit ihm gemein haben sollte, so oft versicherte als von mir begehrtē, dass ich ihm, damit Er nicht den Czaren verrathen würde, treu verbleiben sollte; und gewiss, wan der Herr Woynarowski seyn Gewissen mit er[n]st prüfen und mit gesunden Sinnen überlägen wolte, die Treue, welche ich gegen seinen Herrn mit meinen eigenen Schaden unersetzlichen ruin und

fester Standhaftigkeit in so manchen Gefahren, bewahret, kraft welcher Er in eine so grosse Erbschaft getreten, so würde Er nicht allein die von ihm in Besitz genommenen Mittel mir gerne abtreten, sondern auch mich an den privat Gütern theil nehmen lassen; dann es ist nichts gewissers als dass ich durch meine unverbrüchliche Treue und Liebe des hochsehl. verstorbenen Feldherrns Güter nicht nur, sondern Ehre und Leben versichert und gerettet, da ich im gegentheil hiebey alle meine Güter aus-und mein Leben in Gefahr gesetzt. Wen ich aber eines beweglichen Gemühts und eines verwegenen Gewissens gewesen wäre, und den Feldherrn bey den Czaren schwartz gemacht, ihm die gantze Sache erzehlet und alle Zeugnisse, die ich noch in meinen Händen habe, zu sonderheit aber die allgemeinen und sonderbahren Briefe des Durchlauchtigsten Königes in Pohlen Stanislai und andere Magnaten Correspondence oder Brief-Wechsel überliefert hätte, würde ich ohne Zweifel bey den Czaren hoch ans Brett und zu vielen Ehren gekommen und nicht allein in alle unbewegliche Güter meines fürtrefflichen Vorfahren getreten seyn, sondern auch den beweglichen Theil gehabt haben. Was aber in solchen Fall der Herr Woynarowski besitzen würde, ist ohne weitleufigkeit zu schliessen.

Aus diesen vorhergesetzten Gründen wird nuhn Ew. Königl. May-tt allergnädigst nach dero gewöhnlichen Billigkeit urtheilen von meiner Sache und gerechtsammen Foderung auch aus der beygefügtten Copia der untertänigsten Bitt-Schrift, die deroselben annoch in der Türekey von Bystrijtzeki unmittelbahr vor der Benderschen Calabaliqne überreicht worden, ersehen, mit was Recht der Woynarowski eine so weitleuffige und ansehnliche Erbschaft getreten und mit was Recht seine uneheliche Ehegattin solche Erbschaft nuhn für sich begiäret: Ich aber bitte und oft wiederhole in dem so elenden Zustande, in welchen ich und meine Officirs sich befinden etc. etc:

XVII.

Serenissima atq. Potentissima Princeps Haereditaria
Sueciae Domina et Protectrix mea Clementissima.

Quis dabit oculis meas Aquas? ut possim deplorare tam deploranda, tam dolenda, tamq. funesta fata, incomparabilis Herois S-ae R-ae M-tis Charissimi Serenitatis V-ae Fratris, mei autem singularissimi Protectoris et Clementissimi Domini? Certe universae Sueciae lacrymas, luctus, singultus, ac ploratus, in me unicum vellem convertere, ut perfecte deflerem tam clementissimum Regem, a quo vita, honor et fortuna mea dependebat. Tantis enim doloribus, tantis immensis

cordis cruciatibus, usq. ad ossa et medullas penetrantibus consumor, quanta fide, tot discriminibus rerum infracta et inconcussa, quanto amore, quantis votis, quantis desiderijs, quanta spe et expectatione in Majestatem suam ferebar. Nollem equidem, inter ingentes dolores et amaros luctus, Serenitatis V-ae ad pedes Eius hac meâ supplicii literâ reptare, cum gloriatione et expositione meae erga S-am R-am M-tem fidelitatis, a qua me nulla pericula vitae et honoris, nulla privata et publica commoda, nullae minae et terculamenta abstrahere et avocare potuerunt, nisi me praesens meus, tam miserandus, tamq. deplorandus status et spes omnes caducae, ad arripiendam hanc audaciam cogere. Cum venia tamen Serenitatis V-ae ut de me luculentius Eam informem, brevibus rem complector:

Post fata Antecessoris mei Ducis Zaporoviensis Mazeppae, cum fuerim universi mei exercitûs Zaporoviensis liberis votis et suffragijs Benderae Ducem electus, magis autem ad obeundum hoc munus a S-a R-a M-te coactus, cumq. fuerim iurejurando Protectioni S-ae R-ae M-tis in electione mea libere obstrictus, omnem operam navavi, inservirendi Majestatis suae commodis, postpositis et meis privatis et publicis.

Declarato enim bello a Porta Othomanica Russis, quando supremus Wesirius contra ipsos cum validissima manu tendens, superavit Danubium, vocatus fui ab ipso et Hano Tartarorum, ad coniunctionem armorum, neq. potui renuere, sed assecuravi ipsos, et ore praesens, et literis absens coniuncturum me fore armorum societate cum illis, res declarata ad actum perveniebat, Rex autem Beatissimus, impedivit passus praefixos, et mandavit, ut ego cum exercitu ad latus Eius remanerem. Mandatis Regijs parui, tanquam mei Protectoris, Wesirij autem et Hani literis vocatorijs renui, et quamvis irritavi ipsos hoc actu, tamen necessitate retinendi Exercitum Zaporoviensem sub protectione sua compulsus, post partam victoriam de Russis ad Prut cogerunt Tzarum ad cedendum de possessione sua citeriorem Ucrainam, quam mihi offerebant, imo assecurabant me recepturos se fore et Anteriorem Ucrainam de eadem possessione, sicut literae Hani ad me scriptae, fidem meam testari possunt, quas ad manus habeo.

His ergo commotus literis, fui apud Wesirium et Hanum in castris eorum cum gratiarum actione, assentiente et permittente S-a R-a M-te, qui sicut per literas, ita et oretenus, assecurabant me de recipienda anteriore Ucraina ex possessione Moscovitica, expostulabant solum, ut passus eorum sequerer Constantinopolim, ubi debuit finiri tractatus cum Russis, et cum assenserim expostulationibus, recepi et viaticum in paratâ pecuniâ et literas passus, redux autem factus, ad S-am R-am

M-tem, quando haec omnia proposui, tunc M-tas sua clementissime permisit obeundam hanc viam, adstante Ministro Dno Müllern. Movit castra sua supremus Wesirius, et Hanus cum illo, ad me autem scripserunt ut quantocyus properarem, et ingressui illorum Constantino-polim assisterem, ego vero innixus permissioni S-ae R-ae M-tis expedi ad Hanum Secretarium meum, denuntiando ei meum discessum, et cum discesserim S-a R-a M-tas Supremo Wesirio offensa, misit Primarium Commissarium bellicum Dnum Soldan, ad insequendum et revertendum me Benderam, qui consecutus me iam extra Danubium in urbe Babae, quando proposuit cum multis assecurationibus Voluntatem et mandatum Regium, libentissime assensi, et retrogrado passu redivi Benderam ad S-am R-am M-tem expeditis assentiente Majestate sua Legatis meis ad Portam cum Instructione, qui quando pervenerunt Adrianopolim, ubi Wesirius et Hanus adventum meum expectabant, tunc accedentes ad se eosdem meos Legatos, interrogabat Hanus de causa regressus mei Benderam, quâ ab ijs perceptâ, respondit his formalibus: Quoniam inquit Dux totam fiduciam suam ponit in Rege Sueciae, igitur introducat ipsum in Ucrainae possessionem Rex. Tamen Porta utilitati suae impense, in negotio vindicandae Ucrainae studendo, recalcitrantibus Legatis Russicis, bellum declarabat, sed audiendo mississe me ad mandatum Regium exercitum in Poloniam, pacem cum ipsis conclusit, Legatosq. meos expedit offerendo mihi citeriorem Ucrainam, Hanoq. tunc ad Benderam degenti, in mandatis commisit, ut praeveniendo adventum Legati Polonici ad Portam, et praecoccupando ipsius praetensiones de restituenda eadem citeriore Ucraina cogeret me cum exercitu ad abeundum Bendera, et possidendum Ucrainam, ut Porta haberet rationem excusandi se coram Legato, iam esse illam in mea possessione. Mandato huic Hanus parendo, misit prius in Ucrainam nonnullos Mirsas et Agas suos, cum universalibus Literis, denuntiando Polonis et Russis, in meam possessionem a Porta traditam esse Ucrainam, sed S-a R-a M-tas ab habitu in Ucrainam retinuit me ac per Dominum Soldan suasit prohibuitq. ne ullam cum Wesirio haberem correspondentiam. Interea tractatus cum Legato Polonico, de confirmandis pactis Carlovicensibus intercessit, quorum vi receperunt Poloni Ucrainam citeriorem in possessionem suam, ego vero et literalibus et verbalibus assecurationibus S-ae R-ae M-tis confisus, secutus sum Heroica Majestatis suae vestigia, cum Familia et officialibus nonnullis, ab Oriente usq. ad has septemtrionales plagas. Neq. Rex Augustus per La Mer legatum suum ad Hanum caeteriq. proceres Regni desierant allicere me cum exercitu meo ad partes suas, quae omnia non ignota fuerunt S-ae R-ae M-ti et ministro Statûs D-no Müllern,

a quibus hac in re Literas ad me Demoticâ scriptas, laudantes meam in fide constantiam et assecurantes me omni Regiâ gratiâ et sollicitâ curâ promovendorum commodorum meorum, hucusq. infelix manibus palpo meis.

Praetereo hoc, quod in ipsa revolutione Benderiensi, quando S-a R-a M-tas a Turcis oppugnabatur, non recesserim a protectione Majestatis suae, imò quaerentibus me a Hano missis, cuiusnam esse partis an Regis, an Turcarum, fortiter et impavide obstiterim, responderimq. me esse sub protectione Regiâ, quod Responsum ita Hani stomachum commovit, ut resolveret se ad plectendum me capite, et ad incaptivandam Familiam meam, et certe hoc actu efficeret, ni fuisset a Filio suo Kalga Soltano et a Sapiiha lenitus et mitigatus.

Praetereo hoc, quod in Turcia adhaerendo Protectioni S ae R-ae M-tis semisex annis negotia publica expediendo, in Legationes et sustentationem officialium omnium expendendo, a capite ad calcem ruinatus sum, exutusq. a clenodijs, pecunia et universa supellectili argentea et aurea, ad quae omnia fides et amor, quibus ferebar in tam clementissimum Principem adegit me.

Plura debuissem scribere nisi me ingens dolor Serenitatis V-ae persuaderet, amovere manum de tabula, ne inter luctus, lamentationes et planctus, Serenitatis V-ae importunus essem. Vellem excurrere ipse in amplexum plantarum Serenitatis V-ae, nisi me retineret ab obeunda hac via inopia mea, quâ sum ita pressus et oppressus, ut nec pecunia ad sustendendam Familiam et officiales supersit, nec fides mea apud creditores, post fata clementissimi mei Protectoris amplius valeat.

Et quamvis ad funestum hunc casum et occasum S-ae R-ae M-tis misere inclinata sit fortuna mea, tamen non despero, quod Serenitas V-a altissimo suo iudicio ponderatis his omnibus illam erigere protectionem S-ae R-ae M-tis charissimi sui Fratris mihi datam in se suscipere, omnes meas spes caducas sublevare, inopiae meae succurrere et provisionem illam, quam Beatissimus Rex pro victu et amictu, Familiae meae et Officialium clementissime mihi destinavit confirmare non abnuerit. Tibi derelictus est egenus, Orphano Tu sis adiutrix.

Christianstadij 12 Xbris
1718 a-o

Serenitatis Vestrae
Subiectissimus Servus
Philippus Orlik.

XVIII ¹⁾.

Allerdurchlauchteste, Grossmächtigste
Königin

Ewr: Königl: Majestaet geruhen allergdst sich hierdurch vorstellen zu lassen, dass ich Ewr Königl. Mtt: vortragen muss, dass meine Frau und Kinder, welche in Christianstadt leben, bereits bey zwey Monat keinen H Geld noch einigen bitten brodt zu Ihrer Subsistence haben; welches mir vor meiner Person alhier auch manquiret, Mithin den Meinigen nicht zu Hülfe kommen kan; also gelanget an Ewr Königl. Mtt. hiemit mein allerunterthänigstes Bitten und Flehen, an mir und den Meinigen einige Barmhertzigkeit zu erweisen, damit mir in meiner höchsten und miserabelsten noth möchte geholten werden. Ich verharre

Ewr. Königl. Mayt:
Meiner allergnädigsten Königin
unterthänigst gehorsambster
Diener und Knecht
Philippus Orlik.

XIX.

Grossmächtigster Allergnädigster König.

Ewer Königl: Maytt bitte untertänigst umb vergebung, dass dieselbe so vielmahls mit meinen Suppliquen zu molestiren ich mich erkühne; Ich werde in meiner grossen Bekümmerniss diese Dreistigkeit zu begehen gezwungen, in dem mir das zu erkandte Geld nicht in Hamburg, sondern allhier soll bezahlet werden, da dan die Assignirten 10.000 Reichs-dahl-r nach hiesigem Gelde nicht mehr als 7500 Reichs dahl-r courant austragen werden. Wan ich dan mit so geringer Summa meine Schulden und meinen Oficirern die schuldige provision vor 3. viertel dieses Jahres bezahlen soll, wird mir nichtes mehr als 2.346 Reichs-dahl-r courant übrig bleiben. Geruhen demnach Ewer Königl. Maytt allergnädigst bey sich zu überlegen, ob es möglich sey, dass ich mit diesen 2.346 Reichs dahl-r courant eine so lange Reise von Norden bis nach Orient reisen meine Affaire verrichten, meine Familie erhehren und bekleiden, zu dem meinen elenden Zustand in etwas repariren könne. Dieses auch Allergnädigster König und Herr machet mich gantz verzweifelnd, das die Bezahlung des

¹⁾ Лист має отсю урядову дописку: „Gage eines halben Jahres wird bewilligt. d. 3 Junij 1719“.

Tractaments vor 3. Viertel dieses Jahres restirende, zurückgehalten wird, und die Reichs-Stände nichtes deswegen decidiret, welches Tractament Sie doch gantz wie es der höchstseelige König constituiret im Monaht Majj approbiret, und nach dem die Reichs-Stände im Mohnat Julij am Ende des Reichstags mir 10.000 Reichs-Dahl-r umb meine Sache damit zu verrichten, zu geben resolviret, nicht des Tractaments im geringsten erwehnet. Inwowegen Ewer Königl. May-tt ich höchstbetrübter untertähnigst und auf des allerdemühtigste bitte, Sie allergnädigst geruhen zu befehlen, dass die 10.000 Reichs-dahl r in Hamburg mir mögen bezahlet werden. Diese Gnade ist ja den Herrn Generalen Ponitovski und Crispin wie—auch andern (denen ich nicht geringer und unglückseeliger kan geachtet werden) wiederfahren, weder dass mir auch der übrige rest von meinem Tractament vor 3. Quartal dieses Jahres 5.000 Reichs dahl r extrahiret werden, auf welche eine Assecuration man mir solte geben, der wohlgebohrne Herr Praesident Lagerberg hat versichert auf das ich mit diesem bekommenen Tractament meine Schulden bezahlen und meine Reise aus Schweden nach Deutschland vortsetzen köndte. Diese erlauchte hohe Königl. Gnade wolle der allerhöchste an Ewer Königl. May-tt mit allem hohen Königl. wohlergehen reichlich vergelten. Zu welchem hertzlichen Wunsch ich gegen Ewer Königl. May-tt mit eben derselben Beständigkeit wie auch ich jederzeit gegen dem höchstseel. Könige lebenslang in aller untertähnigkeit lebenslang verbleibe

Grossmächtigster Allergnädigster König
 Ewer Königl. May-tt
 alleruntertähnigster Diener
 Philippus Orlik.

XX.

Grossmächtigster Allergnädigster König.

Ewer Königl: May-tt kan nicht umbhin untertähnigst zu berichten, dass ehe ich mich zu meiner vorhabenden Reise bereite, die Ewer Königl: May-tt praesentirte und gelesene Briefe an dem Haan und Seraskier Mustaphan Bassen meinem absonderlichen Hertzensfreund geschrieben, mit ehisten durch meinen General Fendrich Herrn Johann Hertzik des Hertzogthums Siegel Verwahrer abzuschicken willens sey: Dieser letzte wird auch die ihm an mein Kriegesheer anvertraute Briefe mit sich nehmen. In diesen erwehnten Briefen an dem Haan und Seraskier Mustaphan Bassan rahte ich denselben, dass die Ottonische Pforte ihre Waffen in 2 Theile getheilet wieder die Mosco-

witer, den einen Theil gegen Astracan, den andern nach den donischen bey Assov nachgelegenen Grentzen möge hinwenden, beweiße auch zu gleich den grossen Nutzen, welchen die Ottomannische Pforte durch diesen Krieges-Zug zu erwarten habe. Diese beyde Officirs, so an den Höfen des Haans und Seraskirs sollen expediret werden, müssen alda wegen des correspondens so lange verbleiben, bis ich in Pohlen vor dem Reichstag, der den 1. October angehen wird, meine und dem Reiche Schweden angehende Angelegenheiten, werde auf das beste disponiret und in einem guten Stande gebracht haben. Ist derowegen an Ewer Königl. May-tt meine untertänigste Bitte, Sie wollen allergnädigst geruhen Sorge zu tragen, dass diesen meinen beyden Officirs wegen einer so langen Reise Zehr Geld möge dargereicht werden; weiter auch dass Ewer Königl. May-tts Briefe an dem Haan und dem Seraskier zu dem an mein Krieges Heer (von deren Inhalt ich mit der Königl. Kantzeley conferiren werde), durch die obenerwehnte Officirs gnädigst wollen abgeben lassen. Wie nun dieses zu des Königreiches Schweden Besten ohne Zweifel gereichen wird, so lebe der untertänigsten Hoffnung hierinnen baldt eine gnädige Erhörung zu vernehmen, Lebens lang verharrende

Grossmächtigster Allergnädigster König
 Ewer Königl. May-tt
 untertänigster Diener
 Philippus Orlik.

XXI.

Durchlauchtigste Grossmächtigste Allergnädigste
 Königin!

Ewer Königl. May-tt vor dero hohe höchstberühmliche Gnade, so mir in dem dieselbe die von dem hochseeligen Könige Ihrem Herrn Bruder zu meinen Unterhalt nöhtige verordnete Provision allergnädigst approbiret, kan ich nicht genugsam untertänigsten Dank sagen. Ich werde solche Königl. Gnade allenthalben, wo ich in der Welt hin komme, lebenslang mit dem dankbahrstem Gemühte zu rühmen wissen. Diese hohe königl. Mildigkeit reizet mich an, Ew: königl. May-tt fussfällig zu bitten, Sie wollen nicht ungnädig werden, wann ich dringender Noht halben dieselbe untertänigst anzuflehen gezwungen bin, mir das letzte Quartal dieses Jahres, welches sich mit dem 1. October angefangen, auszuhelfen, obschon dieselbe nicht eher als künftiges Neujahr verfallen, gnädigst auch zu befehlen lassen, damit ich mit den Meinigen bey dieser schweren Zeit eine nohtwendige Unterhaltung

erlangen möge. Diese wie auch alle andere Königl. Gnade wolle der allerhöchste an Ew. Königl. May-tt und dero hohen Angehörigen mit allem hohen Königl. Wohlergehen reichlich vergelten, welches von Herten lebenslang untertähniſt anerwünſchet

Ew. Königl. May-tt
Untertähniſter Knecht
Philippus Orlik.

XXII.

Memoriale.

Quamvis in fine supplicis mei Libelli S-ae R-ae M-ti porrecti, expressi humillima mea petita concernentia tractatum pacis, tam cum Tzaro, quam etiam praecipue cum Rege Augusto, tamen ne propter multa eaq. innumera in praesenti tempestate Regni Sueciae negotia, oblivioni tradantur, Supplico humillime, ad S-am R-am M-tem, ut secundum assecurationem Beatissimi Regis Charissimi Fratris sui, retinendo me in illibata sua protectione, dignetur clementissime suo tempore, cum venerit ad tractatum pacis, recordari et meminisse personam meam et res commodaq. mea in eodem Supplici libello expressa.

Quod attinet tractatum cum Tzaro, non multum facesset negotij, sicut patebit ex Supplici meo libello, caveo solum iterum iterumq. hanc mihi securitatem, ne vigore tractatûs cogar ad abeundum sub potestatem et in obsequium Czari, qui nullum ad me habet ius et relationem, tanquam ad nobilem ab Atavis Bohaemicum, ab Avo autem et Parentibus Polonicum, sub imperio ipsius nec natum nec educatum, nulloq. iuramento ipsi in subiectionem, obsequia et fidelitatem obstrictum. Amnestias et assecurationes Czari non desidero, non ignarus multos ex parte nostra assecurationibus et amnestijs seductos perijsse, in caeteris vero refero me ad puncta in Supplici libello S-ae R-ae M-ti porrecto.

Quae autem spectant tractatum cum Rege Augusto, expressi etiam et haec in eodem meo supplici libello punctuatim in hoc fundamento: quod Rex Augustus per Ablegatos Kaplan Gierei Hani et Seraskierij Abdi Bassae assecuraverit Portam, promiseritque assignare sedes habitationesque viginti millibus Cosacis meis, in Ucraina anteriori, post conclusam cum Beatissimo Rege pacem, qui hoc negotium de commodis nostris tractandum, percepit a Porta in se, sicut possunt hac de re fidem meam testari Maiestatis suae literae, ad eundem Hanum Kaplan Giereium per Mehmet Sirin Mirzam Demoticâ scriptae, quarum copiam eidem meo supplici libello adiunxi, restať solum (quod

humilime peto) ut S a R-a M tas, clementissime mihi mandare velit, venire huc Holmiam tunc, quum venerit tempus expediendi Plenipotentiarios ad locum tractatus, et scribendi ipsis Instructionem, ut in negotijs meis possim conferre con Cancellaria et suggerere modos et media, quibus in vias planas interesse meum concernens Rempublicam Polonam induceretur.

Exercitus meus Zaporoviensis (cuius numerus superat 20.000) in procinctu discessus Beatissimi Regis ex Turcia, commissus et recommendatus ad tempus tam a Maiestate sua quam etiam a me protectioni Hani, hucusq. in fidelitate sua constantissime perseverat, ad quem antea aliquoties ex Scania scribere curaveram de mandato Beatissimi Regis, expediendo literas meas ad manus Magnifici D-ni Generalis Majoris Urbanowitz, qui a Maiestate sua habuit commissionem transmittendi easdem meas literas ad exercitum meum. Post fata vero Beatissimi Regis nec una vice scripsi ad illum, ignarus quomodo possum orphanos post Protectorem suum consolari, et assecurare. Sed nunc nactus commodissimam occassionem, ad transmittendum literas meas ad eundem meum exercitum, per meum Generalem vigiliarum Praefectum Mirowitz, qui ex Suecia in Poloniam arripit iter paenes Magnificum Dominum Generalem Maiorem Urbanowitz, supplico humillime ad S am R-am M-tem ut possim habere clementissimam permissionem scribendi ad exercitum meum, et informationem quo debeo illum assecurare, in praesenti statu.

Philippus Orlik.

XXIII.

Serenissima atq. Potentissima Regina
Domina mea clementissima.

Innata S ae V-ae R-ae M tis Clementia, sole clarior enituit, quando destinata a Beatissimo Rege charissimo suo Fratre provisionem meam munificentissime approbare dignata est. Et hoc est quod me aeviternè obligat, ut perpetuus sim cum Familia mea, ubiq. locorum indifessus eiusdem S-ae V-ae R-ae M-tis clementiae Encomiastes et praedicator. Quoniam autem ultimus praesentis anni quadrans, suum exordium a 1-mo huius Octobris auspicatus est, igitur procumbens ad pedes S-ae V-ae R-ae M-tis humillime supplico, ut de mandato Eius pro eodem anni quadrante residuum provisionis meae extradatur. Rex

regnantium Deus Optimus Maximus rependet hanc bonitatem S-ae
V-ae R-ae M-tis copiosa mercede, ego autem non desinam esse

Holmiae 5 Octobris
1719.

Sacrae Vestrae Regiae Majesttis
Subiectissimus servus
Philippus Orlik.

XXIV ¹⁾

Grossmächtigste allergnädigste Königin.

Ewer Königl. Maystt nicht unbericht allertiefester Submission lasse, wie ich zu fortsetzung meiner reise von Christianstad nach Stockholm, habe mich in Schulden stürzten müssen, von welchen hier auch mehr als vier wochen lang-zu unterhalten genöthiget worden, wirdt d. H. Secretair Höpken meinen elenden Zustand wohl bezeugen können. Aus welcher Ursache schon durch dritte Supplique bey Ihre Königl. Maystt allerunterthänigsten anflehe, zu Pfälligsten bittend zu meiner Provision mich mit dem letzten dieses Jahres quartaln in gnaden versehen lassen, welchen Ihre Königl. Maystt selbstn allergnädigst approbiret haben. Ich dörfe zwar nicht so oft mit meinen beschwerlichen Suppliquen bey Ewer Königl. Maystt einzulaufen, und dero königl. respect nicht unterstehen zu missbrauchen, wan mich dringende noth und letzte meine Familienunglückseeligkeiten dazu nicht bewegten. Ueber welches Ewer Königl. Maystt geruhen wolle, aus dero angebohrnen Barmhertzigkeit ein hertzliches mitleyden zu erweisen, demüthigsten supplicire. In welcher Hoffnung meiner gewissen erhörung mein Leben lang beharre.

Ewer Königl. Maystt.
Unterthänigster Diener
Philippus Orlik.

XXV ²⁾.

Stormächtigste Allernädigste Drättning

In för Eders Kongl. Maytt min allernädigste Drättnings, nödgas iag föredraga min rättmätige klagan, serdeles då iag förnummit so wähl uti den framgångne Rijxdagsens tijdh, som ock nu, mångas förundran och roop, hwilket migh mycket beswärar för den af Hans Högstsahl. Kongl. Maytt mig förordnade och sedan af hennes Kongl. May-tt gillade Belöhning, nembligen 13.000 D. Silf-r Myndt, utaf

¹⁾ Дописано: 1719.

²⁾ Знаходить ся у двох варіантах. Має дописку: d. 13 nov. 1719.

hwilken summa iag åhrligen betahlar 4.072 D. Silf-r mynt åth mine betiente, men mig blifwer allenast qwar 8.928 D-r Silfwermynt. Desse medel som bestå af 8.928 D-r, ehuruwåhl de åro ringa och icke svara emot mitt Fåltherre Embete och tienst, lijkwåhl förr ån Myntetecknen blefwo gängse, woro the tillräckelige, icke till öfwerflödh, icke till någon ståth, ey heller något präktigt lefwerne, utan till ett måtteligt underhåldh och ringa Beklädnad, såsom thet anstår en Främmande, serdeles then ther omgifwen är med en widlyftig familia med hustru och 7 barn och annat hus-eller tienstefolck, men ifrån then tiden som Myntetecken kommo till gång, begynte sig att yppas hos mig brist och trångmåhl för den stora och nästan ingenstädes öfliga dyrheten på alla saker, hwad som till klädnad och underhåld hörer. Fördensskull är jag nödsakad worden att samka gäld på migh, ifrån åhr 1716 intill närwarande åhr; och till att beklåda mine kære anhörige och mitt tienstefolck har jag måst taga på Credit af köpmännerna åtskillige saker, hwarigenom jagh är brackt uti stoor trångmåhl, och med mycken Skuldh belastadh, hwilken sigh sträcker öfwer 8.000 D-r Silf-r myndt. Denna min utsagu kunna mine Creditorers upsatzer bewitna, hwilka jag här bifogar; Jag undrar fördensskull deröfwer, att många sig förundra, det 8.928 D-r Silf-r myndt är en stoor Löhn, hwilckens öfrige utbetalningh för detta sidsta Quartalet och hærtill blir innehållen, att mine skulder des mehra till min desto större Ruin och skada må warda förökt, och jag tillijka med mine k. anhörige och tienstefolck warder bracht till det yttersta ålendet, af hvilket detta är ett ohörligit Exempel, då jag för min resas fortsättiande skull hijt till Stockholm war twungen till min ewärdelige Schympf och nesa, uti Christianstad att pantsättia mine 2-ne Fåltherre schiepter, min Kongl. Fahna och Fåltherres Tecken, hwilket gemenligen kallas Bunschuk¹⁾, men här hade iag wisserligen måst lefwa af tiggare brödet, om icke mine gode vänner och Patroner hade hulpit migh och lånt mig pengar, hwilka enår jag dem betalt och mine Fåltherre Tecken, som kallas Bunschuk igenlöst, så lærer mig ljetet eller alsintet blifwa öfrigt för mina anhöriges underhåldh. Jag weet fördensskull icke, hwadh jag hafwer syndat emot Hans Högstsahl. Kongl. May-tt, hwilken iagh intill hans sidsta Lefnads tijd min trohet hållit: Fåltherre tienst har iag icke begärt, utan på Hans Mayt-s Befalningh den samma uppå mig tagit, och då iag ey war försedd med publike medel att utföra sakerna, hafwer iag medh egen Bekåstnad alla publike årender befrämia, och för Hans May-ts nytta skull har iag ey heller något tagit af publike

1) В другім варіанті читаєть ся: Bunsuuck.

medlen efter min Antecessoris Fältherrens Mazepas död. Lijkwähl war iag intet Hans May-tt beswärlig uti Turkyet. Woynarowski hade inne emoth all rätt och wanlighet alla publique medel genom sine till sig köpte vänners gunst och hjelp. Jag teeg härtill stilla, fastän hela mitt Krigfolck emot detta mitt stillatijgande ropade: Then öfwerste Wid-siren skref så åfta till migh, som Tarttar Hanen mig med sin skrifwelse förmante, att iag mig med mitt Krigfolck skulle skynda till floden Pruth och conjungera mina vapen emot Muscoviterne i kraft af den gjorde aliancen med det Crimensiska Herrskapet. Jag var beredd sådant att fulfölia, men hans sahl. Kongl. May-tt hölth mig tillbaka, och befalte migh twärtemot att iag med min Krigmacht skulle blifwa wid hans sida. Jag lydde Konungens Befalningh, men genom denne min olydna emot Hanen och Witziren upäggade iag them, så att the mitt ährende angående den delen uti Ucrain, som ligger på denna sijdan, försummade, hwilken jag wissierligen hade igen bekommit, om iag där till städes warit, dock lijkwähl sedan iag then afbadh, låfwade the att wilia använda all flijt och möda att tvinga the Muskowitiske gisslar och plenipotentiarier wid freds Tractaten i Constantinopel att afstå den samma på denna sijdan belägne Ucrain. Dhe begärte allenast att iag skulle fölia deras footspår till Constantinopel, hwilken deras åstundan jag aldeles gärna bijföll. Jag fick också mitt respass och 3.000 Rixd r till wäppenning, och då jag efter föregående hans Kongl. May: tts efterlåtelse mig till resan färdig giort, fölgde effter mig Hr Secreteraren Soldan på andre sijdan om Donauströmmen uti Baben med den kongl. Befalningen att iagh skulle afstå ifrån den resan och komma tillbakas igen till Bender. Jag effterkom då hans Mayt-s Befalningh, icke som somblige mente fördenskull att hans May: tt låfwade genom samme Herren Soldan åth min lille son, hwilken hans Maytt till dopet hållit, 20.000 Rix D r, utan för min trohet skuld, hwilken iag hans May-tt med min Eed förpflichtigat hade. Hanen och Viciren togo denna min tilbakagång op för ett begabberij, men lijkwähl tilbodo de migh till egendom den fordehlen uti Ucrain, seendes härutinnan på sin egen nytta, som de af Muscoviterne wid floden Pruth igentagit med wapenwäldh, hwilka tilförene hörde till den Polniske Republicuen i förmågo af de Carlovicensiske freds Tractater migh blef tilhanda sändh af Porten, Fältherrens privilegium tillijka med en wäppenningh, att åga den samme Dehlen uti Ucrain. Hanen blef befalt att han skulle migh med min Krigmacht affärda ifrån Bender. Detta misshagade hans högstsahl. Kongl. May-tt för hans Ährender skull, angående den Polniske Republicuen, och wille att iag skulle afslå thenna egendomen och afresan, låfwande therjempte sig wilia betre

och nyttigare mine saker förese än som Porten. Jag gjorde hwad Hans May-tt befalte och förachtade en så stoor lyckä för hans May-tt skull, men tå then Pålниске Woywoden Mazoviensiske Legaten påstod hos Porten, att then på thenne sijdan belägne Ucrain skulle restitueras, förskaffade Porten genom Hanens abgesandter hos Konungen Augustus och Republicuen att de skulle mig med min Krigmacht optaga i sin Huldh och Skydd, hwilket de ochså hade giordt, om hans Sahl. May-tt sådant ärende icke hade förhindrat, och utaf Porten på sigh tagit att wilia tractera med Republicuen, såsom detta bewitna kan det kongl. swaret, skriwit ifrån Demotica till Hanen genom Mehmet Sirin Mirsam Jag will nu icke tahla om, att iagh uti Kalabaliks tijdh uti Bender hade så när mist mitt Hufwud genom Hanen för den trohet skull som iagh höllt emot hans högstsahl. Kongl. May-tt, om ckke Hanens son Calga Sultan och den Starosta Bobruijski*) Generalen grefwe Sapieha denna hans rasande grymhet hade blickat. Jag will förtijga den trohet, hwilken min krigmacht Glorieust bewijst, hwilken effter det Pultawiske slaget sedan fahrkåsterne woro af fienden borttagne, hans högst sahl. Kongl. May tt då han blesserat war, öfwer Nieperströmmen öfwersatte, och inwid Bender igenom öde och obanade Marcker, med största trohet hans May-tt igenombrachte, hafwandes min Krigmacht ochså för Konungens wälfärd skull, mycket Blod wid floden Boh utgutit och många Glorieuse actioner utfört. Hwad hafwer iag förthenskull boort göra thet iag icke hafwer giort för Hans May-tt skull, men dock beklagar jag min olycka, att iagh här uti Hennes Kongl. May-ts Rijke, derest iag nu såsom en Främblingh lefwer, är mångom beswärlig för den Belöningen skull, som mig af hans sahl. May-tt är tillordnat, och af hennes May-tt allernådigst gillat. Mig är aldeles wählbekant, närwarande Swergies Rijkes närwarande hårda och swåra tilståndh, men lijkwähl weet iag mig hafwa rätt, att iag icke af migh sielf är hijtkommen, utan uppå hans May-tts Befalningh nödgad, hwarigenom iag är afskild ifrån min Krigmacht och många sakers utförande. Jag hade hållre uti Turkiet wehlat blifwa qwar, och ther bättre willkor med min Krigmacht afwänta, serdeles då migh af Porten blef gifwit för hwar dagh en Belöning bestående af 40 Rix Dr. som denne bijfogade Specification lærer utwiijsa. Om det icke hade varit för svårt att sträfwa mot strömmen och icke lyda Konungens befalningh; — på det iagh fördenskull nu icke måtte här wara till Beswär och förtret, så supplicerar iagh aldreadmiukeligast till hennes Kongl. May-tt min allernådigste Dråtning, att hennes Kongl. May-tt wärdigas migh utur sitt

*) Варіант: Bobrijsinski.

Rijke med det aldra snaraste affärdâ, sedan de af hans sahl. Kongl. May-tt hennes May-tts aldrakäreste Broder gjorde försäkningar äro upfylte och mine saker uti ett godt tillståndh försatte, deriempte migh utrusta med hennes May-tts nådige Recommendations Bref till dhe allierade Förstar, till Ottomaniske Porten och Hanen, att iag kunde beqwämbbligast komma till min Krigmacht och förskaffa ett förbund och aliance med Tartaren emot Muscoviterne efter det emellan migh och det Crimensiske Herskapet oprättade förbundet, iemwähl göra det som göras skall för hennes kongl. Maytt-s nytta och upwäckia ett Revold uti den delen af Ucrain som på andre sijdan ligger. Jag pretenderar icke någre Medel till Kriget och sakernes utförande eller någon wägenpenningh utur hennes May-tts Ränterij, utan det skall wara mig behageligast, hwad Eders Kongl. May-tt så wähl af mine publique som private Medel (hwarom iag uti min genom hans Excellence Hr Grefwe Cronhielm i slutet af Junij månadh till Eders Kongl. May-tt öfwergifne ödmjukeste Skrift förmält) täckes gifwa och underhielpa. Förblifwer altidh

Stormächtigste allernådigste Dråtning

Eders Kongl. May-tt

Aldraödmjukeste trogne och

undergifneste Tienare

Philippus Orlik.

(Переклад).

До Вашої Королівської Величності, моєї найласкавішої королеви, приходжу зі своїми жалями. До того спонукує мене і те, що підчас остатнього сойму і тепер я чув, як багато людей здивовані і невдоволені з причини призваного мені блаженної пам'яті королівською величністю і потому потвердженого Вашою Королівською Величністю удержання, а саме 13.000 срібних талярів, в котрих я плачу річно 4.072 талярів своїм урядникам, так що мені вістає ледво 8.928 талярів. Ся сума, хоч вона незначна і не відповідає ранві і службі генерала, вистарчала однак для мене перед введенем монети з примусовим курсом; вистарчала не для збитку і широкого способу житя, а лише на мірне удержанє і скромну одіж, хоч я чужинець і маю велику родину, котра складаєть ся з жінки і 7 дітей, а до того урядників і челяди. Але з того часу, як пущено в оборот мунттекен (маловартна монета з примусовим курсом), обступили мене недостачі і нужда через надмірну, ніде нечувану дорожнечу всіх предметів удержання і убраня. То змусило мене залазити в довги, почавши від 1716 року аж до сього часу; щоби одягнути мої милі діти і службу, я мусів забрати від купців товари на кредит і то привело мене в дуже скрутне положенє, обтяжило довгами на суму по-

над 8.000 срібних талярів. Потвердженням того служать рахунки моїх вірителів, котрі залучаю. Не один думає, що 8.928 талярів то значна сума для річного удержання; але коли взяти під розвагу, що остатний квартал ще не виплачений, то нічого дивного, що довги мої зростають і що я разом з родиною і службою попав в крайню нужду. Як нечуванний приклад тої нужди наводжу факт, що аби мати змогу продовжати подорож до Стокгольму, я на мою вічну ганьбу змушений був заставити обі булави, свою хоругву і бунчук. Та й тут (в Стокгольмі) гіркий був би мій хліб, коли б не помогли мені мої добрі приятелі і прихильники, позичивши грошей. Але по заплаченю тих довгів і викупленю бунчука та інших річий мені не лишить ся нічого для удержання родини, а як лишить ся, то дуже мало. Не знаю чим я провинив ся перед блаженної памяти його величністю, бо я віставав йому вірний до кінця його життя. Я не просив собі гідности гетьмана, я прийняв її на розказ його величності і не маючи публичних фондів для веденя справ вкладав в те власні гроші; не дістав я ніяких публичних фондів також по смерти його попередника, гетьмана Мазепа. Однак я вічим не наприкрював ся його величності в Турції. Вейнаровський, в противність всякому праву і звичаям, присвоїв собі всі публичні фонди, дякуючи зглядности і помочи підкуплених сторонників. Я мовчав на те, хоч проти того протестувала ціла моя вояцька істота. Великий везир нераз писав до мене і хан татарський звивав листовно, щоби я поспішав з військом до Прута і на підставі союзного договору в Кримом, став з ними до війни проти Москалів. Я готовий був се зробити, але блаженної памяти покійний король вдержав мене і наказав мені вістати з козацьким військом при ньому. Я сповнив розказ короля, але моя неслухняність зглядом везира і хана роздразнила їх і через те вони занедбали мою справу що до сьогобічної України, котру я був би відзискав, ставши по їх стороні. Коли я оправдав ся перед ними, то вони приобіцяли доложити всіх старань, щоби при заключеню трактату в Царгороді примусити московських закладнів і уповноважнених зректи ся сьогобічної України. Вони ждали, щоби я слідом за ними йшов до Царгорода, на що я радо згодив ся. Мені дали нашпорт і 3.000 цісарських талярів на дорогу і коли я дістав вже від його королівської величності позволенє, прибув до мене на другу сторону Дунаю пан секретар Сольдан в королівським розказом, щоби я валишив подорож і вернув до Бендерів. Я послухав того не в тої причини — як дехто думав — що король через того ж пана Сольдана прирік мому малому синові, похресникови короля, 20.000 цісарських талярів, але слухаючи присяги, якою я зобовязав ся на вірність королеви. Хан і везир взяли мій поворот собі за зневагу, але запропонували мені правобережну Україну, котру вони відобрали Москалям оружною силою

при Прутї і котра належала перед тим до Річи Посполитої, маючи при тім на оці власну користь. Ханови наказано було виправити мене в військом в Бендерів і я дістав був від Порти привілей на гетьманство і гроші на похід. Але се не подобало ся покійному королеви через його відносини до польської Річи Посполитої, він хотїв, щоби я зрїк ся сього плану, і приобіцяв менї щось лїпшого і кориснїйшого ніж те, що могла дати Порта. Я пішов за тим і таким способом задля його величності втратив велике щастє. Коли польський воевода, мазовецький воевода, настоював перед Портою на відбудованє правобережної України, то Порта через ханського посла при королю Августї вимогла на Річи Посполитїй, що я маю бути під опікою і в підданствї в Порти, до чого справді прийшло би, коли б небіщик король не спротивив ся тому і не підняв ся трактувати в Річю Посполитою сам, що видно в королївській відповідї, писаної до хана Мегметом Сїріном Мураю з Демотики. Не буду говорити про те, що підчас Калабалика я за мою вірність до його величності мало не переплатив житєм в Бендерах і до того не прийшло тільки дякуючи синовї хана Калїї султанови і бобруйському старостї, воеводї графови Саниїї, котрі злагодили страшний гнів хана. Не згадую також про ту вірність, яку показало моє славне військо, переправивши раненого короля через Дїїпро по битві при Полтаві в той час, коли ворог заволодїв човнами, і доставивши його до Бендерів через непривітні, непротертї степи, проливаючи свою кров над рікою Бугом і виконуючи багато инших славних подвигів. Я зробив для його величності все можливе, але жалую над своїм нещастєм, бо живу в сїм краю чужинцем і являю ся неприємним для багатьох, побираючи королївське винагородженє. Хоч я знаю тяжке положенє шведської держави, але мушу сказати, що я прибув сюди не по своїй волї, а примушений королївським росказом і що через те я покинув своє військо і багато справ. Волїв би я вістати ся в Турції, де я, як то видно в залученого виказу, діставав від Порти денно 40 цїсарських таларїв. Аби не бути комусь тягарем, я прошу покїрно, щоби королева зволила виправити мене як найскорше в сеї держави, при чїм мають бути словненї запевненя, данї королївським братом, і я маю дістати поручаючі листи до союзних князїв, оттоманської Порти і хана для того, щоби я міг дістати ся без перешкод до свого війська, вступити в союз з Татарами проти Москалїв і загалом приложити старань, аби викликати повстанє на сьогобічній Україні і зробити все, що можна, на користь вашої величності. Я не жадаю нїяких підмог на війну ані грошей на подорож з доходів вашої величності, але менї буде дуже приємно, коли ваша королївська високість буде ласкава удїлити менї щось як в моїх публичних так і приватних засобів.

Зїстаю і т. д.

XXVI.¹⁾

Grossmächtigste Allergnädigste Königin.

Ihro königlichen Majestet sage zuförderst unterthänigsten Dank, dass Sie eine gnädigste resolution auf meine wegen meines General Adjutanten überreichte unterthänigste Supplique zu geben gnädigst geruhet, auch dabey gnädigsten befehl ertheilet, meinem General Adjutanten auf seine reyse 200 rthlr auszuzahlen. Ihro königliche Majestet geruhen allergnädigst sich nochmals gehorsambst vortragen zu lassen, dass mein General Adjutant sich bey seiner Ankunfft in Pohlen so gleich mit pohlnischen Ornat auch benöthigten Pferden und Knechten versehen muss, indem er vornehmlich bey dem Tartar Han und meiner armee in seinen jetzigen Kleidern nicht erscheinen kann, auch so gleich er an die pohlnische Gräntze kommt, sich mit eigenen Pferden und Knechten versehen muss, weil er daselbst keine Postpferde antrifft, umb seine reyse an behörige örther fortstellen zu können; und da auch über dieses der Herr General Major Urbanowitz, mit welchem ich meinen General Adjutanten fortschicken will, seinen weg über Coppenhagen zu nehmen gesonnen, und also durch Verlängerung des Weges auch die Unkosten vergrössert werden; dass also, nachdem Er sich die zu seiner reyse benöthigten Unkosten wohl berechnet, Er sich nicht getrauet mit einem so kleinen viatico fortzukommen. Ergethet demnach an Ihro königliche Majestet mein unterthänigstes Bitten und flehen, Ihro königl. Majestet geruhen allergnädigst meinem General Adjutanten sein bereits gnädigst destinirtes viaticum aus hoher königlicher Gnade zu vermehren. Ich ersterbe mit unterthänigstem Respect

Ihro königlichen Majestet
unterthänig gehorsambster Diener
Philippus Orlik.

XXVII.²⁾

Grossmächtigste Allergnädigste Königin.

Ewer königl. May-tt kan ich nicht umbhin untertänigst zu erkennen zu welcher gestalt ich die bündniss zwischen dem Han und der Crimmischen Herschaft wie auch zwischen mir und dem zaporowinsischen Kriegesheer gemachte Defensive und Offensive Allience Ihro königl. Hoheit dem Durchl. Erb-Printzen in Hessen auf dero Befehl in deutscher Sprache versetzt, in einem Memorial überreicht. Allein

¹⁾ Дописано: Дек. 1719.

²⁾ Сей лист читано на королівській Раді 10 грудня 1719 р.

dieses Memorial zu examiniren von Ihre königl. Hoheit, dem Krieges-Collegio committiret und von dar an die königl. Cantzellei remittiret, ist nun bis hie her einige Wochen ungelesen aufgehalten worden; meine Sachen in dessen leiden keinen aufschub, besondern in derselben viel mehr eine Gefahr. Derohalben Ewer königl. May-tt bitte alleruntertänigst, dass das Memorial, welches Ihre königl. Hoheit in solcher publicquen Affaire überreicht, auf Ewer königl. May-ts Befehl möge gelesen und finaliter darüber ein Schluss mit dem aller ehisten gemachet werden. Den es ist höchst nöthig und nützlich, dass ich aus Schweden je eh je lieber expediret werde umb meine Sache wohl auszuführen, die Macht der Feinde zu deventiren, wie auch die Affaire, welche die Vor Ukraine betrifft zu promoviren. Ich versichere hiermit (welches als ein Zeuge der Herr Général Major Urbanowitz bekräftigen kan), dass ich an Ihre königl. May-tt in Pohlen, absonderlich an den Cujavicensischen Bischof, welcher des Königs Hertz in seinen Händen hat, und Dero May-tt geheimter-Raht ist, wie auch an den grossen Reichs Cancellor Schembeck, an dem Castellan zu Cracau und den Oberfeldherrn Sieniavski an den Porlofniensischen Palatinum, Feldherren Reunski*) an den Feldmarchal Flemming an die Wisnjniowieuer führ[s]ten Cracausischen Palatinum und Vilnensischen Castellan, an den Siradiensischen Palatinum Koniestzpolski, und andere Magnaten des König-Reichs-Pohlen, des Gross Hertzogthums Littauen geschrieben habe, welchen auch als meinen guten Freunden die Confoederation so unter mir und den Tartarn gemachet, zugeschicket, zu dem denselben Kraft dieser Bündniss die Vereinigung der Tartarischen Waffen zu promoviren und eine revolution in der Ucrain unter dem von den Moscovitern gedruckten Volke zu erwegen, versprochen. Es ist auch den selben von mir klärlig vor augen geleet, dass die Republic niemahls keine bequeme gelegenheit, das von ihr genommene, nemlich die Ucrain und Smolensko wieder einzunehmen bekommen köndte als diese da nun von eigenen Potentaten allienzen wieder die Moscoviter gemachet werden; Es mag nun die polnische Republic mit andern Potentien eine allience machen, oder nicht, so will ich bey dem Han eine Vereinigung der Waffen auswirken, in dessen Schutz und Protection von dem Hochsehl. König und von mir mein Kriegesheer, welches über zwanzig tausend man stark ist, auf eine Zeit lang — ist anfortrauet worden, und bis hieher an den Crimmensischen Gräntzen einquartiret ist, bey meiner ankunfft ein besser glück erwartende. In welcher Sache einer, dem dieses unbekant, in der königl. Cantzellei sich informiren lassen kan, absonderlich von dem Herrn Secretario Kochen,

*) Rzewuski.

welcher auch ein königl. Mandat aus Norwegen zu mir geschickt, dass ich oft an mein Krieges Heer schreiben solte, welche Briefe dan auch von dem Herren General Major Urbanowitz nach Breslau sind geschicket worden. Ich zweifle auch nicht, dass die ottomannische Pforte dem Han die Waffen zu gleich mit uns wieder die Moscoviter zu ergreifen, werde abschlagen, indem derselbe rechtmässiger wegen der nach den Pacten noch nicht bezahlten Honorarien Gelder praetension hat, in dem der Czaar in die Bezahlung nicht einwilligen will, die Ottomannische Pforte wird mit solchen praetensionen nichts zu thun haben, weder den Han zu Friede nöthigen, welcher Friede noch in den Tractats Articulu suspendiret ist, zu dem da dem Han nach den alten Rechten und Privilegien die Macht Kriege zu führen gegeben wird. Hieraus nun Ewer Königl. May-tt die wahre Angelägenheit und Nothwendigkeit meiner eilfertigen Sache; dieselbe demnach auf das allerhöchst untertänig bitte und anflehe, Sie geruhen gnädig meine abreise von hier mit dem allerehisten zu befördern, auf dass nicht, wan Zeit und gelägenheit vor bey gestrichen, wie anfangs gedacht, etwas gutes zu verrichten, möge vergeblich sein. Diese Ewer Königl. May-tts hohe Gnade werde ich an allen Öhrten, wo ich mich befinde, untertänigst schuldigst zu rühmen wissen, und Lebens lang verharren

Grossmächtigste Allergnädigste Königin

Ewer Königl. May-tts

Untertänigster Diener

Philippus Orlik.

XXVIII.¹⁾

Grossmächtigste Allergnädigste Königin.

Ich würde mich nicht unterstehen, Ewer Königl. May-tt bey dero so heufigen das allgemeine Beste angehenden hohen Sorgen, mit meiner unterthänigen Bittschrift anzugehen, wann mich nicht antriebe die abreise der Ehegattin des Herrn Woynarowski; Ich würde diese meine Dreystigkeit gewiss auf eine bequemere Zeit ausgestället haben, wen nicht meine Verweilung mich in gewissen Schaden setzte; wannhero ich die Freymüthigkeit brauche, Ew. Königl. May-tt gerechtstem Urtheil meine mehr als billige Foderung zu unterwerfen, wo von ein folglich den nöthigen Bericht vor Ew. Königl. May-ts Thron demüthigst niederläge. Als der Hochsehl. König in der Ucraina bey

¹⁾ Есть два примірники сього документу; один з них має власноручну дописку королеви Ульрики Елеонори, що просьбу передано 15-го марта 1720 р. Тайній Комісії (Sekreta Utskottet).

Budizin seyn Lager hatte, so besprach der nun mehr sehl. Königl. Raht und Ober Marschall Herrn Graf Piper mit dem Feldherrn Ma-zeppa wegen der Bezahlung der 60.000 Reichs Tahl-r Böhmischer Muntze, so wohl zum unterhalt des Königl. Hofes, als Bezoldung des Wallachischen Regiments. Als nuhn der Feldherr alle Generalen und Obersten (unter welchen auch der Ober Wachtmeister Mirowitz, ein Bruder der Frauen Woynarowskij zu gegen war) zu sich berufen hatte, trug Er ihnen vor, dass sie hier über sich berathen und beschliessen möchten, was darin zu thun wäre. Als nuhn wir einmütig begehrten, dass des Königes Begehren erfüllet werden möchte, so beordrete so gleich der Feldherr aus den versambleten Raht mich, der ich damahlen das Ampt des Ober Notarij verwältete, zu den Herrn General Major Lagercrona, umb eine Hand-Schrift wegen obbenanter Summa zu erhalten, dem Schatzmeister aber befohl Er, dass Er in des Herrn Soldans praesence 60.000 Rd-er Böhmischen Geldes bezahlen solte, und zwar aus den publiquen Schatz-Kasten, den von eigenen Mitteln hatte der Feldherr wenig oder nichts, insonderheit, da seyn Eigenthumb am Gold, Silber, Kleinodiyen, so gahr auch an köstlichen Kleidern, welches Er sicherheit halber in das wohl befestigte Schloss Bialoczernaw*) gebracht hatte, sonst die Festung selbst, in die Hände des Czaren verfiel, wie der Herr Woynarowski so wohl mit seinen Briefen, die ich zur Hand habe, als auch mündlich, an der von dem Hochsehl. Könige zu Bender angeordneten Commission gestanden und bekant hat. Über dem bedürfte auch der Feldherr zu der Disposition seines eigenen privat Geldes weder unsers Rahts noch Beyfalles, nach dem mahlen Er Herr von seinen Recht und die Disposition deren in seinen freyen Willen war. So konte Er auch meines Dienstes als ich der öffentlicher Ober-Notarius war, sich nicht in seinem privat Handel bedienen, zu mahlen solches aus ein grossen ansehen, und ob gleich nach dem Feldherrn in der Ordnung das dritte ist, ist es doch in Betrachtung seiner Wichtigkeit das höchste und erste, auch würde Er die Bezahlung der erwehnten Summa nicht den öffentlichen Schatz-Meister oder nuhr mit publiquen, nichts aber mit des Feldherrn privat-Mitteln zu thun hatte, anbefohlen haben. Ich habe öfters bey den Hochsehl. Könige in Bender wegen erstattung dieser 60.000 Rd als mir als den Nachfolger in der Feldherrschaft, zur Beyhülfe in ausführung der publiques affaires suppliciret: ob nuhn gleich Seine May tt sich vielmahl entschuldigte, mit dem Mangel an Gelde, schlug Sie es doch niemahlen ab, sondern sagte es zu und schob nur die wirkliche Gewähr des verheissten auf eine bequemere Zeit auf, vernahm mein demühtigste

*) Bialaczerkow.

Schreiben, so an Ihre Hochsehl. May-tt ich hierüber aus Christianstadt nach Lund Anno 1717 d. 10 October (in welchen Jahr die Frau Woynarowski aus Deutschland in Schweden ankam) durch meinen Sohn, in dem ich selbst damahlen krank wahr, übersandte gnugsahme Zeugen, das Original von solchen Briefe muss in der Königl. Cantzelle sey, die Copy füge ich hierbey, welche also lautet...¹⁾

Da nuhn von dem hochsehligen Könige auf diese meine untertänigste Vorstellung keine Antwort, weiss nicht ob wegen der unzahlbaren publicquen Bemühungen, mit welchen damahlen Seine Königl. May-tt Tag und Nacht überheufet war, oder wegen der unglimpflichen Vorstellung irgend eines Vertheidiger der ungerechten Sache meines Gegners erhalten können; also nehme ich meine Zuflucht zu Ew. Königl. May-tt meine allergnädigste Protection deroselben Gnade, welche bey Ihre Hochsehl. Königl. May-tt umzugehen, ich nie einige Gelegenheit aus der acht gelassen, untertänigst anflehende, dass die 60.000 Rd r unsren publicquen Cassa, welche in den Urtheil Ihre hochsehl. May-tt nicht mit begrieffen gewesen, auch von der Summa, welche der Herr Woynarowski dem Hochsehl. Könige zu Bender zu dessen Behuf angeliehen hat, möge ausgelassen, noch desfalls, der Frauen Woynarowski einige Provision von denselben möge bezahlet werden: weilen der Herr Woynarowski aber hat ohne diesen 60.000 Rd-r mehr als zu viele publicque und von den feldtherrn Mazeppa nach Bender gebrachte Mittel in Besitz, wahrlich 180.000 Ducaten an Kle nodien vor mehr als 200.000 R-dr, eine Diamanterne Feder 20.000 Rd r wehrt, die vormahls ein Hauptzierat des Bruders des jetzigen Türkischen Kayser war, welche nebst einer mit Diamanten besetzten Säbell, die 10.000 R-dr wehrt, und ebenfalls in des Herrn Woynarowski händen ist, aus der publicquen Casse bezahlet worden, zu geschweigen andere köstliche Säbell, 1.600 ungebrauchte Zobellfällen, der silbernen Vaisselle des feldtherrn Samuijlowitz, der vor den sehl. verstorbenen Herrn Mazeppa Feldtherr gewesen, und andere unzhligen Sachen, von welchen Er vieles mit viel Tausend Goldstücken von Constantinopel nach Venedig gesant, selbst aber, damit Er diese publicquen Mittel weder auf die allgemeinen Sachen noch zur Hülfe der Officirer und des Krieges Heeres, die zu mahlen in einen frembden Lande, die Hülfe und des Beyrahts der Freunde wohl wehrt wahren, nicht verwenden dürfte, hat Er sich dem Schiffbruch des Feldtherrn Ampt entzogen und mich in diesen Schlund gestossen zum ewigen ruin meiner und meiner familie, welche ich in betrachtung des Künfti-

¹⁾ Копію сю подано під № XVI.

gen und gegenwertig aufs eusserste gebracht, beweinen muss, zu mahlen da ich wieder unsere gesetze nichts von publicquen Mitteln genossen, sondern nuhr die publike Bürde und die ausrichtung der Sache Kraft des Feldtherrnschaft, gleichsahm mit gewalt gezwungen auf mich genommen, der Herr Woynarowskij die publicquen Güter und die Spanader des Krieges und anderen auszuführenden Dinge empfangen. Nach dem mahlen ich mit meiner Familie von Haupt zu fuss aller meiner und meines Hauses entblösset bin, dadurch dass ich gantzer fünf Jahre in der Türckey für die allgemeine Nohtwendigkeit aus eigenen Mitteln gesorget, das gemeine Beste befördert habe, welches alles ich von den gemeinen und den Herrn Woynarowskij zu gefallen, nicht aber aus eigenen wohlervorbenen, ehrlich verdienten und zum Brautschatz mit meiner Ehegattin mitbekommenen Mitteln ausrichten sollen. Wannhero ich vor Ew. Königl. May-tt fussfällig noch einmahl untertänigst bitte nach dero angestamten Billigkeit und Eifer für die Gerechtigkeit, in hohen Gnaden zu befehlen, dass wen die Zusage des hochsehl. Königes, dero hertzlich geliebten Herrn Bruders erfüllet werden sollen, die 60.000 RD-r von denen dem Herrn Woynarowskij schuldigen Summa abzusondern, weil selbige niemahlen nach Bender gebracht, sondern zu Budizin in der Ucraina vor der Pultawischen Schlacht, aus publiquer Casse mit unseren Consens zu des Königes Nohtdurft angeliehen; dahero ich billig derselben Ersetzung wo nicht gantz, doch zum theil, an mir als dem Nachfolger in der feldtherrnschaft, nach der Zusage Ihro hochsehl. Königl. May-tts erwarte, da mit mein und der meinigen so grosser ruin mit wenig ersetzt, und einiger massen mir wieder ersetzt werde, der sonst unvergeltbare Schade, welche ich fast durch mein gehorsahm und Treue gegen den Hochsehl. König, nach dem Willen des Königes über mich zu nehmen genöhtiget werden, indem ich wegen des königl. Interesse die vo[r]dere Ucraina, welche in die länge und breite über hundert meilen erstrecket gnugsam bevölckert ist, mir auch von der Ottomanischen Pforte angebohten worden, ausgeschlagen und nicht angenommen habe, da doch, wan ich daselbst sässe, ich nicht nuhr 60.000 sondern etliche 100.000 R dr zusammenbringen würde, ohne dargegen dem Türckischen Kayser, Kraft dessen privilegij ausser der Vereinigung der Waffen das geringste zu contribuiren; und gewiss ich würde mich nie unterstanden haben, ein so langen Weg von Orient bis in die mitternächtliche Länder zu thun, wen ich nicht versichert wäre gewesen, dass von dem Hochsehl. Könige mir so wohl die oft erwehte 60.000 R-dr als auch die von Seiner May-tt mein jungen Sohn (den Ihro Königl. May tt bey dessen Taufe zu dero geistlichen Sohn und Pathen

anzunehmen gewürdiget haben) versprochen 20.000 R-dr würden gezahlet werden, diese Zusage der 20.000 R-dr für meinen Sohn ist gahr wohl bekant, nicht nur denen Schwedischen Generalen, Ministres und andere Officiren, welche zu Bender waren, sondern auch denen Türken und Tartaren, weil der Hochsehl. König, nach deroselben zu Bender, von den verdamten Wuht der Türken und Tartaren angethanen Gewalt, da dieselbe bereits zur Reise von Bender nach Demotica fertig stund, und mein Gefahr wegen der Raserey und Drohungen meiner Gläubiger (von denen ich Geld aufnehmen genöthiget gewesen war) von ihm, den ihn begleitenden Han Mehemet Bassan zu mir sandte, ihm bittende, dass Er mich vor dem anfall der Gläubiger beschützen möchte, versichernde, dass Seiner May-tt in Kurtzem die meinen von deroselben aus der Taufe gehobenen Sohn versprochenen 20.000 R-dr senden wollte: mir aber befahl Seiner May-tt, dass ich jemanden abordnete, welcher deroselben folgen möchte, bis zu den bestimmten Ort dieser Summa zu empfangen, aus gehorsam gegen Königl. Befehl fertigte ich so gleich mein Schwager ab, den General Wachtmeister; welcher dem Hochsehl. Könige bis Demotica folgte und bey denselben in Erwartung der auszahlung des versprochenen, bis zu Seiner May-ts abzug aus der Türckey verblieb; aber der Geldmangel hat die execution nicht verstatet. Hiervon habe ich zur Hand die Versicherung-Schreiben, die nach den Willen des Königes zum öfters von den sehl. verstorbenen Herrn Müller und Grothusen, ja Seiner May-tt selbst zu geschrieben sind. Und obwohl ich in Schonen dem hochsehl. Könige mit ansuchung wegen dieser zusage, nie beschwerlich fallen wollen; so haben dennoch Ihre May-tt in eigenen Erinnerung dessen, den Herrn Secretair Soldan in Januarij Monat vergangenen Jahres mit diesen Worten (wie seine Briefe, dass ich hierin die Wahrheit rede, zeugen können) angesprochen: „Es ist nötig, dass wir den Feldherrn unseren von uns aus der Taufe gehobenen Sohne versprochene und noch nicht bezahlte Summen zu zahlen, und es ist billig, dass Er wenigsten jährlich etwas von dieser Summa empfangen“. Diesen gnädigen Willen des Königes hat der Herr Soldan, wie in seinen Briefen zu wissen getahn, welche ich zur Hand habe, aber, obwohl ich in sehr kummerlichen Zustand wahr, habe ich doch lieber bescheiden als Ihre May-tt beschwerlich seyn wollen, und daher die Erfüllung dieser Zusage bis zur meiner abreise aus Schweden aufschieben wollen, damit ich von dieser Summa an dem Ort, wo mein Schicksahl hinführen würde, meinen Sachen und meiner familie möchte rathen, und den Verlust meines gantzen Vermögens etwanig ersätzen können. Ich kan auch nicht noch einen andern wichtigen Schaden mit stillschweigen vorbegehen,

welcher von dem sehl. General Daldorf mir angebracht worden, der in den Hadiacischen Winter Quartier A-o 1708 sich befindende, von mir deponirte als an dem principalen Ohrte meiner Arendae 50 grosse Fässer Brandtweins sechs hundert Masse, gemeiner Weise zu reden, Stoffe in sich haltende bekommen und dieselben unter den Soldaten seines und des Herrn Focks Regiment ausgetheilet: zu der Zeit kosteten solche brandwein Gefässe hundert Ducaten und wurden auch so teuer verkauft, wie allen die in der Ukraine gewesen, satsam bekant. Ich habe damahls auch nicht die Gelägenheit versäumt zu suppliciren (da der Fürst Mazeppa auch in dieser Sache mit seinem Fleisse und activitet mir zu Hülfe kam) an den höchstsehl. König durch den Herrn General Poniatowski wegen der Bezahlung meiner Brandtweingefässer, von welchem ich die Resolution bekam, dass die Bezahlung auf eine bequemere Zeit musste aufgeschoben werden, weilen der höchstsehl. König damahls in der Belägerung der Stadt Weprick beschäftigt war. In welcher Sache eben derselbe Herr General Poniatowski, wan Er hier kommen wird, dass ich die Wahrheit geschrieben, mir attestiren kan; dieses ist nun was meine anforderung betrifft, was aber dem Krieges-Heer angehet, übergebe ich dasselbe Ew. Königl. May-tt angebohrnen Gnade, nemblich. Als die Ottomannische Pforte durch ihren Agam mir ein privilegium des Türkischen Kaisers zugeschicket, den fordertheil der Ukraine in Besitz zu nehmen und den Han Befehl gegeben, dass er mich auf das Schleunigste von Bender mit meinem Krieges-Heer solte expediren, hat Er durch denselben Agam meinen Völkern Reise-Proviant und 8-te Beutel mit Gelde, nemblich 4.000 Reichs Tahl-r offeriret. Aber der höchstseel. König hat mich nicht allein von der abreise von Bendern nach der Ukraine abgehalten, sondern auch befohlen, dass ich nicht das von der Pforte offerirte Geld unter Cosaccen solte austheilen, ja, entweder dasselbe zu dem Wisirium durch eben denselben Agam möchte wieder zurück senden, oder bey mir unberührt und versiegelt behalten, als aber zu der selben Zeit meine Cosaccen unter dem Commando des Herrn Grudzinski ¹⁾, nach dem Befehl des Höchstseeligen Königs nach Pohlen und weiter bis nach Pommern expediret und bey den Sylesischen Gräntzen von den Moscovitern, Sachsen und Pohlen in die Flucht geschlagen und zerstreuet worden, und sie durch Sylesiyen, Böhmen und Ungarn nackicht, verhungert [weilen auf der Reise Pferde und Waffen mundirung vor Essen zu verkaufen gezwungen] wieder zu rücke gekommen, da hat der höchstseelige König, dass das von der Pforte offerirte Geld, wel-

¹⁾ Grundzinski (варягут).

ches dem gantzen Krieges-Heer zu gehörte, unter die Cosaccen zu ihrem trost solte ausgetheilet werden anbefohlen, hat auch dem Kriegs-Heer durch mich vor und nach seiner abreise von Bendern nach Demoticam versichert, die 4.000 R-dr zu restituiren, weshalben ich noch von den Seel. Herrn Müllern wegen dieses mandats an mir geschriebenen Brief in Händen habe, welchen ich hierbey füge.

Weiter, eben dieselben Cosaccen in Polen in die Flucht geschlagen und zerstreut, als sie nach Silesien die Flucht genommen, sind sie an einem Grafen gerahten, von demselben die Waffen und Pferde beraubet worden. Welches den Cosaccen angethanes unrecht und gewalt, hat Er nach dem Decret des Feldherrns gericht mit Bahrem Gelde wieder ersätzet und dasselbe in die Hände des Königl. Minister Residenten zu Breslau bezahlen lassen, welcher Minister nach des Hochseeligen Königes Befehl hat eben dasselbe den Cosaccen zukommende Geld dem Herrn Castellan Iwanicki ¹⁾, welcher sich in gross Pohlen aufhielt, zu einem Geschenk offeriret. Ihro Königl. May-tt aber haben durch mich den beraubten Cosaccen die Bezahlung mit einer gleichen Summa vor die Pferde und Waffen versichern lassen. Allein die Bezahlung wegen Mangel des Geldes ist der Execution in Türckey nicht gegeben worden. Dieses alles nun zusammen gerechnet und was noch darzu kan gesetzt werden übertrifft die Summa von hundert Tausend Reichs Tahler; Ich begehre aber nicht auf ein mahl die Bezahlung dieser Summa, wohlbedenkende, dass es anjetzund dem schwedischen Reiche solches Geld gleich zu bezahlen schwer falle, will ich zu frieden seyn mit fünfzig Tausend Reichs Tahlern umb meinen und der meinigen schlechten Zustand damit aufzuhalten, und das Krieges-Heer durch die refundirung des schuldigen Geldes wie auch zu bezahlung meiner vielen Schulden, mit welchen ich beschweret bin meine Dürftigkeit, zu trösten. Und diese Summa nemblich fünfzig Tausend Reichs Tahler praetendire ich nicht mir gleich zu bezahlen, sondern nach erlangten Frieden, wan das Königreich nach dem Kriege sich wird wieder erholet haben, ja wenn als dan die vollkommene Bezahlung solte etwas schwär fallen, so geruhen Ew. Königliche May-tt gnädigst zu befehlen, dass die Summa só getheilet werde, damit ich alle Jahr ein gewisses quantum bekommen möge, bis die Foderung der fünfzig Tausend Reichs Tahler adimplirt werde. Wie nun mein unterthäniges Begehren dem Rechte und der Billigkeit gemäss, so trage zu Ew. Königl. May-tt die zuverlässige Hoffnung, Sie werden meinem Ansuchen in meiner dringenden Noht ein gnädiges Gehör verleyhen.

¹⁾ Iwanskij (варіант).

Womit, nepst anerwünschung alles Selbst Hohen Königl. gewünschten Wohl Ergehens und glücklicher Regierung, Lebens lang verbleibe
 Ew. Königliche Majestät
 untertähniger
 Diener
 Philippus Orlik Dux

XXIX.

Durchlauchtigster Allernädigster Erb-Printz!

Ewer Königl. Hoheit, kan nicht ohne grosse Wehmuth untertähnig vor augen stellen, welcher Gestalt meine Affaire, die beständige mit den Tartarn geschlossene Bündniss betreffende bis hieher negligiret werden. Meine Supplic, so Ewer Königl. Hoheit ich übergeben, wird weder gelesen noch examiniret, ja nichts des wegen beschlossen. Diese Sache aber leidet bey mir keine Verzug, und ich halte davor, dass bey demselben eine Gefahr vorhanden sey. Derowegen supplicire wiederum untertähnig an Ewer Königl. Hoheit, auf welchem die Last des Krieges lieget, Sie geruhen doch vor die Wohlfahrt des Königreichs Schweden und dem Feinde eine diversion zu machen, diese meine affaire mit allem Fleise auf Sich zu nehmen, und dieselbe dem Königl. Senat durch zu lesen zuzuschicken, damit in gegenwart Ihro Königl. May-tt meiner allernädigsten Königin ein Schluss geschehen möge. Massen es höchst nützlich, dass ich je eh, je lieber aus Schweden umb etwas gutes vor dieses Reich auszurichten und die affaire die vor-Ucrain angehende zu promoviren könne, expediret werden. Ich versichere hiermit (welches als ein Zeuge der Herr General Major Urbano-witz bekräftigen kan) dass ich an Ihro Königl. May-tt in Pohlen, absonderlich an den Cujaviensischen Bischof welcher des Königes Hertz in Händen hat, und dero May-tt Geheimer Raht — — — — —¹⁾

XXX.²⁾

Serenissime atq. Potentissime Rex
 Domine mi Clementissime.

Quoniam negotium expeditionis meae, intra spatium octo mensium, suum non potest attingere scopum, sed de die ad diem differitur, igitur ne periculum fiat in mora, arripio licentiam incommodandi S-am V-am R-am M-tem supplici hoc libello humillimè petendo, ut

¹⁾ Дальше повторять ся те саме, що в листі № XVII.

²⁾ Сю просьбу предложено королівській Раді 26 квітня 1720 р.

tandem vota mea, quae feruntur in publicum Regni Sueciae commodum, suum sortiantur effectum. Alterum est quod spectat provisionem meam meorumq., quam nec pro primo huius anni quadrante nec pro praesenti secundo huiusq. accepi, creditores verò, in dies et horas instant et urgent vehementissimè exsolutionem mutuae pecuniae suae quam pro victu et amictu meo et Familiae meae contrahere in fidem meam coactus sum, qua propter recurro ad asylum innatae clementiae S-ae V-ae R-ae M-tis et humillime supplico, ut ex mandato Eius provisio mea pro duobus quadrantibus exsolvatur, quo pio actu obligavit me S-a V-a R-a M-tas ut vivam et moriar

• Sacrae Vestrae Regiae Maiestatis
subiectissimus, fidelis Servus
Philippus Orlik.

XXXI.

Serenissime atq. Potentissime Rex Sueciae
Domine clementissime.

Quoniam inter S-am V-am R-am M-tem et Serenissimum Regem Poloniae alma pax intercedit et coalescit, ac inter utraq. Regna vetus amicitia restauratur, igitur consultum duxi compellere S-am V-am Regiam M-tem supplici hoc libello, ut in negotio Ucrainae anterioris Republicae Polonae nunc subiectae, rebus meis omni meliori modo prospicere S-a V-a R-a M-tas non abnuat. Praesertim cùm Statùs Regni huius, praeterito anno in comitijs, publico sancito resolverint, in memorialiq. resolutionem suam, ad Serenissimam Reginam dederint, ut Majestas Sua in tractatu pacis commoda mea, Exercitùsq. Zaporovien-sis clementissimè promovere dignaretur. Quibus fundamentis, maximè verò assecuratio diplomati, gloriosissimae memoriae Serenissimi Regis nixus, supplico humillimè, ut S-a V-a R-a M-tas adimplendo successivo iure Antecessoris Sui Regiam assecurationem, negotia mea Ucrainam anteriorem concernentia, in tractatu pacis cum Serenissimo Rege Poloniae ineundo promovenda, Plenipotentiaro Suo committere velit. Cuius rei quàm iusta est mea causa, luculentiùs S-a V-a R-a M-tas ex sequentibus ediscet.

Postquam Porta Othomanica, rebus suis, quae Ucrainam anteriorem spectabant, priùs ad Pruth, et postea Constantinopoli per ratificationem tractatùs pacis, inter se et Moscos conclusi, potita fuerit, offerebat mihi eandem Ucrainam, iure belli ad se pertinentem, ac per Ibrahim Agam Ablegatum suum, misit mihi Benderam, in possessionem eius firmam, et ferè despoticam, privilegium Imperatoris sui (quod

S-ae V-ae R-ae M-ti in Originali praesentavi) ad Hanumq. Devlet Giereium scripsit, ac iniunxit, ut quantocyus me cum exercitu meo, ad possidendum eandem Ucrainam expediret, prius quam venerit Constantinopolim Legatus Plenipotentiarius Poloniae (qui iam erat iteneri accinctus) et vigore pactorum Carlovicensium restitutionem eiusdem Ucrainae praetenderit. Hoc verò Porta consultò pro suo commodo faciebat, ut praetendenti Plenipotentiario Polonico restitutionem anterioris Ucrainae, haberet rationem (quam in literis ad Hanum expressit) excusandi se coram ipso, non posse iam eam restituere Reipublicae, quam iure belli, in possessionem mihi obtulit, et privilegio Imperatoris confirmavit, unde in opprobrium suum movere me cum exercitu nec licet nec decet. Quales autem literas per Ablegatum suum Supremus Wesirius in hoc negotio ad me scribere curavit harum interpretationem ad mandatum piè defuncti Regis per Translatorem Eius factam his adiungo.

Singularis inter Christianos Magnates, Illustrissime, Magnifice, sincere amice Dux Zaporoviensis, cuius extrema felicitate coronentur. Persolutis benevolis et officiosis salutationibus, ab amicitia inter Nos intercedente scatentibus, amicissimè notificatur: dimisisse Nos Ablegatos Vestros, ad Vos, post finita iam omnia negotia, apud Praefulgidam Portam, quorum unicuiq. ex clementia Serenissimi, Potentissimi et Augustissimi Imperatoris Nostri, data est honoraria vestis, et expediti sunt cum omni honore, et cum pecunia assignationeq. pro extradendis com meatibus Copijs vestris. Utilitati Vestrae, quomodi prospeximus ediscetis ex ipsis. Restat, ut Vos, et omnes Cosaci, qui sunt paenes Regem Sueciae, loca Vestra, in Ucraina ab hac parte Borysthenis, vi privilegij Imperatorij Vobis dati, tempestivè occupetis. Regia autèm Majestas, non debet contradicere in ulla re. Et quando loca vestra occupabitis, debetis in omnibus Vestris negotijs et necessitatibus, ad Serenissimum Hanum Crimensem Devlet Giereium recurrere, cui Praefulgida Porta Vos committit. Qua in re scripsimus etiàm ad Celsissimum Wesirium Smail Passam et ad Vos has mittimus literas, per Ibrahim Agam, qui cum pervenerit ad Serenissimum Hanum Crimensem et ad Vos, pleniùs informati eritis de voluntate nostra. Et quidquid vobis proposuerit, et quale consilium praebuerit Serenissimus Hanus, debetis Vos, in omni consilio Eius obtemperare, Eiq. omnia vestra desideria exponere, qui Nobis illa quando deferet, adimpletuos Nos fore. haec in omni promittimus. Dabantur in Imperatoria urbe Constantinopoli anno Machometis 1123. mense Aprilis 18 die.

Iusuph Passa Supremus Vicarius Imperatoris.

Hanus igitur adimplendo commissa sibi à Porta, parandoq. mihi viam ad Ucrainam anteriorem praemisit ad illam tres Mirsas et quinque Agas suos cum universalibus literis, de nuntiando publicandoq. universo populo, quòd Porta obtulerit mihi in possessionem Ucrainam anteriorem, quarum literarum universalium Originale reddidi ad manus Illustrissimi Palatini Kijoviensis Domini Pototzki, in habitu Eius de Turcia ad Patriam suam, ob manifestandum meum erga Rempublicam Zelum et candorem, interpretationem vero earum his annecto.

Interpretatio Literarum Universalium

Devlet Gierei Hani

Post titulum.

Notificamus hisce literis Nostris Universalibus, omnibus et singulis, praesertim verò incolis, ab hac parte Borysthenis in Ucraina, Civitates, Oppida et pagos inhabitantibus, tam Cosacis, quàm plebeijs: quòd cùm Praefulgida Porta, Ucrainam Patriam Vestram, ab oppressione Moscovitica, victricibus suis armis liberaverit, pro re consulta duxit, nemini alij eam in possessionem conferre, nisi Illustrissimo atq. Magnifico D-no Philippo Orlik Duci Zaporoviensi, cui etiàm actu contulit privilegioq. suo confirmavit. Quàpropter misimus ad Vos cum his universalibus literis fideles nostros Mirsas et Agas, ut ipsi Vobis denuntiarent assecurarentq. nomine Praefulgidae Portae et Nostro, ampliùs iam abhinc nec Polonos nec Moscos habituros fore ullam in Ucraina ab hac parte Borysthenis usq. ad flumen Slutz supra Vos potestatem et Dominium, sed debebitis subiacere regimini Ducis Vestri I-mi ac Magnifici D-ni Philippi Orlik. Commisimus etiàm ijsdem fidelibus Nostris Mirsis et Agis, ut inquirerent et perspicerent, quae sunt civitates, oppida et pagi, à Moscis igne ruinatae, et quae sunt immunes. Dabantur in Castris Nostris ad Benderam Anno Mahometis 1123. mense Maji 15 die.

Devlet Gierey Hanus

Filius Salim Gierei Hani.

Expeditis igitur Hanus Mirsis et Agis suis, cum his annuntiatorijs Universalibus in Ucrainam, continuo urgebat citissimum meum ad Eam abitum, priusquàm venerit ad Portam Plenipotentarius Regis et Reipublicae, differente verò me varijs diffugijs et rationibus discessum illum, quas ad me indignabundus Rhutenico idiomate scripsit literas, has in Originali, una cum universalibus illis reddidi ad manus eiusdem Ill-mi Palatini Kijoviensis, copiam autem earum latinè translata, his assero:

Post titulum.

Significamus, Excell.-ae V-ae, quòd publico Optimatum Nostrorum

Crimensium consilio sancitum, à Nobisq. confirmatum sit, ut sine omni dilatione praeparet se ad abeundum in Ucrainam, à se possidendam, quàm primum redierint, missi à Nobis ad publicandum ibidem populo, adventum Vestrum. His relatis, precamur à Deo Vobis omnia fausta ac prospera. Dabantur in Castris Nostris ad Benderam, anno Mahometis 1123. mense Junij 18 die.

Devlet Gierey Hanus.

Redierunt tandem post paucos dies de Ucraina missi Mirsae et Agae, post quorum reditum, eò ardentius adigebat me Hanus ad arripiendum praefixum, à Porta. Othomanica mandatum mihi iter in Ucrainam, cùm verò ulterius non potuerim resistere, renuereq. impulsibus Hani, palàm ultimoq. respondi; non prius me abiturum fore ad possidendam Ucrainam, quàm ut Porta rebus suis, eam concernentibus, planè potiatur, nobisq. certam, firmam, stabilem, securam, sartam tectamq. possessionem, pactis cum Republica conveniendis, et publica dislimitatione confirmet, ad extremum adieci inglorium et ignominiosum futurum fore Portae, si nos Poloni, ex illa terra, vi pactorum Carlovicensium et armorum eiecerint. Quae omnia feci, communicatis cum serenissimo gloriosae memoriae Rege consilijs, et cum assensu Maiestatis Suae. Scripsi etiàm hoc idemq. et ad Weisirium Supremum, quae et Hanus ipsi literis suis retulit. Interea venit ad Portam Plenipotentiarius Regis et Reipublicae, cui prius in privatis cum Weisirio conferentijs propositum erat, ut à praetensionibus anterioris Ucrainae recederet, sinsecus, tunc et ad Imperatorem non admittetur, et pro Legato non agnosceretur, infectisq. rebus à Porta discedet. Et dùm haec Scaena apud Portam peragebatur, ego praeveniendo Reipublicae rerum discrimini; curavi cum scitu et consensu Beati Regis, accersere literis meis Benderam, Dominum Ludovicum Rogowski, Administratorem honorum Ill-mi Palatini Sieradiensis, Konietzpolski, in vicinio Benderae, in oppido Raskoviae degentem, cuius fidei concredidi omnia documenta, praevio iuramento, ne proderet secretum, et me in lapidem offensionis et periculi impegeret, instruxiq. illum, ut haec omnia candidè et exactè Principali suo referret, quid Turcae moliuntur, quorum moliminibus, ut Duces Regni tempestivè priusquàm ego coactus fuero, cum exercitu ad abeundum in Ucrainam occurrerent, copijsq. suis ad occupandam vigore pactorum Carlovicensium, eandem Ucrainam, expeditis, adventum meum praevenirent, fideliter ex flagrantissimo erga Rempublicam zelo et amore suasi. Fecit omnia haec D-nus Rogovski, quibus peractis scripsit ad me de negotiatione sua literas, Polonico idiomate, quarum translationem his adiungo.

Translatio Literarum Domini Rogowski.

Mandatis Excell-ae V-rae parendo, secundum obligationem meam, fide et sacramento iuramenti confirmatam, omnia mihi ab Excell-a V-a commissa, et sub rosa concedita, detuli Principali meo, a quo et ab alijs multis Senatoribus brevi habebit Excell-a V-a gratiarum actorias literas, pro tanto suo zelo et amore erga Rempublicam Matrem nostram. Consilia Excell-ae V-ae fidissima et prudentissima, non immorandae executioni dabuntur. Ego verò ulteriora mandata Excell-ae V-ae expectans, maneo pleno cultu. Raskoviae 12. Augusti 1712 anno.

Cùm autem Duces copiarum Regni, expeditionem militiae suae, ad praeoccupandam anteriorem Ucrainam retardarent, protraherent, et differrent, forsàn ex metu belli Turcici, ne saevum lacerarent Leonem, Plenipotentiariumq. Reipublicae apud Portam in hoc Ucrainae negotio desudantem et luctantem, periculo exponerent, ego continuabam correspondentiam meam cum Ill-mo Palatino Podlasiensi et Campi Duce D-no Rzewuski, suadendo, ne negligerent, imò maturarent expeditionem copiarum suarum in Ucrainam, assecurandoq. Eum, et in Persona Ejus Rempublicam, exploratam habere me mentem Turcarum et Tartarorum, de continuatione inviolatae pacis Carlovicensis cum Regno Poloniae, maximè quùm viderentur Porta et Hanus assentire meis propositionibus, et non tam ferventer ut antea, instare in abitum meum ad Ucrainam. Tandèm Porta iterùm reassumendum contra Moscos bellum declaravit, Obsidesq. et Plenipotentiarios Moscoviticos, septem turribus iniecit, et ad Serenissimum piè defunctum Regem declarationem hanc, votis Majestatis suae conformem misit ac expostulavit, ut Majestas sua, per Poloniam ad Regnum suum, Benderâ migraret, stipata Hani Turcarumq. assistentiâ et comitatu. Interea dum negotia piè defuncti Regis, apud Portam, post declarationem illam belli promovebantur, missus fuit Benderâ ex mandato Majestatis Suae, Pater Societatis JESU Zalenski, Theologus Ill-mi Palatini Kijoviensis, ad Ill-mum Succamerarium Regni Principem Lubomirski, in certis negotijs, per quem et ego ex assensu Serenissimi Regis, ad eundem Ill-mum Succamerarium scripsi, de ijs omnibus, quae Ucrainam anteriorem spectabant, omniaq. intaminati mei erga Rempublicam candoris, in scripto Ei, per manus eiusdem Patris Zalenski communicavi, à quo datum mihi responsum, Polonice scriptum, latinè verò de verbo ad verbum translatum his etiàm annecto.

Translatio Literarum Ill-mi Succamerarij Regni
Principis Lubomirski.

Recipio evidentissimum documentum, gratiae Excell-ae V-ae erga meam personam, quando gloriosissimi sui Antecessoris, revoca-

tae in mēmoriam amicitiae insistendo vestigijs, eundem candorem ipse per se testari, et eadem gratiae suae inclinatione prosequi me declarat. Pro quo favore, debitas Excell.-ae V-ae gratiarum actiones fero, et in reciprocationem amoris eius, mitto ibi literam meam, quo Domino non licet ire suo, quae sincerae amicitiae et immutabilis meae ad nutus Excell.-ae V-ae propensionis, strictam exprimat obligationem. Hic verò Personae Excell.-ae V-ae erga nostram Patriam amor, et candor, iustam meritorum mercedem non solum à Republica Polona, sed et à Rege Regnantium certè recipiet, praesertim cum aequanimitate sua, amicam negotijs boni publici, repraesentare Excell.-a V-a voverit, propensionem. Me autem tanquam aestimatorem et cultorem magni sui Nominis, cum in constanti conservaverit respectu, hoc emolumentum recipiet, quod ad numerum fidorum Excell.-ae V-ae servorum et amicorum augendum, talis aderit, qui in qualibet occasione, monstrabit se esse. Dabantur in arce Barensi 2 Januarij 1713 anno.

Qualia autem post declarationem Moscis belli, in favorem et emolumentum Reipublicae porrexi Benderae serenissimo Regi apud Portam promovenda puncta, Universam Ucrainam concernentia, haec presentibus insero.

Puncta Serenissimo Regi piè Defuncto tradita.

Quoniam apparet etc. etc.¹⁾

Commisit haec puncta Serenissimus piè defunctus Rex Ministro Suae Portae proponere, quibus illa videbatur assentire, sed postquam M-tas Suae, discessum suum ex Turcia prolongaret ac distraheret, Porta ad sinistram Devlet Gierey Hani delationem, morâ hâc exacerbata mandavit eidem Hano et Seraskiero Smail Passae, vim M-ti Suae inferre adigereq. Eam ad abeundum in vias suas. Restitit ille incomparabilis Heros, magnanimo animo, his comminationibus, et pila minantia pilis retorquere intentus est, atq. eodem die, quo Hanus cum Seraskierio, mandata Portae executioni dando, castra Regiâ obsidere exordiebantur, missus erat ad me ab eodem Hano Officialis Turcicus; et duo Mirsaë, quaerendo cuius nam essem partis? an Regis? an Portae et Hani? reposui ad haec intrepidè; sub protectione me Regis huc venire, et sub ea nunc constanter et fideliter manere, protectionem verò Portae, sicut antea non ambivi, ita et nunc illam non amplector. Responsum hoc, ita stomachum Hani commovit, ut resolveret se ad plectendum me capite²⁾, ante Portam hospitij mei et ad incaptivandum familiam meam, nisi rabidos hos impetus Filius suus Calga

¹⁾ Повторене 4 пунктів поданих у листі № III.

²⁾ Пор. № XVII.

Sultanus et Ill-mus Comes Sapiaha, Praefectus Bobruiscensis, demulcerent. Quùm autèm Serenissimus piè defunctus Rex, illatâ sibi vi Benderâ Demothicam abductus fuerit, Hanus in absentia Regis, nactus opportunam occasionem adigendi me iterùm ad abeundum possidendumq. Ucrainam anteriorem, excusante verò me varijs rationibus, pecuniâ et debitis quibus oneratus eram, distulit abitum meum ad sex septimanas, exercitui autem meo, suppeditatis viaticis com meatibus, instantanè eum in Ucrainam expedit. In hac igitur tempestate, quo me verterem prorsùs nescivi, scripsi tamèn ad Serenissimum Regem et ad Ministrum Eius Dominum Müllern, consilium et mandatum petendo, quo modo haec naufragia evitare possem, quale autèm recepi responsum, huius copiam his etiam adiungo.

Copia literarum Ministri Regij D-ni Müllern.

Reddidit mihi literas Excell.-ae V-ae Dominus de Kochen, die 27 mensis Februarij, tam ad Regem, quàm ad me datas, tenorem istarum, humillimè retuli S-ae R-ae M-ti aegreferenti, quòd Excell.-a V-a iniuriâ temporum ac malevolorum hominum urgeatur maturare abitum suum in Ucrainam. Sperat tamen Rex iter istud differri posse, nec permissuros esse creditores Excell.-ae V-ae ut abeat. Interea pro eo, quo Rex complectitur Excell.-am V-am favore, non intermittet efficere apud Imperatorem, ut Excell.-ae V-ae tam persona, quàm res salvae sint. Si mea officia Excell.-ae V-ae in ea re procuranda utilia esse possint, spondeo ea semper fore paratissima permansurus semper. In pago Cajadschik die 9 Martij 1713 anno.

Post haec Dewlet Gierey Hanus, mândato Imperatoris de loco suo motus, ad insulamq. Rhodos ductus, praebuit mihi hoc suo fato libertatem ad Serenissimum Regem Adrianopolim, quo cùm libero passu pervenerim, inveni iam ibi Kaplan Giereium Hanum, de eadem insula Rhodos revocatum, ac in locum fratris sui Devlet Giereij Hani iterum evectum, qui me profuso ferè sinu sat benignè et favorabiliter excepit, assignatoq. mihi paenese hospitio quotidianis mecum usus est conversationibus, ex quibus cùm satis superq. intellerim Portam Othomanicam, propensam esse ad confirmandam Moscic pacem, in quem finem et obsides Plenipotentiarijq. Moscovitici, de septem turribus dimissi, Constantinopoli Adrianopolim pervenerunt, cùmq. audiverim et viderim Plenipotentiarium Polonicum, cum totâ avlâ suâ ibidem Adrianopoli, intra parietes hospitij sui oclusum, strictâque custodiâ cinctum, ut cogeretur ad cedendum anteriorem Ucrainam, non solùm nihil molitus sum, nullaq. prava Hano consilia in damnum Reipublicae subministravi, imò toties, quoties se occasio offerebat, pacta Carlovicensia per varios discursus, defendi, conservareq. ea inviolabiter suasi. Ad

extremum rogavi Serenissimum piè defunctum Regem humillimè, ut mandaret D-no Generalis locum tenenti Crispin munere Legationis ex parte Regis Stanislai apud Portam functo, ut cum Secretario eiusdem Legationis, Domino Benoe, Hanum adiret, protestareturq., ne minimi quid in praeiudicium Reipublicae, in tractatu pacis cum Moscis, respectu Ucrainae antèrioris, Porta faceret. Suscepit haec petita mea Serenissimus Rex, pro re ratà et gratà, et statim haec peragenda Domino Crispin commisit, quae solenniter et efficaciter peracta fuerunt. Quùm verò tùm Adrianopoli, tum sequendo vestigia et signa Hani Chocimum, ad confinia Polonica, ex eo perceperim, mentemq. Eius exploraverim, quòd Porta non habeat in votis contendere armis cum Republica, de Ucraina anteriori, sed solum minis et terriculamentis tentat fortunam suam, et extorquere ijs studet eandem Ucrainam à Polonis, non intermisi occasionem, hac de re scribendi ad Illustrissimum Palatinum Podlasiensem Campiducem Dominum Rzewuski, suadendiq. ut quantocyus nihil metuendo, expedirent suas copias ad occupandam Ucrainam, in quo negotio continuando correspondentiam meam, saepius de expeditione hac copiarum Polonicarum in Ucrainam, eundem Ducem monueram, assecuraveramq., quod Porta de retinenda illa Ucraina in sua possessione bellum Reipublicae non intendat. Producerem hic in probandam et attestandam fidem meam, multas literas, intemeratum meum candorem, erga Rempublicam repraesentantes, quas in negotio Ucrainae scripsi, nisi brevitati studendi gratià omiltere illas cogerer. Unius solum pro cunctis literae, ad eundem Ill-mum Campi Ducem Rzewuski scriptae extractum produco.

Extractum ex literis ad Ill-mum Palatinum Podlasiensem, Campiducem D-num Rzewuski scriptis.

Non solum assecuro Excell-am V-am fide et conscientià, sed sine omni scrupulo iuro, quod nullum ab Oriente metuendum sit bellum, pro Ucraina anteriori, exploratam enim in hoc Turcarum et Tartarorum habeo mentem, quapropter fortiter obstet Respublica Portae et Hano, quibus si partem Ucrainae cesserit, successu temporis, totam perdet, uti in prioribus meis literis expressi. Terriculamenta vero haec, ob incutiendum Polonis belli timorem ad inventa, sola sunt figmenta etc.

Producerem etiàm multas responsorias, cum tot promissis et assecurationibus ad me scriptas, sed ne videar esse prolixus, taediumq. Majestati V-ae pariam, unicum solum superius nominati Ill-mi Campi Ducis Rzewuski responsum his insero,

Translatio responsoriarum Ill-mi Campi Ducis Rzewuski Polonice scriptarum.

Non vertat hoc Excell.-a V-a in malam partem, nec interpretetur sinistre, tam diuturnum meum silentium, propter retentum hucusq. ad binas literas responsum, quoniam tantae molis negotium, non solum magna indiget deliberatione, sed etiam non à mea, verum à totius Reipublicae pendet resolutione. Iam ego manifestum feci Regi, hunc innatum Excell.-ae V-ae erga Patriam amorem, quem velit solum Excell.-a V-a continuare, in brevissimâ patientiâ, retinendo activitate sua Zaporoviam in obsequio et fidelitate erga Regem et Patriam, totaliter assecuro, quod non solum privatis Excell.-ae V-ae desiderijs, sed ex publicis votis prospectum fuerit etc. etc.

Continuabam ego hanc in negotio Ucrainae correspondentiam, praecipue ad Chocimum, ubi cum Hano castris meis metatis, à mense Julio, ad medios dies Novembris degebam, et intra hoc temporis spatium, Porta Othomanica continuis comminationibus cogebat Plenipotentiarium Polonicum ad assentiendum concludendumq., ut Ucraina anterior, remaneat iure belli et vigore tractatus ad Pruth cum Moscisc sanciti, sub potestate Turcica, sed non poterat immobilem Plenipotentiarij flectere animum. Post multas tamen controversias, tandem ad aliquantulum demulcendum Turcarum animos, hanc ob causam non parum irritatos, declaravit concessurum fore Regem et Rempublicam Nobis loca sedesq. habitationis, sub ea conditione, ut non à Porta, sed à Rege et Republica dependeamus. Quum vero Porta voti sui compos non poterit esse, assensit huic Plenipotentiarij declarationi, misitq. ad Hanum mandatum, ac eo commisit, ut Nomine Portae in hoc et in alijs negotijs, expediret Ablegatos suos, ad serenissimum Regem Poloniae, qui Legatione sua peracta redierunt ad Hanum, et qualem resolutionem à Rege, supra negotia sibi commissa receperunt, candide Ei retulerunt, Hanus vero Portae, quae praecepit illi, ut literis suis, conscium faceret Serenissimum Regem horum omnium, et exploraret Majestatis Suae, supra hanc Regis Poloniae resolutionem Regiosensus, ex quibus Porta posset informari, mensurasq. suas in tractandis cum Republica negotijs sumere. Quales igitur Hanus, ad Serenissimum pie defunctum Regem per Ablegatum suum Sirin Mehemet Mirsam Demothicam scripsit literas, ex his extractum quod Ucrainam ac interesse meum concernit, pro meliori declarationis Serenissimi Regis Poloniae notitia praesentibus adiungo.

Extractum ex literis Kaplan Gierei Hani, ad Serenissimum pie defunctum Regem Sueciae scriptis.

Iam ante hac dum Adrianopoli profectus, has in partes perve-

nerim, Regis Augusti internuntius, ad me venit, atq. sui Regis voluntatem ac desiderium esse Vobiscum pacem inire notificavit. Ergo necessarium duxi, à Chocimo primum Thesaurarium meum, Sefer Sah Agam, ad Regem Augustum ablegare, cui commisi, ut ab ipso Rege de sua firma intentione, circa pacem Vobiscum ineundam, prout Eius internuntius mihi notum fecerat, et de totali sua resolutione, scitu necessaria, et de Cosacis, qui ad Praefulgidam Portam confugerant, ut possint habitare Ucrainam et de caeteris Polonis, qui sub protectione Portae essent, optime se informaret. Praedictus Ablegatus noster, adivit Regem Augustum, et de omnibus istis punctis contulit, ille autem promisit se omnes Polonos, qui hic degunt, accepturum, et ut antea, eorum officia, collaturum esse. De negotio vero pacis cum Serenitate Vestra sic respondit: Rex Sueciae Frater meus est, et à longo tempore desideravi pacem cum illo inire, imo aliquoties obtuli, nonnulliq. Reges sese interposuerunt, verùm non fuit possibile; in summa desiderio flagro cum Illo pacificari, ac videre Eum et alloqui: In Germania terra locus extat, Brunswick vocatus, cuius incolae, nunquam habent hostilitatem erga alios, sed duorum hostium differentias solent componere, et tractatus, qui ibi locorum fiunt, validiores sunt, ibiq. mei Plenipotentiarij idonei existunt, in praesenti, Frater meus Rex Sueciae, illuc mittat unum ex suis fidelibus Plenipotentiarijs, et concludatur pax, ita dicendo ostendit se valde inclinare ad pacem. De habitatione autem Cosacorum respondit: postquam cum Fratrem meo Rege Sueciae pacem inivero, locum etiàm pro habitatione dabo, nisi pacem cum Rege Fratrem meo fecero, non possum ipsis locum concedere etc. etc.

Ad literas istas, quale Serenissimus Rex pie defunctus, in negotio nostro de Ucraina responsum Hano dedit, ex hoc extractum his annecto.

Extractum ex literis Serenissimi piedefuncti Regis responsorij, ad Kaplan Giereium Hanum Demothicâ
7 die Januarij 1714 anno scriptis.

Quod vero ad Cosacos attinet, illorum commodis si res ad Tractatum pacis pervenerit, omni meliore modo, promovendis, eò minus deerimus, quod hucusq. fideliter Nostras partes secuti sunt etc. etc.

Misit hoc Regium responsum Hanus ad Portam, quae ex illo cum intellexerit, serenissimum pie defunctum Regem negotium nostrum de Ucraina anteriori in se suscipere, ac promittere se in tractatu pacis cum Rege Poloniae ineundo, illud promoturum, utilitatibusq. nostris omni meliori modo prospecturum fore, neglexit, desijtq. rebus nostris opem ferre, operamq. impendere, et statim admissio Plenipotentiarjo

Polonico, ad osculum fimbriae Imperatoris, publicâq. ipsi audientiâ concessâ, confirmavit pacta Carlovicensia, quorum vigore obtinuerunt Poloni Ucrainam anteriorem, quam ut S-a R-a M-tas Poloniae stando promissis suis Regijs in literis Hani expressis, concedere mihi cum exercitu Zaporoviensi sub Protectione sua in obsequio Reipublicae ad inhabitandum velit, dignetur S-a V-a R-a M-tas clementissime hoc in tractatu pacis promovendum Plenipotentiarijs suis recommendare, in-natâq. suâ clementiâ rebus meis prospicere, humillime supplico.

Hoc vero negotium, cum Serenissimo Rege Poloniae et Republica de Ucraina anteriori tractandum, ad effectumq. deducendum necessarium esse pro bono publico, aequumq. ac iustum ex his, quae sequuntur rationibus existimo.

1. Quod si Respublica resolverit se, pro recuperandis avulsis suis, removendisq. a Regno Poloniae, et Magno Ducatu Lithvaniae, imminentibus à vicinâ Moscoviticâ potentiâ periculis, bellum contra Moscos assumere, tunc nihil poterit esse utilius, et magis necessarium, ad promovendum hoc bellum, excitandamq. in Citeriori Ucrainam revolutionem, quam concessus et cessus mihi Duci, cum exercitu Zaporoviensi in Ucraina anteriori incolatus, ut Cosaci Citerioris Ucrainae, sub potestate Moscoviticâ gementes, habeant suum asylum, quo refugiant, et securius arma sua contra Moscos arripiant. Si vero militiam Cosacicam ab Ucraina sua Poloni excluderint, contra antiqua iura, pacta et consuetudinem, tunc non solum nunc, sed et in successum, nunquam pervenerint ad possessionem citerioris Ucrainae, quoniam eam inhabitantes Cosaci metuendo eandem militiae suae exclusionem et abolitionem, nunquam confugiant ad partes, tutelam, et subiectionem Reipublicae, sed forlitter et strenue adversus Polonos pugnabunt, nolentes esse eorum mancipia, tanquam ista gens, quae iura et libertates suas, pretio sanguinis, solet aestimare.

2. Quod si Cosaci Zaporovienses, a Beatissimo Rege ad tempus tutelae, Hani commissi, ac recommendati, remanserint sub protectione et potestate Eius, rebus suis de antiqua lege in Ucraina anteriori non potiti, et haereditariâ suâ terrâ privati, quam ab antiquo usq. ad annum 1712, non interruptim sub varijs fortunae ictibus colebant et inhabitabant, proprijsq. viribus, vicinorum hostium impetus, sustinebant, tunc Respublica, nunquam poterit esse certa et segura suae ibi possessionis; si quidem Porta et Hanus, ingruente quodocunque bello cum Polonis, habebunt Zaporovienses, tanquam escam hamo impostam ad alliciendum et attrahendum in partes suas utramq. Ucrainam, imo illicium Turcis et Tartaris poterit, illa esse, inchoandi belli pro redigenda illa regione suae possessioni, ad introducendum locandumq.

ibi Cosacos Zaporovienses, quorum numerus in insulis Borysthenis in dies crescit augeturq.

3. Quod semper sit dubius belli eventus, cuius alea, si adversa sorte votis nostris ceciderit, nobisq. vindicare, confoederatis et auxiliariis armis citeriorem Ucrainam de potestate, et immani Moscovitico iugo non permiserit, tunc ut saltim anteriorem illam Ucrainam, mihi Duci, successoribusq. meis, cum exercitu Zaporoviensi, in obsequio Regis et Reipublicae inhabitare liceat, in omni iurium et legum immunitate. Aequum enim et iustum existimo, ut Ucraina illa nobis in signum gratitudinis à Republica concedatur, quoniàm Nos non alio fine, ad opem tutelam et protectionem Serenissimi pie defuncti Regis confugimus, nisi ut excusso de universa gente Ucrainensi, Moscovitico iugo, rediremus cum utraq. citeriori et anteriori Ucraina, à Republica avulsa, in obsequium eiusdem Reipublicae. Et quamvis adversus belli eventus, vota nostra eluserit, tamen voluntas nostra in commodum Reipublicae intenta, pro actu debet stare (in magnis enim et voluisse sat est) specialemq. respectum et gratiam, apud eandem Rempublicam mereri, praesertim cum pro bono Eius publico, omnibus nostris bonis, mobilibus et immobilibus, privati, depraedati, spoliatiq. non habeamus nunc civitatem permanentem.

4. Quod ego Dux oblatum mihi, à Porta Othomanica privilegium (quod et nunc ad manus habeo) in possessionem Ucrainae despexerim, mandatis Eius non obtemperaverim, stimulis Hani recalcitraverim, abitu meo cum Exercitu ex Turcia in Ucrainam, a me possidendam, adventum ad eandem Portam Plenipotentiarij Polonici non praevenierim, quod si fecissem, iam actum esset de Ucraina, et quantum ex hac vicinitate a protectione Turcica dependente, rebus Polonicis damnum et periculum, immineret, res sole clarior patet.

His igitur praemissis, humillime supplico, ut S-a V-a R-a M-tasiam intentionem et assecurationem piedefuncti Regis, gloriosissimi sui Antecessoris, in procurandis commodis meis exercitûsq. Zaporoviensis, ad actum deducere, futuroq. pacis cum Serenissimo Rege Poloniae tractatu, ijs prospicere, et haec quae sequuntur puncta, Plenipotentiarijs suis promovere clementissime mandare dignetur praesertim:

Puncta ad tractatum pacis cum Serenissimo Rege
Poloniae et Republica.

1. Ut Serenissimus Rex Poloniae stando promissis suis, quibus per Ablegatos Kaplan Gierei Hani, Portam Othomanicam assecuravit (uti testantur literae eiusdem Hani, ad pie defunctum Regem hac de re scriptae) concedere mihi Exercituiq. Zaporoviensi, velit sedes habitationisq. loca, in Ucraina anteriori, praecipue in bonis Regijs, quorum

Praefectis vulgò Starostis, potest S-a Sua Regia M-tas per commutationem alias Praefecturas in Polonia conferre, cum maiori eorum emolumento, et securiori possessione. Bona autèm haereditaria, in eadem Ucraina anteriori existentia, libera erunt à cohabitatione et cultura Cosacorum, omnibusq. Ducis eorum praetensionibus, sed haeredes et Possessores, uti nunc, sic et in posterum gaudebunt suis iuribus, immunitatibus, redivibus et omnibus suis facultatibus inviolabiliter.

2. Ut Serenissimus Rex Poloniae, secundùm antiqua privilegia et pacta, concedat ad inhabitandum anteriorem Ucrainam (exclusis bonis haereditarijs) Cosacis à Borysthine ad flumen Slutz, limitesq. qui eo extenduntur, vi et beneficio eorundem pactorum confirmet, intra quos limites, Cosaci in bonis Regijs habitantes, fundaq. sua possidentes, manebunt semper in obsequio Regis et Reipublicae fideli, proprijs suis stipendijs militabunt (Cosacus enim significat levem militem) gratis servient, ac fortiter viribus suis obstabunt, contra omnes hostes Reipublicae, quae nulla ipsis pro servitijs militaribus, stipendia solvet, nec ipsi haec praetendent, contenti sua sorte, possidendorum in bonis Regijs fundorum.

3. Ut plebs promiscue cum Cosacis in bonis Regijs Ucrainensibus cohabitando, Duci Cosacorum subiaceat, et omnes proventus, quibus Praefecti eorundem bonorum Regionum vulgò Starostae in Ucraina fruuntur ad Ducem pertineant, Dux autèm his proventibus, stipendiariam militiam, equestrem vulgò Companienses, et pedestrem vulgò Serdiukos, aut si placuerit exotico more regularem eriget, in obsequium Regis et Reipublicae, stipendiaq. ipsis providebit, et sic ex privato Praefectorum usu, redibunt isti proventus in bonum publicum.

4. Ut milites Copiarum Regni Poloniae et Magni Ducatùs Lithuaniae, nulla habeant stativa in Ucraina anteriori, sed ut illa relinquuntur, absolutae Ducis Cosacorum dispositioni, pro locatione Zaporovien-sium, Companiensium et Serdiukorum, pro antiqua consuetudine pactis confirmata, quae usq. ad annum 1712 observabatur inviolatè.

5. Ut Cosaci tanquàm milites, antiquis iuribus et libertatibus suis, gaudeant, ac in obsequio Regis et Reipublicae manendo, à nemine dependeant, nisi à Duce suo, soliusq. ipsius imperio pareant, Dux verò eorum, non ab alio aliquo, nisi à Rege et Republica dependeat, et sicut Duces Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, respectu suorum officiorum et publicarum expensarum, habent collatas sibi, à Rege Praefecturas, ita et Dux Zaporoviensis, ut eodem Regis et Reipublicae beneficio gaudeat, secundum pacta cum Duce Chmielnitzki conventa

6. Ut Zaporovienses insulas Borysthenis inhabitantes antiquis suis

legibus, libertatibus, privilegijs, beneficijs, et immunitatibus, à Regibus Poloniae sibi collatis in perpetuum glorientur.

Et haec sunt tractatum pacis cum Rege et Republica concernentia, quae videntur non adèo esse difficilia, imo publicum Reipublicae commodum spectantia, et securitati eorum providentia. Restat solum ut S-a V-a R-a M-tas ad promovenda illa, executioniq. danda, activitate Sua Regia momentum addat, quod humillimè peto, tanquàm

Sacrae Vestrae Regiae Majestatis

humillimus Servus

Philippus Orlik D. E. Z.

XXXII.

Serenissime atq. Potentissime Rex
Domine Clementissime.

Iter mihi praefixum (quod utinam faustum fortunatumq. sit) in commodum Regni Sueciae instituens, priùs ad Serenissimum Potentissimumq. Regem Magnae Britanniae, inde Viennam, et ulterius per Hungariam ad Orientem; expedio ad parandam mihi viam, quo intendo, adfinem et Generalem Vexilliferum meum Ioannem Hertzyk, ad Seraskierium et Hanum, cum literis S-ae V-ae R-ae M-tis et Serenissimae Reginae de successione M-tis suae in regnum et de evectioe S-ae V-ae R-ae M-tis in thronum; item in negotio meo scriptis, et cum literis etiam meis, ad eundem Hanum et Seraskierium destinatis, cum quibus literis omnibus, debet ille iter suum conficere per Poloniam, una cum fratre suo natu maximo, summo vigiliarum Praefecto, qui nunc in una villa octo milliariibus distante à Varsavia, incognito propter investigationes Ministri Moscovitici degit, sub patrocinio D-ni Generalis Poniatowski, et expectat huius fratris sui ibidem adventum, ut possit una cum ipso unum capere iter, ille ad Hanum, et hic ad Seraskierium, quibus meis missis, D-ni Generales Poniatowski et Urbanowitz, promittunt mihi literis suis, fidemq. suam spondent, procuraturos se fore omnem securitatem transeundi per Poloniam ad Turciam, cum literis S-ae V-ae R-ae M-tis et meis. Iàm igitur Adfinis meus iste Ioannes Hertzyk, manet in procinctu migrandi hinc per mare in Poloniam, cui tale, quale potui, suppeditavi viaticum, nimirum 50 ducatos, et centum thaleros argenteos, ex quatuor millibus imperialium, quae post exsolutionem per manus D-ni Grill (cuius in hoc fidem attestor) Creditoribus meis 7.712 thalerorum argenteorum, restant mihi pro obeunda tam longa et periculosa via, pro rebus gerendis, et sustentanda familia mea, iste verò Adfinis meus, postquam pro uno sq-

lùm huius anni quadrante provisionem suam acceperit, coactus fuit per duos quadrantes, debita contrahere, quibus non persolutis discedere non potest. Supplico igitur ut S-a V-a R-a M-tas clementissimè prospicere eius extremae egestati dignetur, tanquàm huius, qui adhaerens fidelitate sua partibus Beatissimi Regis, amplissimam suam fortunam perdidit, et ad incitas redactus est, Matrem, verò uxorem, et cara pignora, Captivitati Moscoviticae exposuit, et certè meretur misericordiam, cui ipsum recomendo, maneoq. indesinenter

Holmiae 10 Octobris
1720

Sacrae Vestrae Regiae M-tis.
humillimus Servus
Ph. Orlik

Родина Войнаровських в Швеції.

(Причинок до історії недолі Мазепинців).

Написав *Альфред Єнсен.*

(*Dr. Alfred Jensen.*)

Між українськими збігцями, що прибули в 1710-их роках до Швеції, аби піднести свої жаданя до Кароля XII і шведської державної каси, була також, як відомо, і жінка Войнаровського Анна, з дому Мирович. Її муж — сестрінець Мазепи — позичив шведському королеви протягом 1709—1713 років в загальній сумі 57.800 дукатів, 45.000 таларів Альберта і 60.000 цісарських таларів. Про грошові труднощі, які вложив на шведське правительство король Кароль XII через сей та інші довги, зятягнені в Турції (загальна сума довгів сягала близько 20 мільонів шведських корон), подав докладні відомости шведський архівар Др. Теодор Вестрін в своїй інтересній статі: „Anteckningar om Karl XII orientaliska kreditorer“ (Historisk Tidskrift, 1900).

В звязку з моїми студіями про Мазепу я переглянув докладніше акти шведського державного архіва використані Др. Вестріном, оскільки ті акти відносять ся до родин Войнаровського і Орлика; і хоч я на сїм місці обмежую ся лише висше згаданими актами, однак думаю, що для української історії повинно бути інтересним опубліковане деяких виїмків з оригінальних документів, котрі відносять ся до сеї справи. Загалом шведський державний архів посідає коло 70 листів Анни Войнаровської, писаних до шведського правительства (по німецьки, шведськи, французьки і латинськи; більша частина писана секретарем, а деякі власноручно).

По упімненню, яке вислав до шведського правительства сам Андрій Войнаровський в Демотики 28 цвѣтня 1714 року, його жінка написала в Вроцлава 25 цвѣтня 1715 року слідуєче письмо, в котрѣм жалуєть ся на свою нужду і на поведене мужа. З того письма видно також, що російське правительство з конфіскувало її маєтки на Україні, а матір і сестер Войнаровської замкнуло до вязниці у Москві.

„Найяснійший і могучий королю, мій всемілостивійший Панае! ¹⁾

Як через цілий час мого вигнання піддержувала мене завсїгди в Турції ласка і опіка священної королівської Величності, мого всемілостивійшого Пана, так і нині приходжу до Неї в просьбою, щоби священна королівська Величність, мій всемілостивійший Пан, по вродженій своїй доброті до всіх нещасних і пригнічених, змілував ся також і над моєю бідю.

Покинута чоловіком разом з сином, не маю від него ніякої піддержки. Син без всякої причини пробуває у Відні, далеко від опіки священної королівської Величності. Щоби його нерозважність не пошкодила мені в протекції священної королівської Величності, приношу до королівських стїп сю покірну просьбу, представляючи моє нещасливе положене: тут мені відобрано всі засоби до житя, а вдома на Україні все пограбили, бо всі наші дібра забрали в посїдане Москалі, мою маму, братів і сестер моїх увязнили і вислали до Москви; — одно мені вістає, просити протекції Вашої Королівської Величності, котра завсїгди мені сприяла і мене піддержувала.

Вроцлав, 25 цвѣтня 1715.

Священної Королівської Величності і т. д.
Анна Войнаровська.

¹⁾ „Serenissime ac Potentissime Rex Domine mi Clementissime!

Uti per totum hoc tempus exilii mei sustinuit me semper Protectionalis Sacrae Regiae Majestatis Domini mei Clementissimi gratia in Turcia; ita et nunc suppliciter recurro ad illam, ut Sacra Regia Majestas, Dominus meus clementissimus ex innata sua clementia, quam habet in omnes miseros et afflictos, etiam meae misereatur miseriae.

Nam a Marito meo derelicta cum filio, nullum ab ipso habeo supplementum. Et ille sine ulla ratione Viennae manet huiusq., longinquus a Protectione Sacrae Regiae Majestatis. Cujus imprudentia ut non afferat mihi damnum in Protectione Sacrae Regiae Maistis, hanc pedibus adicio Regiis humillimam supplicationem, statum meum miserum exponendo: quod hic omnes iam mihi subtracti sunt modi vivendi, domi vero in Ukraina omnia mihi rapta sunt, quoniam omnia bona nostra mosci in possessionem acceperunt, et Matrem meam, fratres et sorores meas in captivitatem acceperunt et in Moscoviam miserunt, unicum mihi

В самий день нового року 1718 вислала Войнарівська з Лунд, міста в південній Швеції, де вона перебувала часово по дорозі до Стокгольма, слідуючу просьбу до короля:

„Пане! ¹⁾

Ваша величність здивуєть ся, бачучи мене у своїх стіп зі сльозами в очах в день, коли після звичаю всі тішагь ся і радують ся.

То не значить, щоби я не розділяла рівно з найвірнійшими Вашими підданими щастя, яке вони чують під панованем Вашої Величності; алеж трудно мати ясне чоло, коли хтось не має з чого вижити. По трохмісячнім очікуваню, дуже довгім, як що взяти під розвагу мое становище, я стою перед кінцем року, але не бачу кінця моім нещастям і, коли б я не мала твердої надії, що Ваша Королівська Величність зарядять виконане того приреченя, яке ласкаві були мені дати, то мені здавало ся би, що новий рік наступає лиш для того, аби продовжити мої стражданя.

Однак крики моїх покинутих дітей подвожують ся, нетерплячість моїх неблаганих вірителів зростає і власна нужда мене пригнічує.

Змилуйте ся наді мною, Пане, і не допустіть, щоби я підвела ся в перед Ваших стіп, не замінивши сльози, які витискає мені тяжка потреба, на сльози вдячності.

restat, hanc implorare Protectionem S. R. Maistis, quae semper me fovebat et alebat.

Sacrae Regiae Maistis Domini mei Clement: mi

Vrastislaviae, 25 aprilis a: o 1715.

fidelis subdita
Anna Voynarovska.

¹⁾ Sire

Votre Majesté doit etre surprise de me voir a ses pieds les yeux baignés de larmes un jour que l'usage a donné à la joie et al' alegresse universelle.

Ce n'est pas que je ne partage egalemeut avec les plus fidels de ses sujets le pretieux bonheur qu' ils trouvent dans la conservation de V-tre Maj-te; mais il est mal aisé de composer un front serein, quand on n'a pas de quoi vivre. Apres une attente bien longue en comparaison de mon etat de trois mois, je vois finir l'année sans voir quelque fin à mes malheurs et elle me paroitroit ne vouloir se renouveler que pour faire durer mes peines, si je n'avois la ferme confiance que V-tre M-té fairoit executer la promesse qu' Elle a eu la grace de me donner.

Cependant les cris de mes enfans delaissés redoublent, l'impatience de mes creanciers impitoyables augmente et ma propre misère m'accable.

Ayés pitié de moi sire et ne permettés pas que je me releve devant vous sans changer en larmes de reconnoissance, celles que la plus dure necessité m'a fait repandre.

Ваша Величність дали знаки своєї доброти людям, котрі в оправдане права на ласку могли покликувати ся лише на свою нужду, але я маю по при то й інші титули, котрі повинні прихилити Вашу Величність на мою користь.

Я закінчую бажанем щастя для священної особи Вашої Величності, бажанем тим більше горячим, що довгий і щасливий біг її життя являєть ся єдиною надією для мене, покинутої чужинки.

Повістаю і т. д.

А. Войнаровська.

„Довгий і щасливий“ вік високого довжника, як відомо, не потревав довго, бо Кароль XII умер в тім самім році. Довжний запис на півміліона срібних талярів, що Кароль XII виставив в році 1713, був відновлений шведським правительством в р. 1718; се однак нічого не помагало п. Войнаровській в її грошовій потребі і в її юридичних правах. Такі обставини змусили її поновити прошеня, вдаючись з ними до нового правительства. В письмі до королеви Ульріки Елзонори вона дякує за одержані 500 пльотів¹⁾, але, річ зрозуміла, не може тим вдоволити ся, тим більше, що одна з попередних заплат в 6.000, dokonана монетою з примусовим курсом (mynttecken), не представляла майже жадної вартости, бо та монета, котра була пущена в оборот безоглядним міністром скарбу Герцом і мала примусово установлений курс, в скорім часі стратила майже всяку ціну.

Письмо в 18 червня 1719 року звучало:

Пані! ²⁾

Ваша Величність були ласкаві виасигновати мені суму 500 пльотів, аби помогти мені упорядкувати справи в моім скрутнім положеню; прошу

V-tre Majesté a donné des marques de sa bonté à des personnes qui n'avoient d'autre droit d'y pretendre que leur seule misere, pour moi j'ai avec celleci d'autres titres qui la doivent interesser en ma faveur.

Je finis en faisant de voeux d'autant plus ardens pour la personne sacrée de V-tre M-té que le long et l'heureux cours de sa vie fait l'unique esperance d'une étrangere abandonnée comme moi.

Je suis avec une profonde veneration Sire

de Votre Majesté

la tres humble et tres soubmise servante

A. Woynarowska.

¹⁾ plåt = 2 срібним талярам.

²⁾ A la Reyne, Madame.

Ваша Величність а еу ла бонтé де м'assigner ла сомме де 500 pletes pour me tirer d'affaires dans ma necessité dans le royaume de

уклінно не толкувати того в злу сторону, коли я скажу, що ся невелика сума не вистарчила і в десятий части для того, аби задовольнити моїх вірителів. Через то я приходжу до Вашої Величності з просьбою зробити мені ласку і дати таку суму, яка вистарчила би для того. Правда, Ваша Величність були ласкаві і кавали виплатити мені 6.000 Muntecken, але на жаль ті гроші в скорім часі стратили на вартости, так що передавши їх правительственным комісарам я понесла шкоду на 4.000 таларів срібною монетою; через те я змушена була продати свої ліпші убраня, аби удержати ся самій і прийти на поміч родині. Я сподію ся, що Ваша Величність зглянуть ся на мою біду і потішать мене прихильним рішенням.

Повістаю і т. д.

Анна Войнаровська.

В наслідок того шведський сойм признав Войнаровській в р. 1720 4.000 срібних таларів річно. Але Войнаровська не схогіла на тоє пристати і 27 серпня тогож таки року предложила королівській раді нову жалобу, давши в ній вираз жалам на своє безвідрадне родинне положенє.

Мої Панове! ¹⁾

Її Величність королева зволила відіслати мене до Високих Станів, аби пошукувати мою претенсію; отже я просила се зібране дати мені задоволене, але не дістала ніякого рішення, а лише асигнату в 4 цвітня

Votre Majesté. Mais j'ose bien prendre la liberté de me jeter aux pieds de Votre Majesté et de La prier tres humblement de ne pas prendre de mauvaise part de dire à Votre Majesté, comme cette petite somme ne suffisoit pas pour le dixieme partie de contenter mes creanciers. C'est pourquoy je recours à Votre Majesté de me faire la grace de me soulager avec une somme suffissante pour cela. Il est vray que Votre Majesté a eu la bonté de me faire avoir 6.000 Muntecken, mais par malheur elles ont esté decriées fort peu de temps apres, qu' ainsi en les rendant aux commissaires ordonnés, je me suis trouvé de court de 4.000 Daler Silvermunt, qui sont resté là sans aucun usage ny cours, par lá. il m'a fallu vendre mes meilleures hardes pour ma subsistance et outre cela de me ne voir point de moyens pour secourir ma pauvre famille. J' espere que Votre Majesté aura égard à ma misere et me soulagera d'une Resolution favorable, comme etant avec le plus profond Respect

Madame

de Votre Majesté

la tres humble et la plus soumise servante
Anne Woynarowska.

¹⁾ Mes Seigneurs.

Sa Majesté La Reine m'a fait la grace de m'envoyer à Messieurs les Etats pour demander ma pretention; ainsi j'ay sollicité aupres cette assemblée pour ma satisfaction, mais je n'en ay aucune Résolution, seulement une assignation le 4 avril 1720 pour deux mille plottes.

1720 р. на дві тисячі пльотів. На сю асигнату я дістала лише 500 пльотів в день 9 мая. Я просила Пана президента Лягєрберга виплатити мені решту, але до тепер не дістала ані гроша. Через те позволяю собі уклінно просити Ваші Ексселенції вглянути в ту кривду, яку мені заподіяно. Я абсолютно не могу вижити з тих двох тисяч пльотів, які мені признали на удержанє, а до того заплатити векслі за свою родину на Шлеску і покрити старі довги, як мого чоловіка, так і мої власні. Коли б я, нещасна, нічого не дістала, то побуюю ся, що вмру з біді, бо я чужинка, що не має тут ані родичів, ані дібр. В сім положеню я не знаю, як я зможу істнувати. Мені писали зі Шлеска, що не хотять на дальше тримати моїх дїтїй, бо я не в станї посилати гроші для своєї родини. Я попадаю в розпуку, бачучи що мій чоловік в тюрмі вже четвертий рік, а не має жадної підпомоги зі Швеції, і прошу, Мої Панове, осудити, чи то справедлива заплата чоловікови, котрий посвятив своє щастє і майно для сего народу, — щоби покинути його в біді. Іменем Бога благаю Вас, Мої Панове, йще раз не дати мені видїти надалі в такім тяжкїм положеню, постановити остаточне рїшенє, бо я не чую в собі сили бути в розлуці з родиною. В надїї на прихильне поладжєнє і т. д.

Анна Войнаровська.

Je n'ay receu sur cette assignation que 500 plottes le 9 du mois de May. J'ay prié Monsieur le President de Lagerberg pour que je sois payé du reste, mais jusqu' à present je n'ay pas receu un sol. C'est pourquoy je prens la liberté de supplier tres humblement Vos Excellences d'examiner l'injustice qu'on me fait; je ne peux pas absolument subsister de ces deux mille plottes qu'on m'a ordonné icy pour mon entretien et payer les lettres de change pour ma famille en Silesie et satisfaire les dettes du temps passé, tant de mon mary que de moy. Si je seray aussi malheureuse de ne rien recevoir, je coureray risque de mourir dans la misere, car je suis ètrangere sans parents et sans biens icy. Ainsi je ne sçay pas comme je pourois subsister et vivre. On m'a aussit escrit de Silesie, qu'ils ne veulent plus garder mes Enfants chez eux puisque je ne suis pas en etast d'envoyer d'argent pour ma famille. Je suis au desespoir de voir mon mary en prison depuis quatre ans sans le moindre secours de la Suede, et je vous prie, Messeigneurs, de voir, si c'est la juste reconnoissance pour un homme et sa famille apres avoir sacrifié son bien et sa fortune pour cette nation et de l'abandonner dans la misere. Je vous supplie, Messeigneurs, encore au nom de Dieu de ne me laisser plus languir dans mon triste état, de me donner la derniere Resolution, puisque je ne me trouve pas capable d'etre éloigné de ma famille. En esperance d'estre favorablement exaucé, je suis avec soumission

Messeigneurs

Votre tres humble et tres obéissante servante
Anne Woynarowska.

Тому що шведське правительство, з легко зрозумілих причин, не квапило ся зі сповненням жадань Войнаровської, то вона попросила видати їй заграничний паспорт і зажадала урядової посвідки, що „в Швеції не хочуть заплатити їй довгу“. Меморіал в сій справі був відчитаний 30 вересня 1723 державним секретарем бароном фон Генкеном на засіданю королівської ради, при чім граф Кронгіельм сказав: „Я дуже бою ся, що коли вона не дістане ніякого задоволення, то ся справа наробить іще не раз клопотів. Вона знаходить ся тепер в нужді і я думаю, що коли би з нею прийшли до згоди, то Войнаровська зрікла ся би значної часті своєї претенсії і вдовольнила ся би тим, щоби побирати заплату ратами протягом пяти, шести, а може навіть десяти літ. На случай же, коли вона відіде з краю нічого не доставши і поставить своє жадане через посередництво якогось пануючого дому, то з певністю ми не збудем ся так легко тої цілої справи“.

В такім дусі рішило і правительство, постановивши поручити державній касі виплатити Войнаровській ту суму, яка була признана їй соймом. Однак вона не схотіла, щоби її збули річною рентою в 5 або 6 тисяч таларів, і енергічно піддержувала свої жаданя. Сі зусилля вінчали ся успіхом, бо в р. р. 1725, 1731 і 1734 вона дістала великий замок Тіннельсе, гарно положений на Мелярськім озері, а до того значну заплату готівкою і дім в Стокгольмі. Та і се не вповні вдовольнило Войнаровську, бо в листі до короля вона жалуєть ся на то, що з 26 мужицьких загород, які мали належати до замку, вона дістала лише 13, а „того не вистарчає для веденя господарства і удержаня маєтку в порядку“.

Про пригоду, яка спіткала в Гамбурзі 12 жовтня 1716 р. полковника запорожського війська Мазепи, знаходить ся в шведськім державнім архіві (відділ Biographica) офіційальний документ. Се витяг з довірочного письма до міністерства заграничних справ в Стокгольмі, датованого: Гамбурі, 13 жовтня 1716 р., і писаного правдоподібно королівським шведським резидентом. Донесенє звучить:

1) „Тут в Гамбурзі нема більше безпечности. Не кажучи про инші приклади, в котрих багато відомі вже Вашій Ексцеленції, вчера попо-

1) „Es ist sonst allhie in Hamburg nunmehr keine Sicherheit mehr, in dem man, die vorigen exempla nicht zu berühren, viele selbi-

лудни в білий день напали в повозі відомого Войнаровського, небожа Мазепи, котрий був при шведським королеви в Турції і завитав до Гамбурга вже зо два місяці перед тим, і арештувавши відвезли до помешканя тутейшого московського резидента. Він обідав у графині Кенігсмарк і коли, вертаючи звідтам до дому, переїздив по так званій улиці ABC, то московський резидент, засівши в гамбурською сторожею в числі близько 16 чоловіка в однім домі, впав на повіз і змусив Войнаровського, як арештованого, їхати до його дому. В той сам час випускають на улицю 12 російських драгонів, що стояли за брамою, і ставлять їх на варту коло дому при біднім Войнаровським. Нема сумніву, що він буде виданий цареві і з ним зле скінчить ся. Кілька днів перед тим його нераз перестерігали приятелі, аби мав ся на бачности перед таким лихом і виїхав звідси. Але він сміяв ся собі в того, сказавши, що він не піддалий царя і що правно Росняне не можуть мати до него нічого. Що буде з ним далі, буду мати честь повідомити при найближшій случаю. Я в деякій мірі не можу взяти тутейшій раді се арештоване за зле, бо по цілім місті йде поголоска, що Войнаровський може справити ся за одну ніч вісімнацять разів, а таких людей не можна терпіти в упорядкованій державі.

ge Ewr Excell. ohne dem schon bekandt sind, gestern nachmittag den bekandten Wonjaroffski, des Mazepa Enckel, der sich bey dem König in Schweden in der Türckey aufgehalten und welcher allhie ettwaе ein paar Monathe gewesen, bey hellem Tage in der Gutsche beym Kopf genommen und ihn nach des hiesigen muscowitischen Residentes Behausung gefänglich hingefahren. Er hatte zu Mittag bey der Gräfin Königs-marck gespeiset und wie er von dannen nach Hause durch die so genannte ABC — Strasse fahren wollte, hält sich der muscovitische Resident mitt einer Hamburgischen Wache von ettwaaen 16 Mann in einem gewissen Hause heimlich auf, springet so gleich im Vorbeyfahren an den Wagen und forciret ihn solchergestalt nach seinem Hause als ein arrestant zu fahren. Zu gleicher Zeit werden 12 russische Dragoner, die vorm Thor gehalten, in die Stadt gelassen, welche die Wache bey dem armen Wonjaroffsky in des Residenten quartier versehen. Es ist kein Zweifel, dass er an den Czaaren werde extradiret werden und seine Zeit übel passiren. Es ist einige Tage vorher von vielen seiner guten Freunde vielfältig gewarnet worden, sich für dergleichen Unfall in acht zu nehmen und sich von hier zu begeben. Er hatt aber alles in den Wind geschlagen und gesaget: Er wäre kein Unterthan vom Czaaren und die Russen könnten an ihn mitt recht nichtes haben. Wie es weiter mitt ihm ablaufen wird, habe die Ehre hinnechts zu berichten. Ich kan gewisser massen dem hiesigen Raht wegen der arrestierung nicht viel verdencken, denn es ist in der ganzen Stadt ruckbahr, dass Wonjaroffsky es achtzehn mahl in einer Nacht thun könne, welche Leuthe dann man in einem wohlgeordneten Staat nicht wohl leiden kan,

А тутейше жіноцтво попадає від того в роспуку, найбільше ж журить ся дім, в котрім він мешкав, а також наш С.

В тиждень по увязненю Войнаровський вислав сам лист до своєї жінки, що перебувала під той час в Вроцлаві; той лист дуже добре показує його наївний, санівінічний темперамент. В р. 1723 сей лист був переложений з польського (правдоподібнійше: з українського) на німецьке Е. Г. Вайхмантлем і зложений в шведськїм державнім архіві.

Моя люба Ганю! ¹⁾

Правдоподібно ти дістала вже звістку про моє нещастє, а саме як арештував мене в Гамбурві московський резидент, в домі котрого я сижу вже девятий день. Через інтервенцію трех міністрів, а саме шведського, цїсарського і французького, місто не дозволяє мене вивезти. Таким способом я сподію ся в Божою помічу відвискати ще свободу. Отже ти не смути ся тим дуже, бо хоч би я і мав бути увязнений до приїаду його царської величності, то однак сподію ся, що він поступить зі мною як справедливий пан, знаючи, що я не вдавав ся ніколи ні в які змови в моїм стріем. Моя мила жінко, ти мавш в руках роспорядженє, котре я зробив на письмі перед моїм відівдом. Отже позіставай в надїї, що його величність король шведський, справедливий і ласкавий пан, не позвольт, аби стала ся кривда тобі і моїм дітям, але навпаки, як його ве-

Das hiesige Frauen Zimmer aber ist darüber an desespoir, worunter hauptsächlich das Haus, wo er gefrysset und unsern C. mitt begriffen.

¹⁾ Mein hertzlich geliebteste Annichen!

Vermuthlich wird Sie bereites von meinem Unglück Nachricht erhalten haben, wie dass ich nemlich durch den Muskowittischen in Hamburg arrestiret worden, in dessen Quartier ich schon den neunten Tag sitze. Die Stadt aber will mich, wegen der intercession dreyer Ministers, als des schwedisch-, keyserl.- und französischen, nicht abführen lassen. Deswegen so verhoffe ich durch Gottes Hülfe noch frey zu kommen. Sie wolte sich deshalb nur nicht allzusehr betrüben; denn, ob ich schon bis zu Ihre Czarische Mayst. Ankunft sollte angehalten bleiben, so erhoffe ich dennoch dass er wohl als ein gerechter Herr mit mir verfahren werde, wohl wissend, dass ich mich niemales mit meinem Mutterbruder in einige consilia mit eingelassen. Meine Hertzens Frau, sie hat ja meine disposition in Ihren Handen, welche ich bey meiner Abreise schriftlich aufgesetzt. Demnach so bleibe der Hoffnung, dass Ihre Mayt der König von Schweden als ein sehr gerechter und gnädiger Herr weder Dier noch meinen Kindern einiges Unrecht werde wiederfahren lassen, sondern im Gegentheil, wie hochbemelte Mayt mich in Dero hohen protection gehalten; also auch Euch nebst meinen Kindern in eben

личність мала мене в своїй високій опіці, так перенесе ту опіку також на тебе і моїх дітей. Зобов'язане його королівської величності знаходить ся в руках Ереншільда, отже ти з дітьми, поки я буду в московськїм кулаці, повинна удати ся до него і видістати той документ. Моя шкатула в паперами також в добрих руках і не пропаде. Проси лише Бога, щоби я вийшов з арешту, а тоді знов все направить ся. Прошу передати привіт всім до мене прихильним і запевнити, що я повістаю і т. д.

С. А. Войнаровський.

Роспоряджене, про яке згадує в листі Войнаровський, то його тестамент, списаний незадовго перед тим в Броцлаві 19 серпня 1716. В шведськїм державнім архіві єсть автентична копія з сього інтересного документу. В просьбі, адресованій до шведського правительства, жінка Войнаровського жалуєть ся на те, що деякі люди роспускають про ню злу славу, ніби вона обманниця і навіть не являєть ся шлюбною жінкою полковника Войнаровського. В жалобі в 29 вересня 1723 р. говорить ся :

„Дехто твердить, що я не жінка пана Войнаровського, а інші знов кажуть, що він розійшов ся зі мною по нашїм повороті в Турції. Мені не трудно доказати противне, вказавши на то, що я пошлюблена в Бендерах під час коли там був покійний король і в присутности кількох поважних осіб, котрі можуть тоє посвідчити“¹⁾.

На доказ і потверджене своїх супружних прав вона долучила копію тестаменту Войнаровського :

derselben zu conserviren geruhen. Die obligation von Ihre Königl. Mayst. von Schweden hat der Herr Ehrenschild in seinen Händen, wesshalber Sie denn nebst meinen Kindern, wofern ich in Moskowittischer Macht verbleiben sollte, sich bey ihm wird melden und selbe abfordern müssen. Meine Skatull mit denen Pappieren ist gleichfalls in guthen Händen, allwo sie nicht verlohren gehen wird. Bitte Sie nur Gott, dass ich möge aus dem arrest loskommen, so wird alles wiederum guth bleiben. Allen mir wohl affectionirten bitte meinen Gruss zu vermelden und zu versichern, dass ich derer, wie auch sonderlich verharre

Meiner

hertzlich geliebtesten Annichen

unterthänigster Diener

S. A. Woynarowsky.

¹⁾ „On a voulu debiter que je ne suis point la femme de Mos. de Woignarowsky, et dautres on dit qu'il m'avoit repudiée à notre retour de Turquie. Il m'est facile de prouver le contraire, en disant que j'ay esté mariée à Bender dans le tems que le feu Roy y estoit, et en présence de plusieurs personnes de consideration qui en pourront rendre temoignage“.

„Моїй любій шлюбній жінці, вельможній Анні Войнаровській, уродженій Мирович, за вірність, чесність, добре поведене і чесну любов, котрих я дізнав від неї так багато, хочу я дати пятьдесят тисяч таларів в капітальної суми, котра знаходить ся в руках Його Величності всеяльного короля Швеції, мого ласкавого короля“. ¹⁾

Донці Кароліні Елеонорі рівнож мала бути застережена сума 50.000 таларів „замість посагу“. Решта спадщини мала припасти синові Станиславови, як скоро він стане повнолітним. До того часу його спадком мала управляти мама, котра повинна була подбати також про те, щоби син „відбув студії і подорожи по чужих землях“.

З того виходить, що законні права Войнаровської не підлягають сумнівам. Однак треба зазначити, що тестамент промовчав, що Анна Войнаровська перед тим була віддана за Забілу. Принаймні так твердить жінка Филипа Орлика, котра, як здається, мала якусь антипатію до родини Войнаровського. В листі Анни Орликової до шведського короля (правдоподібно в р. 1721) вона робить навіть такий злосливий натяк:

„Бог відає про теперішню п. Войнаровську, кому вона остаточно належить, чи Войнаровському, чи її першому мужови Забілі“. ²⁾

(В листі Скоропадського до канцлера графа Йоловіна з 3 січня 1712 р. говорить ся про жінку Семена Забіли в Бендерах, що „вона не живе з своїм чоловіком, а провадить нехристиянське, распутне жите в шведськїм таборі при королівськїм маршалі Лімонті“, і що через те Семен Забіла просив позволення вступити в новий шлюб).

В тестаменті Войнаровського знаходимо також деталь, в котрім згадано про фінансові відносини Мазепи до княгині Дольскої:³⁾

„В автентичних актах Королівства Польского знаходить ся запис, вписаний там per oblatam, на суму десять тисяч дукатів, котрі

¹⁾ „Meiner lieben Ehefrauen, der Wohlgeb. Anna Woynarowska, gebornen von Mirowicz, demnach ich ihre Treue, Ehrlichkeit, Wohlverhalten und ehrliche Liebe satsam verspührt und erfahren, will ich von der Capital summa, welche vorjetz in Ihre Mayst. des Grossmächtigsten Königs von Schweden, meines allergnädigsten Königs Händen sich befindet, geben fünfzigtausendt Thaler courant“.

²⁾ „Gott weiss an jetzige Frau Woynarowska wem sie auf letzte zugehörig, entweder Woynarowski oder ihre vorige Man Zabila“.

³⁾ „In denen authentischen Acten des Königsreiches Pohlen findet sich eine Verschreibung, so per oblatam dahin eingeliefert worden, einer

повзичив був блаженної пам'яті Його Ексселенція гетьман запорожський Мазепа вельможній папі Дольській в Ходорова, великій маршалковій великого князівства Литовського, на дібра Чорний Острів, на котрі то дібра той запис владжений і ними забезпечений“.

На прикінці тестамент дає де кілька розпоряджень що до датків на церкви і монастирі:

„Монастиреви чесних отців св. Василя в Білостоці в Волинським воєводстві в Польщі тисяча таларів Альберта. Монастиреви Галата в Валахії, де поховане тіло Його Ексселенції блаженної пам'яті гетьмана запорожського Мазепа, мого дядька і добродія, тисяча таларів Альберта“.¹⁾

Дальше слідували записи по тисячі таларів для монастирів Міноритів, Капуцинів і Францішканів в Вроцлаві. Нарешті застеріг Войнаровський тисячу таларів „для того місця, де буде лежати моє грішне тіло“.

Те остатнє бажанє Войнаровського не могло бути сповнене, бо місце, де знаходить ся його могила в Якутску, невідоме. Жадний життя, може трохи легкодущний небіж Мазепа мусів спокувати тяжко і дорожше, ніж належало ся би, за смілі затії свого дядька. З Гамбурга перевезли його до в'язниці в Петербурзі, а по семи літах заслали в далеку східну Сибір. Про нещасну долю свого чоловіка Анна Войнаровська була добре інформована листовними донесеннями свого вірного слуги Андрія Якубовського, котрий вислав їй з Петербурга під датою 11 жовтня 1723 р. такий лист:

Вельможна Графине, Милостива Памі! ²⁾

Доношу Вам отсим про нещастє, яке спіткало нас несподівано, а саме шій пан дістав наказ відіхати на Сибір. Мене хотять ва-

Summa von Zehntausendt Ducaten, welche Gelder hochseel. Gedächtnisses Ihre Excellence der Zapoworowische Feldherr Mazeppa der Hochgeborenen Frau von Chodorowa Dolska, des Gross-Fürstenthums Litthauen Gross-Marschalin auf die Güther Czarny Ostrow geliehen und auf welche selbe Verschreibung eingerichtet, und damit ver-assecuriret worden ist“.

1) „In das Kloster Bialystok genant, in der pohnlischen Woywodschafft Wollhynien gelegen, an die Ehrwürdigen Patres des S. Basili: Eintausendt Thaler Alberts. In das Kloster Gallata in der Wallachey, allwo der Körper Ihre Excellence des Zaporowischen Feldherrn Mazeppa seel. Andenkens, meines Mutterbruders und Wohltäters begraben liegt: Eintausendt Thaler Alberts“.

2) Wohlgebohrne Gräfin, Gnädige Frau!

Berichte Sie hiemit unser Unglück, welches uns hier unverhofft begegnet, denn mein Herr hat Ordres nach Syberien zu reisen. Mich

держати тут; відїзд повинен наступити як найскорше. Я був у шведського амбасадора Цедеркрайца і у пана амбасадора Штабке і слезно просив їх, чи не змогли би вони вистарати ся для него позволеня перечекати до зимової дороги, але дотепер з того нічого не вийшло, і я дав майорови 3 дукати, щоби відтягнути відїзд принайменше на 8 днів, до повороту Його Царського Величства, котрий перебуває поза Петербургом, і тому не можна просити Його о відроченє терміну відїзду на 2 місяці, аж поки не наступить ліпша дорога, а я не повідомлю Вас зроблю приготования до подорожи. А вони дають йому лише одного коня, що вовсім не вистарчає. На случай, коли він буде змушений виїхати зараз, то треба буде позичити гроший і найняти ще одного коня, аби він не вмер в дорозі; також мушу дати йому в дорогу гроший. А я маю тут малий кредит; вони ж не хотять помогти, лише пан амбасадор Штабке дав мені 5 дукатів, а на решту я мушу зебрати, не можучи помогти в инший спосіб панови, котрий дістає від них всього 2 копійки денно, з чого не можливо удержати ся. Ми тепер в великій нужді, а тому прошу Вас, милостива пані, скоро лише дістанете сей лист, переслати нам гроший або дати порученє, аби я міг тут щось дістати, щоби він не згинув в дорозі, і прошу Вас, як що я позичу, то щоб Ви то все перейняли, бо я не можу зробити инакше з огляду на велику скорість, з якою треба все робити.

aber wollen sie hier behalten und dieses soll in der Geschwindigkeit geschehen. Ich bin bey dem schwedischen Envoyé Cederkreutz gewesen und bey dem Herrn Envoyé Stambke und habe sie mit Thränen gebethen, ob sie nicht könnten es so weit bringen dass sie ihm einige Wochen Frist geben sollten bis an den Winterweg, aber daraus ist bis dato noch nichts ausgerichtet, und dem Major habe ich 3 Ducaten gegeben, dass er die Reise auf einige acht Tage aufschieben soll bis Ihre Czaarische Majestät wiederkömt, weil Sie sich nicht in Petersbourg befunden haben dass man anhalten könnte um 2 Monath Frist bis besser Weg wird, und dass ich Sie berichten kan und ihn auf seine Reise zu versorgen. Denn sie geben ihm nicht mehr als ein Pferd und damit kan er nicht fortkommen. Im Fall er gleich fort muss, so muss ich suchen dass ich Credit machen kan und noch ein Pferd dazu zu miethen, dass er auf der Reise nicht sterben sollte, und muss ich ihn auch mit Geld versorgen, aber ich habe hier nicht viel Credit und sie wollen mir wenig helfen als nur der Herr Envoyé Stambke hat mir 5 Ducaten gegeben, das übrige muss ich betteln, weil ich ihn auf keine andere Weise helfen kan, denn sie geben meinem Herrn nicht mehr gage des Tages als 2 Copeken womit er unmöglich sich unterhalten kan, und weile wir also itzunder in solcher Noth stecken, so bitte Sie gnädige Frau Gräfin dass Sie uns so bald Ihr das Schreiben zu Handen kommt uns was überzumachen oder Commission geben dass ich hier was bekommen kan, dass er nicht auf der Reise crepiren möge und bitte Sie, wenn ich Credit mache dass es alles bey Sie angenommen werde, weil ich es anders we-

Від Пана амбасадора Штамбе я дістав 5 дукатів, а від його слуги взяв на дорогу перуку, яка коштує 3 дукати. Коли зроблю йще які довги, то донесу Вам про все. Я не можу його покинути. Пані графиня нехай не непокоїть ся, що я не дбаю про него, бо я бігаю і тружу ся по цілих днях, і нападаю людей, так що вони аж подраженні і не хотять мене вислухати. Був я і у пана амбасадора Кампердона. Він не хотів говорити зі мною, бо розсерджений, що я його забагато нападаю, а я не маю поради в біді і найпокірніше прошу Вас, милостива пані, о поміч. Що дотичить мене, то я дістав наказ зажадати собі пашпорт і тому прошу о повідомленє, що маю робити в сій справі, чи я повинен доставити мого пана на Сибір, чи маю прибути до Швеції. На разі не маю нічого більше донести, через то кінчу. Мій пан поручаєть ся покірно пані графині, дітям і всім добрим приятелям і жалуєть ся на те, що з ним поступають тут не похристиянськи. Я зістаю рівнож на цілий мій вік пані графині

покірний слуга і вірний раб

Андрій Якубовский.

В наступнім листі, датованім: Петербург, 21 серпня 1723, той сам Якубовский, справді „покірний слуга і вірний раб“, дякує графині за лист і посилку річий — то були сорочки, пантофлі, обув і т. п.; одначе обув була така тісна, що її треба було продати в Петербурзі. Далі для заспокоєня її він запев-

gen grosser Geschwindigkeit nicht thun kan. Von dem H. Envoyé Stambke habe 5 Ducaten bekommen, und von s. Kammerdiener habe eine Paruque auf die Reise genommen, die kost 3 Ducaten. So ich noch welche Schulden hier mache, will ich es Ihr berichten von allen denen. Ich kan ihn unmögl. verlassen. Die Frau Gräfin soll sich nicht über mich beschweren als Sorge ich hier nicht für ihn, denn ich laufe und bemühe mich alle Tage und überlaufe die Leute, dass sie gantz verdriessl. seyn und auch nicht wollen anhören, bey H. Envoyé Camperdon bin ich auch gewesen. Der wollte sich auch nicht sprechen lassen, weil sie verdriessl. seyn, dass ich sie allzustark überlaufe, und ich kan mich in meinem Elende nicht helfen, bitte also unterthänig die gnädige Frau uns zu assistiren. Was mich anlangt so habe ich Ordres mein Pass zu fordern, darum bitte ich Sie soll mir rathen, was ich bey der Sache thun soll, und mir baldige Nachricht davon wissen zu lassen, wo ich mich hinwenden soll, ob ich meinen Herrn auf meine Unkosten nach Syberien bringen soll, oder ob ich von hier nach Sveden kommen soll. Itzunder weiss nicht mehr zu berichten also schliesse, und empfehlet sich mein Herr gehorsamst bey der Frau Gräfin und den Kindern und allen guten Freunden und beklagt sich dass sie mit ihm hier nicht christl. handeln. Ich verbleibe auch lebenslang der Frau Gräfin

Gehorsamer Diener und getreuer Knecht

Andere Jakubowski.

нює, що в часом все прийде до ліпшого і від Войнарівського відійдуть „згризоти і нужда“ (Chagrien und Elend). Пан знаходить ся в арешті під таким строгим доглядом, що з ним грудно сказати одно слово.

„Я мушу робити те все крадькома... Ліпше нам було би під поганими і Турками, у них було би мабуть легше ніж тут, де люди не мають милосердя, так вони обходять ся зі мною і моїм паном; бо пси мають більше волі ніж ми і їх не замикають так як нас. Волів би мій пан жебрати як має мучити ся тут в таких звіднях“. ¹⁾

Сей безвідрадний образ він ілюструє кількома фактичними деталями, н. пр.:

„Що до краватів, які дістала графиня фон Кенігсмарк від мого пана, то пан дав Дікманови поручене забрати від графині фон Кенігсмарк все до себе і передати Вам до Вроцлава“. ²⁾

В третім листі Якубовського (Петербург, 14 вересня 1723), в котрім він знова запевнює про свою вірність і готовість служити, між иншим говорить ся: „Цілий час я побоював ся, що його будуть випитувати про його відносини до Мазепи“.

Войнарівська робила енергічні кроки як перед російським міністром в Стокгольмі ³⁾, так і перед шведським правительством, щоби вернути свободу своєму нещасному чоловікови, але всі заходи завели. Войнарівського вислали на Сибір в зимі

¹⁾ „Ich muss es alles versthelener weise thun... Es wäre besser dass wir unter Heyden und Türcken wären, so wäre es vielleicht besser gewesen als hier wo keine Barmhertzigkeit haben, wie sie mich und meinen Herrn tractiren, denn die Hunde haben mehr Freyheit als wir und sie werden auch nicht so eingesperrt. Es wäre besser dass mein Herr anderswo beteeln sollte als dass Er sich hier in seinem Elend plagen sollte“...

²⁾ „Wegen der Halstücher, welche die Gräfin von Königsmarck von meinem Herrn empfangen hat, hat mein Herr Commission gegeben an den Herrn Diekman: er soll von der Gräfin von Königsmarck alles zu sich nehmen und nach Breslau an sie überliefern“.

³⁾ Ноября 7 1722 г. министр Бестужевъ писалъ къ тайному совѣтнику Остермау о укывательствѣ въ Швеціи племянника Мазепина Войнарівского жены, предлагавшей ему тайно, что ежели прощена будетъ вина мужу ея, то она уступитъ государю половину той суммы, которою должна шведская корона мужу ея; ходатайствующій же о семъ получитъ отъ нее въ даръ 10 тыс. ефимковъ. Предложеніе сіе было отринуту (Н. Н. Бахтышъ-Каменскій. Обзоръ виѣшнихъ сношеній Россіи, Т. IV, стр. 222).

1723—1724 рр. і він прибув до Тобольська. Лише доти міг вірний Якубовський товаришувати в подорожі своєму панови. З Тобольська поїхав Войнаровський сам аж до Якутска, — „*accablé de la plus affreuse misère*“ (пригнічений страшною бідю), як пише Войнаровська в своїм листі до шведського короля з 1 лютого 1725. В іншій листі вона просить короля постарати ся, щоби Войнаровський міг зістати вже хоч в Тобольску, де пробували його мати й інші члени нещасної родини:

„То було би для него потіхою, а мені лекше було би пересилати йому гроші туди ніж до Якутска, куди вислали його, давши на удержанє копійку денно і не дозволивши мати з собою слугу.“¹⁾

Здасть ся, що вона, підбадьорена фальшивими відомостями, деякий час вірила, що її чоловік дістане принайменше позволенє повернути до Москви. Се ми пізнаємо з листа до шведського короля з дня 10 марта 1726 р.²⁾:

„Позволяю собі найпокірнійше подякувати Вашій Величності за ту ласку, яку зволили висвідчити мені, поручивши п. сенаторови і надзвичайному амбасадорови Цедергієльмови, аби він просив перед російським двором увільпити мого бідного чоловіка. П. Баптієт Саварі приніє мені звістку, що візволено і наказано повернути мого чоловіка з Якутска до Москви, де він має зіставати, позбавлений права виїхати за границю, наколи не поверну я з дітьми. Через те я змушена в покорі просити ще раз Вашу Величність распорядити, аби скінчили мою справу, бо я хочу знати, на чім стою. Маю надію, що Ваша Величність бу-

1) Ce seroit une consollation pour Luy et je pouvois Luy faire toucher de l'argent avec plus de facillité qu'à Jakuck, ou on vient de l'envoyer avec une kopike par jour pour sa subsistance, sans permettre que son valet de chambre le suivre.

2) Sire

Je prens la liberté de remercier tres humblement Votre Majesté de la Grace qu' Elle a bien voulu m'accorder en ordonnant à Monsieur le Senateur et Ambassadeur extraordinaire Cederhielm qu'il sollicita à la Cour de Russie pour la liberté de mon pauvre Mary. Le sieur Baptiste Savary *) m'a apporté la nouvelle qu'on a accordé et ordonné que mon mary soit ramené de Jakutska à Moskou, ou il restera, sans avoir la liberté de sortir hors de leurs Etats, à moins que je ne vienne moi même avec mes enfans; ainsi je me trouve obligé encore de supplier tres humblement Votre Majesté pour qu' Elle donne ces ordres qu'on finisse mes affaires afin que je sache à quoi m'en tenir. Et je me flatte que Votre Majesté aura encore assez de bonté de donner ces ordres

*) Він був перекладчиком турецького посла Мустафа агі, котрий в р. 1727 звїдав Стокгольм.

дуть для мене такі ласкаві і дадуть наказ, щоби міністри і надалі старалися о цілковитім увільненю мого чоловіка“.

Маю честь і т. д.

Анна Войнаровська.

Подібні ж прошеня повторяли ся в роках 1728 і 1730, але доля Войнаровського була рішена невідклично. Про зменшене нелюдської кари, яку наложили на него, не могло бути й мови; небіж Мазепи, елегантний рицар гарної Аврори Кенітс-марк, перед котрої повагом міг встояти лише такий чоловік як Кароль XII, погіб для людської пам'яті в снігових, зимних степах Сибіру, і лише припадок захотів, щоби в р. 1737 Войнаровського „відкрив“ німець І. Ф. Мілдер, котрий подорожував в наукових цілях російської академії наук, — потрясаюча стріча, яку використав поетично поет-декабріст Рилєєв.

В сій сумній пригоді фігурує також Андерс Гелленбері, слуга Войнаровського. 18 жовтня 1723 він доносить в Петербурга шведському королеви, ніби російська воєнна колетія дістала наказ відправити Войнаровського як найскорше на Сибір. Він має для такої великої подорожи лише одного коня і знаходить ся в крайній нужді; через те Гелленбері закликає короля, щоби він уділив вигнанцеві якусь підмогу. Понадто Гелленбері просив, щоби король мав в своїй опіці жінку і діти Войнаровського також по смерті його.

Пізнійше Гелленбері прибув до Швеції і тут, здаєть ся, добрі відносини між ним і родиною Войнаровського значно охолонули. Гелленбері підносить претенсію на 100 дукатів, котрі, як він твердить, позичила в нього теща Войнаровського в Тобольску; отже він жадає звороту тої суми wraz із 5% річно. Коли Войнаровська не признала того довгу, то Гелленбері розпочав проти неї процес і суд засудив Войнаровську на заплату довгу, наколи б позовник міг потвердити своє жадане документами. В прошеню до шведського короля в р. 1730 Анна Войнаровська згадує, що її фінансові відносини погіршили ся „через процес з певним Андерсом Гелленберіом, котрий твердить, що

pour que ses Ministres continuent de solliciter pour l'entière liberté de mon Mary.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect

Sire de Votre Majesté

la plus humble, la plus soumise et très humble servante

Anne de Woynarowska.

він служив сім літ в мого любого чоловіка“, і що вона „мусіти-ме виплатити йому значну суму“. В р. 1736 королівське правительство увало правильність рішення суду і графиня була змушена виплатити 100 дукатів.

Войнаровська мала в Стокгольмі в своїй службі козака, котрий попав в руки шведів як бранець і котрого увільнили на її прошеня. То прошене, котре було полагоджене прихильно 29 липня 1721 року і в котрім єсть згадка про смерть її батька (Мировича) в Готенбургу, знаходить ся в оригіналі в шведським державнім архіві:

Вельможному Панови графови... і т. д. (Лягербертови).¹⁾

Вельможний Пана!

Перед якимсь часом один з тих російських бранців, котрі часом ходять по жебрах, завітав також і до мене; він родовитий козак, іменем Семен Вейгерін, був підданим мого блаженної памяти батька в його дібрах на Україні, потому служив в батьковій світлі і наприкінці дістав ся разом з ним в полон при Ляховичах і був привезений до Швеції. Він віставав в Готенбургу при моім бл. памяти батькови аж до його смерті і доперва потому помістили його разом з иншими російськими бранцями. Тому що я чужинка і не розумію язика сього краю, а знов мені дуже трудно обійти ся без таких слуг, з котрими я могла би порозумівати ся, то прошу покійрно, щоби Ваша Ексселенція зволили показати мені ласку і причинити ся до того, щоби висше згаданий козак був увільнений і міг вступити в службу до мене; за таку особливу ласку вістаю в повній покійрности і т. д.

Анна Войнаровська.

¹⁾ Hochgeborner Herr Graf, Reichsrath, Feldmarschal, General Gouverneur und Praesident (Lagerberg).

Gnädiger Herr!

Es hat vor einiger Zeit einer von denen russischen Gefangenen¹⁾ so bissweilen betteln gehen, gleichfalls hier bey mir angesprochen, welcher ein geborener Cosack, Namens Simon Wäygärin, der da ein Unterthan von meines seeligen Vaters Güthern aus Ukraina, auch hernach bey dessen Equipage gedienet und zugleich mit Ihm in Lachovice ist gefangen und mit Ihm hierher nacher Schweden ist geführt worden. Wie er dann auch bis zu meines seeligen Vaters Todte in Gottenburg bei Ihm geblieben und hernach erstlich unter die anderen Russischen Gefangenen gebracht worden. Da ich nun hier ein Fremdling und dieses Landes Sprache nicht verstehe, hingegen es mir sehr schwer fült ohne Dienstleuthe, mit denen ich nicht sprechen kan, zu seyn; ergethet hierdurch mein unterthänigstes Bitten, Ewr Hochgräf. Excellence geruhen die Gnade an mir zu haben und zu verhelfen, dass ich oben bemelten

Оправдані, а може й неоправдані жаданя, які ставила родина Войнарівського до шведського правительства за гроші, „позичені“ Каролови XII на Україні і в Бендерах його союзником, з котрого Каролови XII не прийшло користи, піддержував рівнож син Андрія Войнарівського Станислав. Той син, що студіював в семинари в Вроцлаві і потім через 18 місяців право в Лінци, прибув зі своїм домовим учителем Іваном де Рінгом з Австрії в Стокгольм до мами, котра хотіла, щоби син продовжував тут свої університетські студії, і особна мала замір вислати його в заграничну подорож „pour voir le monde“ (аби звидів світа). Аби покрити кошти такої подорожи Войнарівська предложила в р. 1735 новий довжний запис Кароля XII „de glorieuse memoire“ (славної пам'яті). Одночасно просила вона для свого сина, жадного „образувати ся в науках“ (se former dans les exercices), пашпорт до Франції і в р. 1738 молодий Войнарівський дістав новий пашпорт, важний для подорожи до Німеччини і Польщі.

При закінченю шведсько-російської війни в р. 1743 осмилів ся Войнарівський junior поставити до шведського правительства жадане, щоби справа увільнення його батька¹⁾ і повернення родинних маєтків на Україні була піднесена в прелімінарнім договорі покою, — два дражливі питання, якими шведське правительство не схотіло займатися. Войнарівський просив навіть видати йому пашпорт до Або (Фінляндія), аби „упорядкувати свої справи при заключеню покою“.

В тім самім році (1743) він накидав ся шведському правительству ще раз, а саме просив надати йому титул шведського графа, на що правительство не зіволало, бо вважало справу Войнарівського за полагоджену відшкодованем в готівці і в великім маєтку Тіннельсе (Tunnelsö). В письмі з 3 мая 1743 Войнарівський дякує за королівську опіку і ласку, але висказує жаль, що „в російських міністрів помітна велика нехіть до

Cosacken frey und zu meinem Diensten los bekommen möge, wie ich vor solche sonderbare Güthe in aller Unterthänigkeit verharre

Ewr Hochgräfl. Excellence

unterthänigst themüthigste Dienerin

Anna Woynarowska.

¹⁾ Маємо відомости, що Войнарівський вмер в Якутску ще 1740 р. Або ся звістка неправдива, або син не знав ще під той час про смерть свого батька.

мене, в чім я переконав ся особливо перед двома роками, коли підчас мого побуту в Польщі робив заходи прийти знов в посідане дібр мого батька, які находять ся в тім краю; дотичні міністри не тільки перешкодили тому, хоч я і без того не дізнавав великої прихильности зі сторони Річи Посполитої і її властей, а навіть дали недвозначно зрозуміти, що я повинен побоювати ся таких самих пригод і нещасть, яких на жаль мусів дізнати мій батько. Тому що, наймилостивійший королю, за вірність і непохитну привязаність до шведської держави, яких довід дав мій батько і ціла його родина, нас спіткала тяжка недоля, — бо батько знаходить ся в далекім засланню, без надії виратувати ся звідти, а ми втратили все наше майно, — прошу покірно, щоби Ваша королівська Величність зволила, для потіхи в так великім нещастю, надати мені гонори і титул шведського графа¹⁾.

Ще в р. 1751 Станислав Войнаровський підносив нові претенсії до шведської державної каси, але ті претенсії відразу зложені були ad acta. Сям закінчуєть ся остаточно історія недолі мазепинців в Швеції.

Поза жаданнями до Швеції енергічна пані Войнаровська не занедбувала иньших своїх фінансових справ. В Варшаві мала вона брата, полковника Федора Мировича, і поручала йому (з Тіннелесе, в р. 1733) піддержувати її претенсії на маєтності в Польщі. То були:²⁾

1) Село Маковичі з приналежностями, коло Володимирця на Волини, котре належало до матери мого чоловіка Войнаровського.

2) Село Мазепинці в воєводстві Київськім, котре належало гетьманови Іванови Мазепі, дядькови мого чоловіка.

3) Йще одно село, котре має бути положене в Брацлавськім воєводстві і в Житомирськім повіті.

В тій самій інструкції вона уповажняє свого брата розслідити, що дієть ся в сумою, котра „була позичена на село

1) Оригінал написаний по шведськи.

2) 1) „La terre Mokovicze cum attinentiis proche Wlodomircze en Volhynie, qui appartenoit à la mere de mon mari Stanislas de Woinarowski“.

2) „La terre Mazepince située au palatinat de Kiovie, qui appartenoit ci-devant au grand-general Jean Mazeppa oncle de mon mari“.

3) „Une autre terre qui doit etre située dans le Palatinat Braclafskij et au district de Zetomirski“.

Острівської ординації і котра, о скільки мені відомо, має досягати висоти 80.000 польських золотих або фльоринів, що мав позичити покійний гетьман Мазепа“.

Про господароване Войнаровської на Тіннелсе знаємо лише, що вона продала міляний дах замку і через те розвалила ся кам'яна будова. В 1740-их роках вона покинула Швецію на завше, продавши Тіннелсе королеви Фрідріхови I, котрий подарував той замок своїм нешлюбним дітям, графам фон Гессенштайнам.

Про дальшу долю Войнаровської шведські державні архіви не знають нічого; вона мала вернути ся на Україну.

* * *

Коди взяти під розвагу, як вичерпані були фінансові засоби Швеції через двадцятилітню війну, то — на мій погляд — треба подивляти вірність моральному і юридичному зобов'язанню, з якою шведське правительство старало ся задовольнити „орієнтальних“ кредиторів марнотратного короля; а рівно гідна подиву терпеливість, з якою були прийняті і забезпечені в Швеції ті безперечно заслугуючі на змиловане чужинці з далекої України. Не можна заперечити, що мазепинці, в першій лінії небіж і ближні спадкоємці Мазепи, мали юридичне право на зворот великих грошових сум, які позичив Каролови XII Мазепа, а для Швеції являло ся безперечно довгом чести заплатити, по мірі своїх сил, довги короля-героя. Одначе тут треба взяти під розвагу дві обставини: 1) Чи мала шведська держава відповідати за всі довги, яких наробив король в Турції особисто, полягаючи на своїй абсолютистичній самоволі, при новім „конституційнім“ режимі? 2) Звідки походили позичені Мазепою гроші? Чи треба вважати ті гроші приватною власністю Мазепи, котрою могли би распоряджати довільно його спадкоємці, чи вони були взяті, хоч би в часті, з запорожської військової каси?

Не хотячи вдавати ся в близше розсліджуванє тих питань, я не можу одначе не вказати, що до другого пункту, на деякі папери в шведським державнім архіві, котрі ставлять претенсії родини Войнаровського почасті в сумнів. Річ йде про 60.000 дукатів, котрі Кароль XII дістав від Мазепи ще на Україні перед Полтавською битвою і котрі Анна Войнаровська зажадала виключно для себе самої і свого чоловіка. Одначе в листів Орлика, писаних до шведського короля і членів королівської ради, виходить ясно, що на його думку ся сума не була

приватною власністю Мазепи, а значить родина Войнаровського не могла мати ніякої правної претенсії до тих грошей.

В офіційальнім письмі Орлика з р. 1719 говорить ся: ¹⁾

„Рішене Вашої Королівської Величності, котре було повзате в справі пана Войнаровського і котре я послушно шаную, не зачисляє 60.000 до приватного майна гетьмана Мазепи, але виключає їх з того майна. Тому що 60.000 не були привезені до Бендер, але позичені при Будичині з публичної каси, по нараді гетьмана зі старшиною і за її згодою, то вони не можуть бути вчислявані до приватних засобів, а значить і до спадщини пана Войнаровського“.

В иншім письмі з 15 марта 1720 р. Орлик вертає до справи, як була передана сума 60.000 дукатів в Будичині генеральмайорови Лятеркronови в присутности шведського воєнного комісара фон Сольдана: ²⁾

„З власних засобів мав гетьман мало або й не мав нічого (?), бо своє майно: золото, срібло, дорогоцінності, навіть дорогі строї він переніс для безпечности до міцно укріпленого Білоцерковського замку, до тогож та твердиня дістала ся в руки царя,— що знав і посвідчив пан Войнаровський як в своїх листах, котрі находять ся у мене в руках, так і перед комісією, яку зарядив блаженної памяти король в Бендерах. Понадто, распоряджаючи своїми приватними фондами, не потребував гетьман васагати від нас ні ради, ні згоди“.

Непохлібний для Войнаровського погляд, який мав на него Орлик і який що до Анни Войнаровської поділяла також Ор-

¹⁾ „Die Sentence Ew. Königl. Maytt., die in der Sache des Herrn Woynarowski gefällt worden und von mir ehrerbietigst verehret wird, schliesset die 60.000 nicht mit ein in die Privatgüter des Feldherrn Mазеppа, sondern schliesset sie vielmehr darvon aus... Da nun die 60.000 nicht mit nach Bender gebracht worden, sondern zu Budizin aus der publicquen Cassa nach vorhergegangener Berathsclilagung des Feldherrn mit den Officiren und deren Consens ausgeliehen worden, so können nicht zu den Privatmitteln, folglich auch nicht zur succession des Herrn Woynarowskij gerechnet werden“.

²⁾ „Von eigenen Mitteln hatte der Feldherr wenig oder nichts (?), insonderheit da sein Eigenthumb an Gold, Silber, Kleinodien, sogar auch an köstlichen Kleidern, welches Er sicherheit halber in das wohlbefestigte Schloss Bialoczernaw (?) gebracht hatte, sonst die Festung selbst in die Hände des Czaren verviel, wie der Herr Woynarowski sowohl mit seinen Briefen, die ich zur Hand habe, als auch mündlich an der von dem Hochsehl. Könige zu Bender angeordneten Commission gestanden und bekant hat. Überdem bedurfte auch der Feldherr zu der Disposition seines eigenen Privat Geldes weder unsers Rahts noch Beyfalles“.

ликова жінка, знайшов сильний вираз в листі до шведського короля в 13 падолиста 1719 р. в отсих словах: ¹⁾)

„Войнаровський, в противности з правом і обычаями, мав в своїх руках всі публичні фонди, завдяки ласці і помочи своїх приятелів, яких він зєднав собі перекупством. Я мовчав, хоч ціла моя істота вояка протестувала проти того мовчання“.

Як відомо, Мазепа, з легко зрозумілих причин, був мало люблений серед запорожців. Як новий доказ того я подаю на прикінці один документ з переховуваних в шведським державнім архіві паперів Орлика, котрий був залучений при письмі до надвірного канцлера фон Міллерна. То відпис листа, писаного полковником Бистрицьким, котрий вмер в Бендерах, до Кароля XII безпосередно перед „Калабаликом“. Сей відпис дістав Орлик від сина Бистрицького, за кілька день перед смертю автора, привіз його з собою до Швеції і вислав 12 жовтня 1717 р. в Хрістіанстада до Стокгольма: ²⁾)

Найяснійшій Королю, Всемилоствивий Пане!

Не через що инше стратив я мою милу жінку, дітий і майно, як лише для в Бові починаючого гетьмана Мазепи, бо я не врадив його, бувши два рази висланий з листами до Вашої Королівської Величності, і був в службі при Мазепі сорок літ, а тепер вельможний пан Войнаровський пустив те в непамять і лише зводить мене обіцянками, хоч моя жінка споріднена була з ним кровю, бо Мазепа був її вуйко, і вона приходила ся вельможному панови Войнаровському тіткою з дому Городиских. Спершу приобіцяв він був дати мені сто дукатів, бо я допо-

¹⁾ „Vojnarovsky hatte, gegen jedes Recht und gegen gewöhnliche Sitte, alle publicquen Mittel, durch die Gunst und Hülfe seiner käufflich erworbenen Freunde, inne. Ich schwieg hierzu still, obgleich mein ganzes Kriegswesen gegen dieses mein Stillschweigen protestierte“ *).

*) Оригінал писаний по шведськи.

²⁾ Serenissime Rex Domine Clementissime!

Non propter aliumquem piam perdidit uxorem meam, liberos et fortunam, solum modo propter pie defunctum Ducem Mazeppam, quia ipsum non prodidi, quando fui missus duabus vicibus cum literis ad S-am V-am R-am M-tem et continuavi servitia mea apud Mazeppam perspatium quadraginta annorum, nunc autem Magnificus Dominus Woynarowskij immemor est hujus et solum me promissis eludit, quamvis mea uxor fuit sanguine cum ipso iuncta, quoniam Mazeppa fuit ipsius Avunculus, et mea uxor Magnifico D-no Woynarowski Matertera ex domo Horodisciorum. Promisit mihi ab initio aliquot centum ducatos dare, quoniam ipsum fulcivi in possidendo thesauro, quando dedi specificationem reddituum,

міг йому прийти в посідане скарбів, давши виказ доходів в Бозі почившого гетьмана Мазепи і потвердивши, що то не публичне добро, лиш приватне гетьмана Мазепи. А коли б я зізнав правду, то ствердив би як річ певну, що Мазепа посідав скарби трех гетьманів, Брюховецького, Многогрішного і Самойловича, а також трех синів Самойловича, Семена, Григорія, котрому цар стяв голову в Сівску, і Якова, засланоного на Сибір; скарби всіх тих осіб позістали при Мазепі. Публичні гроші з аренд були в Мазепи, а по смерти гетьмана дістав всі ті публичні скарби і клейноди вельможний пан Войнаровський; між тим того майна в Бозі почиваючий гетьман Мазепа не привіз з собою на Україну, бо кошовий Сірко вислав його бідно вбраного в Батурин до гетьмана Самойловича; пізнійше ж відправили його з Батурина до Москви. По повороті звідти був він при гетьмані Самойловичеві в придворній службі п'ятнадцять літ, по чому Самойлович поставив його генеральним осаулом і на тім уряді був він шість літ; а коли гетьман Самойлович засланий був на Сибір, то Мазепа дістав по нему гетманське достоїнство і перейняв всі ті скарби публичної каси“.

На тім кінчу я сю студію, до котрої матеріал взятий з відділів *Cossacica*, т. II, і *Biographica*, л. W, шведського державного архіва.

pie defuncti Ducis Mazepae, attestando non publicum esse thesaurum, sed privatum Ducis Mazepae, et si veritatem vellem fateri, tunc hoc certissimum esset, quod trium Ducum Mazepa thesauros possederit, primi Ducis Brzuchowiecki, secundi Ducis Mnohohryszny, tertij Ducis Samuyłowitz, Filiorumq. Samuyłowitz trium thesauros etiam accepit, primi Simeonis, secundi Gregorij, quem Tzarus supplicio capitis affecit in Siwsko, tertij Jacobi qui in exilium in Sibiriam pulsus est, quorum omnium omnes thesauri apud Mazepam remanserunt. Publica etiam pecunia de Arendis apud Mazepam remansit, post mortem autem Ducis Mazepae Magnificus Dominus Woynarowski hos omnes thesauros publicos et clenodia accepit, quamvis illos secum non tulit in Ucrainam pie defunctus Dux Mazepa, quoniam ipsum Koschowy Sirko, solum in una infimae sortis penula misit ad Ducem Samuyłowitz Baturinum, qui postea missus fuit Moscvam Baturino, et exinde dimissus, fuit apud Ducem Samuyłowitz in Avlicis Servitijs quindecim annis, posteaq. creatus fuit ab ipso Generalis Assault, quo officio fungebatur per spatium sex annorum, postea autem quando Dux Samuyłowitz pulsus fuit in exilium in Sibiriam, tunc Mazepa successit in officium ejus Ducale et thesauros omnes istos publici aerarij ad se recepit.

Листи Петра Великого до А. М. Сінявського.

Подав Стефан Томашівський.

Сорок і сім документів, поданих низше, складають ся на один немаловажний листок політичної історії східної Європи на поч. XVIII в. — листок, що й досі не багато стратив в своєї актуальної вартості історичної. Автор сих документів — найвизначнійший тогочасний політик на північнім Сході, найвизначнійший може не тільки тогочасний, а взагалі в історії сеї частини Європи, творець новочасної російської імперії — Петро В. удержує ними протягом шіснайцяти літ воєнної і політичної горячки мілітарні й політичні зносини з першорядним достойником польської Річипосполитої, урядником, якого реальна власть далеко перевишала королівську, а політичний вплив тільки тому не тримав ся на таким самім становищі, що особисті кваліфікації не все йшли в парі з фактичними обставинами, серед яких доля ставила часто великих гетьманів у Польщі і в яких обертав ся великий гетьман коронний Адам Миколай Сінявський. З одного боку представник заборчої державної політики, персоніфікація революційного абсолютизму європейського споеного нерозривно з варварським деспотизмом орієнтальним; з другого права рука відсталой політично й соціально держави середньовічної, репрезентант її найбільше консервативних елементів, хоч прикрашених деякими культурними формами Заходу. Се не дві людські одиниці, не дві політичні особи, се два типи історичного життя, для яких розширені назви будуть: Росія і Польща. Певно, Петро В. ще не ціла Росія, навіть у сім типовім значінню, так само гетьман Сінявський не представляє всеї того-

часної Польщі, бо побіч них єсть ще й інші типи — в Росії гетьман Мазепа і царевич Алексій, в Польщі король Лещинський і воевода Потоцький — одначе побідниками на поли політичних змагань остали ся оба перші типи і в союзі з собою потягли за собою ті наслідки, які в слід за ними мусіли йти.. і прийшли. Отже без ніякої пересадки — за листуванням царя і вел. гетьмана коронного стоїть дуже визначна дія політичних відносин межи Росією і Польщею.

Так звана друга північна війна спровадила польсько-московські взаємини політичні у нову фазу, яка розтягаєть ся на ціле XVIII століття. Початок сеї фази лежить, що правда, доволі попереду, на початку першої північної війни, в історичній хвилі, якої символом єсть 1654 р. з його консеквенціями рр. 1667 і 1686, одначе тільки на поч. XVIII в. увійшла вона в тверді форми історичної неминучости й витворила по обох боках певні політичні засади в обопільних відносинах, засади, що виробили ся в дві далекосяглі програми політичні: з одного боку російського правительства, з другого — сильнішої частини польської олітархії. Не стану тут ближе займати ся генезою й розвитком сеї політики в її реальних обставинах і формальних проявах — на се місце не у сім вступі — всеж таки годить ся зазначити головні її етапи протягом обох перших десятиліт XVIII в., особливо скільки вони відбили ся документально в поданих низше листах.

В часі польського безкоролівя 1696/7 Московщина стояла формально на неутральнім становищі, не висуваючи з свого боку ніякого кандидата до польської корони; царь Петро старав ся в тім часі вповні використати свою участь у „святім союзі“, жертвувану за „вічний мир“ з Польщею, що відобрав безповоротно Польщі ключ до Чорного моря і віддав його Московщині. Всеж таки, коли вибір французького кандидата князя Конті був дуже правдоподібний, виступив царь з рішучою обережністю до польських сенаторів, щоби не вибирало туркофільського кандидата архихристиянського короля¹⁾. Ся обережність сама собою не була важка, одначе дійсна перемога Августа II дала цареві щось якби задоволене політичного протектора і надію запрягти нового короля у службу своїх політичних плянів. Август зі свого боку хотів у союзнику знайти прихильність для своїх політичних змагань, що зразу осередкували ся у двох

¹⁾ Письма и бумаги Петра В., № 166 і 169.

намірах: що до „наддунайських князівств“ і що до політичного перевороту в Польщі; одначе надія була даремна. Царь і не думав зрікати ся користей, які давав йому трактат 1686 р., так само не показував дійсної охоти помагати польському королеви скріпляти свою власть, хоч тойже предкладав йому ні більше ні менше, тільки частинний розділ Польщі¹⁾. Кидані царем тут і там для примани фрази в заохоту короля до енергічного трактовання опозиції і з мрачними обіцянками підмоги мали на меті використати Августа для балтійського пляну. Вже перші роки спільної дипломатичної гри показали, що польський король не рівня московському цареві. Август раз-у-раз відкриває в своїх пересправах найслабші свої політичні місця: опозицію польських панів і недостачу гроша, вказуючи тим способом, якої методи має царь уживати у своїх відносинах до Польщі. Се хиба політичний куріоз прим., коли в тайну статю біржанської умови (1701) вложено на царя обовязок виплатити 20.000 рублів на підкуп тих польських сенаторів, які допоможуть притягнути до трактату й Річпосполиту²⁾.

Царь скоро почав обходити ся без посередництва короля, він уживає на широкі розміри тактики, виробленої вже французькою дипломатією, обертати ся безпосередно до підданих польського короля. Зразу се чинить ся якби в інтересі короля, як ось коли на поч. 1703 р. грозить матеріальною загрозою польській опозиції за змаганя збавити короля „справедливо добутого престолода“ або нарушити „вічний мир“ з царем; одначе зараз при тім висуває обережно вістре против замислів Августа: „Річпосполита може надіяти ся на наш щирий намір, щоб її вільність удержати в незміннім стані“³⁾. Ось де початок головної заповіді російської політики XVIII в. у відносинах до Польщі. В тім самім часі бачимо й завязок другої тактичної збруї російського правительства: коли примає і його сторонники розважували зміст згаданих царських грамот, король мав нагоду, як би хотів, подумати над консеквенціями царської оборони православних від католиків і уніятів, висказаної письмом в справі релігійної боротьби у Вильні⁴⁾.

Пристрасть Карла XII, щоби знищити наперед Августа,

¹⁾ Пор. мою працю „Угорщина і Польща на поч. XVIII в.“, гл. V; також „Записки Н. Т. ім. III.“, т. LXXXIX, ст. 196.

²⁾ Письма и бумаги, № 365.

³⁾ Тутже, № 495, 496 і 507.

⁴⁾ Тутже, ст. 478.

була дуже на руку Петрови, що за той час здобував прибалтійські краї. Його посол у Польщі В. Долгоруков має поручено замотати Августа й Польщу в як найдовшу війну, а до того було потрібно, щоб і польська держава заключила формальний трактат з царем против Шведів. Се було важно не так задля військової вартости коронної і литовської армії, як для того, щоби вивести Польщу з формальної непричасности у війні, Шведів задержати як найдовше в польських краях, та всі ті чинники, що тут представляли реальну силу, запрягти у свою службу. З Литвою справа пійшла легче (1703), з короною труднійше (1704), всеж таки цар довів до того, що шведська партія у Польщі не розпоряджала поважнішою самостійною силою, а коронних і литовських гетьманів мав на своїм жолді, бо — як писав Долгоруков — гетьмани мало що уживали на війну, а більше собі забирали¹⁾. Окрім сього т. ск. легального підкупства цвида буйно таки така проста продажність в користь політичних інтересів Росії, наперед у Литві, де всі головні члени партії Вишневецьких, разом з головою вел. гетьманом литовським, брали рублі ще з 1701 р., опісля й у Короні пійшов сей звичай широко.

Трактатами з обома половинами держави не чув себе цар на стілько зобовязаним, щоб усі свої військові сили злучити з польськими і саксонськими задля рішучої розправи з Шведами. На розпучливі заклики Августа й Паткуля йти у Польщу, переконував він, що більша буде користь з того, як польський король утримає Шведів в Польщі, а царь тимчасом осадить два або три міста в Інфлянтах, на те — очевидно — щоб їх опісля віддати королеви як пункт опору в дальших його змаганнях...²⁾ По сьому плану й робив він, на поміч у Польщу посилав голодних і обдертих українських козаків, кілька карикатурних полків, начальну команду віддавав в руки нездарного в воєнних справах Паткуля, а сам здобував сьогобічні провінції шведські, будував Петербург, реформував армію і т. ин.

Вибір Лещинського викликав небезпеку, що справа Августа може зовсім упасти в Польщі, тому Петро, окрім грізних маніфестів против нового короля, рішив всякими способами піддержати саксонську партію. Керманічі сеї партії й самі почали шукати царської протекції (весною 1705), а межі ними були й оба тодішні коронні гетьмани: великий — Ернст Любомирський, та поль-

1) Письма и бумаги, ст. 430. 2) Тутже, № 618.

ний — воєвода белзький Адам Миколай з Гранова Сінявський. Петро використовує се і видає маніфест до Річпосполитої, що мусить боронити свого союзника всіми силами й утримати його при законнім престолі і тому на письмений заклик іменем всієї польської держави, приневолений він „покинути всі свої власні користи і негайно вступити своєю особою в землі Річпосполитої з головними своїми військами“ ¹⁾. Він заохочує і підбадьорює Августових сторонників окремими по формі писаними письмами, й одним з них розпочинає довгу кореспонденцію з Сінявським (ч. I).

Рік 1705 був для царя критичний; він дуже бояв ся, щоб шведський король не звернув ся цілою силою против нього. Горячково збірив він сили на Литві і Руси, старав ся виробити одноцільний плян для союзних армій, то виступав в ролі головного команданта навіть над військами Річпосполитої (ч. II), то знов віддавав провід і над своїми королеви Августови. Одначе шведський король не хотів ще зводити остаточного рахунку з царем, доки Август мав ще поважні сили. Перенесення війни у Саксонію було для царя дуже корисне; він мав час робити дальші воєнні приготування і мав нагоду підкріпити себе й свою армію морально (побідою Меншикова під Калішем).

Альтранштадтський мир (ос. 1706) поставив знов Петра в дуже поважній ситуації. Одинокий його певний союзник, король Август, відпав від нього. ~~Царь чув, що зближають ся рішуча хвиля в цілій драмі, що на ній спочиває увесь тягар війни і ключ до її висліді.~~ Якнебудь до того часу можна було, із стратегічного пункту погляду, легковажити воєнні сили Річпосполитої і притягати їх тільки з тактичних мотивів політичних, то тепер Річпосполита, на скільки представляла її саксонська партія, зорганізована в конфедерацію сандомирську, була одиноким союзником Росії. Резиґнація Августа з польської корони і скріплене становища Станислава були тяжким ударом для сеї партії, вона переставала мати якнебудь оправданя свого істнованя, і певно була-б упала протягом недовгого часу. Та тут виступає на сцену царь Петро. З природною собі енергією взяв ся підтримувати сю партію, скріпляти і привязати до себе. І се йому вдало ся завдяки тому, що Шведи довго не виходили з Саксонії.

Не можна сказати, щоб сандомирські конфедерати кермували ся тільки приватними мотивами або самими російськими впли-

¹⁾ Письма и бумаги, № 832.

вами; межи ними була дуже популярна політична ідея — оборона вільної елекції, хоч перед 10 роками якраз король Август потоптав се право польське. Гасло се видвигнуто не перший раз, повторяло ся воно від півсотки літ, та аж тепер стало воно першорядним питанням політичним в Польщі. І в сім напрямі вплив царя був немаловажний. Він старав ся піддержувати всіма способами погляд польських панів, буцім то „приступити до Шведа і Станислава признати законним королем — значило, на віки стратити вільні вибори королів і всі свободи“¹⁾, і тим способом формував третій пункт політичної програми Росії супротив Польщі. В листі до Сінявського, тепер уже гетьмана великого коронного (ч. III) говорить він дуже вимовно про *urządząca ojczyznę i zgwałcone sromotnie od króla szwedzkiego wolne obieranie króla polskiego* і про спільні заходи коло ратованя сього zagrożеного добра. А в універсалі до всеї Річпосполитої, виданім около того часу з Жовкви, запевняв „перед цілим сьвітом, що нічого не шукаємо і не претендуємо від станів Річпосполитої, лише тільки утриманя їх в давнім стані, при звичайних правах і вольностях, особливо при вільній елекції, що до котрої з царського боку Річпосполита може бути все певна“²⁾.

Щоб акція була успішна, удав ся царь на вість про альтранштадтський мир з Петербурга до Жовкви, де станув з поч. січня 1707 р. і сюди запрошував визначних сандомирських конфедератів. За його впливом примас Шембек скликав до Львова на 7 лютого раду. Результатом її було потверджене сандомирської конфедерації, заманіфестоване права вільної елекції і скликане посольської ради до Люблина (на май) для порішення що до важности Августової резинації й евентуального безкоролівя. Царь перебував у Жовкві і майже кермував рішеннями ради³⁾. Окреме посольство ради пересправляло опісля з царськими міністрами і довело до виданя асекураційної грамоти: царь, стоячи на становищі трактату 1704 р., обовязував ся не заключати односторонного миру, „головнож вільну елекцію, права, свободи і привилеї Річпосполитої всіма силами й військами нашими хоронити й обороняти против спільного ворога, короля шведського й його прихильників“; обіцяв за короля не признавати нікого, „крім такого, що його Річпосполита згідними голосами однодушно

¹⁾ Otwinowski, 115.

²⁾ Письма и бумаги, № 1514.

³⁾ Письма и бумаги, № 1538, 1539, 1540.

й нероздільно на престіл виведе...“¹⁾ Окрім того обіцяв царь сповнити цілу низку публичних і приватних бажань польських панів, серед яких найважнійше доторкало звороту Білоцерківщини²⁾. В заміну за те конфедерація, іменем Річипосполитої, обіцяла стояти при трактаті і підпомагати царські інтереси.

Справа безкоролівя й евентуального нового вибору короля не була ще формально полагоджена (її відложено на люблинський зїзд), а вже царь почав оглядати ся за кандидатами до польської корони. Більшість конфедератів рада була не покидати Августа, одначе і царь, вчасти з досади на Августа, вчасти з політичних мотивів був за безпроволочним оголошенем безкоролівя. В тім поспіху царя підозрівано вплив гетьмана Сінявського, чи може його жінки³⁾. Досить що гляданем за кандидатами до польської корони хотів царь поставити конфедерацію перед фактом якби рішенням. Він предкладав корону таки зараз у марті 1707 р. кн. Евгену Савойському⁴⁾, королевичеви Якову Собескому⁵⁾, кн. Францови Раковці⁶⁾ і самому гетьману Сінявському⁷⁾. В липни відбув ся люблинський зїзд і на нїм, конфедерати не радо се робили, проголошено *interregnum*, одначе вибір нового короля відложено до ліпшої хвилі.

З усіх названих кандидатів тільки два дали свою принципальну згоду на евентуальний вибір: Раковці і Сінявський. Була се якби іронія обставин, що якраз оба сі люде стали якби політичними противниками, а вже хіба найтяжше було становище пані воеводи, яка мусіла свої королівські симпатії ділити межі мужа і коханка. З обома царь заключив письменні умови на випадок вибору⁸⁾, та ні одному се не принесло дійсної корони. В кождім разі гетьман довго снував мрії про найвисший верх своєї карієри і в тій то саме обставині треба глядати причини, чому він так довго й уперто держав ся сторони царя і тим віддавав йому незвичайно велику прислугу.

Притягнене Сінявського було для царя дуже важне: одно з огляду на уряд гетьмана, що мав під собою кільканайцять тисяч якого-такого війська — річ особливо важна, бо якраз

1) Письма и бумаги, № 1645.

2) Письма и бумаги, ст. 583. 3) Otwinowski, 119.

4) Письма и бумаги, № 1602, 1625, 1631, 1632, 1646.

5) Тамже, № 1769, 1770. 6) Тамже, № 1670.

7) Отвіновский (ст. 119) оповідає, що й Мих. Вишневецькому обіцяв царь корону, як остане на дальше при його боці.

8) Польська копія умови з Сінявским надрукована в Bibl. Ossol. 1843.

у той час покинув царя вел. гетьман литовський М. Вишневецький — даліше з огляду на його визначне маєткове становище серед коронної олігархії та вкінці з огляду на особистий вплив, яким тішила ся його жінка, славна „вєвєдина белзька“. Обоє вони, хоч від 1696 р. були прихильниками французької політики, тепер стали рішучо против короля Станіслава, зловивши ся на приману польської корони з царської ласки. Окрім того, не без ваги мусів бути тут і особистий вплив такої сильної індивідуальности як царь Петро на гордого але слабодушного гетьмана й ексцентричну його подругу, яка піддавала ся таким орієнтальним ефектам, як частованє в Жовкві паптетом насадженим діамантами ¹⁾). Не мало теж могло імпонувати удержуване постійних резидентів межі обома сторонами. Поза тим гетьманська пара була приступна таки зовсім простим арґументам — рублям та иншим дарункам. Надія їх на королівську честь жила тільки два роки; полтавська побіда, до котрої немало причинив ся сам гетьман, та поворот Августа у Польщу, заходами самого царя, поклали кінець сим амбїтним мріям. Всеж таки гетьман не перестав стояти на становищі „общих інтересов“ з своїм царським кумом, будучи головним стовпом першої рософільської партії серед польського панства.

Рівнобіжно з тим переменяли ся відносини межі царем і польським королем. Август II — як попередє сказано — від самого початку піддавав ся тій надії, що царь допоможе йому укріпити своє становище в Польщі і підпре його в заходах до сеї ціли. Царь умів піддержувати його в тій вірі різними неясними альязіями і загальними обіцянками, одначе реальної користи з тої прихильности для польського короля не було жадної. Противно король мусів з неспокоєм глядіти, як Петро розділяв систематично його і Річпосполиту, як увійшов у безпосередні політичні взаємини з сею останньою, роздував і піддержував ті політичні течії, які були діаметрально противні королівським плянам. Полтавська битва повернула, що правда, Августови польську корону, одначе в сути річи знищила можливість його плянів перебудови польської держави; здобутий назад престіл був ласкою царя, а не його власним політичним успіхом. Тому не дивно, що відносини межі обома монархами починають мати характер політичного протекторства. Польський король був знов особисто занадто самостійний, щоби

¹⁾ Рук. бібл. Чартор. № 534, ст. 28.

піддавати ся такій опіці і тому обопільні відносини стають щораз більше натягнені, особливо коли небезпека з боку Карла XII і Станіслава пійшла на дальший плян. Петро В. не тільки що не йде на приману Августових плянів що до розділу Польщі, та ще зовсім явно стає на становищи політичного світогляду олігархічної опозиції в Польщі, якої гаслом було *poli me tangere* в політичних і соціальних питаннях. Поданий низше лист з кінця 1714 р. єсть найліпшим зразком тої хитрої політики царя: виступаючи ніби в обороні короля він дає одночасно санкцію домаганням шляхти, щоби саксонське військо виведено з Польщі. Через се становище Петра В. змарнував ся весь плян Флемінга, що хотів через провокацію і здавлене тарногородської конфедерації довести до політичного перевороту, до заведеня абсолютизму і дідичности престолоа; в результаті російський царь став мировим судією між королем і „народом“ і ручителем переваги сього останнього. Август не міг того забути своему „любому брату і сусідови“, починає таки ворогувати з дотеперішнім союзником і шукати спільників на стримане надмірного зросту Росії. Виявило ся се у тіснім зближеню його до віденського двора, признаню з його боку прагматичної санкції, подружя королевича з архикняжною і трактаті 1719 р., зверненім явно против Росії і її за великих здобутків. Відповідю на сї заходи короля був апель царя до польських панів і вказуване, що тут діло не в чім іншим як тільки у нових змаганнях короля до самовлади і дідичтва. І знов побідником став царь, король мусів вдовольати ся тільки зовсім нешкідливими колючками в бік суперника ¹⁾.

Отсе політичний і психічний підклад зносин Петра В. з гетьманом Сінявским, які виявили ся в поданих низше листах. Вони говорять самі собою і нема потреби поясняти докладнійше кождий із них. Цікаво, що в ніякім із них нема згадки про умову в справі вибору на короля — очевидно справа була занадто делікатна, щоб її нарушувати в листах. За те перше місце в них займають стратегічні розпорядження царя або похвали, намови й обіцянки, щоб затримати гетьмана для своїх політичних і воєнних інтересів. З поміж листів першої категорії увагу варті диспозиції царя на зустріч Шведам при їх переході через Польщу (чч. VI, IX, XI, XIII, XV, XVIII), півнійше для захисту від шведської диверсії з Поморя (чч. XXXII, XXXIX, XL). В трьох листах (чч. XIII, XV і XVIII)

¹⁾ Вимовний зразок Августового пересердя на царя маємо у нарисі проф. Аскенази: *Do charakterystyki Augusta II.*

означив царь стратегічну ролю Мазепи в боротьбі із Шведами, ролю, що мала бути в тісній звязи з завданням Сінявського. Остання інструкція Мазепі цікава ще тим, що царь уже в липни 1708 р. мав звідкись звістку, що Шведи підуть на Україну. В листах другої категорії важні ті способи, якими царь паралізував 1708/9 р. заходи Лещинського і дипломатії французької, щоби перетягнути на свій бік Сінявського (чч. XII, XVII, XIX, XXIV, XXV). Та з історично-політичного боку найважніші два листи: 13 грудня 1714 (ч. XLV) і 4 серпня 1719 (ч. XLVI). В першій із них відбила ся вся роля Петра, яку відіграв він при своїй інтервенції в непорозумінню між Августом і конфедерацією тарногородською; у другій скристалізувала ся вся його дотеперішня тактика і зібрали ся провідні ідеї політичної програми Росії у XVIII в. що до Польщі.

З поміж усіх поданих низше листів два не зовсім добре підходять під титул. Один з 1708 р. (ч. XXII), з якого маємо тільки копію, писаний царем до „воєводи белзької“ Єлисавети Олени Сінявської. Таких листів мусіло бути геть більше, як можна догадувати ся з дуже живих, навіть інтимних зносин сих людей. Для зрозуміння сього, що тут надрукований, зазначимо, що згадана в тім листі „неволя шведська“ була в осени 1707 р. (про неї у Нордберга, II, 45). Посередно до воєводи належить ще лист з 1707 р. (ч. VIII); згадана в нім дискретна „матерія“ се мабуть плян мирового посередництва воєводи, про яке читаємо у Отвіновського (ст. 115). — Другий лист, що не зовсім пристає до збірки, се письмо царевича Алексія в справі провіанту для російського війська в Великопольщі (ч. XXXIX); зміст його поясняеть ся найліпше зараз дальшим листом самого царя (ч. XL).

Переважна частина листів взята з рукописного кодексу бібліотеки кн. Чарторийских у Кракові № 2240. Містить ся в нім 39 оригінальних листів і грамот Петра В. до А. М. Сінявського, одна грамота до сенаторів Річипосполитої¹⁾ та ще одна

¹⁾ Ось його текст:

Ясневелможные велможные господа сенатори і министры наясвѣйшей рѣчи посполитой польской и великого княжства литовского. Получили мы листъ отъ млстей вшихъ из обозу іс под Торногуры 29-го июля писанной, которой приятно восприявъ о желаемой склонности вшей во удержаніи союзныхъ с нами наясвѣйшей рѣчи посполитой интересовъ выразумѣли и какъ есмь весьма онымъ доволны такъ на предложенныя же-

грамота царя Алексія Михайловича до Єронима Сінявського. Між листами Петра В. єсть два писані по польськи, всі інші по російськи. Один лист (ч. XV) з першим Р. S. писаний власноручно царем, на однім (ч. XXIX) написаний ним титул „Господин Гетман“, на всіх інших (окрім ч. I) клав він тільки свій власноручний підпис. При всіх російських листах і грамотах маємо в кодексі польські „копії“ чи радше переклади, а навіть дві копії без оригіналів: одну, з згаданого листа царя до воеводини, друкуємо; другу — з „асекурації“ царя даної Річипосполитій 1707 р., знаної з видання Бычкова, пропускаємо. В тім самім кодексі єсть і оригінальний лист царевича, писаний по польськи, з власноручним (російським) підписом автора. Останніх п'ять листів (чч. VIII, XII, XVII, XVIII і XX) взято з бібліотеки гр. Дідушицких у Львові, де під знаком Autografy I, 57 переховують ся їх оригінали (один у польській мові) із власноручними підписами царя ¹⁾.

Що до форми листів, то вони писані трояким способом: один тільки (ч. I) писаний як грамота вздовж розкритого доволі грубого паперу, в його долішній половині, складаного опісля в лист з адресою на обороті: „Ясневелможному гедину Адаму Николаю з Гранова Сінявскому, граби на Шклове и Миши, воеводе бѣлскому, гетману полному корунному“; кільканайцять листів (чч. III, VII, XIII—XVI, XX, XXII, XXVI, XXIX, XXXIV, XXXIX, XLII—XLIV, XLVII) писані на папері листового формату in quarto, тільки не одної величини і краски; всі інші писані на звичайнім в тім часі канцелярийнім папері in folio; куверти не переховали ся ні з сих ні з тих.

лания ваши повелѣли мы министромъ ншимъ надлежащую учинить резолюцію, на которую ссылаемъ. При семъ желаем, дабы вша млсть аки сохранители отчизны і удержатели волности слѣдую старожитвнымъ предковъ своихъ мужественнымъ дѣламъ в начатомъ и столь долго с нами пребывающемъ союзе для удержания правъ, волностей и свободъ отеческихъ даже до окончания пребывали, чтобъ тѣ начатые труды при помощи войскъ ншихъ также протори и убытки вши могли быть совершеніемъ славы возданы; в чемъ обнадеживаетъ, что мы с стороны ншей всякого старания и прилѣжности прилагать не умедлимъ, какъ в спосѣшествованіи пришествія скорого короля Августа до Полши, такъ и во исполненіи всѣхъ обѣщаній рѣчи посполитой, токмоб млсть вша сами для интересовъ своихъ стараніе імѣли о скоромъ помянутого короля его млсти Августа прибытіи на помощь с войски до Полши, что прилѣжно вамъ вручаемъ. При семъ всякому із млстей вшихъ доброго отъ Геда Бра желая здравія пребываемъ к вамъ привязию ншею склонными. Данъ в обозе при Мстиславле августа в 16. 1708-го году. *Петръ.*

¹⁾ Підпис був і під Р. S. ч. XX, одначе його вишкробано.

Тут зазначу, що лист під ч. VI надрукований в „Письмах и бумагах Петра В.“ (№ 1747) з чорнового концепту канцелярії; дописка видавця при ній, що згадане у сім листі попереднє письмо царя до гетьмана се лист з 23 квітня — хибна, бо тут сказано виразно „писали отсюды“, себто в Якубович, а той датований у Жовкві; царь має очевидно на думці лист з 12 мая (ч. V). Так само ч. VII видане тамже під № 1775 з такого самого чорновика, одначе без дати. Окрім того тямити треба, що зміст грамоти і листа з 1705 р. (ч. I і II) анальоґічний з грамотою і листом до вел. гетьмана коронного Любомирського, виданими, одно без дати, друге з датою 27 липня, у „Письмах и бумагах“ (№№ 830 і 866); знов до ч. IV подібне письмо до примаса Шембека (№ 1540). Що до листу під ч. XXIX¹⁾, то текст його з копії латинських і польських був загально звисний ще в XVIII в. (Його подибуємо і в записках Д. Крмана про Україну), польську копію і новочасний російський переклад подав О. Левицький в „Кіевській Старині“ 1891 р. та передрукував Павловський в своїй книжці „Битва подъ Полтавою“ (Полтава 1909, додатки). Поза тим, скільки мені відомо, отсі листи появляють ся перший раз друком. З другого боку занотуємо, що в сій збірці нема листа з 23. IV. 1707 („Письма и бумаги“ № 1676).

Бажав я видіти сі листи виданими без ніяких змін, одначе з причин технічних було трудно, бо треба-б було уживати до того кирилиці. Переносючи на гражданку мусів я пропускати всі наголоси й спірітуси, дуже часті знаки ѿ заміняв на о, ѿ на от(ъ), і на і, ѣ на ис, s на з і т. ин. Ріжниця великих і малих букв в кирилиці взагалі і в тогочаснім російськїм письмі канцелярийнім не має ніякого значіння, сих і тих уживаєть ся без розбору і без найменшого правила і послїдовности, тому то прийшло ся завести якусь однастайність і полишити великі букви тільки для імен власних; те саме зроблено з знаками перепинання і з відокремлюванем слів; скороченя натомість, в обмеженім крузі слів, полишено таки без кириличних знаків, а надстрічні знаки означено окремим родом букв (курсивою). За те польські тексти мають уже в ориґіналі якусь вироблену писарську культуру і тому полишаємо їх майже без перемін, окрім тільки того, що друкуємо з копії. Цїлком без найменших перемін в буквах і перепинаню надруковано тільки згаданий у горі автограф царя; на нїм означено навіть стрічки, в усіх же инших тільки сторінки.

¹⁾ Слова сього листу взяті в знаки () дописані в ориґіналі на марґінесі.

Л И С Т И.

I.

Бжією поспешествующою млстію, мы пресвѣтлѣйшій и державнѣйшій великій гедрь, црь і великій князь Петръ Алексѣевичь, всея великия и малыя и бѣлая Росіи самодержецъ и многихъ гедрствъ и земель восточныхъ и западныхъ и сѣверныхъ отчичь и дѣдичь и наслѣдникъ и гедрь и обладаатель, наше црское величество, ясневелможному господину Адаму Николаю в Гранова Синявскому, граби на Шклове и Миши, воеводе бѣлскому, гетману полному корунному: Вашей велможности доброжелательное писание чрезъ присланного вашего намъ донесено, которое мы зѣло приятно и млстиво приняли и вшу объявленную вѣрность к гедрю своему законному, ишему любезному брату и соседу королю Августу его величеству, и попеченіе об отчизне, пристойную вашей знаменитой в речи посполитой особе попремногу похвалиемъ и засвидѣтельствуемъ, что всегда ту вшу вѣрность ишего црского величества млстивымъ награжденіемъ воздавати будем, союз же постановленной съ его королевскимъ величествомъ и рѣчью посполитою крѣпко и ненарушимо держати и во оному все исполняти общаемъ, сколь скоро подтверженіе оного и о исполненіи с стороны рѣчи посполитой по глашению оного извѣстимся, о чемъ пространнее великому ишему канцлѣру на инструкцію вшу отвѣтствовать повелѣли; между тѣм же особливую склонность ко особѣ вшей велможности и всего вшего дому показывать подцимся и пребываемъ вшей велможности ишему црского величества млстію всегда приклонны. Данъ в Москвѣ лѣта 7198-го мая въ 61.

Θ. Головинъ.

II.

Ясневелможный господине гетмане
полной коронной.

Понеже братъ нашъ королевское величество полской Августъ проситъ насъ изволилъ, дабы мы всю команду имѣли над войски, какъ коронными такъ и литовскими, во отбытіи ево, того ради, дабы при внѣшнихъ случаяхъ совершенную могли мы имѣть с велможностию вшею корреспонденцію, желаемъ, дабы ко двору ишему, гдѣ мы обрѣтатися будем, прислана была отъ васъ вѣрная кто особа на резиденцію, понеже то видимъ к пользѣ потребно быти обоимъ гедрствамъ, которой намъ о всемъ отъ васъ доносить и волю ишу вамъ извѣщать станеть.

При семь обнадѣживаемъ велможность вшу мстию нашею прского величества и доброго здравія вамъ желаемъ.

Изъ Вилни июля 27-го дня 1705-го.

Петръ.

III.

+

W Zółkwi d. 8 Jan. s. v. 1707 A-o.

Monsieur.

Lubo nie wątpię bynajmniej, że WMPan z własney Swoiey ochoty y naturalnego obowiązku iako Wielki Senator upadającą Oyczyznę Swoię y zgwałconą (!) sromotnie od Krola Szwedzkiego wolne obieranie Króla Polskiego ratować y salwować spolnie z drugimi Ichmcmi przy lidze y assistencyey Naszey pragniesz, jednak dla gruntowniejszego upewnienia y obiasnienia Intencyi Naszych za przybyciem tu Naszym odzywamy się WMP-u, oraz potwierdzając wszystkie listy ministrow Naszych obligujemy y upraszamy WMP. abys ad Corpus || Stanow Rzpłtey Koronnych y W-o Xtwa Litt-o przy prawach y wolnościach Swoich chwalebnie y nierozdzielnie stawiających, tudziesz do iednostayney Rady y zgody pro conseruatione wolney Elekcyi, dla własnego Interessu w ten Kray do Nas pospieszyc raczył, kędy nie tylko omnem securitatem in publicum et privatum znajdziesz, ale tez particularem benevolentiam z dobroci y propensyey Naszey ku Sobie y całej Rzpłtey WMP. widomie doswiadczysz. Którą chętnie ofiarując zdrowia dobrego y pomyslnych szesliwosci od P. Boga WMP-u zyczemy.

Петръ.

IV.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Егдаже король шведкой насилствемъ и практиками своими все то учинилъ, что над королею Августомъ чинити хотѣлъ, желяетъ — чаемъ — тѣм же подобиемъ насъ и рѣчь посполитую, ежели не такъ дѣйствително обмануть, то хотя ко сну привестъ і все блгня расположения ко содержанию общихъ интересовъ помѣшати, и того ради ево министры вездѣ при постороннихъ дворахъ чрезъ публичныя почты разгласили вѣдомости, будто с нами в нѣкоторой трактатъ собственной вступаетъ и миръ заключаетъ. Мы отъ того не отпираемся, что какъ насъ еще на Москвѣ иностранныя министры о склонности і учинении миру спрашивали, мы предъ ними неоднократно объявляли, что по обовязаніи хрстіанскому, дабы людской крови не проливати, всегда есмь готовы

слышати мирныя предложения, ежели какіе король швецки[й] предлагати захочетъ, но такимъ подобіемъ, дабы тотъ миръ явно и пристойно со общимъ извѣстіемъ рѣчи посполитой трактовати и со общими обоихъ странъ комисары соключить, а что намъ тайно чрезъ какой ни есть дворъ в трактатъ такой вступать, о томъ нынѣ и никогда сумневаться никому не надлежитъ, егда же паче всеа || ползы и прибыли имѣемъ себѣ: честь, содержаніе вѣры и целостъ достоинства монаршеской; того ради вшимъ милостямъ в томъ обнадѣживаемъ, что мы до сего времени ни малого вступления до какого ни есть трактата с королеми швецкимъ не чинили і инако чинити не думаемъ, токмо выше именованнымъ подобіемъ, со извѣстіемъ и общимъ соизволеніемъ чиновъ рѣчи посполитой коронной і великого княжства литовского, с которыми заключенной и подтвержденной союзъ, какъ уже не единократно общали, во всѣхъ пунктахъ весьма содержати і исполнити желаемъ; что объявля впрочемъ вшимъ млстямъ желаемъ от Господа Бога блгого здравия.

Данъ въ Жолквѣ генваря 27-го дня 1707.

Петръ.

V.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетман великій коронный.

Попеже ужъ приближилось время воинское, дабы войска союзныя рѣчи посполитой выходили і совокуплялися к содержанію интересовъ обоихъ союзныхъ народовъ, мы же по сіе время никакого не видали еще к тому пруготовленія, о чемъ мы ужъ напредъ сего вшей млсти листомъ нашимъ объявили і в томъ обнадежены; того ради прилѣжно желаемъ, дабы ваша млсть по данному намъ общанію войска коронныя какъ найскорѣе подъ Коцкъ совокупить изволилъ, а самъ сюда в Люблинъ на генералную раду прибылъ. Впрочемъ же вас в защищеніе Всемогущаго вруча в млсти ншей склонны к вамъ пребывати общаемъ і всякого блага желаемъ.

Данъ въ Якубовичахъ 12 маія 1707 году.

Петръ.

VI.

Ясневелможный господине воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

В недавномъ времени писали мы отсюды в грамоте ншей к вашей млсти желая вашего скорого сюды прибытія и совокупленія под Коцкимъ войска коронного, нынѣ же то паки подтверждаемъ желая, дабы ваша млсть какъ найскорѣя без отлаганія времени сюды прибылъ, ибо вашей млсти прибытіе здѣсь зѣло нужно ради лутчихъ

с нами совѣтовъ и разположенія, между тѣмъ же ізволите ваша млсть войску коронному повелѣть собиратся в назначенное мѣсто какъ найскорее. При семъ пребываемъ к вамъ непремѣнно в млсти склонныи.

Данъ въ Якубове мая въ 18-го 1707-го.

Петръ.

VII.

Ясневелможный господинъ воевода белскій
гетманъ великій коронный.

Умножаетъ благожелательства вшего доводы приятное вшей млсти намъ объявленное поздравленіе, которое хотя вша млсть особою своею воздать желали, но мы и писменное сие усердствие власно такъ яко отъ персоны вшей устное приемлемъ, вѣдая особливо, что бытность вшей млсти при раде потребная общия гедрствъ ншихъ вспомагаетъ интереса. При семъ за такую верную к намъ склонность какъ и за присланного намъ коня, которого мы любовно приняли, благодарствуемъ, і не могли отставить ниѣ писменно приемность ишу вамъ объявить, благосозволеніемъ млсти ишей всегда і впредь дѣйствительно вшу млсть обнаджить, которому желая всякого блага і счастливости, пребываемъ млстію ншею склонныи.

Ис Казимера въ 30 мая 1707.

Петръ.

VIII.

Jaśnie Wielmożny Woiewodo Bełzki
Hetmanie Wielki Koronny.

Dostaliśmy listy W Pana od różnych dat. wespół y pismo Małzonki W Pana; zkađ wyrozumiawszy kontenta y uwazywszy materiam tak wielkiej wazności, ktura gdy correspondencią opisuiąc się nie może tak sposobnie być wyrażona y traktowana, dla lepszej tedy skuteczności oczekiwamy tu do Nas przybycia Małzonki W Pana, zebysmy ustnie o wszystkim conferować y znieść się mogli; co się zkonkluduię, zupełną W Pan będziesz miał o wszystkim relacją. P. Rybinskiemu na requisitią W Pana we wszystkim uczyniliśmy zadosyc y Podkomorzemu y Ministrowi Naszemu P. Gołowkinowi obszerney (!) de cetero dac na wszystko respons zlecieliśmy; zostaiąc nieodmiennie W Panu Łaską Naszą przihyli.

Z Warszawy 26 Julii 1707 Roku.

Петръ.

IX.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетман великій коронный.

Понеже ізо всѣхъ вѣдомостей является, что король свѣйской с войском своимъ рушился из Саксоніи и идетъ в Шлезію, и хотя еще не извѣстно прямо ль сюда идетъ, однакож надлежитъ всякое ко отпору потребное предуготовление чинить. І того ради указали мы кавалеріи своей збиратся, також и пѣхоте какъ найскорѣе сюда итти, дабы близ Варшавы у Вислы неприятеля встрѣтить і оному с помощью Вышняго супротие стати; того ради надлежитъ і вшей ясневелможности с войскомъ короннымъ, яко с нами союзнымъ, для общаго промыслу над неприятели сюдаж к Вислѣ зближится, какъ мы наперед сего о томъ с вшею ясневелможностию разговаривали, а какъ мы определили по отправленной генеральной думе в бжіею помощь противъ неприятеля в ордеръ баталіи становится, тому пришемъ вскоре чертежъ для извѣстия, желая купно і вшего мнѣнія о томъ слышать. Но дабы по зближеніи всѣхъ войскъ не было какъ нашему такъ и коронному войску в конскихъ кормахъ і в прочемъ недостатку, того ради совѣтуемъ и желаемъ, дабы ваша велможность определя войско на два крыла, і в дивизию на правое крыло, под командою вшею быть надлежащею, стали у Плотцка, а на лѣвое крыло, || надлежащеѣ под командою велможного его милости господина гетмана полного коронного, определя командировали оному стать, межъ Сендомиремъ і Варшавою у Казимера; і просимъ, дабы то без отлагательства исполнено было для общихъ интересовъ, ібо тѣмъ способомъ можете, во время неприятельского приходу, удобнѣе к нашимъ войскамъ со обохъ крылъ присовокупитися, іли ежелибъ неприятель на которое крыло ис коронныхъ войскъ пошел, тобъ легко мы могли туда ітти, и тѣмъ способомъ Висла вся можетъ здержана быть. Впрочемъ пребываемъ к вамъ вшею млстію склонныи.

Изъ Варшавы августа въ 21. 1707.

Петръ.

X.

Jasnie Wielmozny Woiewodo Bełski
Hetmanie Wielki Koronny.

Lubosmy przed dniem wczoraiszem listownie intencie Nasze WPanu obiasnili, daiąc wiadomosc o dispositiach, iakiesmy na odpor zbliżającemu nieprzycielowi czynic uradzili, zycząc oraz, zeby u WPan z woyskiem Koronnem do Nas takze chcial się łączyc y owe tak rozporządzić, iakozmy iuz namienili y spolnym interessom naypozyteczniey byc rozsądzili, gdyz iednak czas na zadne nie zezwala dilacie, toz samo

ieszcze powtornie twierdziemy, posyłając oraz do W Pana Generala Adjutanta Naszego P. Golca, ktoremu chcey W Pan potrzebny dac wysłuchanie, y spolniwszy desideria Nasze onego iako nayprędzey z doskonałą relacją znowu do Nas expediowac. Przi tym szczęśliwych w dobrym przedsięwzięciu od Boga Wszzechmogącego successow y požadanego zdrowia zycząc, zostaiemy nieodmiennie Łaską ą Naszą W Panu przichilni.

W Warszawie 23 dnia Sierpnia 1707 Roku.

Петръ.

XI.

Мой Господине.

Объявляемъ вамъ, что за помощью Вышняго счастливо суды при бывъ отъ вручителя сего все, что намъ донесено, мы к совершенству привесть соизволили и послали к министру ишему в Берлинѣ обрѣтающемуся, дабы онъ тотъ общій интересъ со всякою прилѣжностію тамъ гдѣ надлежитъ совершалъ, и не сумневаемся, что сіе все вскорѣ исполнено будетъ, в чемъ ссылаемся на словесное донесеніе вручителя сего, которой пространнѣе о всемъ донесетъ. Мы, получивъ вѣдомость о походе неприятелскомъ на сю сторону Вислы, намѣрены отсюда до кавалѣрии ншей поход воспріять к Гродне для разположеній войскъ ншихъ к разрушенію намѣренной неприятельскихъ. На присланные пункты отъ вшей мсти в сіхъ числѣхъ чрезъ резидента ишого Дашкова желаемое учинимъ решеніе; и вѣло тѣмъ доволны есмы, что вша мсть аки подпора своей отчизны на прикладъ протчимъ постоянно безъ отмѣны при волности своей і союзе с нами постановленномъ пребывати і волюте, и обнадеживаемъ васъ, что мы какъ персону вашу такъ і всѣхъ намъ желаемыхъ в мсти і в защищеніи даже до скончанія счастлівого дай Бже той войны і впредь содерживать будемъ, и желаемъ, || дабы ваша мсть во удержаніи войска при сторонѣ ншей і союзе с нами постановленномъ непоколебимо содержать неутруждаемо стараніе приложилъ, которому доброго отъ Гда Бга желая здравія пребываемъ желаемо склонны.

Изъ Двенцолъ генваря 19-го 1708.

Петръ.

XII.

Ясновелможные господа.

Листъ вшихъ мстей до насъ писанный изъ Льова отъ 29-го декабря прошедшаго году с присовокупленными при томъ пункты мы чрезъ резидента нашего Дашкова получили і изъ оногo, такожъ і изъ устного доношенія его со удовольствомъ выразумѣли о постоянномъ и вѣрномъ

содержаніи вшем при союзе с нами и при общихъ интересахъ, за что вшимъ млстямъ благодарствуемъ и общаемъ взаимно по союзу все исполнять и отчизну, волности и права вши противе насилствующаго неприятеля оборонять. На помянуе же вши пункты резолюцию с помянутымъ Дашковымъ посылаемъ, которому повелѣли мы паки при васъ быть на резиденцыи, і уповаемъ, что вша млсть тою резолюцією, которая совершенно исполнитца, доволны будете. И при семъ пребываемъ вшимъ млстямъ приязнию склонныи.

Изъ Дзвенцолъ гевваря 20-го дня 1708.

Петръ.

XIII.—

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

При отправленіи отсюду къ вашей млсти резидента ишего Дашкова с резолюціею на присланныя отъ вшихъ млстей с нимъ пункта разсудили мы за блго симъ к вамъ особливо отозваться и объявить свое определенне и намѣренне, како соизволяемъ в наступленне неприятелское с войски своими поступать и вамъ оными вспомогать и противъ тогоже неприятеля вшимъ млстямъ дѣйствовать совѣтуемъ, какъ мы о томъ вамъ пространно в резолюциу на вши пункта дать повелѣли, а имянно, что мы, услыша о неприятелскомъ походе чрезъ Тикотинъ и Августовъ розными коломны на войско ише, идемъ отсюду особою свсею х кавалеріи своей к Гродне для супротивления неприятелю, над которымъ в бжіею помощію всякіе воинскіе промыслы, ежели онъ подлинно поидеть, чинить будемъ; к вашей же млсти на помощъ определили мы корпусъ из Литвы до 5000 пѣхоты, которые имуть соединитца при Хвастовѣ в гетманомъ Мазепю, которой сверхъ сего такожъ кромѣ казацкихъ войскъ съ 4000 регулярныхъ при себѣ имѣти будетъ, и велено ему гетману итти немедленно к Хвастову с выборными сердюцкими и компанейскими полками, такожъ і ис прочихъ полковъ выбравъ лутчихъ людей на скоре, которой уже — чаемъ — давно в походе обретается; и послаачъ к нему гетману отъ насъ указъ, чтобъ онъ тамо будучи с вашею млстію корреспондовалъ і по совѣту вшему с войскомъ шель, куда случай воинскоѣ требовать будетъ, || и соединясь с вами чинилъ неприятелю отпоръ и всякія разпрашения общимъ согласіемъ; в чемъ мы на вшу вѣрность і доброжелательство весьма надежны, что вы общимъ согласіемъ с нимъ гетманомъ Мазепю противъ неприятеля супротивленне чинити будете, оцнакомъ не вступая ни в какую отважную баталию, но найпаче мы вшей млсти совѣтуемъ с короннымъ войскомъ помалу уступать до Украины и даже до гетманѣ Мазепы, не до-

пусть до себя в ближних мѣstechъ отъ Вислы неприятеля для извѣстныхъ причинъ, о которыхъ [также какой мы нынѣ своему еелтмаршалу лейтнанту Голцу стоящему с кавалеріею при Брести указъ дали о настоящихъ воискихъ противъ неприятеля поступкахъ] изображено, имено в прежде помянутой резолюціи посланной к вашимъ млстямъ с прежде реченнымъ резидентомъ шшимъ Дашковымъ, и на оную во всемъ ссылаемся. При самомже отезде ишемъ отсюда к Гродне получили мы вше писаніе отъ 15 генваря нового стilia, ис которого о всемъ выразумѣвъ || отвѣствуемъ, что денги на войско коронное мы дать соизволили, по которые извольте ваша милость прислать комисара и конвой в Новогородокъ, гдѣ немедленно оные отобрать можете; и не сумнѣваемся мы, что вша млсть для общихъ интересовъ постараетесь войско при себѣ и союзе с нами содержать. При семъ преbваемъ к вамъ ишею пріязнью склонныи.

Из Денцол генваря въ 20. 1708.

Петръ.

XIV.

Велможный господинъ воевода бѣлскіи
гетманъ великіи коронный.

Присланнойъ вашъ Гинтовъ к господину генералу нашему князю Меншикову что намъ донестъ, на то соотвѣствуемъ. Первое благодарствуем вас господина гетмана за вашу (!) к намъ и отчизнѣ вѣрное постоянство, впротчемъ на все желаемое от господина гетмана резолюция со удовлетвоаннемъ послана з Дашковымъ. Что же о неприятеле и оной совершенно со всею силою идетъ противъ насъ без жадного разделения, которую вѣдомость согласну имѣемъ не точно из розныхъ вѣдомостей по и от взятыхъ языковъ, ис которыхъ одинъ квартирмейстеръ королевского генерала отютанта Калиера, к чему і наши партіи свидѣлствуютъ, и уже неприятель во шти мляхъ отсель явился. Такожде просимъ господина гетмана, дабы во опщихъ иптересахъ какъ благо началъ тако і до конца || сея войны во имя божие пребывалъ, впротчемъ ссылаемся на доношение посланного вашего. При семъ предаемъ васъ в сохранение Всевышняго и желая вамъ всякаго блага и особливую нашу милостью неотмѣнно преbваемъ вамъ склонныи.

Ис Гродни въ 24 генваря 1708.

Петръ.

XV.

+

Господинъ Гетман.

Понеже чаю уже вам довольно вѣдома что неприятелъ соеъсьм корпосом без разделения | идетъ противъ насъ от которого вы нынѣ сва-

бодное вѣрѣннѣ имѣете також подлинна увѣдомленнѣ мы что его великой багаж на ватах | идет горазда не въ близости за ними при | котором менши двух полкоѣ остается того | ради зела високо потребно дабы вы Господин гетман сего удобнаго вѣремяннѣ не пропустили но на | оноѣ абоз нападеннѣ учинили что не тяжко | может учинитса о чем паки прошу вас дабы снѣ | вы с помощью божнею без потеряннѣ времени | учинили впротчем предав вас в сохѣрание || божне пребываем вам в милости | всегда непѣрѣмннѣ —

Из веремак въ 6 еевѣрала 1708.

Петръ.

P. S. какнѣ нынѣ имѣем вѣдомости кунпо с нѣкоторым вам предложением о том прилагаем при сем вам особливое писмо —

P. S. О здѣшнемъ повѣдениѣ объявляем, что неприятель отъ Гродни рушилса и нша кавалернѣ перед нимъ идучи тремя тракты всѣ провіанты и фуражи разораеетъ и подѣздами его обеспокоиваетъ, отъ чего онъ в такое состояннѣ приведенъ, что по скаске плѣнныхъ великой уронъ в лошадах и людях имѣетъ и в три ндлѣ не з болшимъ десять мил отъ Гродна отшел; і впрѣдъ з бжнею помощью тож чинитъ не оставимъ. А пѣхота нша собралас меж Полоцка и Копоси смотря на неприятельские оброты, и ежели оноѣ зближитса, то уповаемъ быть з бжнею помощью и главному с нимъ бою. Вшей же млсти предлагаемъ, что ежели бы неприятель ради скудости кормовъ подался к Слуцку || и далѣ і стаѣ тамо на квартиры послал часть противъ вшего войска, то в такомъ случае надлежитъ млсти вшей подаватися к Припети и чрезъ Мозыр и Петриков имѣть с нами комуникацію, дабы мы могли вше войско секундировать и комуникацію со онымъ имѣть, ибо в такомъ случае и мы туда к Припети приближимся; и того ради зѣло потребно, дабы млсть вша до Полонного уставили войско а отъ Полонного гетманъ ншъ Мазепа, також и мы отсюды уставим, дабы непрестанную комуникацію и пересылку меж собою имѣть.

XVI.

Ясневелможный воевода бѣлской
гетманъ великій коронный.

Мы зѣло увилваемся, что отъ вшей млсти чрезъ толь долгое время на посланные отъ насъ писма, на первое изъ Даенцоль гевваря отъ 20-го [чрезъ резидента ншего Дашкова] и второе изъ Веремакъ настоящего ееврала отъ 6-го дня, в которыхъ мы о важныхъ дѣлахъ к вамъ писали и нѣкоторые при томъ определеннѣ свои и намѣреннѣ в настоящихъ воинскихъ обращеннѣхъ потребныхъ объявляли, ни жадного отвѣту по се число не получили і весьма о васъ и о тамошнихъ поведѣ-

ніяхъ давно безвѣстны. Чего ради со оныхъ обоихъ ншихъ писемъ при семъ в запасъ копїи прилагаютца і с симъ нарочного к вшей млсти || паки посылаемъ, желая отъ васъ скорого увѣдомленія, гдѣ вы ннѣ с войскомъ короннымъ обретааетесь и какія намѣренія в настоящемъ неприятелскомъ к нашему войску зближеніи по прежде помянутымъ ншимъ писмамъ к воинскимъ противъ оного дѣйствиамъ восприяли, ибо зѣло высоко потребно ннѣ вамъ с нами частую корреспонденцію имѣть, дабы могли мы противъ непріятели общимъ согласіемъ лутчіе і способные поступки воспріймать. Впрочемъ ссылаясь на письмо министра шшего грааа Головкина пребываетъ к вамъ в пріязни всегда склонныи.

Изъ Чашникова фѣвраля въ 21. 1708.

Петръ.

XVII.

Яспевелможный воевода бѣлскїй
гетманъ великїи коронный.

Когда мы особою своею к арміи в силъ числѣхъ п(ри) помощи Гедвїй блгополучно прибыли, то не могли оставить не обявля о томъ прибытіи вшей млсти при обнадеживанїи васъ непремѣнной к вамъ склонности и пріязни ншей. Что же принадлежитъ о недавно случившемся между части войскъ ншихъ и королемъ швецкимъ на пасе у Головчина бою, и о томъ уповаемъ мы, что ваша млсть извѣстенъ ис писемъ отъ министровъ нашихъ. І намѣрены мы противъ оного непріятели при помощи Гедвїй всякія воинскія предшества по всякой возможности ісполнять, о чемъ пространнѣе резидентъ ншъ вшей млсти донесеть, в чемъ Всевышній млстїю своею да поможетъ. Впрочемъ не сумнѣваемся мы о непремѣнномъ вшемъ доброжелательствѣ во интересе общемъ ншемъ і насильнѣйшей рѣчи посполитой отчизны вшей і обнадеживаемъ вшу млсть за ту вшу вѣрность ншею цского величества доброю склопностью и награжденіемъ и общаемъ по силѣ союзу учиненнаго между нами і рѣчью посполитую по всякой возможности войску рѣчи посполитой денгами вспомогать і безъ сообщенїа || и согласія с вами с непріятелемъ ни в какїе трактаты не вступимъ, чего и отъ вшей млсти і всей рѣчи посполитой взаимно желаемъ. О прочихъ же дѣлахъ впредѣ чрезъ министровъ ншихъ обявить вамъ не оставимъ. Что же ваша млсть о короля Августа намѣренїи имѣете, о томъ желаемъ отъ васъ извѣстїя, и ежели Шпигель или иной кто отъ оного присланъ будетъ, просимъ оного к намъ немедленно отправить; і в томъ і в прочихъ интересахъ вящую надежду на вшу млсть по данному намъ общанїю и доброй вшей славе і ширости полагаемъ, пребывая при семъ к вамъ всегда в пріязни ншей склонныи.

Данъ в Горкахъ іюля 15-го дня 1708-го.

Петръ.

XVIII.

Ясневелможный воевода белскій
гетманъ великій коронный.

Листъ вшей млсти от 29-го іюня из обозу іс под Ниского писанной мы получили, іс которого со особливымъ удовольствованіемъ о вшемъ прилѣжномъ стараніи купно съ его млстію гединомъ мечникомъ короннымъ во удержаніи общихъ интересовъ уразумѣли і за такое доброжелательство вшей млсти блгдарствуемъ і обнадеживаемъ, что с своей стороны по союзу с наяснѣйшюу рѣчью посполитою вшей млсти вспомогать войски и денгами не оставимъ і никогда безъ включения сообязанной с нами рѣчи посполитой і вшихъ млстей доброжелательныхъ отчизны своей і намъ с неприятелемъ ни в какой трактатъ не вступимъ, токмо обязуемъ вшу млсть любовию отчизны, вѣры, правъ и волностей вшихъ і толь множествомъ во удержаніи сихъ подятыхъ трудовъ и убытковъ вашихъ, да изволите в продолженном по сехъ мѣстѣ неотмѣнномъ своемъ доброжелательствѣ к намъ и] резолюции противъ общихъ неприятелей неподвижно пребывать, дабы тѣмъ в свѣте полученную себе славу чрезъ такіе героическіе дѣла и вѣрность къ отчизне своей к совершенствію привести могли, к чему сие за удобчѣйшей способъ быти разсуждаемъ, что до скончания компаніи сея уже не во многихъ мѣцахъ состоящей, на которой все зависитъ, оборонительно і не вступая со онымъ ни в какую отвагу поступать, что безъ всякой трудности толь численнымъ войскомъ своимъ учинить можете, понеже ннѣ король свѣйской со всѣми своимъ силами і не удела ни единого регименту із арміи своей противъ васъ Лещинскому, на насъ наступаетъ и, какъ слышится за подлинно, і Левенгаупта к себѣ беретъ. || Того ради трудно намъ на помощь к вашей млсти регулярного войска ннѣ уделять, по будемъ при помощи Вышняго с своей стороны стараніе прилагать, дабы оному неприятелю не токмо доброй отпоръ учинить, но и силы і гордость его умалить. Какъ о томъ напередъ сего чрезъ резидента ишего намѣреніе ише вамъ объявить велѣли, какъ і в последней при Головчине акции неприятельского войска, по скаске отъ нихъ взятыхъ потомъ полоняниковъ [которыхъ повсядневно войска иши приводятъ] однихъ высшихъ оенцеровъ болши ста члвкъ побито і большая часть королевскихъ драбантовъ со обоими ихъ командерами генераломъ лейтенантомъ граоомъ Врангелемъ і другимъ полковникомъ, такъ что и самъ король шведской едва в трехъ или четырехъ особахъ до пехоты своей ушелъ і в великомъ опасеніи былъ. І ежели впредъ с помощью Вышняго неприятель такія или еще і лутчіе ураженія отъ войскъ ишихъ нѣсколкократно получить, то уже можетъ свои гордые мысли прѣжѣнить, или иногда і весьма опровергнуть (!)

быти. И тогда все общіе дѣла нши с наяснѣйшею рѣчью посполитою в доброе состояніе легко приведены быти могутъ, а межд[о] тѣмъ і король Август всю опасность оставя вступленіе свое ускоритъ, іли і иные рѣчи посполитой благополучные способы по собственной вшему (!) якоудержателей падающей волности оной ізобрѣтены будутъ, в чемъ мы вамъ црскимъ ншиимъ словомъ істинно вспомагать обѣщаемъ. А между тѣмъ повелѣли мы гетману Мазепѣ в пожеланное *от* васъ десятидесяти тысячное число войска казацкого доброго в дополнку послати, но оной вѣло в том жалуется і писма *от* посланных к вам на помочь с первымъ корпусом полковников присылаеть, в которых жалуются, что *от* мсти вшей ни малого опредѣления о даче оным провианту || по се число не имѣють, і куда пошлють для прошенія *і*ли выбор онаго, то многих із нихъ шляхта до смерти побиваетъ, і за тѣм опасаетца тотъ другой корпус к вашей мсти на сукурѣ послать, потому что бес провианту или розбегутся іли своеволства і набѣги на дворы і маетности шляхецкіе чинитъ принужденны будутъ, какъ и о первом корпусе тогож опасается, за чѣмъ оной і походу своего по желанію ускарить не можетъ. Того ради ізволте вша мсть о даче необходимо нужного провианту на тѣ войска способы ізобрѣсть і для лутчаго порядку комисаров на встрѣчу оным послать, то тотчас гетман Мазепа вышеписанной другой корпус к вам на помощь пошлетъ. А самъ имѣетъ оной нѣ указъ стоять межъ Днепром і Припетью і смотрѣть на неприятелскіе обороты, понеже сказывають взятые языки, что неприятель болши намѣряетъ поход свой к Украйне, сего ради ему *от* оной отдалитися пока совершенной о обращеніи неприятелском видѣ явится, невозможно. Для которой причипы і о возвращеніи части Украйны рѣчи посполитой надлежащей *от* Палея взятой, також і господ Любомирских маетностей с оортецею Полоніюу нѣ совершеннаго удоволствования вшей мсти учинить невозможно до скончания дай Бже счастливаго сего воинского походу, по каторомъ савершенія вшей мсти ва всемъ томъ, також і в даче на войско коронное помощныхъ дигъ увидя в сей кампаніи оного прилѣжность ко услугамъ обшимъ удоволство учинить обѣщаемъ; в чемъ вшу мсть обнадежа пребываемъ при семъ к вамъ всегда в приязни пшей склонны.

Данъ в Горкахъ іюля 26-го дня 1708.

Петръ.

XIX.

Ясневелможный воевода белскій
гетманъ великій коронный.

Получили мы листъ от мсти вшей *от* 28-го іюля из обозу ис под Тарногуры к намъ писанной, которого предложения и желавія вы-

разумѣвъ повелѣди мы министромъ ншимъ надлежащую на оныя учинить резолюцію. Видя же непорушимую вшу и прилѣжную аки желаемаго сенатора и мшистра во удержаніи союза и общихъ с нами интѣресовъ склонность и прилѣжаніе, яко весьма оному есмы благодарны, такъ обнадеживаемъ, что обѣщанную даже до скончания дай Боже счастливо сей войны рѣчи посполитой всякую помощь чинить не оставимъ, такожь и для споспѣшествованія скорого прибытія короля его млсти Августа до Полши имѣя все для него в готовности прилѣжно стараемся, о чемъ вручитель сего довольно донесетъ. Того ради желаемъ, чтобъ вша млсть аки первую мочь имѣющей сенаторъ, в которомъ во время нѣшнихъ поведеній вся сила зависитъ, и мы на васъ вящую имѣемъ надежду и во всемъ полагаемся, важностию своею короля его млсть Августа с войскомъ до Полши возбудить изволили, какъ же и начатую свою і уже от великой части совершающуюся слву при помощи войскъ ншихъ к желаемому совершенству привелъ удерживая рѣчь посполитую і войско на основаніи союза при общихъ интересахъ. Мы же обнадеживаемъ, что имѣя в особливомъ разсужденіи персону вашу за тѣ к намъ і общимъ интересамъ доброжелательства і прилѣжность партикулярное награжденіе і воздаяніе явити вамъ не оставимъ; которому доброго от Гада Бга желая здравія пребываемъ приязнею ншею склонными.

Данъ в обоае при Мстиславе
августа въ 16. 1708-го го.

Петръ.

XX.

+

Ясневелможныи воевода бѣлскіи
и гетманъ великіи коронныи.

Объявляю вамъ, что мы сентября 28-го дня неприятеля дошли стоячего зело в крепкихъ местахъ числомъ шеснатцать тысячь [а ныне сказываютъ, бутто было дватцать тысячь], которой тотчасъ насъ из лесу отаковалъ всею пехотою во еланкъ, но мы тотчасъ три свои regimenty швенкель противъ ихъ учинили и прямо давъ залбъ на оныхъ пошли. Правда, хотя неприятель зело жестоко ис пушекъ и ружья стрелял, однакожь оного сквозъ лѣсъ прогнали къ ихъ коннице. И потомъ неприятель паки в бой вступилъ и началъ часъ после полудни даже до темноты бой сей с непрестаннымъ зело жестокимъ огнемъ пребывал. И неприятель не все отступалъ, но и наступалъ, и викторіи во весь день не лва было видеть куды будетъ, но послѣди милостию побѣдодаваца || Бога оного неприятеля сломне побили на голову, такъ что трупое с восемъ тысячь на мѣсте осталось [кромѣ что по лесамъ отъ ранъ по-

мерло и Калмыки побили]. Обоз весь в две тысячи телѣгъ, шеснацать пушекъ, сорокъ четыре знамя и поле со всеѣмъ осталось намъ, а неприятели досталныя розбѣжались по лесам, за которыми пошли наши в следъ. А сколько с нашей стороны побито и рапено, о томъ выправясь вѣдомость прислана будетъ впредь. А с неприятельскоѣ стороны в полонъ взяты два полковника да генерала Левенгопта генералъ откютантъ и несколько аенцеровъ, а прочимъ наши салдаты пардону не дали. Сия виктория еще час *от* часу множитца и непрестанно розбитыхъ Шведовъ наши стами в обоз приводятъ, между которыми есть доволное число и аенцеровъ. Командовали над онымъ корпусомъ генералы Левенгоптъ и Стакельберхъ [которой в той акціи убитъ), а Левенгоптъ ранен в ногу.

В боевого мѣста *от* деревни Леснова въ 30 д. сентября 1708.

Петръ.

Р. С. Генералъ Олюкъ неприятеля бѣгущего достиг в Пропойску, в которыхъ болше пяти сотъ на мѣсте положилъ да в полонъ взяли сорокъ пять человекъ аенцеровъ с семсотъ редовыхъ и потомъ еще многихъ непрестанно в нашъ обоз приводятъ и сами приходятъ из лесовъ такожъ и досталоѣ ^ѣобоз с три тысячи телѣгъ взяли, а досталныя Шведы побѣжали в низ по рекѣ Соже а в пяти миляхъ вплавъ за реку плыли, за которыми в зади Калмыки гнали и zelo много побили. Такожъ бригадиръ Оастиинъ, которой за Сожею с командированными драгунами былъ, и при переправке оныхъ такожъ много побили, и потомъ Калмыки пошли за досталными Шведами въ следъ.

XXI.

Ясневелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Листы вшей мѣсти два чрезъ куриеровъ, а третей чрезъ воедича равского мы получили, в которыхъ выразумѣваемъ о прилѣжномъ доброжелательствѣ и склонности вшей во удержаніи общихъ ишихъ ивътересовъ. И сие не иному кому приписываемъ токмо персоне вашей, понеже намъ прежде сего і ниѣ извѣстно есть, что вша мѣсть какъ желателный *от*чизны своей имѣл старание не токмо ко избавленню оной *от* насилства швецкого и к приведенію в прежнее состояние, но и многихъ господ стараннемъ своимъ призвать изволилъ *от* противной стороны ко обороне волности и древнихъ своихъ правъ, что ниѣ дѣйствительно видимъ і слышимъ. А получа радостную вѣдомость о счастливомъ дѣйствѣ дивизіи войска коронного, по мудрому управленію вашей мѣсти под командою господина Потея подскарбиа литовского и го-

сподина Рыбинского обрѣтающихся, против общаго ишего непрія-
теля воеводы кievского, вашей мсти весьма благодарны; и в тотже
день при троекратной пушечной стрелбѣ мы с великимъ увеселениемъ
публично [Тебе Бга хвалимъ] пѣли желая, дабы всемогущая Десница
при стараніи и наставленіи вашемъ и впредь оному войску коронному
против общаго нашего непріятели блгословила. Что же надлежить о пу-
бличныхъ и собственныхъ вашихъ желаніяхъ, повелѣли мы министрамъ
ишимъ вшей мсти статьями пространную учинить резолюцію, на
которую ссылаемся. В дѣле же жалобы на гене||рала Гейна вамъ
объявляемъ, что онъ изъ службы нашей воинской предъ долгимъ вре-
мянемъ отпущенъ, ниѣ онъ къ намъ ни в чемъ не принадлежитъ.
А о помощи войскъ ишихъ къ вамъ в Польшу принадлежащей, послали мы
генерала ишего Ивелянта с тремя полками драганіи на Волюнь, кото-
рой уже Днепръ перешель; а ниѣ вновь за нимъ итить указали четы-
ремъ полкамъ драгунскимъ. А впродчемъ желаемъ вамъ добраго отъ Гда
Бга здравія, пребываемъ къ вамъ пріявнию ишею склонными.

Изъ Лебедина декабря въ 16. 1708 году.

Петръ.

XXII.

Copia listu z Lebedyna pisanego d. 16 Xbris 1708.

Odebralismy list wmsci, z ktorego z wielkim ukontentowaniem
o zyczliwych chęciach wmsci ku osobie naszej wyrozumielismy. Co
zas wmsc iustyfikujesz się w obmowiskach was od nieprzyiaznych
ięzykow, iakoby pod praetextem w niewolę szwedzką wzięta była,
y chochy takie rozgłoszenia na osobę waszą byli, iednak my o cho-
robie waszey dostatecznie od ministrow naszych informowani byli,
ktorzy sami widzieli, iż doktor nasz wmsc w tey chorobie kurował,
dlatego iawnny iest fałsz, a niepewnoc. Więc my o tey chorobie wielce
żałosni byli, a o liscie, ktory iakoby u wmsci od krola Augusta w kie-
szyni był znaleziony, nie słyszeliśmy; y chochy to y prawda była, to
nie mogło by to bydz w zadnym podeyrzeniu. Po powrocie zas wmsci
z tey niewoli odebralismy tylko jeden list wasz przez Huisena, w ten-
czas kiedysmy w marsu naprzeciwko Leuenhaupta znajdowali się.
Dlatego zabawni będąc tymi akecyami, nie mogliśmy na on dac res-
ponsu. Teraz zas upewniamy wmsc o osobliwey y nieodmienney na-
szey; przyiazni y obserwancyi osoby waszey y prosimy, || abys wmsc
przyłożyła starania przezornymi swoiemi radami w utrzymaniu spol-
nych interessow, w czym na y (!) wysoki rozsądek wasz mamy nadzieię;
ktorey dobraго od pana Boga zycząc zdrowia iestesmy chętnie przy-
iaznią naszą skłonnemi.

XXIII.

Ясновельможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Листъ вашей млсти к намъ писанный мы чрезъ воеводича равского господина Залуского получили и все, что ему от вашей млсти намъ донестъ наказано, выслушавъ мнѣние нше ему объявили и на все повелѣли резолюцію учинить министромъ ншимъ, на которое також и на устное донесение помянутого господина воеводича равского ссылаемся і надѣемся, что ваша млсть тою ншею резолюціею будете довольны. Впрочемъ пребываетъ пріязнию ншею къ вамъ склонны.

Данъ в Лебединѣ 22 дня декабря 1708.

Петръ.

XXIV.

Ясновельможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Из листа також іе приложенныхъ статей вшихъ, которые мы получили, выразумѣваемъ о доброжелательстве вшемъ во удержаніи союза с нами рѣчи посполитой і общихъ интересовъ, за что будучи зблго благодарны желаемъ, дабы вша млсть для любви отечества і чести своей в начатомъ с нами пребывавъ союзе і никакимъ с противной стороны не далъ отвести себя прилестями і обѣщаниями, ібо мы многократно какъ на писмѣ такъ і словесно будучи в Польше обнадеживали рѣчь посполитую і млсть вшу також і всякого желаемого, что даже до окончания полезнаго и славнаго мира всеми силами ншими спомоществовать васъ не оставимъ; такъ і нѣ паки повторяемъ і обнадеживаемъ, токмоб вша млсть постоянно с нами пребывали; видя убо общіе непріятели нши слабость силъ своихъ поспрїимають такие способы, чтобъ вакціями і прелестями своимн желаемымъ отечеству || к себѣ привлечь. Для вящаго же удержанія общихъ интересовъ послали мы в генералами ншими на помощь рѣчи посполитой какъ кавалеріи такъ інеактеріи тринадцать полковъ, о чемъ чрезъ воеводича равского к вамъ пространно писали. Что же принадлежитъ о содержаніи пріятства с короною еранцузскою в дѣле общихъ с нами интересовъ, сие вручаемъ к разсуждению вшему, дабы вы разсмотрениемъ своимъ блгоразсудили: помянутая корона еранцузская паче ли есть к намъ склонна і желаемая интересомъ общимъ ншимъ, или к той сторонѣ, чтобъ мы обще с вами не были обмануты, ібо всякому надлежитъ паче свой нежели чужей удерживати интересъ; впрочемъ же ссылаемся на министровъ ншихъ і желая вамъ добраго от Гсда Бга здравия пребываемъ к Вамъ пріязнию ншею склонны.

Данъ в главномъ ншемъ стапу
в Сушажъ генваря въ 6. 1709 году.

Петръ.

XXV.

Ясновельможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Вшей млсти писанне *от 7-го* генваря изо Лвова писанное намъ вручено, ис которого такожъ і *от* резидента ншого при васъ і вашего при дворѣ ншемъ обрѣтающихся выразиумъли, како противная страна гордость свою прежнюю *отставя* все способы употребляютъ, дабы васъ ласкаиіи своими и чрезъ медиацию еранцускую *от* союзу с нами *отторгнуть* и привести в примиренне. — И хотя і мы то признаваемъ, что вша млсть к намъ пишете, что усмиренне смущенной *отчизны* вшей и угашення огня войны домашней всякому из вас мило бытъ имѣетъ, но надлѣжитъ то разсудить, дабы лекарство не вредителнее болѣзни было, ибо какъ то утушением огня можетъ названно бытъ, когда токмо із одного угла в другой оной перепесенъ а не угашенъ, и вящее пламя из того произойти можетъ; сие разумѣемъ о примиреніи вшемъ партікулярномъ с Лещинскимъ, х которому васъ всяко склопшти тцатся, ибо онойъ яко шведкого короля послушникъ, кромѣ воли его ничего о генералномъ примиреніи чинить и видѣ сей войны оставить рѣчь посполітую не можетъ. Ваша млсть имѣете сами признать, что вы с нами при союзе пребывая принудили противную сторону искать *от* вас примиренія обѣщая вамъ на все что желаете позволить, чего с начала и слышать не хотѣли; того ради можете из того разсудить, коль полезно то постоянство самимъ вашимъ милостямъ было, и того ради надлежитъ вшимъ млстямъ в начатомъ своемъ достохвалномъ || намѣреніи и при союзе ншемъ непремѣнно пребывать даже до окончання, которого с помощью Вышняго вскорѣ уповаемъ, дабы могли честной постоянной и не однимъ видомъ, но самымъ дѣломъ мир *отчизне* своей со удержаніемъ старобытныхъ правъ і волностейъ своихъ на славу имени своего впредъ идущія лѣта получить, к чему уповаемъ при помощи Вышняго вамъ оружіемъ ншимъ вспомочь, ибо неприятеские сілы непрестанно ослабѣвають. А для вспоможенія млсти вашей и удержанія общихъ интересовъ и для разрушенія силъ неприятелскихъ в Полше послан *от* насъ з генераломъ еельтмаршаломъ лейтенантомъ знатной корпусъ войскъ, о которомъ уже нѣсколкократно вамъ объявляли. Того ради уповаемъ, что вша млсть непремѣнно при союзе с нами пребывать не оставите, ибо мы по желанію вашему і в сие нужное время вамъ такое знатное войско на сукуръ послать не оставили. Медиация же короны еранцуской полезнабъ была рѣчи посполитой, ежелибъ о генералномъ миру, а не о партікулярномъ и общимъ интересомъ вредителномъ примиреніи, или паче рещи порабощенію васъ шведкой дискреціи была; того ради вшу

млсть в томъ доброжелателно престерегаем, дабы наипаче смотрѣли на собственные свои и отчизны своей интересы. А о прочемъ, что здѣсь с помощью Вышняго чинится, ссылаемся на изустное доношение приносителя сего і пребываемъ пріязнию нашею к вамъ склонныи.

Данъ в Сумахъ генваря въ 20. 1709.

Петръ.

XXVI.

Ясновелможный воевода белскій
гетманъ великій коронный.

Объявляемъ вашей млсти сею ишею, что мы указали резиденту ишему, при васъ обрѣтающемуся господину Дашкову, вашей млсти о пѣ-которыхъ нужнѣйшихъ и потребныхъ ко общей ползе нашей дѣлѣхъ предложеніе учинить вшей милости; того ради изволите ваша млсть, что оной по данному ему указу именемъ нашимъ вамъ предлагати будетъ, въ томъ ему вѣру ять и на предложеніе ево резолюцию учинить. Впрочемъ предавъ вашу млсть в сохранение Гда Бга, пребываемъ млсти вашей в пріязнии нашей склонныи.

Данъ в Белѣгородѣ февраля 18 дня 1709.

Петръ.

XXVII.

Ясновелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Егда мы сюда к главной арміе из Азова счастливо нѣ прибыли, то разсудили за блго вшей млсти яко усердно желателному і удержателю общихъ интересовъ в рѣчи посполитой союзной с нами о томъ симъ объявити, і вшей млсти за оное удержаніе общихъ интересовъ благодарствуя обнадеживаемъ при томъ васъ ишею неостѣнною всегда к вамъ имѣющею пріязнию і склонностию, особливо же твердымъ содержаніемъ учиненного с рѣчью посполитою союзу и стараніемъ о общихъ интересахъ. При семъ же благодаримъ Вышняго, что сия кампанія ізрядное к ползе общаго дѣла начало восприяла і счастливо какъ здѣсь такъ і у васъ продолжается. І уповаемъ на Бга, что и впредь оной общія нши воинские труды млстиво блгословить изволить ко усмирению гордости неприятельской; і в томъ і вша млсть по своему искуству и ревности потщитес, дабы дѣла нши скоряе к желаемому окончанію прійтять могли. Впрочемъ же такожъ, какія побѣды противъ неприятеля получены, ссылаемся мы на писма министровъ ншихъ і пребываемъ к вамъ пріязнию ишею неперемѣнно склонныи.

P. S. При заключеніи сего получили мы отъ вшей млсти листъ, от 1-го іюня новаго стilia, изъ котораго || при проченъ уразумѣли о пѣ-

которомъ несогласіи между вшею млстію з генераломъ ишимъ еелтъ-маршаломъ лейтенантомъ барономъ Голцомъ, что намъ зъло было неприятно слышать, і того ради писали ко оному в крѣпкихъ терминахъ, дабы обходился с вшею млстію дружеслюбно і отнюдь никакого случая к неудоволствію вшей млсти и протчимъ доброжелательнымъ союзной с нами рѣчи посполитой не подавалъ і отячченія шляхте не чинилъ, і уповаемъ, что онъ по тому ишему указу поступать будетъ, такъ что вы тѣмъ довольны будете, а какое определение о провиантахъ на войско ише мы ему учинить повелѣли, о томъ усмотрите із писемъ министерствъ пшихъ; при семъ же желаемъ отъ вшей млсти приязненно, дабы і вы с своей страны для общихъ интересовъ в нѣшней нужнѣйшей часъ показали свое нисхождение і пребывали з нимъ генераломъ еелтъмаршаломъ лейтенантомъ ишимъ в добромъ согласіи.

Данъ в обозе у Полтавы іюня въ 18 д. 1709.

Петръ.

XXVIII.

Яспевелможный воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Листъ вашей млсти із обозу отъ Черного Острова отъ 14 маія мы чрезъ господъ пословъ войска коронного при прибытіи своемъ изъ Азова к главнейшей армее получили, і оныя послы немедленно на удіенцію к намъ допущены. О дѣлахъ же изображенныхъ какъ в поменутомъ вашемъ листѣ такъ і в данной тѣмъ посломъ отъ васъ імструкціи учиня мы (!) какъ скоро настоящей военной случай допустилъ опредѣленіе, повелѣли отвѣтствовать о всемъ обстоятельно министрамъ нашимъ. І обнадеживаемъ, что яко же мы сего лѣта на войско рѣчи посполитой уже сто тысячъ рублевъ помощныхъ дигъ послали, такъ і впредь оному общаемъ [при усмотреніи особливо в нѣшней опредѣлительной кампаніи отъ войска коронного доброй охоты и мужественныхъ при спомощныхъ пшихъ войскахъ противъ общаго непріятели воинскихъ дѣйствъ] денгами вспомогать не смотря на превеликія іныя для общихъ интересовъ иждивенія. Впротчемъ пребываемъ к вамъ приязнію нашу неперемѣнно склонны.

Данъ в обозѣ у рѣки Ворсклы
іюня 22-го дня 1709-го.

Петръ.

XXIX.

+

Господинъ Гетманъ.

Объявляю вамъ о вѣло превеликой и пеначаемой викторіи, которую Господь Богъ намъ, чрезъ неописанную храбрость нашихъ сал-

дать даровати изволил с малою войскъ нашихъ кровию тако-
 вимъ образомъ: Сегодня на самомъ утре жаркіи неприятель нашу
 конницу со всею армією конною и пѣшею атаковалъ, которая хотя
 вело по достоинству держалась аднакожь принуждена была усту-
 нить, аднакожь с великимъ убыткомъ неприятеля. Потомъ неприятель
 сталъ во орумъ противъ нашего лагору, противъ которого тотчасъ
 всю пехоту ис транжаента вывели і пред очима неприятелю поставили,
 а конница на обѣихъ елапкахъ, что неприятель увидя тотчасъ пошел
 і сталъ у лесу, противъ которого наши встрѣчь пошли и тако опого
 встрѣтили, что тотчасъ с поля зблии, знаменъ, пушекъ множество взяли,
 такожь генералъ еелтмаршалъ господивъ Репшильдъ купно с четырма
 генералы а имянно: Шлипенбахомъ, Штакельберхомъ, Гамолтопом и Ро-
 зеном, || такожь первоѣи министръ грае Пипер с секретарми Гермелиномъ
 и Цидергелмомъ в полонъ взяты, при которыхъ несколько тысяехъ аен-
 церовъ и рядовыхъ в полонъ взято, о чемъ подробну вскорѣ писать
 будемъ [а нынѣ за скоростію невозможно]. И единымъ словомъ сказать вся
 неприятелская армія Фазтоновъ конецъ восприяла [а о королѣ еще не
 можемъ вѣдать с нами ль или со отцы нашими обретаецца; 'а за разби-
 тымъ неприятелемъ посланы гда генералы порутчики кивъ Голицынъ
 и Боур с конницею']. И сею у насъ неслыханною повною васъ поздра-
 вляем.

Из лагору от Полтавы дня 27 іюня 1709.

Петръ.

P. S. Приведенъ еще князь Виртембѣрхскоѣи сродственникъ короля
 швецкого.

XXX.

Ясневелможный воевода бѣлскіи
 гетманъ великии коронный.

О учившейся въ 27-го іюня счастливой над неприятелемъ коро-
 демъ швецкимъ викторіи вшей мсти мы уже объявляли, а потомъ ка-
 кимъ образомъ догнавъ нши войска остаточные неприятелские войска
 принудили ихъ к здаче, тому прилагаемъ реляцію, ис которой обо
 всемъ увѣдомитесь, какую совершенную і никогда слыханную побѣду
 над неприятелемъ Всевышній намъ даровалъ. При семъ желая вшей
 мсти от Гда здравия пребываетъ приязнику ишею к вамъ склонны.

Данъ в обозе у Полтавы іюля 8-го дня 1709-го. Петръ.

P. S. При семъ объявляемъ вшей мсти, что мы в середине сего мсца
 со всею армією ишею для совершения ншихъ общихъ интересовъ осо-
 бою своею в Полшу идемъ а кавалерія нша сего 9-го іюля туда напе-
 ред поход свой восприемлетъ.

XXXI.

Ясновельможный господинъ воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Понеже мы увѣдомилися, что командированая от вашей млсти партия в Варшаве счастливое поведѣние имѣла і с противной стороны бискупа хелминского Потоцкого, воеводу руского Яблоновского и подкащикѣра литовского Щуку в полон взяли, которымъ счастиемъ вшей млсти поздравляемъ, і понеже в сихъ особахъ не малая важность есть, того ради не сумневаемся, что ваша млсть оныхъ повѣлите за крѣпкимъ і вѣрнымъ карауломъ имѣть, дабы не могли уйтати; и понеже мы нужно быти разсудили съ этими особами сами говорить, дабы от нихъ о всѣхъ неприятельскихъ швецкихъ и Лещинского намѣреніяхъ, о которыхъ они безъ сумнения подлинно извѣстны, увѣдомлены получить, того ради желаемъ прилѣжно, дабы ваша млсть оныхъ или с собою к намъ в Люблинъ, куда мы утре прибити чаемъ, привезъ || или с приносителемъ сего ншимъ адютантомъ к намъ немедленно прислать за крѣпкимъ карауломъ изволяли, которому адютанту мы для лучей осторожности при нихъ ѣхать повелѣли.

Изъ мѣстечка Ухачи августа 24-го 1709-го.

Петръ.

XXXII.

Ясновельможный гдинъ воевода бѣлскій
гетманъ великій коронный.

Мы увѣдомились, что ваша млсть маршъ свой с войски коронными в сличеніе съ его королевскимъ величествомъ полскимъ Августомъ косной имѣете, не такъ какъ насъ обнадежили, что оставя обозы свои нигдѣ не замедливая поспешать ко оному будете; и понеже имѣемъ мы вѣдомость, что выше помянутое его королевское величество не в далекомъ разстояніи отъ неприятельского корпуса подъ командою генерала Красова обрѣтаетца і зѣло потребны ему в слученіе войска коронные ради поиску надъ онымъ неприятелемъ, того ради вшей млсти чрезъ сие напоминаемъ, дабы вы то вше намъ изустное обѣщаніе в самомъ дѣле какъ найскорья исполнили, чего общей нашъ интересъ безъ продолженія времени требуетъ. Впрочемъ пребываемъ в приязни нашей к вамъ склопны.

Данъ в Солцахъ сентября 17-го дня а-о 1709.

Петръ.

XXXIII.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Писаніє вше с Сенавы вручено нам, іс которого выразумѣваемъ о желаемоѣ вшей склонности к персонѣ ншей и ко общему блгу, и какъ сіе блгосклонно и млстиво воспріймаемъ, такъ хотя не сумнѣваемся, что вам уже есть извѣстно о взятіи счастливымъ оружіемъ ншимъ крѣпости Риги, однакож мы отъ себя с толь блгополучною и полезною ко общему ншему благу викторією васъ поздравляемъ желая, чтобъ даже до окнчачія сей войны васъ союзниковъ ншихъ такими могли всегда поздравлять поведеніями. Что же принадлежитъ в дѣле освобожденій маетностейъ вшихъ и жены вшей отъ провіантовъ войскамъ ншимъ принадлежащихъ, и мы какъ прежде сего такъ і ниѣ отъ того освобождаем і в подтверженіе прежнихъ указовъ ншихъ повелѣли мы оелтмаршалку войскъ ншихъ князю Меншикову х командирующему генералу ншему Янушу указъ послати, чтобъ никакихъ провіантовъ не домагался из маетностейъ вшихъ и жены вшей, о чемъ пространнѣе отъ министровъ ншихъ извѣстно будетъ. Впротчемъ же желая вамъ доброго отъ Гсда Бга здравія пребываем к вамъ млстію ншею склонны.

Данъ в Санкт-Петербуркѣ іюля въ 18. 1710-го. Петръ.

XXXIV.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Увѣдомились мы, что король шведской с турецкимъ конвоемъ из Бендера уже выступил и хочетъ іти со онымъ в Польшу, отъ чего не малая есть опасностьъ общимъ ншимъ съ его королевскимъ величествомъ і с наяснѣйшую рѣчью посполитою ітересомъ; того ради повелѣли мы генераломъ ншимъ обрѣтающимся в Польшѣ с помощными ншими войски князю Голицыну, Янусу, оонъ Эберстету по поступкамъ турецкимъ смотря, і ежели какое отъ нихъ будетъ насиліе, чинить всякое возможное супротивленіе, дабы его Шведа ни до какихъ противныхъ дѣйствъ не допустить. И уповаемъ, что и вша млсть в томъ ради общихъ ітересовъ и соблюденія отечества своего отъ разоренія обще с тѣми ншими войски удобъ возможные способы к препятію того Шведова злаго намѣренія воспріять изволите, для которого случая ради лутчей с вашею млстію корреспонденціи послали мы к вамъ на резиденцію столника ншего Алексѣя Дашкова, которому впредъ до нашего указа при себѣ быть велите і о всемъ потребномъ насъ увѣдомлять блговолите. Впротчемъ пребываем к вамъ пріязнію ншею всегда склонный.

Данъ в Санкт-Петербурке сентября въ 7 г. 1710-го. Петръ.

XXXV.

Ясновельможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Донесено намъ писание вше отъ 14-го августа из обозу под Тарногуромъ писанное, и за ваше постоянное доброжелательство такъ к персонѣ нашей яко к союзнымъ ншимъ интересомъ вѣло вамъ обязанны, и восприявъ за блго желаемое вше поздравленне о счастливыхъ повѣденіяхъ противъ ишего неприятеля, которые намъ Всемогущаго даетъ десница, найпаче будемъ попечение имѣть, чтобъ тѣхъ же счастливостей и вша млсть яко доброжелаемые нши союзники причасниками были чрезъ усмирение гордаго ишего общаго неприятеля и получение желаемого мира; впротчемъ ссылаемся на писмо канцлѣра ишего грава Головкина и желая вамъ добраго отъ Гсда Бга здравія пребываемъ к вамъ пріязню склонныи.

Изъ Санктъ-Петербурка ноября 30 дня 1710 году. Петръ.

XXXVI.

Ясновельможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Присланной отъ вашей млсти полковникъ Тоушъ к намъ прибылъ с листами вашей млсти чрезъ Ригу в Смоленскъ, которой издѣсь при насъ былъ, и нѣтъ по желанію его отпущенъ к вшей млсти; но понеже за скорымъ ншимъ отсюды отъѣздомъ в Луцкъ не можемъ протрапно вшей млсти чрезъ него на предложеніи ваши отвѣтствовать писменно; того ради наказали ему вшей млсти изустно объявить, на что ссылаемся, найпачежъ желаемъ с вшею млстію сами вскорѣ видѣтца, ибо общей интересъ того нужно требуетъ. При семъ пребываемъ к вамъ пріязню ишею склонныи.

Данъ в Слуцкѣ марта 18-го дня 1711-го.

Петръ.

XXXVII.

Ясновельможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Прибывши сюда к намъ посланной отъ вшей млсти генералъ маеоръ Грановскій вручилъ намъ отъ васъ писмо и предложеніе учинилъ, на которое повелѣли мы министромъ ншимъ и словесно во всемъ оному учинитъ решеніе, которое все при свиданіи ишемъ персоналомъ удобнее можетъ приведено бытъ к совершенству, которое свиданіе при прибытіи ишемъ въ Яворовъ скоро можетъ учинитися. И понеже мы не

доношенія посла ншого князя Долгорукова виразумели особливо о доброжелательствѣ и стараніи вшемъ в общиѣ интересахъ и о склонности к нам, того ради мы вшей млости благодарствуемъ и обнадеживаемъ с своей стороны, что никогда то ис памяти ншей не выдетъ, но будем старатися, дабы благодареніе нше к вамъ і к дому вшему во всякихъ случаяхъ показывать; и желая вамъ доброго отъ Года Бога здравія пребываемъ к вамъ приязнию ншею склонны.

Данъ в Луцку 5-го апрѣля 1711.

Петръ.

XXXVIII.

Ясновельможный каштелянь краковскій
гетман великій коронный.

Прилѣжное доброжелательство вшей млости і старание о общемъ блге и удержанні с нами союзной рѣчи посполитой интересовъ яко есть намъ блго извѣстно, такъ когда для лучшихъ совѣтовъ о общиѣ интересахъ при ниѣшнихъ конюнктурахъ прибыли мы персоною ншею в Яворов, того ради когда к оному совѣту зѣло есть потребна персона вшей милости, просимъ, чтобъ вша милость персоною своею для помянутого с нами совѣту какъ найскорне прибыть изволили, а наипаче когда зѣло настоящие того требуютъ конюнктуры, еже мы какъ и за прочие вшей млости доброжелательства всегда склонностию ншею признавать не оставимъ; и при семъ доброго вамъ отъ Года Бога желая здравія пребываемъ всегда приязнию ншею склонны.

Изъ Яворова апрѣля въ 17. 1711.

Петръ.

XXXIX.

+

Jasnie Oswiecony MPanie Kasztelanie Krakowski
Hetmanie W. Koronny.

Po odjeździe Ojca moiego J-o Carskiego Wielichestwa mam w zleceniu zbierać prowianty, dla czego u uniwersały posyłam. WMWMPana proszę, abys dla spólnego między nami interessu w tym dopomagał, abys rozkazał był Komisarzom, którzy spólnie z od nas zesłanymi w naznaczonym magazynie w Poznaniu znioszą się z sobą zbierać będą. Po którego ingenio || rozumiem, że to nieodwłocznie zechcesz sprawić, gdyż wiedząc interessa wszelakie ochoczо dołożysz starania, co nie tylko dla naszych potrzeb ale zobopólnemu potrzebny iest traktowi y tuszę sobie, że iak nayprętszą w tym interessie od WMWMPana odbiorę rezolucją.

W Toruniu d. 30 Novembra A-o 1711.

Алеѣѣѣѣ.

XL.

Яснѣвѣлможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Понеже по силѣ учиненного у насъ съ его королевскимъ величествомъ, купно в с наяснѣйшею рѣчью посполитою, чрезъ воеводу хелминского господина Двьялинского союзу войска нши для обороны от общаго неприятеля короля швецкого пребывали в Полше, которымъ с соизволенія его королевского величества і рѣчи посполитой провіантъ и фуражъ даванъ, и хотя в. помощію Вышняго гедрство полское чрезъ полученную под Полтавою счастливую баталію отъ того неприятеля оборонено і во ономъ нѣ никоимъ нѣприятельскимъ людей не обрѣтаетца, однакожь война еще с королемъ швецкимъ у насъ не прекратилась и гедрству полскому не малое еще опасеніе есть отъ Помераніи швецкой, іс которой всегда Шведы могутъ чинитъ впаденіе, ежели чрезъ оружие силы ихъ опровержены не будутъ. Чего ради по согласію съ его королевскимъ величествомъ обретаютца и нѣ в Помераніи войска нши ауксиліарныя под командою его королевского величества, х которымъ в добавку по согласію съ егож королевскимъ величествомъ еще другіе слѣдуютъ; того ради на пропитанія оныхъ с соизволенія егож королевского величества провіантъ опредѣлѣнъ дабы своженъ былъ в Познань, из близъ лежащихъ поеводствъ і повѣтовъ королевства полского; а для лутчаго разположенія в зборе опого без всякой обиды обывателемъ рѣчи посполитой учредили мы к тому ншего сына і кровнъ-принца его любви, о чемъ к млсти вшей по указу ншему объявленіе учинилъ чрез писма ншъ канцлеръ, граѣвъ Головкинъ напредъ сего. Но понеже нѣ получили мы || вѣдомость отъ него сына ншего, что посланныхъ его ради збору того провіанту в магазейнъ познанской офицеровъ и рядовыхъ из воеводствъ и повѣтовъ высылаютъ и весьма того провіанту давать не хотятъ і с тѣмъ объявленіемъ приѣзжали с консилиума радомского к нему послы, того ради желаемъ мы отъ васъ, чтобъ вы по оказанной своей всегда доброй склонности к намъ в немѣдленномъ зборе того провіанта для препитанія того ауксиліарного ншего войска в споможеніе учинили, ібо тѣ нши войска не для собственного ншего интересу тамо определены, но какъ самому вшей млсти извѣстно, что для интересу всѣй наяснейшей рѣчи посполитой, чтобъ весьма быть впредъ безопаснымъ отъ противностей неприятелскихъ происходящихъ ис Помераніи в Полше, понеже мы ничего себѣ ис той неприятелской земли не претендуемъ, кромѣ того дабы опого чрезъ сильное оружие принудитъ к пожеланному общему благополучному миру. Ежели же, какъ сами вша млсть разсудить можете, войскъ ншихъ в Помераніи не будетъ и будущей ком-

пани никакихъ знатныхъ дѣйствъ противъ непріятели не учинѣтца, то общей ншъ непріятель *от* того усилясь можетъ всегда вступитъ в Польшу, чего для в мѣсто того, что ннѣ на войски нши аукслиарныя учинитъ малое вспоможеніе в даче провіянта, принужденны будутъ чины рѣчи посполитой тажчаишеѣ бремя нѣсти с разореніемъ всенароднымъ содержавъ оба войска на своемъ корму; чего ннѣ при помощи господнѣй в гедрстве полском нѣтъ і войскъ ншихъ в Польше никого не обретаецца кромѣ одного полку ншего преображенского і оставленныхъ обозовъ || *отъ* тѣхъ войскъ, которые в Помераніи обретаютца, а которые войска нши в добавку к тѣмъ чрезъ Польшу слѣдуютъ, и тѣ нигдѣ останавливатца не будутъ, но пойдутъ прямо в Померанію. И понеже по силѣ учиненного между нами съ его королевскимъ величествомъ и наяснѣйшею рѣчью посполитою союзу надлежало было быть при тѣхъ померанскихъ дѣйствахъ и войску рѣчи посполитой, но оныхъ в прошедшей компани тамо не было и ннѣ нѣтъ, і видимъ мы невозможность бытія ихъ при тѣхъ дѣйствахъ за изнуреніемъ *от* непріятели в сию войну народа вшего, того ради желаемъ, дабы вша млсть в мѣсто того, что обязаны противъ непріятели короля швецкого войски коронными і литовскими намъ помогать, позволили провіянту на войски нши дать, и тако уповаемъ мы, что вша млсть по доброй вѣрности своей ко отечеству для общей пользы разсудя сие і вида в томъ необходимую нужду тотъ провіантъ звозитъ в Познань обывателемъ полскимъ позволите і сему ншему желанію удоволство покажете. При семъ пребываемъ вамъ пріязнию яшею склонны.

Із Санктъ-Петербурка въ 7 марта 1712-го.

Петръ.

XLI.

Ясневелможныі каштелянъ краковскі
гетманъ великіі коронныі.

Получили мы ннѣ вше писание изъ Льова *отъ* 27-го сентября к намъ *отправленное*, ис которого пакы выразумѣли мы продолжающееся доброжелателство и прилѣжное старание вше во удержаніи союзныхъ с нами королевского величества и наяснѣйшей речи посполитой интересовъ в разогнаніи и совершенномъ побѣжденіи явившихся во области рѣчи посполитой непріятелей, а имянно что по многихъ иныхъ дѣйствахъ и Стаиславовъ в гарнизонѣмъ непріятелскимъ оружіемъ войска коронного счастливо взять. И какъ мы оное радостнымъ сердцемъ, яко участие в томъ счастливомъ общаго оружія происхожденіи имѣющие, восприемлемъ, такъ заявленные вши усердные труды в семъ якоже и в ыныхъ ншему интересу касающихся случаяхъ вспомошествованія

зѣло вамъ благодарствуемъ і не оставимъ за оное вамъ воздавать приязню ишею. Что же принадлежитъ о казакахъ бывшихъ в Станиславовѣ і о прочихъ дѣлахъ в помянутомъ писмѣ вшемъ к намъ изобразенныхъ і о томъ о всемъ по указу ишему к вамъ отвѣтствовалъ прежде всего канцлѣръ нашъ граѣ Головкинъ. Мы желаемъ при семъ вамъ добраго отъ Господа Бога здравія і пребываемъ на и всегда приязню ишею склонны.

Из Карлсбада октября въ 30 д. 1712 году.

Петръ.

XLII.

Ясневелможный каштелян краковскій
гетманъ великій коронный.

Хотя мы в недавномъ времени іс Карлсбада на полученіе писма вшей млсти отъ 27-го сентября отвѣтствовали в благодареніемъ за доброжелательство ваше ко общимъ интересамъ, однакожъ когда нне паки получили вѣдомость, что ваша млсть присланного отъ Порты оттоманской салахора, которой по разглашениямъ неприятелей ишихъ послан отъ Порты нарочно ради осмотру войскъ нашихъ, будто оны еще обрѣтались в Полше, какъ приняли такъ и отправили || по всегдашней своей вѣрности и ревности ко общимъ интересомъ с правдивымъ доводомъ, того ради за тѣ ваши правдивые поступки млсти вашей зѣло благодарствуемъ обнадеживая васъ при томъ за вашу всегдашнюю к намъ склонность и радѣніе ко общему блгу ишею приязню і склонностию; о протчемъ же повелѣли мы к вшей млсти писать ишему канцлеру граѣу Головкину. И желая вамъ отъ Господа Бога здравія пребываемъ ишею приязню к вамъ склонны.

Из лагору ноября 29-го дня 1712-го.

Петръ.

XLIII.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетманъ великой коронной.

Получили мы два писма ваши отъ 15-го сентября і отъ 22-го октября писанные і выразише из оныхъ о склонности і доброжелательствѣ вашей млсти к намъ і к союзнымъ общимъ интересамъ, паче же с изображенного поздравления ради счастливого і благополучного окончания внешней кампаніи в Финляндіи і в Помераніи яко есмы зѣло благодарны, такъ взаимно желаемъ такихъ же вамъ счастливыхъ і благополучныхъ поведеніи. На желанія ваши публичныя в тѣхъ же листахъ до насъ изображенные повелѣли мы канцлѣру нашему граѣу Головкину пространную || во всемъ

учинить резолюцію. А мне желая вашей млости доброго от Года Бга здравия пребываемъ к вам приязнию нашею склонныи.

Из Санктъ-Петербурга въ 20 ноября 1713-го.

Петръ.

XLIV.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Получили мы писание вшей млости чрезъ нарочного вшего к намъ присланного, ис которого выразумѣвъ о непремѣнной к намъ и доброжелаемой склонности вшей в том же писмѣ изображенной, весьма за то благодарны, і обнадеживаем васъ о ишей приязни и желаемъ вамъ с стороны ишей всякихъ благополучныхъ поведеній. Что же касается до дѣлъ, которые в писмахъ своихъ вы изобразили, повелѣли мы канцлѣру ишему граву Головкипу желаемое вам на все учинить || решение и удовольствие, на которого ссылаемся. Впрочемъ же желая вамъ доброго отъ] Года Бга здравия пребываемъ к вамъ всегда приязнию ишею склонныи.

Из Санктъ-Питербурга марта 15-го 1714-го году.

Петръ.

XLV.

Ясневелможный каштелянъ краковскій
гетманъ великій коронный.

Понеже его королевское величество чрезъ присланного своего тайного совѣтника обершенка и оберфалкенмейстера грава еон Оицтума намъ объявлялъ, что нѣкоторыя воеводства противные поступки предвосприяли противу его королевского величества и что в Полше публично разглашаютъ, будто мы имъ противъ его королевского величества вспомогать хотимъ, и для того желалъ, дабы мы до васъ о томъ отозвались; того ради мы не могли оставить вамъ о семъ не объявляя и не засвидѣтельствовавъ, что мы никогда намѣренны не имѣли такимъ противнымъ противъ его королевского величества вспомогать, но наипаче ничего иного не желаемъ, токмо чтобъ его королевское величество при покойномъ владѣнни короны содержанъ былъ. И понеже подлинно намъ извѣстно, что тѣ противности нѣкоторыя ис полскихъ обывателей чинятъ ради отягощенной отъ пребывания в Полше войскъ саксонскихъ, и для того мы ипѣ какъ ко его королевскому величеству писали такъ і его присланному граву еон Оицтуму объявили, чтобъ его королевское величество ради облегчения всенародного в Полше изволил войски свои саксонскіи ис Полши вывести, ібо нужды в содержаніи ихъ в Полше никакоѣй не обрѣтается,

попезе которая была опасность *от* турецкой стороны, и та уже окончалась, егда послы полские окончавъ свое дѣло *от* Порты *от*томанской отпущены, но найпаче они нужны в Германіи, попезе король шведской уже *не* турецкой области выѣхалъ и *не* бездѣйствъ *от* него будет. Будет же его королевскому величеству *потребно*, чтобъ нѣсколко изъ войскъ своихъ саксонскихъ при себѣ ради противныхъ содержать, то мы ему совѣтовали, дабы соизволилъ в Полше оставить столко, сколко в компутъ рѣчи посполитой *от* саксонскихъ войскъ было принято, до удобѣйшаго времени, і тобъ учинить по согласію с чинами рѣчи посполитой. И для того просить васъ, — когда его королевское величество то учинитъ, а кто явитца изъ обывателей полскихъ тому противенъ, чтобъ того унижать изволили. Впрочемъ мы ссылаемся на устное объявление нарочно посланного ншего обрѣтающагося при его королевскимъ в-е і рѣчи посполитой резидента гдна Дашкова, которому желаемъ, дабы вы во всемъ вѣру яли и до ншего указу при себѣ побыть позволили. При семъ желая вашей млги *от* Гсда Бга здравія пребываемъ вамъ приязнию ншею склонны.

Изъ Санктъ-Петербурка декабря 13. 1714.

Петръ.

XLVI.

Божнею млстію мы Петръ Первый, црь и самодержецъ всеросійскій и прочая и прочая и прочая.

Яснеосвеченый каштелян краковскій гетманъ великій коронный.

Не сумѣваемся, что коніи с послѣднихъ грамотъ ншихъ *от* 18 генваря настоящаго году какъ къ его королевскому величеству такъ и к чинамъ найяснѣйшей рѣчи посполитой обонихъ народовъ изъ Санкт-Петербурга писанныхъ вшеѣ млсти сообщены суть, в которыхъ по обязательству имѣющаго съ его королевскимъ величествомъ и рѣчью посполитой союзу и дружбы, такожъ и по должности вѣчного между нами, его королевскимъ величествомъ и чинами рѣчи посполитой постановленнаго миру и сосѣдственной дружбы — (имѣя *от* разныхъ иностранныхъ дворовъ вѣдомости и предосторожности, что его (ко)релевское величество при дворѣ цесарскомъ чрезъ господина грава Олеминга, генерала еелтъмаршала своего, имянемъ всеѣ рѣчи посполитой в нѣкакіе аліанціи и трактаты противъ насъ вступаетъ и другіе области, а имянно королевское величество аглинского яко электора ганноверского к тому же привести усилно старается, такожъ что и консуль *от* его королевского величества у Порты *от*томанской бывшій всякіе противныя о насъ внушая реляціи поминутую Порту побуждалъ к начатию противъ насъ войны — изобразили мы о томъ достойное неудовольство нше, желая

и братскіи его королевское величество прося, дабы оной насъ о негоціаціи вѣнской чрезъ господина грааа Элеминга отправляемой дружбею братскіи увѣдомить изволитъ, не содержит ли (о)чая в себѣ противныхъ дѣлъ и намѣреніи интересамъ союзнымъ, такожъ помянутой Порты консуль по указу ль его королевского величества держалъ такіе чинитъ ковы и возбуждения; в грамотеж ишей к чинамъ рѣчи посполитой обоимъ народов д(о)рукъ его млсти княа примаса арцыбискупа гвезпенского посланной мы отъ себя то представили и засвидѣлствовали, что како мы всегда цѣлост(и) правъ и волностей рѣчи посполитой с ненаграждаемымъ иждивениемъ і зна(т)нымъ разореннемъ гедрствъ нашихъ, найпаче же не щадя здравия (і) собственной высокой персоны ишей обороняли и оные защищали и удерживали), такъ и впредь защищать, оборонять и удерживать всегд(а) хожемъ, общаемъ и обовязуемъ, не для партикулярного какого ишего интересу, но едино токмо ради сосѣдственной союзной и силою вѣчного трактату сообязанной дружбы, которую свто содерживаем и содержать хочем; а на послѣдокъ желали мы отъ чиновъ рѣчи посполитой имѣть извѣстие, тѣ замыслы какъ у дворовъ вѣн(ского и) аглицкого такъ и у Порты противъ насъ дѣйствует(мые) с вѣдома ли (и) позволения рѣчи посполитой чинитъ и имѣлъ ли господин грааа Элемингъ и другіе себѣ на то полную моч от рѣчи посполитой даную. Однакож мы в терницахъ тѣхъ нашихъ грамотъ употребляли всякую умѣренность, и дабы тѣмъ ни его королевскому величеству ни чинамъ рѣчи посполитой противъ насъ к недружбѣ ни малого не подать случая, но что мы отъ его королевского величества и чиновъ рѣчи посполитой желали получить извѣстие о помянутой негоціаціи при дворѣ вѣнскомъ, такожъ и о другіихъ у Порты чрез консула в противность намъ чинимыхъ і вымышленныхъ реляціяхъ, и к тому насъ побуждало обявительство союза явственно на писмѣ со обоимъ сторонамъ поставленное [которое есть того содержания], дабы одинъ другаго остерегалъ общую ползу и авантаж, и ежели бы одна сторона о другой увѣдомилася, что в какия нибуть трактаты вступаеть, хотяб оные безъ всякого вреду другой сторонѣ были, не сообщая и не обявляя о томъ другой сторонѣ, должна оная писменно требовать, дабы тѣ негоціаціи, преднамѣреніи и домогательства, под какии бы || нибудь иняемъ и предложомъ трактатовъ оные (не) были учинены, другой сторонѣ сообщены были, какъ мы то с ишей стороны чинили. А найпаче итѣя предостережение, что та негоціація вѣнская противъ насъ отправляется і у Порты противные чинены были интересу ишему предложенія, неотвѣмно в той пребывая надежде, что его королевское величество купно с рѣчью посполитую союзомъ и такъ блискимъ сосѣдствомъ будучи с нами обовязаны, такожъ памятуя о крѣпкой дружбѣ от давнихъ временъ сообязан-

пую и такъ многіе явл(яе)мыя *от* насъ опыты истинного и доброжелательного пріятнаго нашего [о которомъ пространно мы в тѣхъ обоихъ грамотахъ ншихъ изобразили], на то нше дружбнобратское желаніе и требованіе о негоціаціи вѣнской и о предложеніи у Шорты дружбеюной отвѣтъ и інеормацію учинить намъ соизволить, и что (рѣчь) посполитая такожъ объявить намъ, с вѣдома ль или без вѣдома оной господинъ Олешингъ вѣнскую чинилъ нег(оц)націю; но паче чаянія ншего какъ *от* его королевского величества такъ и отъ (кнз)я его млсти примаса арцъбискупа гнзненского на (сие) требованіе нше в помянутыхъ грамотахъ нвоображенное в такихъ експрессіяхъ отвѣты получили мы, что инако того пріявнать и воспріявть не можемъ какъ за явную намъ декларацию и объявление войны, хотя (в) выше пом(я)нутыхъ грамотахъ ншихъ ничего противного такого (не бы)ло, что бы его королевское величество и рѣчь посполитую урази(ть м)огло, и развѣ-го, что мы объявили, что за цѣлость правъ и волпостей рѣчи посполитой всегда стоять хоцѣмъ, и ни до какого суперенства такожъ ни до сукцесіи, под какимъ предлогомъ бы оныя ни были, не допустимъ, какъ мы то свто содержать обѣщаемъ; к томужъ господинъ Олешингъ в р(ел)яціи своей в неясвенныхъ терминахъ учиненной напоминаетъ, что хотя (онъ) и трактовалъ что при дворѣ вѣнскомъ, и то будто не было к днзавантаж(у) какъ его королевского величества такъ и рѣчи посполитой полской і ост(а)вилъ свободу к подтверженію и ратненкаціи того королю и рѣчи посполитой, но права рѣчи посполитой полской, которые намъ доволно извѣстны, весьма запрещаюмъ, дабы никакой иноземець и(е) ншѣя полномочи *от* королевс(к)ого величества і всей рѣчи посполитой ни в к(ои) у дво)ровъ постороннихъ не(гоцна)ціи ни под какимъ нмяниемъ и предлогомъ в договоры не вступалъ, ни(же) пр(отивъ) п(ервого) союзника ничего вновь чинить не дерзалъ. І понеже мы (нич)его такъ не желаемъ какъ содѣржанія вѣчного между предками ншими достохвалныя памяти и королями полскими и наяспѣйшею рѣчью посполитую такожъ и с нами учиненного миру, такъже и ближай(шаг)о обязательства и союзу противъ короля швецкого общаго непріятеля (наше)го постановленного, и того ради *от* вшей млсти желаемъ и требуемъ, дабы по силѣ помян(утого) союзу с рѣчью посполитую постановленного насъ увѣдомить изволили, тѣ отвѣты на грамоты нши не канцеляріи его королевского величества и его млсти князя примаса публичнымъ именованъ рѣчи посполитой данныя и к намъ присланныя, которые своими выраженіями къ явной насъ войнѣ и ссорѣ с рѣчью посполитую [чего мы никогда не желаемъ] приводять и побуждають, с соизволения ль і вѣдома всей рѣчи посполитой писаны, и млсть ваша тѣ отвѣты апробуете ли и с нами в ссору вступать желаете ль, такожъ и князь его млсть примасъ со общаго ль согласія млстей ншихъ или самъ партикуларно *от* себя

к намъ такъ отвѣтствовали, дабы мы блговременно упреждая всякіе злые из того происходимыя слѣдованія свои мѣры и разположенія возпринять могли, хотя не надѣемся, дабы чины рѣчи посполитоѣ имѣя такъ многіе опыты истинной пшей к себѣ пріязи в неприяство с нами вступать (намѣ)ренны были, а найпаче понеже мы никакого к тому с ншей стороны п(е)пода(ли)случая || но содерживая (с)ь при справедливости з бжю помощю в такомъ обрѣтаемъ состояніи, что всякому на нас наступающему отпоръ надлежащейъ дать можете, и хотя его королевское величество всякихъ ищетъ способовъ, дабы нас (се)сорить с рѣчью посполитою, ватѣвая на насъ, будто мы княжество курляндское) себѣ присоединить желаемъ и претендуемъ і будто другому кому оное отдать хотите и отъ рѣчи посполитоѣ оторвать намѣреніе имѣемъ, но мы самыя млстей (в)шихъ призываемъ во свидѣтельство, что и в то время когда мы помянутое княж(с)тво оружіемъ ншимъ из рукъ короля швецкого освободили і отобралъ, что мы оное не себѣ присоединили, но отдали в диспозицію рѣчи посполитоѣ и принадле(жа)щему ко оному герцогу, а и ннѣ всегда желаемъ, дабы оное княжество было такъ какъ и прежде сего под протекціею рѣчи посполитоѣ. Того ради какъ мы помянутые отвѣты за явную недружбу нарушение и разорваніе всѣхъ договоровъ і союзовъ с нами учиненныхъ приемлемъ, такъ пакъ повторительно желаемъ, дабы млсть ваша насъ о намѣреніи всѣй рѣчи посполитоѣ і ежели то со изволенія оной писано, объявить вамъ изволилъ, (и х)очетъ ли рѣчь посполитая тѣ отвѣты апробовать; на что ожидая отъ всѣхъ насъ респонсъ пребываемъ млсти вшей пріязию ншею склонны.

Данъ во елоте нашемъ при Алантскихъ островахъ августа 4 дня 1719 году.

Петръ.
Графъ Головкинъ.

XLVII.

Ясневелможный каштелянъ краковской
гетманъ великой коронной.

Понеже мы увѣдомили ся, что велможной господинъ Деноеъ, гетманъ полной литовской, достойной и заслуженой у рѣчи посполитоѣ кавалеръ, желаетъ себѣ того щастія быть в свойствѣ зъ ясневелможностию вшею, того ради мы всегда памятуя прилежное стараніе ваше о удержаніи интересовъ обоихъ союзныхъ гедрствъ, что отъ начала шведской войны какъ ясневелможность ваша такъ и велможной господинъ Деноеъ гетманъ полной литовской будучи маршалкомъ конфеде-

раці сендомирской постоянно всегда по сие время удерживали общіе союзныхъ гедрствъ интересы; памятуя же достойныя заслуги помянутого || господина Деноеа гетмана полного литовского и будучи мы крестнымъ отцемъ дочери ясневелможности вашей по обыкновенной нашей отеческой х крестницы нашей млсти, кучно же желая ей всякого благополучия такъ достойной дамѣ, желали бы мы достойнымъ быти кавалеромъ велможного господина Деноеа гетмана полного литовского, дабы чрезъ (сие) обручительства свойство в крепчайшей дружбѣ (и) конвѣденціи обрѣтаяся съ ясневелможностию вашею ревнителинн былъ ко удержанію интересовъ обоихъ союзныхъ гедрствъ; а при семъ пребываемъ пріявнню нашею вамъ склонны.

Из Санктъ-Петербурга августа 20 дня 1721.

Петръ.

Miscellanea.

Три листи Мазепи до Зигмунта Галецького.

У шведським державнім архіві, у збірці „Interciperade bref 1704“, знаходять ся три листи Івана Мазепи, призначені для воєводи калішеського Зигмунта Галецького. Вони не дійшли до нього, бо перехопили їх Шведи в часі свого походу. Письмо на листах походить мабуть з руки Орлика, принайменше дуже воно подібне до Орликового. Підписи на всіх трьох власноручні Мазепині. Один з них (на 2-ім листі) був знятий і репродукований у мало приступній часописи „Svenska Autografsällskapetets tidskrift“ 1888 р. ¹⁾; подаємо його низше, зменшений до половини. З другого листу єсть в архіві й німецька копія. Що до змісту сих листів, зазначу тільки одну важну подробицю до біографії гетьмана: як з 1-го листу виходить, воєвода Галецький і гетьман Мазепа разом служили на дворі короля Яна Казимира.

Z obozu pod Pawłowcza Julij 29 A-o 1704.

1. Jasnie Wielmożny mści Panie Woiewoda Kaliski Mnie wielce mści Panie y Bracie.

Kiedy mi przychodzi post tot decursus annorum, dawnią z Wmm Panem konfidencyą u conversacyą renouare, ktora nas ieszcze na Dworze stey pamięci Naiasnieyszego Krola Imści Kazimierza insimul zostaiących, mutuo aminorum nexu copulauit, któż tedy

¹⁾ В тім самім числі Sv. Aut. tids. відданий підпис княгині Дольської в листу її до Карла XII, де вона дякує королеві за вибір Лещинського і просить протекції для своєї рідні: оригінал переховуєть ся також у державнім архіві.

nie przyzna, że te politicum axioma felici documento in hoc instanti practicatur: Dulcis est recordatio praeteritorum. Y lubo dotąd żadna niepozorna vorago rerum amnistia, nie mogła godney Wmmm. Pana osoby, y scisłego affektu, wygładzić z serca mego, który caelesti prawie ambrosiã, dulcem wielkiego Wmmm. Pana Imienia recordationem, in candido meo cukrował animo, y uiuam onego imaginem, w wysokiey zawsze stymie, y imprezie moiey repraezentował, iednak tym bardziey teraz aureo affectu Wmmm. Pana calcari, stimulator y prouocor do iteracyey scisley z Wmmm. Panem dawney confidencyey, kiedy Wmmm. Pan agendo in distans, raczy iuż to geminatã literã, animi sui indice, onã renouare, y podufała ze mnã correspondencyã stabilire, za co wielce Wmmm. Panu dziękując, zabieram na siebie debito iure takowy oblię, że pari affectu gotow będę in omni passu, generosae Wmmm. Pana menti, moie conformować chęci, ktorego nutibus, gdy y teraz amico calamo, conformem zapisuię promptitudinem, wpraszam się w nieodmiennã Wmmm. Pana laskę dawny affekt, y confidencyã, a sam in puro favorabilis mei animi candore, eo zapisuię się praedica-mento żem iest

Wmmm. P uprzeymie zycźliwy Brat y sługa

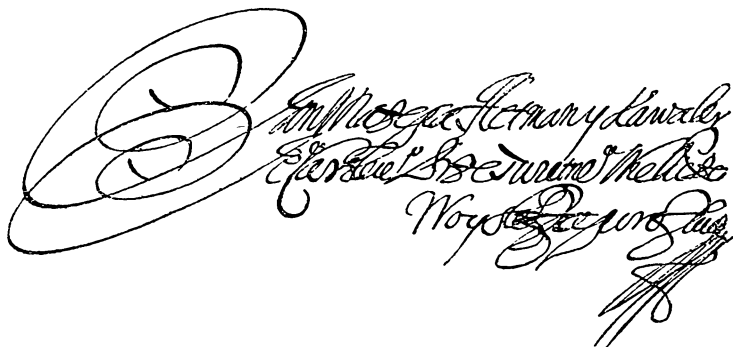
Jan Mazepa Hetman y Kawaler Jego Carskiego Wieleć. Woy-ska Zaporow.

2. Jaśnie Wielmożny Mści Panie Woiewoda Kaliski Mnie wielce mści Panie y Bracie.

Doszedł mi^ś od Jego Krolewskiey mści poważny list, 6-ta Augusti, z takowã w nim wyrażonã affectatiã, abym y sam z woyskami Zaporozskimi, ulteriori passu ciągnął do boku Jego Krolewskiey Mci, pro dandis suppetijs contra hostilitatem potentiey szwedzkiey, y serdiukow ad praesidium Lwowskiego posyłał, który supremo cultu et honore u siebie acceptuiąc, y parendo w tym chętnie nutibus Jego Krolewskiey Mści conformi effectu, posyłam ztąd od siebie z obozu, lubo nie sierdiukow, iednak dobrego y wyborneho piechotyńca 400 ludzi Zaporozcow, do Gwarazonu Lwowskiego, a do Pana Pułkownika Pereiasławskiego, który iest przedemną przodem z woyskami auxiliarnemi, pro subsidio Jego Krolewskiey Mści ordinowany, piszę moy ordinans, aby adimplendo numerum assignatum, wybrał tam u siebie półtrzeciasta piechoty, y tamże do pomienionego praesidium expediował, sam zaś dla ciężarów oboznych z Artylleryã y ammunicyami, muszę festinare lentę, y ruszywszy się ztąd od Berdyczowa ku Połonemu, iak zmoę,

zwłaszcza przy częstych w tym kraju przeprawach, gotow będę ad praefixum mnie locum properare. Z tą tedy relacją, gdy in atrijs Wmm. Pana venerabundus sistor, oraz godną Wmm. Pana osobę, amico convenio amplexu, z tym się veteri amore ore et re manifestuiąc, zem iest

Wmm. Panu uprzeymie zyczliwym Bratem y sługą powolnym
Jan Mazepa Hetman y Kawaler Jego Carskiego Preswietnego
Welicz. Woyska zaporowskiego.

W obozie z Pod Berdyczowa A-o 1704 Augusti 8.

Z obozu pod Czudnowem A-o 1704 August 26/15.

3. Jasnie wielmożny mści Panie Woiewoda Kaliski Mnie wielce mści Panie y Przyiacielu.

Sic stantibus rebus, kiedy iuż Jego Kr. mśc z pod Sokala Regio passu ruszywszy się tendit et intendit ku Litwie, conuenio Wmm. Pana interprete candidae meae mentis litera, wielce upraszaiąc o poufałą informacją; iesli ta piechota, którą Ja parieruiąc votis y desiderijs Jego Kr. mści, in certo numero, do Gwarnizonu Lwowskiego, pro fetundenda et repugnanda hostili ferocia, ordinowałem, potrzebna iest albo bedzie in praesidio, ktorey iesli tam legalis et extrema necessitas mniey exigeret, tedy żeby gdzie casu fortuito, ab immani hostilitate marnie nie zginęła, chciey Wmmm. Pan securâ viâ, oną do boku Pana Połkownika Pereiasławskiego we 20 m. kommonika ad latus Jego Kr. mści ode mnie pro succursu ordinowanego odesłać. Tudzież wielce Wmmm. Pana upraszam o komunikacją cathegoriczney wiadomości; iaka teraz po odeysciu Jego Kr. mści z pod Sokala rerum dispositio, y iakie są statûs moderni w Rzplitey actus, także ad quem scopum et terminum one tendunt, co wszystko że ex speciali Wmmm. Pana gratia odbiore, byna-

mniey nie wątpię, poniewaź mię w tym, nie tylko dawnia Wmmm. Pana confidencia, nie omylną corroborat speransą, lecz y sam Jego Kr. mści ad mutuam z Wmmm. Panem correspondentiam, poufały mi ad penetralia Wmmm. Pana toruie recurs, zalecając encomiastico praedicamento w liscie swoim do mnie nie dawno pisanym, stateczną Wmmm. Pana Senatorską ku Majestatowi swemu wierność y zyczliwość, iako prawdziwego boni Rzplitey publici zelanta. Czekam tedy audissimè na prędkie a day Boże pomyslne z Gazet tameyszych od Wmmm. P-a auizy, a sam przez kuriera mego, curro in charitativum emeritae Wmmm. P-ae personae amplexum, gdzie in atrijs Wmmm. P-a gdy amico sistor calamo, zapisuię się oraz onym in veteri confidentiâ zem iest

Wmmm. Pana uprżeymie zyczliwy Brat y sługa unizony

Jan Mazepa Hetman y Kawaler Jego Carskiego Przeswietnego Woyska Zaporowskiego.

Подав *Альфред Еисен*.

3 донесень австрийського посла Плейера в Москві 1708 і 1709.

Постійним резидентом віденського двора при боці Петра В. був оригінальний, одначе дуже бистрий і розумний чоловік фон Плейєрн. Він написав просторий меморіал про Росію для ужитку свого правительства (виданий Германом), що належить до найцікавіших творів з усього, що писано про неї. Не був він в ласках ані у самого царя ані у його міністрів, нераз зазнавав прикростей, а навіть дійшло до примусового відїзду. Через усе те його реляції (загалом не дуже часті) мають багато цікавих подробиць, й Устрялов друкував їх в цілости в додатках до своєї великої праці про Петра В., одначе довів тільки до кінця 1706 р. Вже давнійше подав я одну виписку з його донесеннї з р. 1707 ¹⁾, тепер наводжу три виписки з донесень 1708 і 1709 рр. про українські справи, як вони доходили до відомости автора, що весь час перебував у Москві. Взято їх з віденського архива заграничних справ.

1. (16. падол. 1708). Da zeigte sich die vorhero unergründliche ursach, waß der schwedische so mühsambe und eylfertige marsche nach der Ukraine zu bedeuten habe. Dan es kame die unverhoffte nachricht, daß der steinalte, eißgraue und dem czaren sonst so getreue, derowegen von ihn so beliebte kosakische feld-

¹⁾ Записки LXXXI, ст. 151.

herr Masseppa mit 300 man seiner besten edelleut und etlichen regimentern kosaken zu dem feind übergangen wäre, wodurch dem feind von selbiger seiten zimlich lufft gemacht und der fast schon vor hunger zu grund dehenden schwedischen armée vill zu gueten komen ist.

2. (22. грудня 1708). Bey schließung dieser relation bekomme ich nachricht auß den lager, daß der könig in Schweden den Masseppa kraft gepflogenen tractaten daß veraccordirte geld uud mannschaft von 60.000 man begehret hat oder er wolte ihn vor den gesicht der russischen armee archibusiren lassen. Darauf er brief und befelch an die cosackische stätter geschiket und ihm nachzukomen angemahnet hat, welche aber von denen kosaken zerrissen worden, mit vermelden, daß sie einmahl ihren czaren geschworen hätten und beständig guet und bluete aufsetzen wollen. Indessen hat man dem Masseppa sambt seinen anhang generalpardon offeriret, wan er mit allen wolle wiederumb zuruckkomen. Derowegen er gelegenheit gesucht wiederumb auß der schwed. hände zu komen, und albereit schon 7 meilen wegs fortgewesen, aber von denen ihn nachsezenden feinde wiederumb eingehollet und gefänglich zuruckgebracht und alsobald unter festen verhaftt genomen. Nachdem nun die schweden sehen, daß sie durch Masseppa verführet und durch ihre marche in die Ukrain von Lüffland, Lithanen und Pohlen gänzlich abgeschnitten, der verhoffte succurs aus Pohlen geschlagen und ihnen alle subsistenz beginnet abzugehen, weilen die kosacken mit gueten nichts will folgen lassen, keine contribution erlegen, sondern ihre freyheit vorschützen, die Russen aber sie allenthalben umbgeben, alß ziehen sie sich anietzo ganz zuruck an den Dniepper und laut aller gefangenen ausag nach volynien, wohin ihnen aber die Ruszen auf den fues nachfolgen...

3. (28. квітня 1709). Es haben zwar die meisten saporvischen kosaken durch beständiges anstifften des Masseppa sich endlich auch wieder den czaren empöret und sind von Schweden mit dreyen regimentern unter den brigadier Kruse verstörcket worden, allein der czar hat alsobald 10 starcke regimente unter dem generalleut. Rhen wieder sie geschiket; eher er aber ankom, hatten sie ein gantzes regiment Russen in den quartieren anweit den Dnieper überfahlen und nidergemacht. Aber der general kame mit der gantzen macht ihnen auf den halß, da sie sich in schantzen

stättern und insuln hineinworfen und alle angebotene gnaden verachteten, darauf der general die örter nacheinander bestürmen und einnehmen liesse, waß in der ersten furie, so woll von kosa-ken männern alß weibern und kindern, sogar noch in mutter leib fürkome, wurde alles massacrirt, waß aber hernach noch erst gefangen bekommen wurde oder von denen partheyen eingebracht wird, solchen allen werden die ohren und fuesse abgehauen und auf räder an allen wegen und feldern aufgesteket, daß sie also darauf verschmachten müssen. Man machet sich über diese rebellion gantz keinen kammer, weilen sie allerorten zusambgehauen werden. — В дальшій частині донесеня згадує автор звістку, що шведський король мав заявити цареві готовість видати Мазепу.

С. Томашівський.

Мазепа й австрійська політика.

Як знаємо, царь Петро старав ся у римсько-німецького цісаря здобути титул „князя римської держави“ для всіх любимців. Наперед зробив се для Меньшикова, опісля бажав того для Мазепи. Український гетьман дивив ся на сю почесть підзорливо добачаючи в сім інтригу Меньшикова по пляну: *promoveatur ut amoveatur*, і догадка була вірна. Цісарь Йосиф I надав дійсно княжий титул Мазепі в р. 1707, одначе заки пороблено всі формальности і виготовлено диплом з гербом¹⁾, зайшли звісні політичні переміни і диплом на бажане царя не був висланий його власникови.

Австрійське правительство як зразу хотіло зробити честь українському гетьманови, так тепер, знов по волі царських представників, готове було приложити руку до піймання і видання гетьмана і всіх його прихильників. Та Карл XII не зараз вибрав ся через Угорщину, а в р. 1714 австрійські генерали вже не спинали Орлика й товаришів, що переходили через Угорщину і навіть Відень; політичні обставини змінили ся до того часу. Ось чотири фрагменти до сеї справи.

1. Виїмок з меморіялу бар. Гуйсена для гр. Шинборна (8. червня 1707).

Ja supplie aussi en cas, que l'occasion se presente d'ecrire à S. A. Mr. le prince de Menzikow de luy marquer, que S. M. I. est disposée de conferer tres graciesement la dignite du prince de l'empire au general Mazepa. Sa Alt. de Menzikow m'a ecrit il y a

¹⁾ Про герб див. замітку кн. Дабижи в „Кіев. Стар“ 1885, ст. 715—718.

quelque temps vouloir m'envoyer l'argent pour cet effet, aussitost qu'il verroit par la main de votre excellence, que Sa Maj. Imp. ne refuseroit point cette grace au dit prince Mazeppa.

2. Виїмок з ухвали конференції міністрів (30. серпня 1709).

Царський посол у Відни бар. Урбіх виступив з бажанєм: daß E. K. M. nachdem der Mazeppa dem Tzar meinydig worden und in schwedische dienst übergangen ist, das über die ihm ehedessen zugedachte reichsfürstenwürde gewöhnliche diploma nit expedieren, sondern den Mazeppa, wan er sich in Hungaren retiriren würde, dem Tzar aushändigen lassen mögten.

3. Reichshofkanzlei. Instruction für d. general bar. v. Krichbaum auf den fall der rückkehr des schwed. königs durch Siebenbürgen. Viennae 26. sept. 1709.

Bereits vor 6 wochen hat der Kaiser versprochen den Mazeppa und andere bei dem schwed. könige sich etwa befindliche moskowitzische rebellen auszuhändigen, in der conferenz 25 sept. resolvirt an den gral Kr. den befehl ergehen zu lassen, dass derselbe bei verspürender annäherung des königs von Schweden S. M. in aller geheimb beibringen soll, welcher gestalten er alle mosc. rebellen, ohne den Mazeppa insonderlich zu benennen anzuhalten befehlet sei und daher S. M. habe ersuchen wollen, dergleichen leute zu verhütung eines weiteren impugno zurückzulassen. Wann aber dessen ungeachtet solche rebellen auf das kais. gebiet kommen sollten, hätte gen. Kr. bis auf fernere ordres derenselben sich zu versichern.

4. Виїмок з приказу Hofkriegsrat-у висланого до генералів: Крихбавма (2. X), Штейнвілле (9. X), Гейстера (10. X) і Палфі (12. X. 1709).

Weilen J. K. M. den Mazeppa und andere bei ged. könig sich vielleicht befindliche rebellen dem czar auszuhändigen unter der bedingung bereits versprochen haben, daß derentgegen auch S. Cz. M. alle J. K. M. hungarische oder andere rebellen und meineidige untertanen nit schützen, sondern zu verfolgen und auszuliefern verbunden sein.

(Виписки 1 і 2 взяті з Haus - Hof - und Staatsarchiv-у, 3 і 4 з Kriegsarchiv-у у Відни). *С. Томашівський.*

До портрета Мазепи.

Ми прикрасили сю книжку неопублікованим ще портретом Мазепи, приватної власности, тепер в переходку в Київським Міським Музеї. Крім гербу і ініціалів Мазепи на самім портреті (Іван Мазепа Гетьман Войска Єго Царського Пресвітлого Величства Запорозького), пізнійшим письмом (мб. початку XIX в.) на оборотній стороні портрета написано: „Малыя Россіи обоихъ сторонъ Днепра и Войска Запорожского Гетманъ и ордена С. Андрѣя первозванного кавалеръ Иванъ Степановичъ Мазепа, избранъ гетманомъ 1687 года іюля 25 дня, измѣнили Царю Петру Алексѣевичу 1708 и предался Королю Шведскому Карлу двенадцатому, съ которымъ по разбитіи сего подъ Полтавою 1709 года іюня 27 дня въ Молдавію бѣжалъ, и тамъ свою жизнь кончилъ“.

Портрет сей дає новий, відмінний тип в іконографії Мазепи, в додаток до стілько уже звісних. Мазепі, як звісно, на сім полі пощастило так, як ні одному з гетьманів, та й взагалі як ні одному з історичних діячів українських. Пощастило аж за багато, бо всього багатства і ріжnorodности тих типів ніяк не можна прикласти до гетьмана, і не легко уставити типи вповні достовірні та виробити собі певне понятє про фізичну стать оригінала.

Коли б розложити головнійші звісні нам портрети Мазепи¹⁾ в хронологічнім порядку типів, то почати треба від звісного лаврського портрета, виданого свого часу Т. Лебединцевим, а недавно потвердженого нахідкою другого портрета тогож типу Д.

¹⁾ Гарну збірку важнійших портретів подав минулого року др. Єнсен в своїй книжці про Мазепу (Mazepa, historiska bilder från Ukraina och Karl XII dogar).

Еварницьким в Катеринославщині. Як відомо, лаврський портрет не мав уже підписи, коли його видавано, і про неї свідчила тільки усна традиція. Катеринославський портрет ¹⁾ має ініціали, хоч не зовсім звичайні: И.М.Г.Э.К.К.С.П.Л., і герб якийсь фантастичний (ініціали можна б прочитати як Іван Мазепа Гетьман Запорожський Козацький, Ктитор Святої Печерської Лаври, — припускаючи, що катеринославський портрет стоїть в безпосереднім зв'язку з лаврським). Лебединцев поперав його автентичність підібністю з гравюрами лаврського гравера Щирського з останніх років XVII в. На с'єм портреті бачимо досить молоду людину — на добре захованого чоловіка не старійше 40—45 літ, з лицем круглим, з легко зарисованими вилицями і невеликими усами, в українськiм убранню, без гетьманських клейнотів. Лебединцев здогадував ся, що се постать Мазепи з-перед гетьманства, перемальована пізнійше.

Портрет, який подаємо тут, дещо старійший, фігура більш тяжка, грубша, виглядає на добре захованого чоловіка коло 50 літ. Клейнотів нема, але стиль гетьманський — під звисний тип Богдана Хмельницького (уклад фігури, костюму, і навіть традиційне пасмо волося з під шапки); орденська стяжка св. Андрія виглядає як домальована пізнійш. Лице більш подовгасте, вилиці не виступають зовсім. Герб автентичний.

Досить підходить до нього портрет з Гріпсгольмської галереї, опублікований дром Енсеном — але там лице і стать худійші, чоловік виглядає молодше. На звисній гравюрі Галяховського 1708 р., де Мазепа також намальований в рицарській броні, як на Гріпсгольмськiм портреті, лице випадає худійше і старше; лице подовгасте і підходить під сю категорію.

Другу категорію становлять портрети з бородою — почавши від портрета чернігівського музею і до підгорецького; середину між ними займає гравюра в книзі Енгля; з них чернігівський має герб, намальований вірно, але аксесорії портрету показують на якийсь перемалюнок з пам'яті, і тому й риси обличчя не мають певности.

Зовсім осібно стоїть варшавська гравюра Норбліна, дуже непевна.

Портрет Мазепи в петербурзькій академії, Нікітіна, як приймають, поставив я також осібно, з огляду на новіші, дуже по-

¹⁾ Виданий Еварницьким, Вѣстникъ Екатеринославскаго земства, 1904, № 2.

важні заперечення його автентичности; але тип лица не далеко відходить від лаврського, тільки старійший. Заразом се портрет найбільш популярний, багато разів перемальований, безсумніву вже в XIX віці.

Взагалі широке розповсюдження портретів в значній мірі належить уже часам по катастрофі. І в сій популярности Мазепинного портрета я бачив би певну патріотичну фронду українську против російського режиму, фронду характеристичну тим більше, що сама стаття Мазепи зовсім не тішила ся особливою симпатією, скільки можна судити.

М. Грушевський.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок ч. 10,

має на складі між иншими отсі книжки :

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1.—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0:40
” <u>Чари на Україні</u>	0:45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0:20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0:50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0:26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0:26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2.—
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3.—
” Знадоба для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2.—
” Про говор долівський	1:30
Вовк Хв. Антропометричні досліді укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1:50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезії	0:50
” Русини Пряшівської епархії і їх говори	0:70
” Словаки чи Русини?	0:80
” Hungarico Ruthenica	0:20
” Пісенні новітвори в укр.-р. народ словесности	0:55
” Угроські духовні вірші	2:50
” Зносини Українців із Сербами	0:80
” Народна пожива на Бойківщині	0:40
” Як писати заміщення ся при дієсловях	0:40
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	7:50
” Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
” Війми з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2:00
” Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12:00
” Останні романи Г. Сінкевича	0:40
” Вступний виклад з історії давньої Руси	0:20
” Хмельницький і Хмельницина	0:20
” Звенигород галицький	0:70
” Похоронне поле в с. Чехах	0:60
” Описи Ратенського старства	0:60
” Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1:00
” Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0:50
” Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0:50
” Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0:20
” Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східньої Європи	0:30
” Співні питання староруської етнографії	0:50
” Справа українсько-руського університету у Львові	0:50
” Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0:45
” Про давні часи на Україні (коротка історія України в ілюстр.)	0:60
” Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3:00
З. Інтер. Історія географічних відкриттів у XV—XVI ст.	2:20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиція“ до історії гетьманщини	0:40
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0:20
” Рай і поступ 2 вид.	1:00
” Микола Ів. Костомарів	0:16
” Літературно-суспільні партії в Галичині	1:80
” Козаки	0:30
” Листи до Ів. Фравка і інших т. I.	3:40
” Листи до Ів. Франка і інших, т. II.	4:40
” Шевченко, українофіли й соціалізм	2:00
Епан Е. Економічне положення руських селян на Угорщині	0:26
Евгельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1:05
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор., т. V, VI XIII—XV XVIII—XIX по 4:00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор. т. XI, XXI—XXII по	6:00

	Корюв
Бфремов С. Національне питання в Норвегії	0-30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4-00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4-00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бєззьській	5-00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4-00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4-00
„ т. VІІ: — Люстрації королівщин з р. 1570	4-00
„ т. VІІІ: — Акти до історії Козаччини 1513—1630	4-00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5-00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0-40
Занєвич — Знесєна панщини в Галичині	1-00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXXIX по 3-00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5-00, комплєти I—XX по 48-00, I—L по	120-00
Збірник філологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4-00, в оправі	5-00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3-00, на ліпшій папері	4-00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3-00, на ліпшій папері	4-00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський	4-00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5-00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4-00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III.	4-00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7-00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство	4-00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49	6-00
Збірник історично-філософічної секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський)	
„ т. V: Матеріяли до історії духового життя Галицької Руси XVІІ—XIX віку	4-00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4-50, на ліпшій папері	5-50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7-50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7-50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII	8-00
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2-00, т. XI—XII по	5-00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6-00, р. VI і IX по	10-00
„ „ літерат.-наук. ілюстроване, рік. XIII, XV—XVIII по	12-00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов.	3-00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов.	0-10
„ Пачкарство бажуну в горах у Галичині в XIX ст.	0-60
„ Причинки до історії рекрутчини в Галичині	0-20
„ Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 pp.	0-20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2-40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4-00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6-80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3-00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3-20
т. VII. Іван Линиченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	3-20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2-00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12-80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю Хмельницького	3-20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїнь	8-40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазєпа і Мазєпинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережі	6-60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в	3-60
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини	3-00

XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5:00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5:00
Іштрем Дж. Історія політичної економії	4:00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0:60
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1:20
Карєв М. Філософія історії	0:25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2:80
Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень	4:00
Конрад и. Національна економія	2:30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1:00
„ Письмо до ред. Колокола	2:00
Креведський Ів. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848—49 рр.	0:60
„ Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст.	0:15
„ До історії організованя національних гвардій в 1848 р.	0:20
„ Цуцилівська тривога в 1848 р.	1:—
„ Фальшоване мерця для польських повстанців в 1830—31 рр.	0:10
„ Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—49 р.	0:12
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1:70
Кривякевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в.	2:00
Др. Кузеля З. Причинки до народ. вірувань з початком XIX ст	0:30
„ Про студії над дітьми	0:30
„ Угорський король Матвій Корвін в славянській усній словесности	1:50
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7:00
„ Руська Правда	1:00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16:00, повні річники 1899—1907 по 16:00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12:00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2:80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0:30
Матеріали до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17:00
„ т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22:00
„ т. VIII 4:00 K і IX по	3:00
Миколавич Я. — Опис каменецького повіту	2:00
Огоповський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8:00, т. IV.	2:00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3:00
Олехнович В. Раси Европи	0:70
Онницький Г. — Руська бібліотека т. III	3:00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4:00
„ вазавітні по „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи по-	5:00
„ т. IV. Апокріфи і легенди з українських рукописів	8:00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6:00
„ М. П. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4:00
Якуб Іаватович	1:00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6:00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0:20
„ Скандинавщина в давній Русі	0:40
„ Слово о полку Ігоревім	1:60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2:80
Правнича часопись, річник IV—V по 6:00, VI, VII — X по	2:00
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3:00, т. IV—V і VI—VII по 4:00, т. VIII—IX по	5:00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4:00
„ з р. 1878 2:00, річн. XIII в доповненем	3:00
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1:00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0:80
„ Начерк географічної термінології	2:00
Свенціцький Іл. „Архангелови вшчання Марія“ і благовіщенська містерія	1:00
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0:80
„ Міжнародні революційні партії	0:40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0:45

	Корон
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0:60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності	1:00
Стороженко М. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4:40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2:40
Студинський К. Др. — Лірники, студія	0:40
" Пересторога, історично-літературна студія	2:00
" З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853	0:70
" Польські конспірації серед руських патомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46	3:00
Тен Г., Філософія штуки	1:00
" Нариси із старинного світа	0:65
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0:30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2 00
" Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3:00
" Київська Ковачина 1855 р.	0:10
" Маруся Богуславна в українській літературі	2 00
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0:30
" Розвій астрономічних поглядів	0:46
" Розвій поглядів на лихву	0:30
" Розвій поглядів на вселенну	0:90
" Розмови в Л. Толстим	0:30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4:00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840 р.	4:00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріяли до історії нац. відродження Гал. Русі в 1830—40 рр.	5:00
Т. IV: Матеріяли до історії шкільництва у Галичині XVIII—XIX в.	3:00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4:00, IV, 3:00, оправні о 1:20 дорожні.	
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будда і Буддизм	0:80
Франко Ів. Іван Вишенський	2:00
" Про панщину і її знесенє 1848 р.	0:60
" Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2:00
" Слово о Лазаревѣ воскресені	0:50
" Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0:30
" Шевченко героєм польської революційної легенди	0:40
" Карпато-руське письменство XIII—XVIII в.	2:00
" Лукіяна Кобилиця	0:40
" Козак Плахта	0:40
" Король балагулів Антін Шашкевич і його українські вірші	0:35
" Матеріяли до історії коліушчини	0:40
" Наливайко в мідянім биці	0 35
" Пісня про правду і неправду	0:80
" Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840.	1:00
" До біографії Івана Вагилевича.	1:00
" Причинок до студій над Острожською Біблією	0 30
" Святий Климент у Корсуні	5:00
" Студії на поли Карпато-руського письменства	1:00
" Студії над народними піснями. Ч. I	3 50
Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя	2:40
" Про альгоголізм	0:30
Е. Фрас. Нарис геології	1:60
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2:40
Целевич О. Причинки до зношия П. Дорошенка з Польщею	0:40
" Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1:00
Е. Шірер. Політична історія Палестини	3:50
Др. В. Шурат Чернеца республіка на Афоні	0 20
" "Чернець" Т. Шевченка, студія	0:20
" Увільненє злочинця дівчиною в Бродях 1727 р.	0:10
" До біографії і писань Івана з Вишні	0:35

Приймаєть ся передплата на 1910 р. на

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВУ ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНУ ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЮГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,
що виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

(ХІХ РІК ВИДАННЯ).

Журнал сей крім розвідок, заміток і матеріалів по українознавству — історії староруської, литовсько-польської й новійшої доби, історії літератури, етнографії, язика та иньшим близьким областям наук подає широко ведений перегляд наукової літератури, яка дотикаєть ся просто або посередно вказаних вище дісциплін — окремих публікацій і видань періодичних (коло 200 наукових часописей в перегляді), в виді критичних оцінок або рефератів.

Передплата для Австрії 12 корон на рік (поодинокі книжки по 3 корони) **приймає Канцелярня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові і Книгарня „Літературно-Наукового Вістника“ в Києві** (Б. Владимирская № 28).

Тамже на складі всі **иньші видання Наукового Товариства імени Шевченка**: Збірники секцій — історичної, фільольогічної й природничо-математичної, Жерела (*Fontes historiae ruthenicae*), Памятки (*Monumenta linguae necnon litterarum ruthenicarum*), Українсько-руський Архив, Українська Бібліотека, Історична Бібліотека, Матеріяли до української етнології, Етнографічний Збірник, Студії з поля суспільних наук, Часопись правнича й економічна, Правнича Бібліотека, Матеріяли до української бібліографії.

Приймаєть ся передплата на 1910 р.

НА НАРОДНЮ УКРАЇНСЬКУ ІЛЮСТРОВАНУ ГАЗЕТУ

== С Е Л О ==

що виходить, почавши з вересня 1909 року, кожного четверга у Києві, а подає статі і новини про сучасне жите на Україні, в Росії і за кордоном, оповідання, вірші, популярні статі з української історії й письменства, з наук природних, з агрономії і медицини. Пишуть постійно: Ю. Будян (шкільництво), М. Гехтер (економічне жите, кооперація), М. Грушевський (історія, українське питанне), М. Зайзняя (з закордонної України), Майорський (сільське господарство), Ю. Сірий (природні науки), П. Смуток (з столиці), А. Терниченко (сільське господарство), М. Шаловал (з заграничного жита) й иньші.

Передплату приймає книгарня ЛНВістника в Києві, Вел. Володимирська 28.

Для галицьких передплатників ціна на рік 6 кор., хто випишує просто з київської книгарні; посилаючи гроші переказом, треба доконче карткою осібно пояснити призначенне тих грошей, подати адрес і т. д., бо оригінального переказу адресат не одержує.

З огляду на сі клопоти, і те також, що при висилці з Києва часопись часто гине в дорозі, книгарня Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові приймає передплату по ціні 7 корон на рік для країв австрійських і таким передплатникам буде розсилати часопись уже від себе 2 рази на тиждень, приймаючи на себе одвічальність за правильне надсиладанне.

Брошуровані комплекти „Села“ за р. 1909 (17 чисел, коло 50 українських ілюстрацій, багато історичних, літературних й ин. статей — дуже користне для читалень) продаватимуть ся в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка по 2 корони (на персилку 40 сот.).

Приймаєть ся передплата на р. 1910 на

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТЯ,

що виходить далі великими книжками, 12—15 аркушів великої
вісімки під загальним проводом Мих. Грушевського.

Містити-ме белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання,
драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії
й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного
житя; критику й бібліографію.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За редакцію відповідає Василь Панейко.

Адміністрація у Львові: ул. Супінського, ч. 17.

(Lemberg, Supińskiyygasse, 17. Anzeiger für Literatur und Wissenschaft.)

Редакція й адміністрація в Києві (лише для Росії): Велика
Володимирська, 28.

Передплата платна у Львові, вносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.

Річна передплата може бути сплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор.,
3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозумінню з адміністрацією
можна сплачувати рати також в інших термінах, але все з гори. Квартальної пе-
редплати не приймаєть ся.

В інших державах (крім Росії) передплата вносить 22 кор., (23 франки,
в Америці 4:50 долари, в Німеччині 20:40 мар.), і може бути тільки річна.

Комплетні річники 1899—1907 р. продають ся по 16 кор., річник 1908 по 18
кор.; 1-го річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 кор. можна
дістати кн. 5—12. Поодинокі книжки коштують 2 кор. З двох перших здекомпле-
тованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході
книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці. Реклямувати можна най-
пізніше по одержанню двох дальших книжок. Інші реклямації полагоджуєть ся
тільки по вирівнанню належності за книжку.

На зміну адреси треба присилати 50 сотиків; при тім треба подавати
все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошові претенсії журналу
до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не повідомив
адміністрації виразно окремим письмом, що перестав передплачувати журнал,
доги відповідає за всі вислані йому книжки.

**Далі приймаєть ся передплата на р. 1909, нові передплатники
дістають всі книжки.**

ЗА П И С О К

УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ

вийшла книжка шеста.

Редакційний комітет: *М. Грушевський, Вол. Перетц, К. Михальчук.*

З огляду, що надсиланне передплати з Галичини на Записки Українського
Наукового Товариства в Києві, очевидно, робить трудности богатом, Рада Тowa-
риства за порозуміннем з Книгарнею Наукового Товариства ім. Шевченка поста-
новила: замість передплати для Галичини завести продажу поодиноких томів За-
писок в тій книгарні по зниженій ціні, а власне том буде продавати ся в ній по
3 кор. 20 сотиків.